

FLORIN DRAȘOVEAN

DOINA BENEĂ

MIRCEA MARE

MARIUS MUNTEAN

DANIELA ȚĂNĂȘE

MARIANA CRÂNGUȘ

FLORENTINA CHIU

DOREL MICLE

SIMONA REGEP-VLASCICI

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI

ATALIA ȘTEFĂNESCU

CĂLIN TIMOC

Săpăturile arheologice preventive de la

Dumbrăvița

**DN 6-varianta
ocolitoare Timișoara,
km. 549+076-DN 69,
km. 6+430.**

Editura WALDPRESS
Timișoara, 2004

**SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE
PREVENTIVE DE LA DUMBRĂVIȚA
(JUD. TIMIȘ)**

MVSEVM BANATICVM
TEMESIENSE

BIBLIOTHECA HISTORICA
ET ARCHAEOLOGICA
BANATICA

XXXIII

Edenda curavit
Dr. Florin Draşovean

Timișoara MMIV

FLORIN DRAȘOVEAN   DOINA BENEĂ

**MIRCEA MARE   MARIUS MUNTEAN
DANIELA TĂNASE   MARIANA CRÂNGUȘ
FLORENTINA CHIU   DOREL MICLE
SIMONA REGEP-VLASCICI   ALEXANDRU SZENTMIKLOSI
ATALIA ȘTEFĂNESCU   CĂLIN TIMOC**

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE PREVENTIVE DE LA DUMBRĂVIȚA (JUD. TIMIȘ)

DN 6-varianta ocolitoare Timișoara, km. 549+076-DN 69, km. 6+430.

Editor coordonator: Florin Drașovean

Timișoara, 2004

CUPRINS

Cuvînt înainte (<i>Florin Drașovean</i>).....	5
Capitolul I. Cercetările arheologice preventive de la Obiectivul 1-“Valul roman”	
1. Localizarea obiectivului, metoda, stratigrafia și descrierea săpăturilor (<i>Florin Drașovean</i>).....	7
2. Considerații preliminare istorice și cronologice. Concluzii.....	11
2.1. Cercetări întreprinse asupra valurilor din Banat. (<i>Simona Regep-Vlascici, Mariana Crânguș</i>).....	11
2.2. Traseul valului roman (studiu cartografic). (<i>Călin Timoc</i>).....	14
2.3. Considerații preliminare istorice și cronologice. (<i>Doina Benea, Dorel Micle, Atalia Ștefănescu</i>).....	17
Capitolul II. Cercetările arheologice preventive de la Obiectivul 2 (<i>Alexandru Szentmiklosi</i>).....	21
Capitolul III. Cercetările arheologice preventive de la Obiectivul 3 - Locuirile daco-romane și medievale	
1. Localizarea și descrierea săpăturilor (<i>Florin Drașovean, Mircea Mare, Alexandru Szentmiklosi</i>).....	22
2. Descrierea materialului arheologic. Concluzii.....	31
2.1. Descoperirile Starčevo-Criș (<i>Florin Drașovean</i>).....	31
2.2. Descoperirile daco-romane (<i>Mircea Mare</i>).....	32
2.3. Descoperirile medievale și moderne (<i>Daniela Tănase</i>).....	38
Capitolul IV. Cercetări interdisciplinare a materialelor de la Dumbrăvița	
1. Studiul materialului faunistic descoperit la Dumbrăvița (<i>Florentina Chiu</i>).....	56
2. Analizele antropometrice ale scheletelor umane (<i>Marius Muntean</i>).....	65
The rescue excavations from Dumbrăvița (Timiș County). Summary.....	68
Lista prescurtărilor bibliografice.....	73
Ilustrațiile.....	80

CUVÂNT ÎNAINTE

Cu mai bine de patru ani în urmă Administrația Națională a Drumurilor ne informa despre proiectul construirii unei șosele de centură care să ocolească municipiul Timișoara prin partea de nord-est. În conformitate cu legislația în vigoare, Muzeul Banatului a fost solicitat, într-o primă etapă, să identifice principalele situri arheologice care ar fi putut fi afectate de lucrările de investiții.

Cercetările de teren ce aveau această menire au fost demarate în anul 1999 - continuate în 2000 și repetate în 2001, efectuate de către o echipă de tineri arheologi din care au făcut parte Dan Ciobotaru, Alexandru Szentmiklosi, Alexandru Flutur, Dana Tănase (Muzeul Banatului) și Iosif Moravetz (Calgary, Canada). Cu acel prilej au fost descoperite mai multe locuri preistorice, daco-romane și medievale, dar numai trei zone de interes arheologic urmau să fie distruse de lucrările de construcții.

Analizând strategia de cercetare, volumul de muncă și resursele umane necesare, cercetătorii din muzeu au decis să coopteze în colectivul de cercetare echipa de specialiști de la Universitatea de Vest din Timișoara condusă de prof. univ. dr. Doina Benea.

În luna martie a acestui an, prin contractul încheiat între Muzeul Banatului și Efkliidis AEGEF Group, colectivele reunite ale celor două instituții au început concomitent săpăturile arheologice preventive în punctele de interes reprezentate de Obiectivul 1 și 2. Astfel colectivul de la Obiectivul 1, "valul roman" a fost compus din D. Benea, M. Crânguș, F. Drașovean, A. Flutur, D. Miclă, S. Regep-Vlascici, A. Ștefănescu, C. Timoc, iar cel de la Obiectivul 2 din V. Cedică, M. Mare, A. Szentmiklosi și D. Tănase. După finalizarea cercetărilor de la "valul roman", în a doua jumătate a lunii aprilie s-a trecut la cercetarea obiectivului 3 la care au participat V. Cedică, F. Chiu, F. Drașovean, M. Mare, A. Szentmiklosi și D. Tănase, cercetări finalizate la 16 iunie. Menționarea numelor s-a făcut în ordine alfabetică.

În paginile acestei cărți, în calitate de co-autori, se regăsesc doar colegii care au contribuit efectiv la redactarea unor subcapitole sau părți ale unor subcapitole.

Derularea cercetărilor a presupus asigurarea unei logistici corespunzătoare care a implicat, pe lângă dotările propriu-zise și un imens sprijin moral din partea conducerii muzeului. Dacă colectivul de cercetare a depășit cu promptitudine și profesionalism toate problemele ivite pe parcursul derulării contractului de cercetare, nu a putut trece cu vederea neutralitatea nepăsătoare și contraproductivă a directorului de la acea dată a muzeului care, la solicitările colectivului de a fi sprijinit prompt și eficient, răspundea prin fraza: "pe cine interesează ce faceți voi acolo?".

De această atitudine s-a detașat doamna Tatiana Bădescu, directorul adjunct al muzeului timișorean, de al cărei sprijin constant - administrativ și moral - ne-am

bucurat pe întreg parcursul proiectului. Și pe această cale îi aducem alesele noastre mulțumiri.

Gândurile noastre pline de recunoștință se îndreaptă spre domnul Horea Pinte, directorul S.N.P. Petrom Timiș și doamna Viorica Constantinescu de la aceeași instituție care, din dragoste și nobil interes pentru istoria Banatului, ne-au ajutat cu o parte importantă a logisticii de șantier.

Aceleași gânduri le datorăm domnilor dipl. ing. Kostas Miteletsis și dipl. ing. Anastasios Dimitrakoupoulos, coordonatorii lucrărilor de la șoseaua de centură, pentru sprijinul constant pe care ni l-au acordat pe întreaga perioadă a cercetărilor de salvare.

Mulțumirile noastre se îndreaptă deopotrivă spre studenții de la Facultatea de Istorie din Timișoara pentru prestația lor deosebită care le face cinste lor și dascălilor lor: Andrei Bălărie, Cristian Dumbravă, Cristina Tomșa, Adrian Topciov și, nu în ultimul rând, prietenului nostru, pasionat de arheologie și vechi colaborator, Dorin Meici (Foeni).

În finalul acestor rânduri este o plăcută îndatorire pentru noi de a ne exprima întreaga noastră grațitudine colegilor care, în ciuda greutăților inerente unui astfel de proiect de anvergură, a vicisitudinilor vremii sau de altă natură, au dat dovada unui profesionalism de excepție fără de care salvarea patrimoniului arheologic și, implicit, redactarea acestei cărți nu ar fi fost posibile la standardele dorite.

Lectorem salutem !

Prof. Dr. Florin Drașovean
-responsabil științific de proiect-

Timișoara, 2 noiembrie 2004

Capitolul I. Cercetările arheologice preventive la Obiectivul 1 - “Valul roman”

1. Localizarea obiectivului, metoda de cercetare, stratigrafia și descrierea săpăturilor.

1.1. Localizarea obiectivului. Locul în care “valul roman” intersectează traseul șoselei de centură se află situat în partea de nord a comunei Dumbrăvița, la cca. 900 m. vest de DJ 181 ce leagă Timișoara de Lipova și la 20 m. nord-est de DE 192, dispus perpendicular pe drumul județean menționat (Pl. I). Coordonatele GPS ale acestui punct sunt N 45° 48' 864" și E 21° 14' 574", eroarea arătată de aparat în momentul măsurătorii fiind de 4 m.

1.2. Metoda de cercetare. Deoarece șoseaua de centură are o lățime proiectată de 20 m., la care se adaugă 2 m. lățimea rigolelor, colectivul de cercetare și-a propus ca săpăturile arheologice preventive să vizeze integral obiectivul în zona ce va fi afectată de lucrările de investiții. În acest sens a fost deschisă o suprafață de 51 pe 21,5 lățime ce suprapune traseul șoselei și care intersectează la 82 de grade axa valului de pământ.

Observațiile de teren efectuate între 2000 și 2003 de echipa de arheologi de la Muzeul Banatului au arătat faptul că valul de pământ era total aplatizat iar șanțurile de apărare în întregime colmatate. Nivelmetric, în teren, acest complex de fortificație putea fi observat doar în locul unde un drum agricol traversa valul. În acel loc acesta avea o înălțime de 0,4 m. iar spre răsărit se mai putea vedea o ușoară denivelare care ulterior s-a dovedit a fi un șanț militar modern. În celelalte zone, așa cum au demonstrat fotografiile aeriene, traseul valului de pământ era vizibil ca o fâșie de pământ de culoare gălbui-roșcat (Fig. 1).

Anvergura suprafeței, termenele de finalizare a cercetărilor pe care executantul lucrării ni le-a impus, precum și relativa simplitate a depunerilor stratigrafice ne-au determinat ca stratul de la suprafață, deranjat de lucrările agricole, să fie îndepărtat mecanic până la adâncimea de 0,3 m..

După această operațiune s-a trecut la răzuirea manuală a întregii suprafețe pentru a delimita șanțurile de apărare și valul de pământ. În această etapă au fost surprinse mai multe șanțuri dispuse paralel cu fortificația de pământ.

Pentru a le cerceta, în suprafața mai sus menționată au fost trasate secțiuni și o suprafață, după cum urmează (Pl. II):

a. Secțiunea A, situată pe latura sudică, măsoară 42 X 2 m. Aceasta intersectează cele trei șanțuri ce compun sistemul de fortificație precum și valul de pământ.

b. Suprafața B, situată la 3 m. de cea anterioară, cu dimensiunile de 28 X 11 m. În interiorul acesteia, după delimitarea șanțurilor situate pe latura de vest, au fost golite șanțurile prin trei secțiuni, orientate paralel cu laturile suprafeței B, late de 2 m., S 1, dispusă la 3 m. de S1, S 3 și 4 (Pl. II).

c. Secțiunea C, situată pe latura nordică a suprafeței cercetate și la trei metri nord de suprafața B, cu dimensiunile de 51 X 2 m. secționează, la fel ca și secțiunea A, întreg sistemul de fortificație.

1.3. Stratigrafia.

Profilele secțiunilor S.A și S.C au pus în evidență următoarea dinamică stratigrafică:

-0-0,3 m., strat de humus actual de culoare brun-închisă, bulversat de lucrările agricole, în care au fost descoperite materiale ceramice medievale și preistorice. În acest moment stratul suprapune direct baza depunerilor ce reprezintă partea inferioară a valului de pământ și căpăcuieste ultimele umpluturi ale șanțurilor de apărare.

-0,3-0,6 m. strat de pământ de culoare brun-roșcată, pigmentat cu resturile de descompunere chimică ale concrețiunilor calcaroase, datorate acidității solului, de culoare albă-văroasă, în care nu au fost descoperite materiale arheologice.

-0,6 m. strat de lut galben, cu concrețiuni calcaroase în compoziție, steril din punct de vedere arheologic.

Toate datele metrice din teren au fost măsurate cu o stație totală de tip *Leica TCR 705* în sistemul de proiecție *Stereografic 1970*.

1.4. Descrierea unităților stratigrafice.

Toate unitățile stratigrafice surprinse în cadrul cercetărilor poartă denumirea de *locus* (Pl. II). Din păcate lipsa unor date stratigrafice clare nu ne-a permis încadrarea acestora în diagrame stratigrafice de tip *Harris Matrix*, iar absența materialelor arheologice tipice nu ne-a permis să le încadrăm mai exact din punct de vedere cronologic.

Din prezentarea de mai jos lipsesc *locus*-urile 2 și 5 care, în momentul derulării cercetărilor, păreau a fi gropi de stâlpi, fiind considerate și numerotate ca atare. După cercetarea lor s-a constatat că sunt galeriile unor rozătoare și, ca atare, au fost eliminate din prezentare.

Locus 1. Groapă de stâlp de formă cilindrică cu un diametru de 0,15 m., o adâncime de 0,40 m., cu o umplutură de culoare brun-gălbuie, cu aspect lutos. Stâlpul a fost fixat în pământ prin batere. Precizăm că umpluturile *locus*-urilor 3, 4, 7, 9, 10, 12a-d au aceeași culoare și consistență ca și cea din acest *locus* și reprezintă solul care a intrat în gropile acestor stâlpi după ce aceștia au fost scoși atunci când nu au mai fost utili.

Locus 3. Groapă de stâlp de formă cilindrică cu vârful ascuțit cu un diametru de 0,20 m. și o adâncime de 0,45 m. Stâlpul a fost introdus în pământ prin batere.

Locus 4. Groapă de stâlp de formă cilindrică cu un diametru de 0,3 m. și o adâncime de 0,50 m. Stâlpul a fost introdus în pământ prin batere.

Locus 7. Groapă de formă cilindrică cu un diametru de 0,20 m. și o adâncime de 0,35 m. Stâlpul a fost introdus în pământ prin batere.

Locus 8. Groapă de stâlp de formă ovală cu de 0,20 X 0,15 m. și cu o adâncime de 0,50 m.

Locus 9. Groapă în care a fost implantat stâlpul prezentat anterior (*locus 8*) de formă ovală de 0,7 X 0,5 m., adâncă de 0,5 m. Umplutura este de culoare brun-închisă cu aspect dens, lutos.

Locus 10. Groapă de stâlp de formă ovală de 0,25 X 0,15 m. și cu o adâncime de 0,60 m. care se află în colțul de vest al *locus*-ului 11.

Locus 11. Groapă în care a fost implantat stâlpul (*locus 10*) de formă ovală de 0,85 X 0,55 m., adâncă de 0,6 m. Umplutura este de culoare brun-închisă cu aspect lutos.

Locus 12. Groapă de stâlp de formă circulară cu un diametru de 0,2 m, și adâncă de 0,45 m. Stâlpul a fost introdus în pământ prin batere.

Locus 12a. Groapă de stâlp de formă circulară cu un diametru de 0,10 m. și o adâncime de 0,3 m. Stâlpul a fost introdus în pământ prin batere.

Locus 12b. Groapă de stâlp de formă circulară cu un diametru de 0,15 m. și o adâncime de 0,3 m. Stâlpul a fost introdus în pământ prin batere.

Locus 12c. Groapă de stâlp de formă ovală cu diametrul maxim de 0,20 m. și o adâncime de 0,30 m. Stâlpul a fost introdus în pământ prin batere.

Locus 12d. Groapă de stâlp de formă circulară cu diametrul de 0,25 m. și o adâncime de 0,30 m. Stâlpul a fost introdus în pământ prin batere.

Din punct de vedere stratigrafic complexele prezentate mai sus au fost săpate sau penetrează umplutura șanțului de apărare răsăritean (*locus 16*), fiind ulterioare colmatării parțiale a acestuia.

Toate aceste unități stratigrafice au fost surprinse pe latura estică a valului de pământ, la limita de vest a șanțului răsăritean antic de apărare (Pl. II). Acestea ar putea fi legate de lucrările de fortificații militare din ultima conflagrație mondială efectuate de armata germană, așa cum ne-a informat unul dintre săteni. Se pare că militarii germani au folosit avantajele strategice ce le erau oferite de valul aflat în elevație la acea dată și de șanțul antic, ultimul dintre aceste elemente de fortificație, așa cum au precizat cercetările, fiind adâncit și lărgit spre latura sa de est (*locus 17*). În acest context gropile stâlpilor reprezentate de *locus*-urile 1-12d, care au fost săpate în umpluturile situate la marginea încă vizibilă a taluzului șanțului antic –adâncit de militari- aveau, probabil, menirea de a susține o rețea de sârmă ghimpată cu rol de apărare anti-personal.

Locus 13. Reprezintă șanțul de apărare situat la vest de valul de pământ. A fost secționat transversal pe cele cinci tronsoane ale S. A, S. B-2a, 3b, 4c și S. C (Pl. II și Fig.7-11).

Șanțul este situat în secțiunea A între metrii 15,13 și 20,70, iar în secțiunea C între metrii 19,46 și 26,39. Lățimea la coronament al acestuia variază între 5,52 m. (în S. A) și 5,93 (în S. B). În suprafața B-2a șanțul măsoară o lățime de 6,12 m., în B-2b este lat de 6,04 m., iar în B-2c este de 6,34 m. Șanțul a fost săpat în forma literei "V", fundul este în formă de ic, iar marginea acestuia situată spre val nu este la fel de abruptă ca și cea opusă (Pl. IIIa și IIIb). Adâncimea, măsurată de la nivelul actual de călcare, este de 2,55 m. (în S. A), 2,81 m. (în S. B-2a), 2,88 m. (în S. B-3b), 2,75 (în S. b-4c) și 2,63 (în S. C).

Profilele secțiunilor cercetare au evidențiat mai multe lentile de umplere a șanțului (Fig. 19-22 și Pl. V). Astfel pe fundul acestuia și pe cota adiacentă de săpare a taluzurilor în stratul steril s-a depus un strat de lut galbui-închis, gros de cca. 1 m., mai puțin dens decât sterilul, ce reprezintă pământul erodat de precipitații de pe taluzuri și scurs în fundul șanțului. Nu au fost constatate intervenții antropice în această depunere care ne-ar fi permis să precizăm o eventuală operațiune de curățire și întreținere a acestui șanț și nu au fost descoperite materiale arheologice.

Această lentilă este suprapusă de o alta formată dintr-un pământ de culoare gălbui-roșcat cu o grosime de cca. 0,4 m. în care, la fel ca și în cazul celei anterioare, nu au fost descoperite materiale arheologice.

Următoarea depunere are o grosime de cca. 0,50 m., este de culoare neagră

cu aspect dens și reprezintă o structură pedologică tipică pentru zonele de băltire. În aceasta au fost descoperite amestecate, materiale preistorice atipice și moderne. Pe baza acestora putem estima faptul că în perioada modernă acest șanț mai păstra o adâncime de cca. 1,4 m. și considerăm că cele mai importante colmatări ale complexului arheologic au survenit în această perioadă.

Ultima lentilă de umplere a șanțului este de culoare brună și are o grosime de cca. 0,30 m. Din aceasta provine un inventar metalic și ceramic de dată recentă.

Toate depunerile menționate mai sus sunt suprapuse de stratul deranjat de lucrările agricole din ultimele decenii.

Locus 14 reprezintă un șanț ce străbate suprafața B fiind dispus paralel cu cele două șanțuri de apărare (Pl. II și Fig. 4, 5). Acesta are un profil de forma literei "U", o lungime de 8,4 m., o lățime la coronament de 0,65 m. și o adâncime, măsurată de la nivelul actual de călcare, de 0,60 m. Umplutura șanțului era compusă dintr-un pământ de culoare brun-închisă. Pe fundul său, la 3,2 m. de capătul sudic, a fost pusă în evidență o groapă cu un diametru de 0,10 m. care ar putea aparține unui stâlp. Nu au fost descoperite materiale arheologice care să-i aparțină și nici nu au putut fi precizate raporturile stratigrafice dintre acesta și val.

Din punct de vedere stratigrafic, în profilul de nord, acest *locus* a putut fi observat sub stratul bulversat de lucrările agricole. Din păcate distrugerile provocate depunerilor antropice de către arăturile din ultimele decenii au făcut imposibilă racordarea acestuia la celelalte elemente ale sistemului de fortificație.

Locus 15. La vest de *locus 13* a fost descoperit un alt șanț a cărui umplură era compusă dintr-un pământ de culoare brun-închisă. Acesta este dispus paralel cu sistemul de fortificație, la 8,85 m. în S.C și la 8,7 m. în S.A distanță de latura apuseană a șanțului de vest (*locus 13*). Acest complex are o lățime de cca. 2 m. și o adâncime de 0,8 m. și un profil de forma literei "U" (Pl. II).

Pe fundul său nu au fost surprinse gropi de pari sau alte amenajări. Cu toate acestea șanțul ar fi putut fi construit pentru implementarea unor pari ascuțiți la capete ce ar fi constituit un sistem de apărare adiacent celorlalte.

La fel ca și în celelalte cazuri nici acest *locus* nu poate fi racordat din punct de vedere stratigrafic la unitățile cercetate, fapt ce face imposibilă o precizare exactă a existenței unor etape distincte de construcție a sistemului de fortificație.

Locus 16. La răsărit de val (*locus 18*) a fost cercetat un alt șanț care este dispus paralel cu toate celelalte componente ale sistemului de fortificație (Pl. II și Fig. 17, 18). Acesta este situat la 15,66 m în S.A și, respectiv, 15,02 m. în A.C distanță de taluzul estic al valului de vest (*locus 13*). Șanțul are o lățime la coronament de 6,60 m. în S.A și 7,05 în S.C., lățime care poate fi doar estimată datorită faptului că partea superioară a taluzului estic a fost distrusă de șanțul militar modern (*locus 17*). Profilul său are forma literei "V" taluzurile sunt abrupte, greu accesibile (Pl. IIIb și IV). Adâncimea sa măsoară 3,49 m. în S.A și 3,39 m. în S.C.

Profilele stratigrafice ale secțiunilor practicate prin șanț au evidențiat mai multe lentile de umplere (Fig. 23, 24). La fundul complexului, gros de 0,9 m., se află o lentilă compusă dintr-un pământ de culoare gălbui-închis mai puțin dens în comparație cu sterilul în care a fost săpat șanțul. Nu au fost descoperite materiale arheologice. Aceasta este urmată de o altă depunere, groasă de 0,8 m., de culoare gălbui-roșcată, fără inventar arheologic. La fel ca și în cazul șanțului de vest, urmează o lentilă, groasă de 0,8 m., de culoare neagră formată dintr-un pământ dens în care au fost descoperite materiale fragmentare medievale și moderne. Spre deosebire de șanțul de vest, această depunere este suprapusă de o lentilă cu o culoare mai deschisă, brun-gălbui cu o grosime de cca. 0,6 m.

Din studiul profilelor de sud și nord (Pl. VI) s-a constatat faptul că, într-un

anumit moment, șanțul a fost refăcut sau curățat, fapt deductibil din existența în taluzul de răsărit a unei trepte cu o altă umplere –similară celei de pe taluzul adiacent- care reprezintă fundul șanțului înainte de curățare și se detașează de umplerile din partea de vest, descrise mai sus, care au o altă dinamică și fac parte din ultima fază a șanțului.

Locus 17. În partea de răsărit a șanțului răsăritean de apărare, umpluturile acestuia sunt tăiate de un alt șanț, de forma literei "V", cu taluzul estic săpat drept. Are o lățime la coronament de cca. 5 m. și o adâncime de 2,30 m. Umplerea acestuia este compusă din straturi și lentile succesive de pământ galben și brun, dispuse oblic spre interior, dinamică ce denotă o umplere rapidă (Fig. 23, 24).

Din informațiile culese de la săteni, acest șanț a fost săpat în luna septembrie 1944 de către armata germană aflată în retragere.

Locus 18. La mijlocul distanței dintre cele două șanțuri de apărare, sub stratul deranjat de lucrările agricole, cercetările au pus în evidență prezența unei fâșii de lut galben, lată de cca. 1,8 m., grosă de cca. 0,10 m., uneori discontinuă, care reprezintă baza valului de pământ (Fig. 2). Lutul provine din cele două șanțuri adiacente și este tot ceea ce s-a mai păstrat din elevația valului. Din păcate cercetările nu au putut oferi detalii certe despre modalitatea de construcție a acestuia, despre eventualele elemente ale structurii de rezistență, cât și alte date stratigrafice care ar fi permis raportarea cronologică a tuturor componentelor sistemului de fortificație.

Florin Drașovean

2. Considerații preliminare istorice și cronologice. Concluzii.

2.1. Cercetări întreprinse asupra valurilor de pământ din Banat.

Despre valurile de pământ din Banat s-a tot făcut referire în istoriografia străină și în cea românească. O serie de istorici și nu numai, au încercat să le dateze și să le atribuie unui popor sau altuia. Cei mai mulți dintre ei le-au considerat ca fiind de tradiție romană. Observațiile au fost făcute pe baza cercetărilor de teren, căci ele au fost măsurate și descrise așa cum arătau la acea vreme. Tocmai de aceea informațiile de secolele XVIII-XIX sunt atât de folositoare. Astfel, se presupune că aceste valuri au fost ridicate înainte de împăratul Traian, în timp ce alții le datează mai târziu, în timpul provinciei. Unii le-au atribuit popoarelor migratoare care au trecut peste teritoriul țării noastre în secolele de după retragerea aureliană.

Pentru o imagine cât mai clară referitoare la atribuirea valurilor din Banat vom prezenta în limita bibliografiei la care am avut acces părerile celor care s-au ocupat de studiul lor împreună cu argumentele aduse în sprijinul teoriilor avansate.

Dintre cele trei valuri observate în Banat, atenția ne este atrasă mai ales de cel de-al doilea val care trece prin zona orașului Timișoara.

În scrisorile sale Francesco Grisellini face referire la zona Banatului. Mai exact în scrisoarea a IX-a din prima parte adresată unor oficialități ale Imperiului Habsburgic prezintă antichitățile romane și barbare din Banatul Timișoarei. Aici, printre altele, face referire la liniile de valuri și șanțuri.

Linia care ne interesează este cea de-a doua, iar Grisellini prezintă traseul acestui val văzut și cunoscut de el la acea dată: de la Mureș, pe lângă Zăbrani, Fibiș, prin Cerneteaz, ajunge foarte aproape de Timișoara, intră în oraș prin cartierele Josefîn și Mehala, apoi prin Freidorf, după care iese din oraș și trece pe la Lighet, Jebel, Denta și Moravița¹.

În lucrarea sa, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Grisellini spune că primele două linii (deci și linia care ne interesează) se păstrau în vremea sa foarte bine, iar aceste linii de valuri erau apărate fiecare de câte două șanțuri

¹ Grisellini 1984, p. 223.

dispuse de o parte și de alta a unui val². Pe cel de-al doilea val, ca și celelalte, îl atribuie avarilor, el mai numindu-se și *Hiringius Horomiensis*³.

Și Marsigli în lucrarea sa realizează o schiță a valurilor ce traversează Banatul și care se mai puteau vedea pe teren atunci⁴.

La sfârșitul secolului al XIX-lea I. Pentelly consideră valurile care vin de la Dunăre spre Mureș ca fiind avarie, dar recunoaște că ar exista posibilitatea ca ele să fi fost ridicate cu ajutorul unor ingineri romani⁵.

Alta este însă părerea lui B. Milleker care susține că cele trei valurile dintre Dunăre și Mureș formau limes-ul provinciei Dacia⁶.

Dintre învățații maghiari care fac referire la valurile din Banat trebuie amintit și Téglás Gábor, însă din păcate lucrarea sa nu ne-a fost accesibilă până în momentul de față. Cei mai mulți însă dintre cercetătorii secolului al XX-lea amintesc de preocupările lui Téglás, ba mai mult se pare că lucrarea sa este una dintre cele mai bine documentate⁷.

Un învățat al începutului de secol XX, preocupat de valurile bănățene a fost Traian Simu. El furnizează în cartea sa *Drumuri și cetăți romane în Banat*, câteva informații referitoare la localitățile prin care trec aceste valuri alături de unele date privind dimensiunile lor. Referitor la valul din zona Timișoarei pe care îl consideră roman, Traian Simu prezintă și el traseul valului astfel: el începe de pe malul stâng al Mureșului, apoi își continuă traseul prin Fibiș, Murani și Cerneteaz și ajunge la Timișoara. Mai departe, acest val trece prin cartierul Mehala și se mai vede în pădurea Șagului spre localitățile Lighed, Jebel, Folia, Denta, Moravița⁸. În legătură cu atribuirea acestor valuri, părerea lui T. Simu este mai degrabă o întrebare: "cât de mult trebuiau ele să se înalțe pe vremea când s-au întocmit?".

Pe o fotografie din satelit a orașului Timișoara se poate identifica valul care prezintă o fortificație adosată.

Pornind de la aceeași discuție pe marginea valurilor din Banat A. Cucu în *Studiu la harta istorică a Banatului de azi. Dacia Ripensis (Ripensia) din trecut*, realizează o descriere a valurilor și șanțurilor. Ele se compun dintr-o ridicătură de 2-3 metri înălțime, iar șanțul avea aceleași dimensiuni ca și adâncime⁹. După modul în care sunt realizate și după dispunerea lor aceste valuri sunt considerate de A. Cucu ca fiind ridicate împotriva dacilor de către romani înainte de Traian¹⁰. După cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie romană, aceste valuri romane nu și-au mai avut rostul¹¹.

Referitor la cea de a doua linie de valuri care trece în apropiere de Timișoara face trimitere și E. Nischer. El consideră această linie ca fiind un limes al Daciei romane ridicat împotriva barbarilor¹².

Preocupat de atribuirea valurilor din Banat a fost și C-tin Daicovicu care a reluat discuția pe marginea lor în mai multe lucrări. Astfel în recenzia la lucrarea lui Alföldi András "Dákok és Rómaiok Erdélyben" le consideră opera a dacilor în încercarea de a se apăra împotriva iazygilor care se aflau în partea de vest¹³. În favoarea

² Grisellini 1984, p. 224.

³ Grisellini 1984, p. 225-226.

⁴ Marsigli 1744, p. 1.

⁵ Pentelly 1884, p. 143-144.

⁶ Milleker 1899, p. 96-97.

⁷ Téglás 1904, p. 167-208, apud Borza 1942, p. 373, n. 3.

⁸ Simu 1924, p. 121-122.

⁹ Cucu 1927, p. 8.

¹⁰ Cucu 1927, p. 7.

¹¹ Cucu 1927, p. 9.

¹² Nischer 1934, p. 3.

¹³ Daicovicu 1941, p. 457-458

acestei teorii istoricul român aduce valurile de pământ cu palisadă identificate la cetatea Costești¹⁴.

În lucrarea *Banatul și iazygii*, C-tin Daicoviciu reia discuția despre valurile din Banat însă din nou nu le atribuie romanilor, ci le consideră ca fiind lucrări ale unor populații de dinaintea sau după romani¹⁵. De asemenea presupune că aceste valuri ar putea fi și elemente de îndiguire împotriva apelor și a mlaștinilor¹⁶.

Un alt cercetător care s-a preocupat de studierea valurilor din Banat a fost Al. Borza care a dedicat acestei teme mai multe însemnări. Prima lucrare este cea intitulată *Valul roman de la Timișoara*, unde după ce face o trecere în revistă a informațiilor oferite de Milleker, Téglás, A. Cucu, Grisellini, referitoare la valul de la Cerneteaz care trece pe la Timișoara, prezintă câteva din observațiile personale în legătură cu acest val.

Lângă fabrica de cărămizi Kende se mai putea vedea în 1940 cca. 50 de metri din valul care avea lățimea de aproximativ 10 metri și înălțimea păstrată de peste un metru. Din profil, Al. Borza spune că la bază se vedea pământul argilos peste care se găsea un strat de humus negru și apoi urma pământul galben al valului care era bine bătut¹⁷. Ceva mai departe valul era mai bine păstrat, înălțimea aici fiind de aproape 2 metri. În general valul în partea de sud a Timișoarei a fost distrus de exploatarea fabricilor de cărămidă. El a mai fost surprins în zona Josefîn și tot mai slab el apare în partea sa de nord.

Potrivit lui Al. Borza, părțile din val urmau la 1940 o linie puțin curbă pe direcția SSV-NNE aproape de Timișoara și chiar intra în oraș. Pornind de la observațiile personale el este de părere că atât Grisellini cât și Téglás dau informații inexacte referitoare la traiectoria acestui val¹⁸.

De asemenea spune că în partea de est valul are o pantă mai abruptă, iar spre vest ea este mai lină. Astfel părerea lui Borza referitoare la necesitatea acestui val este aceea că el a fost ridicat pentru a se apăra populația de dușmanul care se afla în partea de vest. În încheiere autorul nu poate, pe baza informațiilor pe care le deținea la vremea respectivă, să le atribuie cu certitudine unui popor, ci doar bănuiește că valurile din Banat și deci și valul care ne interesează au fost ridicate de daci pentru a se apăra de iazygii din Pannonia¹⁹.

Aceeași problemă a valurilor din Banat o reia Al. Borza în anul următor în lucrarea *Banatul în timpul romanilor*. În capitolul al șaselea referitor la problema în discuție realizează pentru început, ca mai toți cei care s-au arătat interesați de valurile romane din Banat la începutul secolului al XX-lea, o prezentare a bibliografiei cu privire la aceste amenajări.

Profesorul Borza le consideră drept "construcții gigantice". El este de părere că aceste valuri trec Dunărea spre nord și NNE în două și trei linii și ajung la Mureș²⁰. Analizate în ansamblu valurile apar să aibă înălțimi de 1-7 metri și sunt realizate din pământ bine bătut. Acestea au dispuse de o parte și de alta a lor câte un șanț²¹.

În încheierea capitolului la care am făcut referire, Al. Borza, în urma analiza profilurilor și a informațiilor date de predescesorii săi precum și din cercetările personale, a ajuns la concluzia că valurile sunt dacice în faza lor de început, valurile luate în

¹⁴ Daicovici 1941, p. 458-459.

¹⁵ Daicovici 1939-1942, p. 107-108, n. 19.

¹⁶ Daicovici 1939-1942, p. 107-108, n. 19.

¹⁷ Borza 1942, p. 375.

¹⁸ Borza 1942, p. 378-379.

¹⁹ Borza 1942, p. 380.

²⁰ Borza 1943, p. 93.

²¹ Borza 1943, p. 94.

ansamblu trebuie considerate romane, căci doar aceștia dispuneau de ingineri și de posibilități de a ridica aceste linii de valuri²².

Lucrarea lui Al. Borza ne apare de departe ca fiind cea mai bine documentată și mai bine ilustrată lucrare referitoare la valurile din Banat. Mai mult, în încheiere, el realizează o cronologie ipotetică a acestor valuri, iar referitor la valul de la Timișoara (cel de al doilea) este de părere că a fost ridicat de către Decebal cu ajutorul inginerilor romani trimiși de către împăratul Domițian împotriva iazygilor²³.

În deceniul a șaptelea al secolului al XX-lea problema asupra valurilor din Banat este reluată de către K. Horedt care încearcă pornind de la izvoarele scrise și de la evenimentele politice să stabilească perioada în care au putut fi ridicate aceste valuri. Astfel în opinia sa valurile din Banat au fost construite cândva între secolele IV-VIII²⁴.

O cercetare de teren asupra valurilor din Banat a fost realizată mai apoi de Muzeul din Arad cu sprijinul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj, iar opiniile ce au rezultat din această cercetare au fost publicate de către E. Dörner și V. Boroneanț. Cercetarea asupra valurilor s-a efectuat în apropierea localității Covăsânt din jud. Arad²⁵. Aici s-a trasat o secțiune de 52 metri pentru a se identifica șanțurile și valurile și pentru a se realize o datare a lor. S-au identificat 5 șanțuri cu adâncimi cuprinse între 1,70-2,50 m, iar lățimea lor de 5-6,20 m²⁶. Este clar faptul că cele 5 valuri nu sunt contemporane.

Acestea sunt părerea celor care s-au ocupat de problema valurilor, de atribuirea lor și de cele mai multe ori doar de cartografierea lor. O cercetare mai amănunțită asupra valurilor din Banat nu s-a realizat nici după cel de-al doilea război mondial, ci s-a mers în general pe identificarea lor pe teren în unele zone. Cercetarea valului de la Timișoara prin săpături arheologice a avut loc abia în primăvara anului 2004.

Simona Regep-Vlascici, Mariana Crînguş

2.2. Traseul valului roman (studiu cartografic).

Banatul de Câmpie, la fel ca și ținutul vestic al Crișanei, au fost, după cum ne îndreptătesc să constatăm izvoarele cartografice din secolele XVII-XVIII, o zonă brăzdată de mici ape curgătoare, care adesea formau bălți, acolo unde terenul prezenta mici alveolări.

Dacă ar fi să ne luăm după relieful Columnei lui Traian, Banatul era un teritoriu acoperit de păduri, iar în unele zone existau chiar mlaștini împădurite. Dacă ținem cont și de denumirea medievală a Ardealului, dată de coroana maghiară, catolică: "Transilvania" (țara de dincolo de păduri), trebuie să acceptăm faptul că existau întinderi mari de păduri și pe teritoriul Banatului, dar care nu ofereau siguranță administrației romane.

Din această cauză, fâșia de pământ care corespunde ridicării structurii defensive (șanț, val) aflată în atenția noastră era porțiunea unde formele de relief se schimbă și începea zona de câmpie înaltă sau de deal.

Cele trei linii cunoscute sub denumirea de *valuri romane* sau *avare*²⁷, destul de apropiate una de cealaltă, i-au determinat pe cercetătorii moderni să le considere contemporane și să le analizeze ca atare (Pl. VII). Traseul lor, aproape identic (paralel)

²² Borza 1943, p. 103.

²³ Borza 1943, p. 103-104.

²⁴ Horedt 1965, p. 727.

²⁵ Dörner, Boroneanț 1968, p. 7-15.

²⁶ Dörner, Boroneanț 1968, p. 12.

²⁷ Pentelly 1883, p. 139-140; Pentelly 1884, p. 143-144.

pornește din apropierea cursului Dunării – mai exact din zona fostei mlaștini Alibunar și trec spre nord peste Mureș, prin ținutul Crișanei până dincolo de râul Crasna, după care ele cotesc spre vest.

Valul cercetat de noi în apropiere de localitatea Dumbrăvița (mun. Timișoara) este al doilea sau mai exact cel din mijloc și are un traseu ce nu poate fi urmărit peste tot fiind șters în apropierea marilor cursuri de apă (Dunărea, Timișul și Mureșul) de frecvențele inundații.

Valul roman a fost ridicat în apropierea Dunării, pe malul stâng, vis a vis de *Viminacium* (Semederevo) și *Contra Margum*. Traiectul acestei linii din șanțuri și val se prelungește spre nord, trecând la 2/3 km est de localitățile Kubin și Dubovaz, așa cum putem să observăm de pe 3 hărți administrative, habsburgice: I (1723-1725), II (1761), III (1778-1783)²⁸. Atât J.J. Ehrler, cât și Fr. Grisellini, primii învățați care ne-au oferit o imagine foarte clară a reliefului și antichităților Banatului prin descrierile lor, nu s-au hazardat să le analizeze ca pe niște monumente antice, considerându-le mai degrabă niște ridicături de pământ sau de nisip, menite să împiedice mlaștinile să se extindă (adică construcții romane de canalizare, de aici și denumirea de „*Römerschantze*” – (vezi harta anexată lucrării lui Grisellini)²⁹.

În zona mlaștinii de la Alibunar și la sud de aceasta, există un segment de val roman care lipsește de pe toate hărțile. Nu este exclusă posibilitatea ca el să nu fi fost construit într-un spațiu ce a reprezentat din totdeauna un veritabil obstacol natural.

La Alibunar, existența valului poate fi cel mult legată de mențiunea *Sandhügel*, pe care cei doi scriitori austrieci (la 1774) o descriau ca formând limbi de pământ lungi, „ce trebuie să fi fost unite cu Dunărea, după felul cum sunt așezate”³⁰.

L.F. Marsigli nu face referire pe acest tronson cecât la un singur val pe care îl denumește *via iarca*, fără să-i sesizeze șanțurile. Pare tot mai plauzibilă părerea că el nu a urmărit pe teren traseul acestor valuri din Banat deoarece le îngemănează într-unul singur și îl leagă de ringul avar de la Sântana (jud. Arad), mai exact îl leagă de valul al treilea, cel mai vestic dintre cele trei din Banat și probabil cel mai pronunțat ca structură³¹.

Traseul valului spre nord de mlaștina Alibunar are o traiectorie ușor arcuită spre vest și începe să fie sesizat de cartografi habsburgici începând cu localitatea Vatina (aust. Fattina), pe care tangențial o atinge la periferia estică. Constructorii antici ai sistemului defensiv cu val și șanțuri de o parte și de alta au fost nevoiți să caute locurile cu pământ tare, stabil, care să nu îl năruie. Curba de nivel nu este nici ea neglijată, iar vadurile de trecere a diferitelor mici cursuri de apă, variabile ca debit, au fost și ele luate în considerare tocmai ca terenul pe care se găsește sistemul defensiv, valul roman să nu fie inundabil.

Urcând spre nord, ductul șanțurilor și al valului roman trece la 3 km est de Deta și Denta, descriind un arc de cerc larg spre vest. În dreptul localității Jebel traseul se restrânge într-o pâlnie mică, orientată spre est, cu deschiderea spre vest pe cursul

²⁸ Replici (la scară), colorate, ale acestor hărți sunt expuse în holul prefecturii din Timișoara și ne-au fost semnalate de către colegul Dan Ciobotaru, de la Direcția de Cultură și Patrimoniu a jud. Timiș, fapt pentru care îi mulțumim și pe această cale. Prima hartă (1723-1725) este practic cea mai veche pe care o cunoaștem și a fost comandată de guvernatorul Banatului Florimund conte de Mercy pentru protectorul și șeful său prințul Eugeniu de Savoia. A doua ca vechime (1761) este anonimă și este mai modestă ca realizare, iar cea mai bună din punct de vedere a detaliilor și a calității manoperei cartografice este din 1778/1783 realizată probabil pentru coroana austriacă, împăratului Franz Iosef, fiul Mariei Tereza, care în această perioadă efectuează o inspecție în localitățile de graniță și vizitează orașele bănățene.

²⁹ Grisellini 1984, p. 223 și harta anexă.

³⁰ Ehrler 2000, p. 34-35.

³¹ Marsigli 1774, p. 28.

Bârzavei între localitățile Voiteg și Jebel, ușor mai la est de acestea. După această zonă valul roman urcă spre localitatea Șag, unde trece perpendicular peste cursul râului Timiș și se îndreaptă spre Timișoara, la aproximativ 300 m paralel cu drumul ce vine dinspre Pața.

În interiorul localității Timișoara nu ne sunt cunoscute cu precizie locurile pe unde trece valul, cert este că traversează la marginea cartierului Freidorf și ocolește cetatea veche bastionară a Timișoarei prin zona cartierului Iosefin și ia o traiectorie NNE trecând între satele Dumbrăvița și Covaci.

În continuare, dacă ar fi să dăm crezare hărților austriece, urma valului este aproape rectilie, trecând Bega veche, apoi prin localitățile Cerneteaz, Pișchia, Alioș și atinge malul sudic al Mureșului la 12 km în aval de Lipova.

Cu toată acribia cartografilor austrieci, scara destul de redusă și formele de relief mai tot timpul artistic stilizate ne oferă puține informații pe care să le putem exploata.

Astăzi, acest val roman cu șanțurile sale este greu sesizabil cu ochiul liber și nu apare menționat pe nici o hartă fizică contemporană. Ultima dintre hărțile militare ale României care face mențiuni la acest „monument antic” este cea realizată în anii 1959-1961 de Serviciul Cartografic al armatei Republicii Populare Române³².

În continuare, vom face referire la această lucrare unde tocmai datorită detaliilor geografice și a coordonatelor, precum și a mențiunilor toponomastice, informațiile oferite sunt mai exacte - chiar dacă nu se păstrează indicații asupra întregului traseu al valului roman între Dunăre și Mureș, așa cum l-au putut admira cu 200 de ani în urma cartografii militari austrieci.

Prima hartă (Pl. VIII), unde putem observa indicația „Valul Romîn” este L – 34 – 91 – D – c, pe care, la 2 km NE de Denta, începând cu lunca malului nordic al pârâului Bârzava, se întinde aliniamentul sistemului defensiv, înspre localitatea Opațița, urma pierzându-i-se în apropiere de malul sudic al pârâului Birda.

Pe harta următoare L – 34 – 91 – D – a, la nord de pârâul Birda și de comuna Opațița, valul roman reapare pe un tronson foarte scurt și urmărește curba de nivel având cota 110 m deasupra Mării Negre. Traseul valului roman străbate pe direcția sud-nord câmpia și ținutul cunoscut sub denumirea „Valea Seacă” și trece la 500 m vest de localitatea Folia.

Harta cu indicativul L – 34 – 91 – B – c prezintă în continuare urma sistemului defensiv din val de pământ purtând toponimul „Valul lui Traian” care traversează fără să fie afectat mai multe văi înguste: mai întâi „Vena Mare” la 1 km NV de localitatea Folia, apoi „Valea Tofai” și din nou „Vena Mare” la 400 m vest de satul Iosif, îndreptându-se pe o direcție pronunțată NV spre comuna Jebel, pe care o depășește la 1 km est, prin locurile „Lunca” și „Seliște” după cum ne indică harta L – 34 – 91 – A – d. Nu departe la nord de Jebel, aprox. 4 km, valul roman traversează Timișul Mort (vezi harta L – 34 – 91 – A – b).

Timișul este traversat de valul roman la 200 m est de localitatea Șag și este efectată urma lui atât pe malul sudic cât și cel nordic, fiind vizibil abia în apropiere de Timișoara (Pl. IX), pe care o străbate pe la marginea estică a cartierului Freidorf și cotește spre NE după traversarea canalului Bega părăsind orașul prin marginea estică a cartierului Mehala.

Traiectul valului trece pe la jumătatea distanței dintre satele Dumbrăvița și Covaci și trece prin localitatea Cerneteaz unde traversează pârâul Beregsău. Tot pe

³² Cercetarea hărților ne-a fost pusă cu amabilitate la dispoziție de membrii Catedrei de Geografie de la Universitatea de Vest din Timișoara, cărora le mulțumim călduros pe această cale. Totodată atragem atenția că desenele anexate sunt realizate după aceste hărți militare.

harta L – 34 – 79 – B – c aflăm că „Valul Roman” cum apare el menționat aici străbate ținutul dintre pârâul Beregsău și Valea Magheruş numit „Darvas” NNE, apoi pătrunde pe o direcție NE în pădurea Cocor și ocolește la 150 m NV localitatea Pișchia.

Din harta L – 34 – 79 – B – a observăm că „Valul lui Traian” așa cum este el denumit în continuare străbate pădurea Pișchia, îndreptându-se spre satul Fibiș urmărind curba de nivel de la 160 m altitudine. După ce părăsește pădurea Pișchia, „Valul Roman” poate fi urmărit pe întregul său tronson din harta L – 34 – 79 – B – b trecând prin zona „Maghiarod Pusta”, apoi peste „Valea Borduş” atingând apoi cota 170,1 m și depășește pe direcția NE, la aprox. 50 – 100 m NV localitatea Fibiș prin ținutul „Răchiți”, după care urma i se pierde.

Reapare la aprox. 6 km mai la nord, pe un tronson foarte scurt în dreptul localității Alioș (Pl. X), după cum se poate constata pe hărțile L – 34 – 79 – B – b și L – 34 – 79 – B – c. „Valul Roman” menține aceeași traiectorie NE trecând la 200 m nord de satul Alioș paralel cu „Valea Olurocului” înspre Zăbrani, fără însă a mai fi menționat până la Mureș de vreo hartă militară. Ultimul său tronson vizibil în dreptul localității Alioș se păstrează menționat doar pe o distanță de 1, km. Lunca inundabilă a Mureșului a fost cu siguranță traversată de acest val roman deoarece el apare la nordul Mureșului în dreptul localității Covăsânt, dar eroziunea puternică a solului în această parte a Banatului a făcut ca urma lui, cu timpul, să se șteargă.

Călin Timoc

2.3. Considerații preliminare istorice și cronologice.

Cercetările întreprinse în primăvara anului 2004 la “valul roman” reprezintă primele săpături sistematice realizate la acest sistem defensiv complex, care numai pe teritoriul Banatului are o lungime de cca. 248,9 km (distanța este apreciată pentru linia mediană de valuri care începe din apropiere de Dunăre, de la Alibunar, se oprește la nisipurile de la Deliblata și continuă după aceea până ajunge la Mureș, depășind cu puțin linia râului până după Covăsânt – Sâmbotin și în continuare). În decursul timpului, traseul valului a fost observat cu diferite ocazii (vezi mai sus).

În anul 1966, K. Horedt, E. Dörner și V. Boroneanț au făcut observații asupra valului în zona Covăsânt (Pl. V-VI), cercetare prilejuită de trasarea unei secțiuni de 52 m³³. Sondajul întreprins a evidențiat existența unei situații extrem de interesante, și anume prezența a patru valuri orientate spre est, dintre care primul era ascuțit, pe când celelalte trei erau în formă de U. După acestea urma un al cincilea șanț, orientat spre vest, în formă de *ic*. Dimensiunile valurilor sunt aproape egale în lățime (între 5,50-6,20 m) și chiar adâncime (1,70-2,80 m)³⁴. Valul de bază a fost surprins doar la bază, el avea o lățime de 12,60 m.

În șanțurile în formă de U (nr. 2-4) au fost descoperite urme de pari, ceea ce reprezintă un sistem defensiv suplimentar. În epoca romană, stâlpii cu vârful ascuțit reprezentau un element adiacent în fața valului de apărare al castrului roman. În cazul de față, acest sistem se interpune între primul șanț ascuțit și valul de pământ și era format din 3 șiruri. Materialul arheologic descoperit în șanțuri și la baza valului constă numai din ceramică. Nu se menționează stratigrafia în șanțuri.

Acest sistem de apărare apare frecvent în lumea romană. Cel mai elocvent exemplu îl reprezintă valul lui Antoninus Pius la castelele de la Coelbren și Zwammedam³⁵. Desigur, în timp acest sistem defensiv roman s-a menținut; începuturile

³³ Dörner, Boroneanț 1968, p. 7-16; Horedt 1974, p. 207-214.

³⁴ Dörner, Boroneanț 1968, p. 12.

³⁵ Johnson 1987, p. 67-69.

sale datează de la mijlocul veacului II a.Chr. din timpul lui Caesar. S-ar putea ca în cazul de la Covăsânț, în secțiunea trasată șanțurile 2-4 să nu reprezinte decât *gropile largi de amplasare a bârnelor și nu șanțuri propriu-zise*. Sistemul defensiv roman constând din valuri este utilizat în unele provincii până în epoca romană târzie. În cazul de față mijloacele de datare nu ne permit nici un fel de apreciere.

În umplutura șanțurilor amplasate spre est au apărut fragmente ceramice lucrate cu mâna dintr-o pastă grosieră în manieră tipică pentru ceramica geto-dacică. Alături de această ceramică există și câteva fragmente ceramice cenușii lucrate la roată provenind de la vase cu decor lustruit și altele de culoare roșie romane. Acestea sunt dateate de autorii cercetărilor în secolele III-IV³⁶. Formele de recipiente, dar mai ales de străchini și oale borcan sugerează complexe de locuit afectate sau nu de construirea valurilor (Pl. LXXXVIII). Datarea lor probabil a influențat opinia lui K. Horedt care susține existența unor valuri anterioare din sec. I și apoi reutilizate în sec. IV³⁷.

Am menționa aici de pildă oala borcan cu buza răsfrântă, decorată cu alveole pe buză și fund plat, cu bune analogii în așezarea vicană de la Acidava (Enoșești) datată în secolele II-III, iar în cimitirul de la Locusteni (M. 189) un vas similar se datează în secolul II – prima jumătate a secolului III³⁸.

Chiar în așezarea daco-romană de la Dumbrăvița, aflată la cca 1 km în fața valului cercetat de noi, într-o locuință au fost descoperite fragmente de oale-borcan similare ca formă și decor cu cele de la Covăsânț. Pe baza și a altor elemente adiacente (fragmente de amfore, ceramică roșie și *terra sigillata*), aceasta se datează în secolele II-III (vezi în cadrul acestui volum).

Inițial, pe baza observațiilor, K. Horedt a avansat o ipoteză potrivit căreia sistemul defensiv respectiv – valul de mijloc – având o structură de construcție romană, a fost ridicat în secolul I împotriva regatului dacic al lui Decebal³⁹. Ca atare, el nu se datează în epoca romană târzie.

Într-o lucrare ulterioară, K. Horedt revine asupra acestei idei, susținând posibilitatea folosirii valului de mijloc *atât în sec. I cât și în secolul IV*⁴⁰. Ipoteza nu se bazează pe observații stratigrafice, ci mai ales pe analogiile sesizate de cercetarea arheologilor din Ungaria. Primele săpături sistematice întreprinse pe teritoriul Banatului asupra unuia din valurile ce traversează zona de câmpie sunt cele din punctul Dumbrăvița în anul 2004. Valul de mijloc este denumit de localnici *Iarc, valul lui Traian, valul roman*, etc.

În analiza noastră nu vom aborda studierea întregului sistem defensiv, ci doar linia mediană din care face parte și cercetarea întreprinsă în punctul Dumbrăvița. Cercetările cele mai importante au fost întreprinse pe teritoriul Ungariei. Rezultatele acestui proiect de cercetare au fost publicate în anul 1983 de E. Garam, Pál Patay și S. Soproni⁴¹. Sondajele întreprinse în mai multe puncte de pe teritoriul Ungariei au investigat mai ales șanțul aflat pe latura de est sau de nord. În câteva locuri, cum ar fi de pildă Mogyoród (*Bacszyzs Gasse*), Kartal *Erdőtelek-Kál*, Galgamácsa, Debrecen-*Nagy-Erdő* a fost surprins și valul. Precizările și observațiile făcute pe diferite segmente

³⁶ Dömer, Boroneanț 1968, p. 14-15.

³⁷ Horedt 1968, p. 39-54.

³⁸ Negru 2003, p. 43, 107, nr. 42-43; Popilian 1980, mormântul 189.

³⁹ Horedt 1968, p. 39-54.

⁴⁰ Horedt 1974, p. 210.

⁴¹ Garam, Patay, Soproni 1983; referiri la datarea acestui sistem defensiv au fost întreprinse mai mulți ani la rând: Soproni 1969, p. 43-53; Soproni 1978; Soproni 1985, p. 13-17; literatura de specialitate este extrem de vastă, dar se bazează în mare parte pe cercetări de teren și numai în mică măsură pe săpături arheologice sistematice. Se cuvine a mai adăuga aici lucrarea lui Nagy 1966-1968, p. 103-108.

sunt deosebit de importante pentru cunoașterea acestui sistem defensiv complex. Prima concluzie și cea mai importantă se referă la atribuirea acestui sistem de apărare compus din mai multe valuri și șanțuri. Prin modul său de construcție, dar mai ales prin elementele componente de val-șanț, întregul sistem defensiv poate fi atribuit epocii romane târzii.

Dintre toate liniile de fortificație, cea de mijloc prezintă în cazul de față cea mai mare importanță. Ea se compune din două părți, prima care traversează întreaga zonă de vest a Câmpiei Banatului, trece peste Mureș. În continuare, un al doilea val, mai avansat spre vest pornește de la sud de Mureș, traversează cele trei Crișuri și după aceasta cotește și se închide la Dunăre, aproape de *Aquincum*.

Sistemul defensiv de obicei consta dintr-un singur șanț și valul (dispus la vest, sau în cazul porțiunii de nord, la sud de șanț)⁴². Rămâne neclar cum se făcea traversarea râurilor în zonele unde valul de mijloc era întrerupt⁴³.

Între cele două valuri, cel median din Banat și cel de-al doilea peste Crișuri și Tisa, a fost observată de mult o departajare cronologică, primul fiind considerat anterior celui de-al doilea⁴⁴.

Cercetările întreprinse în anumite sectoare asupra valului de către arheologii maghiari au condus la constatarea că în anumite porțiuni, cum ar fi cea de la Mogyoród, valul a avut o structură internă realizată din bârne de lemn, care au susținut un gard (palisadă)⁴⁵. În sectorul dintre Tisa și Dunăre au fost surprinse pe latura de sud a șanțului urmele unor rânduri de stâlpi⁴⁶.

O altă observație interesantă referitoare la valul de mijloc ar fi următoarea: el se întrerupe în anumite puncte dificile de trecut (ape, mlaștini, etc.). Astfel, valul apare înaintea localității Alibunar aproape de Dunăre, dar în fața mlaștinii este întrerupt și continuă după depășirea acesteia până în fața nisipurilor de la Deliblata, pentru a continua iarăși după trecerea de acestea înspre nord-est, ca și cum în aceste locuri condițiile naturale au suplinit cu totul pe cele militare în concepția strategică a constructorului. Aceeași situație se observă în fața cursurilor de apă (Mureș, Timiș, Caraș).

În marea lor majoritate, specialiștii au atribuit modul de ridicare a valului romanilor, în speță epocii constantiniene⁴⁷. Sistemul defensiv general de val și șanț așezat în fața unei frontiere a fost tipic pentru romani, care l-au aplicat în majoritatea provinciilor unde granița Imperiului era terestră și nu urma un curs de apă.

Argumentația extrem de elaborată și riguroasă adusă în acest sens de S. Soproni cu mult timp în urmă este valabilă și astăzi. Desigur, au fost avansate o serie de ipoteze privind datarea și mai târzie a acestor valuri, asupra căreia nu ne vom opri în lucrarea de față, caracterul roman al acestui sistem defensiv fiind pe deplin dovedit.

În fine, revenind la cercetările întreprinse de colectivul CSIA Tim⁴⁸ și Muzeul Banatului în punctul Dumbrăvița, se cuvine de la început să facem următoarele precizări privind stratigrafia în contextul general al săpăturii:

1. Valul este reprezentat de nivelul din care, din păcate, nu se mai păstrează decât o mică fâșie de lut bătut groasă de 10 cm din baza valului (*locus* 18). Înspre panta de vest a valului s-a observat o amprentă concavă provenind probabil de la o bârnă (copac despicat în două) așezată pe lungime (8,40 m), care putea susține o structură de palisadă (*locus* 13). O groapă de stâlp înfiptă

⁴² Garam, Patay, Soproni 1983, p. 14-18.

⁴³ Garam, Patay, Soproni 1983, p. 14-18.

⁴⁴ vezi părerea lui S. Soproni în volumul colectiv mai sus citat, p. 55-69.

⁴⁵ Garam, Patay, Soproni 1983, p. 14-18.

⁴⁶ Garam, Patay, Soproni 1983, p. 14-18.

⁴⁷ Soproni 1985, p. 13-15; Soproni 1978, p. 113-116.

⁴⁸ www.csiatim.uvt.ro

vertical în aceasta întărește supoziția noastră.

2. valul dispunea de un șanț pe latura de vest în formă de V, cu o pantă mai lină înspre val, față de latura opusă. Lățimea sa este de aprox. 6 m, iar adâncimea de la nivelul actual de călcare între 2,55-2,75 m (*locus* 13)
3. la 8,55 m spre vest au apărut urmele unei al doilea șanț (lat de 2 m, adânc de 0,80 m; formă ușor trapezoidală și fundul plat, fără alte urme de amenajări) (*locus* 15).
4. pe latura de est a valului un șanț similar ca tehnică cu cel de pe latura de vest (*locus* 13); lățimea sa avea 6,50 m, iar adâncimea de 3,30-3,50 m (*locus* 16)

Ne-am permis să sintetizăm cele expuse mai sus de F. Drașovean pentru a putea analiza în cele ce urmează câteva aspecte importante. În primul rând nivelul de umplere în ambele șanțuri este identic (v. mai sus), până la penultimul nivel din șanțul de est unde apare o lentilă de pământ brun-gălbui (groasă de 0,60 m), în plus marcând un alt nivel de umplere. Acest lucru denotă o utilizare în timp a șanțului de est, într-o vreme în care cele de pe latura de vest a valului au fost abandonate.

Ca atare, am avea în cazul de față două etape de folosire ale șanțurilor: prima când funcționează pe latura de vest două șanțuri, iar pe cea de est unul singur, iar într-o a doua etapă funcționează doar șanțul de pe latura de est (îndreptat spre fostul teritoriu al provinciei Dacia). Șanțul al doilea de pe latura de est (reprezintă o amenajare în buza exterioară a șanțului antic a unui șanț antitanc) nu intră în discuția de față.

În nici unul din complexe cercetate nu a fost descoperit material arheologic care să ajute la datarea acestui sistem.

Existența a două etape de folosire a valului este evidentă, acest fapt nu a apărut până acum clar identificat întrucât în general sondajele efectuate, cu rare excepții (doar cele efectuate în sudul Serbiei) nu au atins decât șanțurile aflate pe laturile de est sau nord (în cazul sistemului amplasat între Tisa și Dunăre) și valul. Este cu puțință ca această situație să nici nu existe! De la început trebuie remarcat faptul că valul de pe Crișuri și dintre Tisa și Dunăre nu continuă direct valul median din Banat, care se termină undeva după Sâmbăteni și continuă segmentat înspre cele trei Crișuri. S. Soproni a observat acest lucru cu mult timp în urmă⁴⁹.

În atare situație, se pare că avem de a face pentru sud-vestul Daciei cu un sistem defensiv ridicat din timpul Provinciei, care a fost îndreptat spre barbaricum. O refacere a lui pe același aliniament a putut avea loc în epoca romană târzie. Deocamdată, nu se pot face observații de natură istorică. Dacă pe teritoriul Banatului vor fi întreprinse alte sondaje pe traseul acestui sistem defensiv s-ar putea să apară o nouă bază documentară în acest sens. Credem că cercetarea valului median din punctul Dumbrăvița, chiar și în lipsa unui material arheologic a oferit o nouă bază de discuție mult îmbogățită.

Am menționa că nu este lipsită de interes descoperirea la 1 km în fața valului a unei așezări daco-romane, databilă, în opinia noastră, în secolul II-III (v. mai jos). S. Soproni atribuia valul de peste Crișuri și mai departe celei de-a doua jumătăți a secolului IV și îl pune în legătură cu tratatul încheiat după 358-359 cu regele sarmaților argaraganți Zizais. În acest context trebuie să se fi schimbat și sensul valului din vestul Banatului, adică au avut loc amenajările din zona estică a valului în punctul Dumbrăvița.

Doina Benea, Dorel Micle, Atalia Ștefănescu

⁴⁹ Garam, Patay, Soproni 1983, p. 14-18.

Capitolul II. Cercetările arheologice preventive de la Obiectivul 2.

1. Localizarea obiectivului.

Cercetările preliminare de teren efectuate în anii precedenți au pus în evidență la cca 350 m. vest de "valul roman" o zonă în care au fost descoperite sporadic materiale ceramice atipice care au fost datate la începutul epocii fierului. La cca. 30 m. nord de acest loc, cercetările de teren au condus la descoperirea unor materiale ceramice de culoare neagră la exterior și brună la interior decorate cu caneluri în ghirlandă care se pot încadra la începuturile epocii fierului. Traseul viitoarei șosele intersectează tangențial latura de sud a acestei zone.

2. Metoda de cercetare.

Deoarece în zona ce va fi afectată de lucrările de construcție au fost descoperite doar o duzină de fragmente ceramice atipice, pentru stabilirea stratigrafiei și salvarea eventualelor complexe arheologice s-a convenit efectuarea unor secțiuni paralele urmând ca, în eventualitatea descoperirii unor obiective arheologice, să fie deschise suprafețe sau casete pentru cercetarea integrală a zonei afectate. Cele patru secțiuni au dimensiunile de 2 x 40 m. fiecare și au fost practicate câte două, una în prelungirea celeilalte, paralele cu laturile viitoarei șosele. Intervalul dintre acestea este de 6 m. Datorită decoperirii unui șanț în secțiunile S 2 și S 4 au fost deschise două casete, C1 de 2 x 5 m. aflată la 1, 5 de colțul estic al secțiunii S 2, și C2 practică în S 2 și S4 cu dimensiunile de 2 x 6 m., la 2 m de capătul estic al S 2 și 4 (Pl. XI).

3. Stratigrafia și complexele arheologice.

-0-0,25 m., strat arabil de culoare brun-închis în care au fost descoperite în mod sporadic materiale ceramice atipice;

-0,25-0,50 m. strat de culoare brun-roșcat, sol de aspect lutos, cu materiale preistorice ce pot fi datate la începutul epocii fierului;

-0,50, strat steril din punct de vedere arheologic de culoare brun-gălbuie, lutos;

Din stratul brun-roșcat a fost săpat un șanț cu un profil de forma literei "U" lat de 0,5 m. și adânc de 0,90 m. Ceramica descoperită în șanț se poate atribui epocii fierului.

Alexandru Szentmiklosi

Capitolul III. Cercetările arheologice preventive de la Obiectivul 3 - Locuirile daco-romane, medievale și moderne.

1. Localizarea și descrierea săpăturilor

1.1. Metoda de cercetare.

Zona în care cercetările pieghetice din anii 2000-2003 au pus în evidență materiale ceramice se află situată pe o terasă mărginită din trei părți -spre est, sud și vest- de apele pârâului Beregsău, terasă a cărei centru se află de cca. 300 m. vest de obiectivul II. Maxima concentrație a acestor materiale a fost constatată în centrul platoului pe o lungime de cca. 300 m., dar excentric, spre nord, față de traseul proiectat al șoselei de centură. Cu toate acestea, șoseaua traversează o zonă de cca. 200 m. în care au fost descoperite vestigii medievale și daco-romane. Aceleași cercetări au arătat că aceste vestigii apar doar sporadic pe pantele terasei, dispuse la est și vest, spre apa Beregsăului.

Pe baza acestor date s-a decis deschiderea unor suprafețe late de 20 m. în centrul terasei și, spre marginea acesteia, a unor secțiuni paralele cu axul șoselei orientate cu axa lungă în sensul înclinației pantei. În toate acestea stratul actual, până la adâncimea de 0,4 m., a fost înlăturat mecanic. Următorul strat, gros de cca. 0,25 m., a fost săpat manual, după care au fost delimitate complexele arheologice. Deoarece la multe dintre ele nu a putut fi stabilită utilitatea, cât și pentru o mai mare operativitate în timpul săpăturilor, gropile și locuințele poartă numele generic de *locus*. Deoarece stratul superficial a fost îndepărtat mecanic și nu au putut fi surprinse nivelurile reale de la care pleacă complexele arheologice, adâncimile complexelor au fost măsurate, cu o stație totală de tip *Leica TCR 705*, de la nivelul actual al solului.

La acestea, în albia majoră a pârâului, pentru a stabili existența unor complexe arheologice, a mai fost deschisă o suprafață de 30 x 10 m.

1.2. Complexele arheologice.

Suprafața III.1. a fost săpată în imediata vecinătate a pârâului Beregsău .

Stratigrafia acestei zone este următoarea:

0-0, 20 m., strat arabil deranjat de lucrările agricole de culoare brun-închis cu aspect lutos;

0,20-0,45 m., strat de culoare neagră cu aspect mîlos ce reprezintă depuneri de sedimente datorate inundațiilor periodice ale pârâului Beregsău;

0,45 m., strat steril din punct de vedere arheologic de culoare gălbui-roșcat, de aspect lutos cu pietricele în compoziție.

În stratul negru au fost descoperite materiale ceramice și câteva obiecte din metal ce aparțin evului mediu, foarte probabil secolelor XVI-XVII sau chiar mai târziu. Acestea nu provin din complexe arheologice definite ci fac parte din stratul de aluviuni aflat în albia majoră a cursului de apă și, probabil, au fost vehiculate de pe pantele terasei sau din amonte.

Suprafața III.2. Este formată din patru unități, trei secțiuni paralele (*S III.2/A, III.2/B și III.2/C*), fiecare de 40 x 2 m., orientate paralel cu axul viitoarei șosele pe direcția de curgere a pantei terasei și, în prelungirea acestora, spre centrul terasei, de o suprafață, *SIII.2/D*, de 35 x 17 m. (Pl. XII, XII).

SIII.2/A. Secțiunea talonează latura sudică a traseului șoselei. Descoperirea unui complex de locuit a făcut necesară deschiderea la capătul estic al acestei secțiuni a unei case de 2 x 5 m dispusă între *SIII.2/A și SIII.2/B*. La săparea acestei locuințe s-a observat că o latură a unității stratigrafice depășește suprafața secțiunii și casa a mai fost prelungită cu încă 4,5 X 6 m (Pl. XII).

Locus 1. Șanț cu profilatura în forma literei U, lat de 1,6 m și adânc de 0,75 m. (Fig. 35). Umplutura este de culoare neagră-brună cu puțin material ceramic în compoziție. Acestea se pot data în secolele XVII-XVIII.

Locus 2. Groapă de formă ovală de 2,2 m. x 0,95 m. și adâncă de 1,25 m. Umplutura este de culoare gălbuie cu lut galben în compoziție. Pe baza inventarului ceramic acest complex se poate data în secolul XVII-XVIII.

Locus 3. Locuință semiadâncită de formă rectangulară cu colțurile rotunjite de 2,75 m. x 3,5 m. și adâncă de 1,15 m. (Fig. 25). În partea de vest, în lutul galben steril, a fost scobită camera de ardere a unui cuptor menajer cu un diametru de 0,95 m. Vatra acestuia a fost refăcută de patru ori (Fig. 26). Pe fundul gropii a putut fi surprinsă o amenajare de lut galben, fără impurități, cu nisip fin în compoziție, care reprezenta podina. Cercetările nu au pus în evidență gropi de stâlpi sau pari de la structura de rezistență a pereților sau alte amenajări. Inventarul mobil datează acest complex în sec. IX-X.

Locus 4. Locuință semiadâncită de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite de 4,85 x 3,1 m și adâncă de 1,2 m. În partea de nord, pe latura scurtă, a fost săpată în lutul viu camera de ardere a unui cuptor cu un diametru de 1,9 m. Vatra, înclinată spre interiorul spațiului de locuit, a fost amenajată direct pe podină și are o grosime de cca. 10 cm (Fig. 34). În fața gurii de alimentare podina avea o albiere în formă de sac adâncă de 0,25 m. care era plină cu cenușă și bucăți de cărbune (Fig. 33). Într-o etapă ulterioară, podina a fost refăcută și înălțată cu cca. 0,25 m.. Atunci, pe aceeași latură, la stânga vechiului cuptor, a fost amenajat, în aceeași tehnică, un altul cu un diametru de 1,8 m. care îl taie pe cel vechi (Fig. 32-34). Vatra este lucrată înclinat spre interior, direct pe podină (Fig. 34). În fața gurii de alimentare a fost constatată o groapă de formă ovală de 3 m. x 2,4 m. în care a fost descoperită cenușă și cărbune (Fig. 32). Nu au fost surprinse gropi de stâlpi sau alte indicii ale pereților sau acoperișului. Ceramica descoperită în acest complex arheologic se poate data în secolele XVII-XVIII.

Locus 5. Reprezintă o amenajare de formă rectangulară de 3,6 X 3,9 m., adâncă de 1,53 m. ce este intersectată de complexul anterior. Pe laturi, la interior și lipite de acestea, sunt prezente șanțuri late de 0,3 m. ce ar putea fi șanțurile în care au fost bârnele care compuneau talpa edificiului. Pe fund groapa avea un strat de lut galben, gros de cca. 0,1 m., ce constituia podina.

SIII.2/B. În această secțiune a fost descoperită o locuință semiadâncită, fapt ce a determinat, între metrii 17,4 X 21 m. deschiderea unei case de spre nord de 2 x 3,5 m. și spre sud de 2 x 4 m.

Locus 1. (Fig. 27). Este o locuință semiadâncită de formă trapezoidală cu laturile lungi de 4 m. și 4,2 m., și latura scurtă de 3 m. și respectiv de 2,25 m. cu axa

lungă orientată 325° NV și 145° SE. În cele patru colțuri sunt gropi de stâlpi cu un diametru cuprins între 20 și 30 cm. Pe axa longitudinală, la mijlocul laturilor scurte, de află câte o groapă cu un diametru de 50 cm. în care au fost implantați, la adâncimea de 0,9 m., stâlpi de forma patrată de 30 X 30 cm. Acești stâlpi susțineau coama casei. Pe latura de nord, spre colțul nord-estic, a fost săpată în lutul galben, la exteriorul conturului locuinței, o groapă de formă alungită cu un diametru de 0,8 m. și adâncă de 0,7 m. (Fig. 28). Pe aliniamentul zidului, în zona de contact dintre groapă și interiorul casei, este un șanț lung de 1,2 m și lat de 0,25 m. în care era îngropat pragul unei ușite ce închidea spațiul gropii. Pe baza analogiilor cu alte descoperiri similare considerăm ca această groapă a fost una de provizii. Pe latura de vest, la 1,3 m. de colț, a fost construit în lutul galben, prin scobire din interior, un cuptor menajer (Fig. 29). Acesta are un diametru de 0,8 m. este bine păstrat, bolta și vatra sunt aproape intacte. În fața gurii cuptorului, lată de 0,5 m., este o zonă în care podina lutuită a casei a fost arsă pe o suprafață de 0,9 x 0,5 m. În interiorul locuinței, la 0,8 m. de la peretele de est, în podină sunt două gropi care ar putea să fi fixat picioarele unui prici. În fundul gropii de stâlp ce susținea coama de pe latura de sud a fost descoperit un cuțitaș de fier cu prasele de os care reprezintă, după opinia noastră, un ritual de fundare. Ceramica descoperită ne îndreptățește să încadrăm locuința în secolele XVII- XVIII.

SIII.2/C. În această secțiune, amplasată la nord față de celelalte, a fost descoperită o singură unitate stratigrafică.

Locus 1. Reprezintă un fund de groapă de formă ovală cu un diametru de 0,8 m. și adâncă de 0,75 m. Pământul de umplură a fost de culoare gălbuie cu aspect lutos. În compoziție au fost descoperite fragmente de oase de animale și materiale ceramice ce aparțin culturii Starčevo-Criș, probabil etapa a-II-a, care se încadrează în mileniul al VI-lea în. Chr.

SIII.2/D. În această suprafață (Pl. XIII și Fig. 36) au fost descoperite un număr de 24 de unități stratigrafice (*locus-uri*).

Locus 1 este un fund de groapă de formă circulară cu un diametru de 0,95 m. și o adâncime de 0,70 m (Fig. 37). Umplutura este de culoare neagră cu bucăți de chirpici în compoziție. În umplură au fost descoperite puține materiale ceramice ce aparțin secolului al XIII-lea.

Locus 2 reprezintă o groapă de formă ovală cu diametrul mare de 1 m. și o adâncime de 0,65 m. În acest complex au fost descoperite câteva fragmente ceramice medievale care pot fi datate în secolul al XVII-lea.

Locus 3 este o groapă de formă ovală cu axa lungă de 1 m. și o adâncime de 1,10 m. (Fig. 38). Umplutura este de culoare neagră cenușie cu lentile de cărbune și cenușă spre fund. În compoziție aceasta conține bucăți de chirpici ars, oase și fragmente ceramice medievale timpurii (sec. XII-XIII)..

Locus 4. Groapă de formă circulară cu un diametru de 1,75 m. și o adâncime de 1,25 m. (Fig. 39). Pereții sunt săpați drept, fundul este rotunjit. Umplutura este de culoare neagră-cenușie mazăroasă și conține oase, chirpici, și fragmente ceramice medievale timpurii (sec. XII-XIII)..

Locus 5 este compus dintr-o serie de gropi dispuse perpendicular pe șanțul numit *locus 9* (Fig. 40). Dintre acestea, pe baza intersecțiilor, cea mai nouă este *locus 5b*. Groapa este de formă circulară cu un diametru de 0,60 m. și taie umplutura șanțului și a *locus-ului 5a*. *Locus 5a* este de formă circulară cu un diametru de 1,20 m. și o adâncime de 0,70 m. Pământul de umplură este de culoare neagră-cenușie cu multă cenușă în compoziție. În umplură au fost descoperite materiale ceramice medievale. *Locus-ul 5c* este adiacent *locus-ului 5d*. Primul a fost săpat în umplutura șanțului este de formă ovală cu lungimea de 2,2 m și este adânc de 1,25 m. Umplutura este similară celei din *locus-ul 5a*. *Locus 5d* a avut o umplură de culoare neagră cu bucăți de

chirpici, cărbune și material ceramic și oase de animale în compoziție. Acestea pot fi datate pe baza ceramicii în secolele XII-XIII. Utilitatea acestor unități stratigrafice nu poate fi precizată.

Locus 6 este o groapă de formă ovală cu axa lungă de 1,9 m și o adâncime de 1,85 m. Pereții sunt săpați relativ drept, fundul este rotunjit (Fig. 44). Umplutura este neagră-cenușie cu mai multe lentile succesive de cărbune și cenușă care alternează cu strate subțiri de lut galben și chirpici ars și resturi de vetre (Fig. 43). Nu putem preciza utilizarea inițială a acestei gropi, dar ulterior această a fost transformată în groapă de gunoi. Materialul ceramic datează acest complex în sec. XII-XIII.

Locus 7 groapă de formă relativ ovală de 2,6 m. lungime pe 1,4 m lățime (Fig. 45). Umplutura este de culoare neagră-brună cu aspect mazăros. Spre vest, groapa are o albiere cu un diametru de 1,1 m și o adâncime de 1,50 m. care a fost acoperită de un strat de lut galben de cca. 5 cm. ce provine fie de la o podină sau de la runele căzute în groapă ai unor posibili pereți. Sub acest strat se afla un pământ de culoare neagră cu cărbune în compoziție. Materialele descoperite în acest complex se datează în epoca medievală timpurie (sec. XII-XIII).

Locus 8. Groapă de formă ovală de 2,4 x 3,2 m. Spre nord-vest complexul are o adâncitură ovală de 2,2 x 1,4 m. care, spre nord, este săpată cuptorit în lutul steril (Fig. 46). Spre sud, aceasta urcă oblic și formează o posibilă treaptă de acces. Umplutura este de culoare neagră-brună de aspect mazăros. După forma acesteia putem considera această groapă ca una folosită pentru stocarea proviziilor. Materialele ceramice datează complexul în epoca medievală timpurie (sec. XII-XIII).

Locus 9. Este un șanț lat de 0,75 m. și adânc de 1,75 m., cu pereții săpați drept și fundul rotunjit (Fig. 40 și 49). Acesta străbate din lateral suprafața și se oprește, după ce cotește sub un unghi de 90 de grade, într-un complex de gropi (Fig. 48). Acesta taie *locus*-urile 11 și 12. În partea superioară umplutura șanțului este de culoare brun-închisă cu lentile subțiri de culoare gălbuie (Fig. 49). Pe fund aceasta devine închisă la culoare și are un aspect dens. Utilitatea acestui șanț, la fel ca și a altor unităților stratigrafice similare, nu poate fi precizată.

Locus 10. Groapă de forma ovală cu axa lungă de 1,85 m., și adâncă de 1 m. Pereții sunt săpați drept, iar fundul este albiat (Fig. 47). Umplutura este de culoare neagră-cenușie de aspect mazăros și conține materiale ceramice medievale, oase de animale și bucați de chirpici. Pe baza ceramicii putem data acest complex arheologic și secolele IX-X. Acest complex intersectează *locus 11*.

Locus 11 este o groapă situată în zona șanțului (*locus 9*), la capătul său și este tăiată de acesta, de *locus 10* și 12 (Fig. 49). Umplutura gropii este de culoare brun-deschisă cu pigmenți de lut galben.

Locus 12. Șanț, posibil de fundație, lat de 0,45 m. și adânc de 0,60 m. Umplutura acestuia este de culoare gălbuie cu pigmenti de lut galben. Are un traseu ușor curbat și o lungime de 9,4 m. Este intersectat de *locus 11*.

Locus 13a. Groapă de mormânt de formă dreptunghiulară cu axa lungă orientată 314° NV- 134° SE, de 2,1 m. x 0,8 m și adâncă de 1,5 m. Umplutura gropii era de culoare brun-gălbui cu aspect lutos, fără materiale arheologice. Pe fundul acesteia a fost descoperit un schelet, bine păstrat, în poziție anatomică, întins pe spate are capul la nord-vest și picioarele la sud-est. Craniul este întors spre sud, mâinile sunt întinse pe lângă corp (Fig. 50). Nu are inventar funerar.

Locus 13b. Groapă de mormânt de formă dreptunghiulară, de 1,9 m x 0,6 m. și o adâncime de 1,2 m, cu axa lungă orientată 288° NV - 108° SE. Groapa taie capătul gropii *locus 13a*. Scheletul este păstrat incomplet, lipsind oasele coloanei vertebrale, coastele, partea dreaptă a oaselor bazinului și peroneele. Corpul a fost depus pe spate, capul orientat la vest și privirea spre răsărit, mâinile sunt în prelungirea

corpului. Oasele piciorului drept sunt deranjate (Fig. 52). Pe femurul piciorului stâng se află un cuțitaș de fier cu prășele de lemn, păstrat într-o stare precară (Fig. 53). Prășelele s-au dezintegrat în momentul ridicării cuțitului.

Locus 14. Groapă de mormânt de formă dreptunghiulară cu axa lungă orientată 304° NV - 126° SE, cu o lungime de 2,2 m., o lățime de 0,8 m., 1, 4 m. adâncime. Umplutura gropii este similară celorlalte două și este de culoare negru-gălbuie cu pigmenti de lut galben. Scheletul, în poziție anatomică, este depus pe spate cu capul la vest și picioarele la est, craniul este ușor întors spre sud, mâinile sunt întinse pe lângă corp (Fig. 51). La ridicarea craniului, în partea stângă a acestuia, a fost descoperit un cercel din bronz.

Locus 15. Șanț cu un traseu ușor curbat, lat de 0,9-1,0 m. și o adâncime de 0, 0,85 m. care se oprește la 9 m de la profilul sudic (Fig. 54). Profilul acestuia este în forma literei U. Umplutura este de culoare brun-închisă.

Locus 16. Șanț cu profilul de forma literei V, dispus sub un unghi drept raportat la cel anterior, lung de 3,7 m. cu o lățime de 1,1 m. și adânc de 1,3 m (Fig. 55). Umplutura este similară complexului anterior (Fig. 56).

Locus 17. Groapă de formă ovală, lungă de 2,95 m., lată de 2,8 m. și adâncă de 1,5 m. Fundul acesteia prezintă urmele a patru șanțuri paralele cu o lățime de 0,4 m. a căror utilitate nu poate fi precizată (Fig. 57). Pe marginea de sud complexul are două gropi, probabil de stâlpi, cu un diametru de 0,3 și, respectiv, 0, 2 m. Umplutura prezintă două etape. Prima, la fundul gropii, de culoare brun-închisă cu o grosime de 0, 5 m. este suprapusă de un strat negru-cenușiu corespunzător perioadei în care unitatea stratigrafică a fost folosită ca groapă de gunoi.

Locus 18-24. Sunt gropi de stâlpi cu un diametru ce variază între 0,20 și 0,30 m. și ar putea provenii de la o construcție de lemn sau gard.

Suprafața III.3 este de 80 x 20 m. cu un martor intermediar de 1 m. grosime, rezultând astfel două suprafețe, SIII.3/A și SIII.3/B fiecare de 40 x 20 m. (Pl. XIV și XV).

SIII.3/A. În această suprafață au fost descoperite și cercetate un număr de 27 unități stratigrafice (Pl. XIV).

Locus 1. Groapă circulară cu un diametru de 1,5 m și o adâncime de 0,9 m. Pereții sunt săpați cuptoriți, fundul este plan (Fig. 58). Umplutura este de culoare neagră-cenușie, prăfos, iar pe fund a fost pus în evidență un strat dens de culoare brun-neagră, gros de cca. 6 cm. Materialele ceramice datează complexul în sec. XIV-XV.

Locus 2. Groapă circulară cu un diametru de 1,6 m. și o adâncime de 0,9 m. Umplutura gropii are două niveluri. Primul, cel mai vechi, are o grosime de 0,2 m și este compus dintr-un sol de culoare brună cu lentile de lut galben. Acestea au o grosime de cca 4-5 cm. și reprezintă amenajări ale fundului gropii cu rol de podine. În etapa a doua groapa a fost transformată în groapă de gunoi și umplutura corespunzătoare este de culoare neagră-cenușie având în compoziție multe fragmente ceramice, oase și bucăți de chirpici (Fig. 60).

Locus 3. Complexul arheologic este compus din două alveolări. Una este de formă patrulateră cu colțurile rotunjite cu un diametru de 2,3 m. și o adâncime de 1,1 m. Pe fund, spre est, a fost descoperită o amenajare din cărămizi arse care ar putea proveni de la un cuptor sau altă structură de combustie (Fig. 63). Cealaltă groapă, care intră în profil, este de formă ovală, cu o lățime măsurată la profil de 2, 6 m. și adâncă de 1,65 m. În partea superioară, cele două alveolări au avut aceeași umplutură, de culoare neagră-cenușie, cu mult material medieval și fragmente de oase. Aceasta corespunde etapei când complexul de locuit a fost transformat în groapă de gunoi. Pe fundul ambelor alveolări s-a putut constata un strat de amenajare format din lut galben, amestecat cu nisip fin, care ar putea fi podina locuinței, peste care s-a găsit un strat subțire de cenușă. Materialele

ceramice se datează în evul mediu dezvoltat (sec. XIV-XV).

Locus 4. Groapă circulară cu un diametru de 1,05 m. și o adâncime de 1,30 m. Pereții sunt săpați drept, iar fundul este plat. (Fig. 60). Ceramica descoperită datează complexul în secolele XIV-XV.

Locus 5. Șanț căruia, se pare, marginile s-au prăbușit din vechime. Este lung de 3,3 m., cu o lățime la fund de 0,7 m. și adânc de 1,6 m. Umplutura este de culoare brun-închisă (Fig. 61) cu materiale medievale (sec. XIV-XV).

Locus 6. Șanț care străbate suprafața transversal (Fig. 62). Lățimea acestuia variază de la 0,5 m. în partea de nord, la 1,9 m. spre profilul sudic. În umplutura de culoare brun-neagră au fost descoperite materiale ceramice medievale și multe oase de animale, dintre care menționăm un craniu de cal. Ceramica se poate data în secolele IX-XI

Locus 7. Groapă de formă ovală cu lungimea de 3,25 m. și lățime de 2 m. Pe margine groapa are o adâncime de 0,8 m., în zona centrală constatându-se o albiere de formă circulară adâncă de 0,6 m. (Fig. 64). Complexul are două faze de umplere. Celei mai vechi dintre acestea, cu o grosime de 0,25 m., îi corespunde un strat de culoare brun-închis cu straturi subțiri de lut galben ce provin de la podinele de lut nears și marchează etapa în care groapa a fost folosită ca și bordei. Faza finală are un pământ de culoare negru-cenușiu cu multă cenușă, chirpici și oase de animale și documentează faptul că, după ce locuința a fost abandonată, groapa a fost folosită ca groapă de gunoi. În acest nivel a fost descoperit și un vas de lut plin cu cenușă.

Locus 8. Complex arheologic format din două gropi. Groapa mare este de formă patrulateră neregulată cu colțurile rotunjite (Fig. 65). Cele două diagonale măsoară 3,5 m. pe 3,1 m., iar adâncimea fundului este de 0,95 m. Groapa mică are o formă circulară cu un diametru de 1,7 m. iar fundul, plat, a fost săpat la același nivel cu groapa mare. Între cele două gropi se află un prag de lut. Nu au fost surprinse gropi de stâlpi sau pari dintr-o posibilă structură a pereților sau acoperișului. Acest complex reprezintă o locuință semiîngropată cu o încăpere și o groapă ce avea rolul de cămară. Fundul locuinței era amenajat cu un strat de lut galben, cu nisip în compoziție, ce forma podina. Materialele ceramice pot fi datate în evul mediu (sec. XIV-XV).

Locus 9. Groapă de formă rectangulară cu colțurile rotunjite cercetată parțial. Cele două laturi măsurau 3,4 m. și respectiv 2,6 m., iar adâncimea fundului era la 0,9 m. La colțuri și pe laturi erau gropi de stâlpi care susțineau pereții și acoperișul. Totodată pe axa lungă a putut fi surprins un aliniament compus din trei gropi de stâlpi care susțineau coama edificiului (Fig. 67). Umplutura era de culoare brun-închisă cu aspect, dens, lutos. Ceramica descoperită de datează în secolele XI-XIII. Complexul este tăiat de un șanț -locus 12.

Locus 10. Groapă de mari dimensiuni de formă relativ circulară cu un diametru de 5,6 m și adâncă de 2,4 m. Pereții sunt săpați drept pentru ca la adâncimea de 1,8 m. să formeze o suprafață ușor înclinată care ar putea reprezenta o treaptă de acces. Partea cea mai adâncă a complexului este formată de o adâncitură de formă ovală cu un diametru de 2,1 m. Pe marginea de nord au putut fi surprinse gropile a trei stâlpi cu un diametru ce variază între 0,2m. și 0,35 m. (Fig. 69). În umplutura de culoare neagră-brună a fost descoperit un bogat material ceramic și osteologic care se datează în secolele XIV-XV.

Locus 11. Locuință semiadâncită de formă patrulateră cu colțurile rotunjite de 2,25 x 2,4 m. care este intersectată de locus 10. Fundul este plat cu o amenajare din lut galben, nisipos, ce reprezintă resturile podinei (Fig. 70). Pe aceasta, în partea de nord a spațiului de locuit, se află o zonă de 0,5 x 0,5 m., arsă slab, cu urme de cenușă și cărbune care este locul unei structuri de combustie (Fig. 71). Nu au fost descoperite gropi de stâlpi sau alte amenajări. Materialele descoperite datează complexul în secolele

IX-XI.

Locus 12. Șanț surprins în colțul suprafeței cu o profilatură în forma literei U, lat de 0,8 m. și adânc de 0,8 m. (Fig. 66). Umplutura era de culoare gălbuie, lutoasă, fără material arheologic.

Locus-urile 13-27. Reprezintă gropi de stâlpi ale unor construcții sau împrejurii, ce se concentrează în partea de nord a suprafeței, cu diametre ce variază între 0,2 și 0,4 m și adânci de până la 0,8 m.

SIII.3/B. În această suprafață au fost descoperite și cercetate un număr de 10 unități stratigrafice (*loci*) (Pl. XV).

Locus 1. Groapă de formă relativ circulară cu diametru de 2,3 m. și o adâncime de 1,35 m. Pereții sunt săpați drept cu o rotunjire spre fund care este plat. (Fig. 74). Profilul arată că acest complex are două etape de umplere corespunzătoare a două etape de folosire (Fig. 72). Astfel, primei etape îi corespunde o umplutură de culoare neagră-cenușie închisă cu straturi subțiri paralele de lut galben care sunt amenajări ale podinei gropii aflată între 1,05 și 1,35 m. Etapa de utilizare ca groapă de provizii este urmată de cea în care, fiind dezafectată, a fost folosită ca groapă de gunoi, în aceasta fiind aruncate resturi ceramice, oase de animal, bucăți de chirpici, cenușă și cărbune. Depunerile stratigrafice din această etapă sunt următoarele: 0, 45- 0, 75 m. strat negru-cenușos cu cărbune de lemn, materiale ceramice și oase de animale; 0,75-0,80 m. strat de cenușă în care au fost descoperite obiecte de metal și fragmente ceramice; 0,80-0,90 m. strat de pământ negru-cenușos bogat în fragmente de chirpici; 0,90-1,04 m. strat negru compus din cărbune și cenușă în care au fost descoperite fragmente de vase. Ceramica se poate data în secolele XIV-XV.

Locus 2. Groapă de formă ovală cu un diametru de 3,1 m și o adâncime de 1,5 m. Spre est fundul se înalță și formează o posibilă treaptă de intrare. Umplutura arată faptul că unitatea stratigrafică are trei etape de utilizare. Corespunzător primei este un nivel gros de 0,3 m. de culoare brun-gălbui cu lut galben în compoziție fiind urmat de un nivel brun-închis care, la rându-i, este suprapus de un sol ce culoare neagră-cenușie de aspect mazăros cu mult materiale ceramic, oase de animale și cenușă în compoziție. În ultima etapă groapa a funcționat ca groapă de gunoi.

Locus 2a este o groapă de formă circulară cu fund albiat, cu un diametru de 1,9 m. și o adâncime de 1,45 m., care taie *locus 2* și este tangențială la *locus 3* (Fig. 76). Umplutura este de culoare neagră cu materiale medievale târzii (sec. XIII-XIV).

Locus 3. Groapă de formă circulară cu un diametru de 2 m. Pereții sunt săpați drept cu excepția părții de vest unde peretele este cuptorit. Spre nord, fundul complexului prezintă o adâncitură de formă poligonală cu o adâncime de 1,4 m. (Fig. 77). Materialele ceramice ar putea data complexul în sec. III-IV d. Ch.

Locus 4. Locuință semiadâncită de formă circulară cu un diametru de 3, 75 m. și o adâncime de 0,80 m. (Fig. 78). Cercetarea acestuia a pus în evidență mai multe niveluri de umplere a gropii. Pe fundul acestuia s-a putut constata un strat de lut galben, fără impurități, gros de cca. 8-10 cm. care reprezintă o amenajare de tip podea. Peste acesta este un strat de culoare cenușie, gros de cca. 4-6 cm. ce ar putea corespunde perioadei de funcționare a locuinței. La partea superioară a acestuia se află un sol de culoare neagră-cenușie cu aspect mazăros ce conține materiale ceramice, oase de animale și multe bucăți de chirpici și de vatră, ultimele acoperind efectiv toată suprafața complexului. Ultima depunere corespunde perioadei când groapa locuinței dezafectată a fost folosită ca groapă de gunoi. Materialele ceramice datează complexul arheologic în secolele XIV-XV. Nu au fost constatate gropi de stâlpi sau alte amenajări.

Locus 5. Groapă dublă similară *locus*-ului 8 din SIII.3/A. Groapa mare are un diametru de 2,9 m. și o adâncime de 1, 6 m. Pereții sunt săpați oblic, iar fundul este albiat. În partea de vest groapa se continuă cu o alta cu un diametru de 2,2 m și o

adâncime de 1,2 m. Spre nord și vest pereții acesteia sunt cuptoriți (Fig. 80). Cele două gropi sunt separate de un prag cruțat în lutul galben. Gropile au avut mai multe umpluturi. Pe fundul gropilor era un strat de lut galben, fără impurități, amestecat cu nisip fin ce forma podina, gros de cca. 0,15 m., fără material arheologic. Stratul următor este gros de cca. 0,25 m., de culoare brună și conține câteva fragmente ceramice. După dezafectare complexul de gropi a fost transformat în groapă de gunoi, fapt demonstrat de nivelul ultim, de culoare neagră-cenușie cu aspect făinos, cu multă cenușă și cărbune, gros de 0,8 m., în care au fost descoperite multe materiale ceramice, oase de animale, bucăți de chirpici și resturi de vetre (Fig. 80). Ceramica datează acest complex în secolele XIII-XIV. Nu au fost constatate gropi de stâlpi sau alte amenajări.

Locus 6. Groapă de formă rectangulară cu colțurile rotunjite de 3,2 m. x 2,4 m. și o adâncime de 0,7 m. (Fig. 81). După formă ar putea fi o locuință semiîngropată. Cercetările nu au pus în evidență gropi de stâlpi sau structuri de combustie. Umplutura este de culoare brun-gălbuie, lutoasă. Au fost descoperite puține materiale arheologice.

Locus 6a. A fost delimitat doar în momentul săpării locus-ului 6 pe baza diferenței de culoare și, mai ales, de consistență a solului de umplură (Fig. 82). Este o groapă de formă circulară cu un diametru de 1,1 m și o adâncime de 0,9 m. În umplură complexului de culoare neagră cu aspect dens au fost descoperite oase de animal. Acestea aparțin speciei *Bos taurus* și provin din scheletul apendicular din regiunea antepodiilor. *In situ* au fost observate membrele posterioare încrucișate și așezate în sens invers unul față de celălalt. Pentru ambele membre este păstrată conexiunea anatomică a oaselor componente. Membrul anterior drept este plasat perpendicular pe cele două membre posterioare încrucișate, iar membrul anterior stâng este dispus oblic. Pe fundul gropii au mai fost descoperite fragmente izolate de oase ce aparțin membrilor anterioare și posterioare ale unui individ adult din specia *Bos taurus*.

Locus 7. Groapă de formă rectangulară de 0,7 m. x 0,5 m. și adâncă de 0,55 m. Umplutura este de culoare gălbui lutoasă. Nu au fost descoperite materiale arheologice.

Locus 8. Groapă de formă circulară cu un diametru de 0,9 m și o adâncime de 1 m. Umplutura este de culoare neagră-brună, densă, cu concrețiuni calcaroase. Pe fundul gropii au fost descoperite oase de animal (Fig. 83) după cum urmează:

- scheletul unui individ prematur (fetus) de cal depus în poziție culcată pe partea stângă cu capul spre sud-vest. Oasele sunt în poziție anatomică. Coloana vertebrală este arcuită, craniul este orientat spre membrul anterior, oasele ce alcătuiesc scheletul membrilor sunt încrucișate atât la membrul anterior cât și la cel posterior.

- sub craniul fetusului a fost găsit un fragment de mandibulă dreaptă cu dentiție permanentă ce aparține unui individ al genului *ovis*.

- extremitățile membrilor anterioare și posterioare ale unui cal adult au fost depuse lângă scheletul fetusului de cal. Două dintre cele patru membre, unul anterior iar celălalt posterior, sunt încrucișate cu membrul anterior deasupra poziționat pe o parte, iar membrul posterior aflat dedesubt cu fața dorsală la fundul gropii iar fața plantară în sus. Acestea sunt plasate în golul format prin încovoierea scheletului fetusului. Celelalte două membre sunt izolate, cel posterior este orientat de la est spre sud-vest cu *ph3* în dreptul craniului fetusului iar membrul anterior este așezat peste partea costală a acestuia pe direcție est-vest (Fig. 84). Credem ca această groapă este una cu scop ritualic. Alături de oase au fost descoperite materiale ceramice dacoromane (sec. III-IV d. Ch.).

Suprafața III.4 continuă suprafața SIII.3/B și este divizată în patru unități după cum urmează: SIII.4/A suprafață de 30 x 20 m. și trei secțiuni paralele, SIII.4/B

de 2,5 x 25 m. și SIII/4C și SIII/4D, fiecare de 2 x 25 m. (Pl. XVI și Fig. 85).

SIII.4/A a fost tratată în prelungirea suprafeței SIII/3B, fiind urmată, pe panta de vest a terasei spre Beregsău, de cele trei secțiuni paralele (Pl. XVIa).

Locus 1. Locuință semiadâncită de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite de 4,4 m. x 3.1 m. La colțuri sunt plasate câte patru gropi de stâlpi cu un diametru de 0,25-0,3 m și adânci de 0,9 m. iar pe laturile lungi câte patru gropi pe fiecare parte (Fig. 86). În colțul de răsărit, stâlpul ce a fost implantat inițial –care s-a înclinat spre interior- a fost întărit de alți doi, dintre care unul avea vârful la 40 de cm. sub nivelul podinei. Pe grundul locuinței s-a putut constata existența unei podine amenajate din lut galben cu nisip în compoziție. Ceramica descoperită poate data acest complex în secolele III-IV d. Ch.

Locus 2. Locuință semiadâncită de formă patrulateră cu colțurile rotunjite de 3,3 x 2,8 m. și adâncă de 0,8 m. Pe laturi complexul are gropi de stâlpi care susțineau pereții și șarpantele (Fig. 87). Stâlpii aflați pe axa longitudinală a locuinței erau bătuți mai adânc decât ceilalți, la adâncimea de 1,2 m. Pe fund această unitate stratigrafică avea amenajată o podină din lut galben. Materialele ceramice pot data acest complex în secolele III-IV d. Ch.

Locus 3. Locuință patrulateră cu dimensiunile de 2,2 x 2,1 m., adâncă de 0,75 m. La colțurile complexului au fost identificate gropile stâlpilor care susțineau pereții și structura acoperișului (Fig. 88). Acestea sunt de formă circulară cu un diametru cuprins între 0,15 și 0,30 m. Nu au fost descoperite alte amenajări.

Locus 5. Locuință semiadâncită de formă rectangulară de 4,5 x 3,3 m. și adâncă de 0,8 m. Pe laturi au fost cercetate gropile stâlpilor care susțineau pereții și acoperișul (Fig. 89). De asemenea, la intersecția celor două diagonale, a fost surprinsă o groapă de stâlp cu un diametru de 0,35 m și adâncă de 1,2 m. Cele mai adânci sunt cele de la colțuri și de la mijlocul laturilor lungi unde și diametrul stâlpilor este mai mare, ajungând la 0,30 m. și la o adâncime de 1-1,2 m. Pe fundul locuinței era amenajată o podină de lut galben păstrată sub forma unui strat de lut, gros de 0,15 m., care se detașează net de sterilul arheologic. Locuința se poate data pe baza inventarului ceramic în secolele III-IV d. Ch.

Locus 6 este reprezentat de o groapă de formă semicirculară cu o latură dreaptă cu diametrul de 1,45 m. și adâncă de 0,85 m. (fig. 90).

Locus 7. Groapă de formă ovală cu diametrul mare de 1,5 m. și adâncă de 0,9 m. (fig. 90). Ceramica ne permite să o datăm în secolele III-IV d. Ch.

Locus 8. Locuință patrulateră de 3,5 x 2,85 m și adâncă de 0,85 m. La colțuri și pe axa lungă (la mijlocul laturilor scurte) sunt gropi de stâlpi. Dintre acestea, ca dimensiuni, se detașează cele două gropi care au găzduit stâlpii de pe axa lungă ce susțineau coama casei (Fig. 91). La mijlocul laturii de sud, la marginea gropii locuinței, pe podină, la 1,45 m de colț, a fost descoperită o aglomerare de pietre arse, amestecate cu cenușă și cărbune, care reprezintă resturile unei vetre de foc. O structură inedită a fost surprinsă în colțul de nord-est, la nivelul podinei. Este vorba de o "cuptorie" cu un diametru de 0,3 m. și profundă de 0,35 m. făcută în taluzul gropii casei (Fig. 92). La interior cuptoria avea marginile arse la roșu iar pe fund a fost pus în evidență un strat de cenușă gros de 1,5 cm. Considerăm această structură drept una de combustie, probabil un mic cuptor folosit pentru încălzit, dar nu excludem și posibilitatea ca o bârnă dispusă orizontal –probabil din talpa casei- să fi ars, iar lutul în care a fost fixată să fi dobândit consistență și culoare roșiatică.

Locus 9. Locuință semiadâncită de formă patrulateră de 3,2 x 2,8 m. și adâncă de 0,85 m. Umplutura era de culoare neagră-maronie cu pigmenți de cărbune. Pe laturile sale au fost descoperite gropi de stâlpi (Fig. 93). Dintre acestea, cele mai adânci sunt cele de la colțuri ale căror fund coboară până la 1.2 m. În colțul de nord-

est, pe podina de lut galben, a fost descoperită o vatră construită din resturi de râșnițe, pietre și bucăți de chirpici. Pe acestea a fost un strat gros de 2 cm. de cărbune și cenușă (Fig. 94). În centrul locuinței a fost descoperită în stare fragmentară partea superioară a unei pietre de râșniță de formă circulară cu o gaură centrală pentru fixarea axului (Fig. 95). Ceramica din inventarul complexului se datează în secolele III-IV d. Ch.

Locus 10. Locuință semiîngropată de formă rectangulară de 4,9 x 4,3 m. și adâncă de 0,9 m. Umplutura era identică celei din *locus 9*. Pe laturi sunt dispuse gropile stâlpilor ce constituiau structura de rezistență a pereților. Gropile de la colțuri aveau un diametru de 0,25-0,30 m. și erau cu peste 0,25 m. mai adânci decât celelalte. Pe fund a fost identificat un strat gros de 0,10 m. format din lut galben amestecat cu nisip care reprezintă podina edificiului. Ceramica din complex se datează în secolele III-IV d. Ch.

Locus 11. A fost descoperit la capătul secțiunii S.4/B (Pl. XVIb) și este un fund de groapă de formă ovală cu un diametru de 1 m și adâncă de 0,7 m. (Fig. 96).

Locus 12. Groapă situată în imediata vecinătate a complexului anterior, de formă circulară, are un diametru de 1,1 m și adâncime de 0,7 m. (Fig. 97). Materialele ceramice din ambele *loci* se datează în secolele III-IV d. Ch.

Florin Drașovean, Mircea Mare, Alexandru Szentmiklosi

2. Descrierea materialului arheologic. Concluzii.

2.1. Descoperirile Starčevo-Criș.

În zona de locuire III, în S 2/C, în capătul de răsărit al acesteia, a fost descoperită o groapă cu un diametru de 0,9 m. și o adâncime de 0,6 m. (*Locus 1*). Umplutura era de culoare brună ce conținea câteva fragmente ceramice și o așchie de lilex.

Din punct de vedere tehnologic, materialele descoperite în această unitate stratigrafică au în compoziție materie organică, sunt arse incomplet, miezul cioburilor fiind de culoare neagră. La exterior ceramica are două strate superficiale de culoare brună.

La cele aproape treizeci de fragmente ceramice, datorită solului acid, slipul a fost corodat aproape în întregime. Cu toate acestea se mai poate observa faptul că slipul era acoperit de o culoare vișinie, atât la ceramica uzuală cât și la cea fină. La specia uzuală s-a constatat că slipul se păstrează mai bine la interiorul vaselor.

Ca forme putem distinge vase globulare cu buză evazată și vase tronconice cu pereții groși. Un singur fragment ceramic face parte din piciorul, scund și masiv, al unei cupe. Decorurile sunt rare, fiind descoperit un singur fragment care este decorat cu impresiuni făcute cu vârful degetului.

Toate aceste elemente ale inventarului ceramic ne permit să atribuim complexul culturii Starčevo-Criș. Din păcate starea foarte fragmentară, numărul redus de fragmente ceramice și, mai ales, absența unor elemente tipice nu ne permit o încadrare cronologică mai exactă. Cu toate acestea, maniera de modelare și netezire a ceramicii, aspectul slipului și prezența decorului compus din impresiuni cu vârful degetelor, la care se adaugă lipsa ornamentelor "ciupite" și incizate au corespondențe

⁵⁰ Păunescu 1979.

tipologice în locuirile Starčevo-Criș de la Dubova-Cuina Turcului⁵⁰, Timișoara-Fratelia⁵¹, Foeni-Sălaș⁵² și Gaz⁵³, Gornea-Locurile Lungi⁵⁴. Toate aceste analogii ne conduc la posibilitatea încadrării materialelor de la Dumbrăvița în faza a doua a acestei culturi.

Florin Drașovean

2.2. Descoperirile daco-romane.

Pe traseul viitoarei șosele de centură a municipiului Timișoara, în zona localității Dumbrăvița, au fost dezvelite un număr de 5 locuințe și 3 gropi menajere aparținând unei așezări daco-romane din perioada secolelor II-IV.

Așezarea se afla pe o suprafață mai înaltă din câmpie, având în apropiere cursul de apă al pârâului Beregsău. Inventarul arheologic descoperit în complexele cercetate consta din fragmente ceramice lucrate cu mâna, respectiv la roată, cât și din resturi de material osteologic de origine animală.

Complexele arheologice (notate *locus*) au fost descoperite în suprafețele III.3/B și III.4/A-B.

III.3/B.Locus 4. Inventarul arheologic. În umplutura locuinței aparținând așezării din secolele XIV-XV, au fost descoperite, pe lângă materialul arheologic specific epocii menționate, și fragmente ceramice aparținând secolelor II-IV d.Ch. Acestea au fost antrenate în groapa locuinței dezafectate în perioada în când aceasta a fost utilizată drept groapă menajeră.

Materialul ceramic constă în fragmente de vase, lucrate la roată, din pastă fină, cenușie, lustruită în exterior :

Fragment de ulcior, cu corp sferic și gura largă, având diametrul maxim în jumătatea inferioară; înălțimea aproximativă, între 17-22 cm (Pl. XVII/1). Descoperiri de pise similare sunt cunoscute în provincii apropiate ale Imperiului Roman, cum ar fi Pannonia Inferioară - la Cibalae, Mursa și Beșca, datate în secolul IV d.Ch.⁵⁵.

Fragment de la un fund de oală, de mici dimensiuni, cu marginea profilată (Pl. XVII/3). Pe baza analogiilor cu piese descoperite în Pannonia Inferioară, piesa se datează în intervalul secolelor II-III.⁵⁶.

Au mai fost descoperite fragmente din pereți de vase, unele dintre ele decorate cu caneluri orizontale (Pl. XVII/2).

III.3/B. Locus 6a. Groapă aflată în interiorul locusului 6. Inventarul arheologic constă în fragmente ceramice și oase de animale domestice.

Materialul ceramic conține fragmente de vase, lucrate la roată, din pastă semifină.

Fragment de buză, bombată în exterior, de la un castron roman cu corp tronconic, îngustat la bază, de culoare maro-roșcată (Pl. XVIII/1). Analogii se găsesc la Singidunum în Moesia Superioară, unde astfel de vase sunt datate în intervalul secolelor II-III⁵⁷ cât și în interiorul fostei provincii Dacia, la Dragșina (jud. Timiș), pentru perioada secolelor III-IV.⁵⁸.

Fragment de perete de la un chiup pentru provizii, de culoare maro negricioasă

⁵¹ Drașovean 2001.

⁵² Greenfield-Drașovean 1993.

⁵³ Ciobotaru 2002.

⁵⁴ Lazarovici 1979, p. 43-46.

⁵⁵ Bruckner 1981, p. 117, Pl. 145/132, 133, 137.

⁵⁶ Bruckner 1981, p. 116, Pl. 140/83-85.

⁵⁷ Nikolic - Dordevic 2000, p. 23, Tip. I/15.

⁵⁸ Micle 1997, pl. X/2.

(Pl. XVIII/2) contemporan cu piesa mai sus menționată.

Materialul osteologic constă din oase de vită și de cal, descoperite în umplutura *locus*-ului 6a.

III.3/B. *Locus* 8. Inventarul arheologic. În umplutura gropii au fost descoperite atât fragmente ceramice lucrate la roată cât și cu mâna.

Ceramica lucrată la roată. Fragment de chiup mare, roman, confecționat din pastă semifină, cenușie. Fragmentul este o parte din baza vasului, plată și mai groasă decât peretele (Pl. XIX/6). Se datează în secolele III-IV și are analogii la Dragsina (jud. Timiș)⁵⁹ și la *Freidorf* - Timișoara.⁶⁰

Ceramica lucrată cu mâna. Este confecționată din pastă cu pietricele în compoziție, de culoare maroniu - roșcată și ardere inegală.

Fragment de oală dacică, cu buza răsfrântă spre exterior (Pl. XIX/1). Are analogii în Dacia preromană la Costești (jud. Hunedoara), Slimnic (jud. Sibiu), Pecica - *Ziridava* (jud. Arad) cât și în Moesia Inferior, la Enisala (jud. Tulcea) și Telița-Amza (jud. Tulcea) fiind datată în sec. II-III.⁶¹

Fragment de buză ușor răsfrântă, de la o oală dacică (Pl. XIX/2). Are analogii la vase descoperite în teritorii din afara provinciei Dacia, la Mătăsaru (jud. Dâmbovița) și la Poiana-Dulcești (jud. Neamț) dateate în sec. II-III, cât și în interiorul Daciei romane, la Locusteni (jud. Dolj) în sec. II d.Ch. și prima jumătate a sec. III d.Ch., cât și la Sopor de Câmpie (jud. Cluj) în sec. III d.Ch.⁶². În *locus* 8 au mai fost descoperite fragmente atipice de pereți de la vase lucrate cu mâna (Pl. XIX/3-4) și la roată (Pl. XIX/5).

III.4/A. *Locus* 1. Inventarul arheologic. În locuință au fost descoperite fragmente ceramice și oase de animale domestice.

Materialul ceramic constă în fragmente de vase uzuale, lucrate cu mâna sau la roată, cât și din ceramică de lux-terra sigilata.

Ceramica lucrată cu mâna constă din fragmente de buze, pereți și fund de vase.

Fragment din partea superioară a unei oale, confecționată din pastă cu pietricele în compoziție, de culoare neagră și ardere inegală. Corpul este ușor bombat, buza răsfrântă, cu decor pe bordură din linii oblice incizate (Pl. XX/1).

Fragment de buză de oală; pastă cu pietricele în compoziție, ardere inegală, culoare maroniu-roșcată. Buza răsfrântă are o bordură decorată cu linii oblice incizate (Pl. XX/5). Ambele piese au analogii la oale dacice descoperite la Locusteni (jud. Dolj) și Soporul de Câmpie (jud. Cluj) cât și în castrele romane de la Ilișua (jud. Bistrița Năsăud) și Buciumi (jud. Sălaj) fiind dateate la final de secol II d.Ch. - până la mijlocul sec. III d.Ch.⁶³

Fragment din partea superioară a unei oale; pastă cu pietricele și cioburi pisate în compoziție, culoare maro, ardere inegală; buza subțiată și ușor răsfrântă. (Pl. XX/4).

Piesa are analogii la oalele dacice descoperite în așezarea de la Scornicești (jud. Olt), dateate în a doua jumătate a sec. II d.Ch. - prima jumătate a sec. III d.Ch., cât și în așezarea civilă a castrului de la Enoșești-Acidava (jud. Olt) dateate în intervalul sec. II-III.⁶⁴

Ceașca dacică (fragmentară); pastă cu pietricele în compoziție, culoare maro

⁵⁹ Micle 1997, Pl. VIII/32-36; Pl. IX/41.

⁶⁰ Benea 1997, Fig. 16/6,9,11.

⁶¹ Negru 2003, p. 14 (cu bibliografia); p. 79, Fig. 16/Tip. VI.1.

⁶² Negru 2003, p. 16, (cu bibliografia); p. 79, Fig. 16/Tip. VII.2.

⁶³ Negru 2003, p. 13, (cu bibliografia); p. 78, Fig. 15/Tip. IV.2.

⁶⁴ Negru 2003, p. 17, (cu bibliografia); p. 79, Fig. 16/Tip. VIII.3.

- gălbuie, ardere inegală; pereții scunzi, fundul tronconic, buza ușor evazată (Pl. XX/7). Piesa are analogii în așezarea nr. 1 de la Sornicești (jud. Olt), fiind datată între a doua jumătate a sec. II d.Ch. și prima jumătate a sec. III d. Ch.⁶⁵.

Fragment de buză de oală, cu marginea răsfrântă și îngroșată spre exterior. Pastă cu pietricele în compoziție, culoare neagră (Pl. XXI/2).

Fund de oală, cu baza plată și îngroșată. Pastă cu aceeași structură ca la fragmentul mai sus menționat, culoare maro, ardere inegală (Pl. XXI/5).

Ambele piese (buza și fundul) aparțin aceluiași tip de oală dacică, cu diametrul maxim în jumătatea superioară a corpului, având analogii în așezarea civilă a castrului roman de la Stolniceni-Buridava (jud. Vâlcea) unde este datată în sec. II și începutul sec. III, cât și în teritoriul Daciei libere, la Poiana-Dulcești (jud. Neamț) pentru perioada secolelor II - III.⁶⁶.

Fragmente ceramice de la buze de vase (Pl. XX/2), pereți (Pl. XX/3 și Pl. XXI/4) și funduri (Pl. XX/6), lucrate cu mâna, de mici dimensiuni sau atipice, au fost descoperite în umplutura locuinței cercetate (locus 1).

Ceramica lucrată la roată.

Fragment din partea superioară a unui castron, confecționat din pastă cenușie, fină, bine prelucrată, cu angobă neagră, de factură romană provincială. Piesa avea mijlocul bombat, baza îngustată și buza ușor îngroșată spre exterior.(Pl. XXI/1). Analogii se găsesc la *Singidunum*, în Moesia Superior, unde astfel de vase sunt date în secolele II-III.⁶⁷.

Fragment de chiup roman, confecționat din pastă cenușie, fină; fragmentul este de la baza vasului, are fundul plat, subțiat spre centru (Pl. XXI/6). Piesa are analogii la Freidorf - Timișoara și este datată în secolul III d.Ch.⁶⁸

Fragment de buză de vas; pastă fină, culoare cenușiu - maronie; bordura buzei este îngroșată și răsfrântă spre exterior. (Pl. XXII/1); Fragmentul este de mici dimensiuni, împiedicând stabilirea tipului de vas. Datate: sec. II - III, pe baza asocierii cu materialul ceramic datat din locus 1.

Fragmente atipice de pereți de vase, pastă de bună calitate, culoare cenușie, fără decor. (Pl. XXII/6-7). Datate sec. II-III, pe baza asocierii cu materialul datat din locus 1.

Fragmente atipice de amfore romane. Două fragmente de pereți de amforă, pastă fină, cu angobă gălbuie în exterior și caneluri late pe corp (Pl. XXI/3 și Pl. XXII/5). Un fragment de perete de amforă, din pastă fină, cu angobă galben-roșcată în exterior și caneluri late pe corp. (Pl. XXII/2). Datarea amforelor pentru perioada secolelor II-III are la bază asocierea cu materialul ceramic datat din locus 1.

Fragmente mici - două bucăți - , atipice, de terra sigillata; pasta foarte fină, cu angobă roșu - carmin, fără decor (Pl. XXII/3-4). Datarea acestei ceramici de lux, pentru perioada secolelor II-III are la bază asocierea cu materialul ceramic datat din locus 1.

În umplutura locuinței (locus 1), au mai fost descoperite și oase de animale domestice: cal, vită, ovi-caprine și suine.

III.4/A - *Locus 2*. Inventarul arheologic. În locuință au fost descoperite fragmente ceramice lucrate cu mâna și la roată, cât și oase de animale domestice.

Materialul ceramic. Ceramica lucrată cu mâna.

Fragment de buză de oală dacică, din pastă gălbuie, cu pietricele și cioburi în compoziție. Buza este oblică spre exterior, având incizate pe bordură creștături

⁶⁵ Negru 2003, p. 47. (cu bibliografia): p. 80, Fig. 17/Tip. XI.1.

⁶⁶ Negru 2003, p. 11. (cu bibliografia): p. 89, Pl. 2/Tip. 11-12.

⁶⁷ Nikolic - Dordjevic 2000, p. 32. Tip. I/33.

⁶⁸ Benea 1997, Fig. 5/5 și Fig. 10/9.

transversale. (Pl. XXIII/1).

Fund de oală dacică, din pastă gălbuie, cu pietricele și cioburi în compoziție; baza este plată și grosă. (Pl. XXIII/4).

Ambele piese (buza și fundul) aparțin aceluiași tip de oală dacică, cu diametrul maxim în jumătatea superioară a corpului. Analogii pentru acest tip ceramic se găsesc în fosta provincie Dacia la Stolniceni-*Buridava* (jud. Vâlcea) unde este datată în secolul II și începutul secolului III, cât și în teritoriul Daciei libere, la Poiana-Dulcești (jud. Neamț) pentru perioada secolelor II - III.⁶⁹.

Ceramica lucrată la roată.

Fragmente atipice de la pereți de vase; pastă semifină, cenușie, cu decor din caneluri orizontale (Pl. XXIII/2-3). Datate: sec. II-III, pe baza asocierii cu materialul datat din *locus 2*.

În umplutura locuinței a fost descoperit materialul osteologic constând din oase de vită, de ovi-caprine și suine.

III.4/A. *Locus 5*. Inventar arheologic. În locuință (*locus 5*) și în groapa aflată în interiorul acesteia (*locus 4*), au fost descoperite fragmente ceramice și oase de animale domestice.

Materialul ceramic. Ceramică lucrată la roată.

Fragment de la fundul unui chiup; pastă semifină, culoare cenușie. Baza este plată și îngroșată, cu marginea ușor evidențiată. (Pl. XXIV/3). Analogii pentru acest tip ceramic se găsesc la Dragsina (jud. Timiș), fiind date în intervalul secolelor III-IV.⁷⁰.

Fragmente atipice de la pereți de vase; pastă semifină, culoare cenușie, fără decor (Pl. XXIV/1-2). Datate: sec. III-IV, pe baza asocierii cu materialul ceramic datat din *locus 5*.

Materialul osteologic descoperit în umplutura locuinței constă din oase de cal, vită, ovi-caprine și suine.

III.4/A. *Locus 10*. Inventar arheologic. În locuință au fost descoperite fragmente ceramice lucrate cu mâna și la roată, cât și oase de animale domestice.

Materialul ceramic. Ceramică lucrată cu mâna.

Fragment de buză de la o oală dacică, confecționată din pastă cu pietricele în compoziție, culoare maro-gălbuie. Buza este răsfrântă ușor spre exterior, cu decor pe bordură, format din linii oblice incizate. (Pl. XXV/2). Analogii pentru acest tip ceramic se găsesc în teritoriul fostei provincii Dacia, în necropolele daco-romane de la Locustenii (jud. Dolj) și Dăneți (jud. Dolj), unde sunt date pentru întreg secolul II d.Ch.⁷¹.

Fragment de fund de oală dacică scundă; pastă cu pietricele în compoziție, culoare brun-negricioasă; baza este plată și groasă (Pl. XXV/3). Analogii pentru acest tip ceramic se găsesc în teritoriul fostei provincii Dacia, în necropola de la Soporu de Câmpie (jud. Cluj) și în castrele de la Buciumi (jud. Sălaj) și Ilișua (jud. Bistrița Năsăud), unde sunt date pentru perioada secolelor II-III.⁷²

Fragmente atipice de la pereți de vase; confecționate din pastă cu pietricele, ardere inegală, culoare brun-negricioasă (Pl. XXV/1.4). Datarea acestei ceramici pentru perioada secolelor II-III are la bază asocierea cu materialul ceramic datat din *locus 10*.

Ceramica lucrată la roată.

⁶⁹ Negru 2003, p. 11 (cu bibliografia); p. 89, Pl. 2/Tip 2/11-12.

⁷⁰ Micle 1997, Pl. VIII/35; IX/41.

⁷¹ Negru 2003, p. 12 (cu bibliografia); p. 97, Pl. 10/Tip 2/83.

⁷² Negru 2003, p. 12 (cu bibliografia); p. 13, cu bibliografia; p. 91, Pl. IV/Tip 1/32.

Fragment atipic de la un perete de amforă romană, din pastă fină, culoare gălbuie, fără decor (Pl. XXV/5). Dată: sec. II-III, pe baza asocierii cu materialul datat din *locus* 10.

Fragment atipic de la un perete de vas (oală ?); pastă semifină, culoare cenușie, fără decor. (Pl. XXV/6). Dată: sec. II-III, pe baza asocierii cu materialul datat din *locus* 10.

În umplutura locuinței a fost descoperit material osteologic, constând din oase de cal, de vită și de suine.

III.4/B. *Locus* 12. Inventar arheologic. În groapă au fost descoperite fragmente ceramice și oase de animale domestice.

Materialul ceramic. *Ceramica lucrată la roată*.

Fragment de buză de la ulcior; pastă cenușie, fină. Buza dreaptă, trasă în afară; gât cilindric decorat cu linii orizontale lustruite, dispuse pe circumferință (Pl. XXVI/1). Analogii pentru această piesă sunt la Singidunum, în Moesia Superior, unde acest tip ceramic este datat în sec. II d.Ch.⁷³.

Fragment atipic de la perete de vas (ulcior ?); pastă cenușie, semifină, fără decor. (Pl. XXVI/2). Dată: sec. II d.Ch. pe baza asocierii cu materialul ceramic similar datat din *locus* 12.

Fragmente atipice de amforă (două bucăți); pastă fină, culoare gălbuie, decor din caneluri late, dispuse orizontal. (Pl. XXVI/3-4). Dată: sec. II-III, pe baza asocierii cu materialul ceramic datat din *locus* 12.

Fragment de buză de la ulcior; pastă cărămizie, având în conținut pietricele și mică; ardere inegală și urme de angobă roșu-carmin. Buza este dreaptă, cu o canelură pe partea exterioră și gât cilindric scurt (Pl. XXVI/5). Analogii pentru această piesă se găsesc la Halmyris (jud. Tulcea) și se încadrează în perioada secolelor II-IV.⁷⁴

Fragment dintr-un perete de castron; pastă cărămiziu-negricioasă, ardere inegală. Decor vegetal - un copac, asociat cu o reprezentare de pește. (Pl. XXVI/6). Piesa constituie o imitație de *terra sigillata*, de producție locală și, pe baza asocierii cu materialul ceramic datat din *locus* 12, poate fi încadrată în intervalul secolelor II-IV.

În umplutura gropii a mai fost descoperit și material osteologic, constând din oase de cal.

Materialele ceramice descoperite în complexele arheologice cercetate în așezarea daco-romană de la Dumbrăvița (jud. Timiș) aparțin la două categorii distincte: ceramica lucrată la roată și ceramica lucrată cu mâna. Inventarul ceramic descoperit în această așezare apare cu un plus cantitativ pentru categoria ceramică lucrată la roată.

Această primă categorie, cea a ceramicii lucrată la roată este reprezentată prin mai multe variante⁷⁵:

Ceramica cenușie fină, lucrată dintr-o pastă compactă, fără degresant, arsă uniform, cu nuanțe de la gri deschis la gri cenușiu și chiar gri roșcat. Formele ceramice tipice sunt:

- vasele de provizii - oale de mari dimensiuni, cu gura largă și fundul plat și îngust.

- oale - de dimensiuni mijlocii, cu buza dreaptă, corpul bombat spre bază și fundul profilat. Decorul, mai rar întâlnit, constă din linii incizate orizontal sub buza vasului.

⁷³ Nikolic - Dordevic 2000, p. 144. Tip VII/25.

⁷⁴ Topoleanu 2000, p. 89, varianta D. Tip 187.

⁷⁵ Benea 1997, p. 55 - 76.

- castroane - cu dimensiuni variate; au corpul evazat, buza răsfrântă spre exterior și baza sub formă de suport inelar detașat. Culoare cenușie de diferite nuanțe; decorul este realizat prin lustruire și constă din linii verticale, orizontale și în zig-zag.

O variantă este ceramica fină neagră-cenușie, cu aceleași forme și decor, dar descoperită în cantitate redusă⁷⁶.

- ulcioarele - cu corp zvelt, gât cilindric și buza dreaptă.

Majoritatea formelor ceramice aparținând variantei cenușii fină își au originea în Latene-ul geto-dacic, cu unele influențe din ceramica romană⁷⁷.

Ceramica gri-cenușie zgrunțuroasă, lucrată dintr-o pastă omogenă, având ca degresant pietricele și mică. Arderea este uniformă, uneori cu nuanțe de gri-gălbui.

Forme ceramice:

- oala borcan, de dimensiuni medii, cu corpul bombat în partea superioară, gâtul scurt și fundul plat.

Ceramica roșie semifină, de factură provincială romană.

Prezintă aceleași tipuri de vase ca în cazul ceramicii cenușii, dar apare în cantități reduse și doar în așezările daco-romane care își încep existența în sec. II d.Ch., în timpul provinciei Dacia.

Această categorie ceramică își are originea în ceramica provincială romană din sec. II-III d.Ch.⁷⁸.

Ceramica roșie fină, de factură romană. Este reprezentată de fragmente atipice de amforă, cât și de *terra sigillata*; ambele categorii sunt foarte reduse numeric.

Ceramica lucrată cu mâna.

Confecționată dintr-o pastă grosieră, având un degresant cu pietricele, nisip cu granulație mare și chiar cioburi pisate. Arderea este inegală, vasele având nuanțe de brun-roșcat sau brun-negricios.

Forme ceramice:

- oale borcan-de dimensiuni mijlocii, corpul ușor bombat, buza răsfrântă și fundul plat. Decorul constă în alveole pe buze, brâu alveolar aplicat pe corpul vasului, uneori și elemente de decor incizat, din linii în val. Prin forme și ornamente, aceste vase au origini în Latene-ul dacic⁷⁹.

- ceașca - cu pereți scunzi, fund tronconic, buza ușor evazată, fără toartă.

Piese i se atribuie și rolul de opaiț. De tradiție dacică, ceștile au o mare arie de răspândire în spațiile extracarpatice dar și în Transilvania și în Banat⁸⁰.

Pe baza analizei ceramice, se poate afirma că în așezarea de la Dumbrăvița (jud. Timiș), ca și în celelate așezări daco-romane cercetate în Banat, pentru perioada secolelor II-IV, ceramica descoperită, prin compoziția pasteii, forma vaselor și decor, este de tradiție romană, care preia și elemente mai vechi autohtone dacice.

Așezarea de la Dumbrăvița (jud. Timiș) se înscrie în seria așezărilor daco-romane aflate în teritoriul de câmpie al Banatului din perioada existenței provinciei Dacia (sec. II-III) și din perioada care a urmat retragerii Imperiului Roman din fosta provincie (sec. III-IV).

Cercetări arheologice în astfel de așezări au fost efectuate la *Freidorf-*

⁷⁶ Bejan 1995, p. 48.

⁷⁷ Benea 1996, p. 176.

⁷⁸ Bejan 1995, p. 49.

⁷⁹ Benea 1996, p. 177.

⁸⁰ Benea 1996, p. 177.

⁸¹ Benea 1996, p. 293-294; Mare 1999-2000, p. 491-513.

⁸² Bejan, Benea 1983, p. 381-383; Benea, Bejan, Mare 1986, p.21-31.

⁸³ Bejan, Benea 1985, p. 187-201; Bejan, Mare 1987, p. 21-28.

Timișoara⁸¹, Cioreni - Timișoara⁸² și Hodoni- Pustă (jud. Timiș)⁸³.

Așezate pe terase cu panta lentă, având în apropiere surse de apă (cursuri de râuri și bălți permanente) aceste așezări erau de tip deschis, nefortificat.

Șantierul de salvare de la Dumbrăvița (jud. Timiș) a dus la descoperirea a cinci locuințe și trei gropi menajere din așezarea daco-romană. Aceasta se întindea pe o suprafață mai mare decât perimetrul cercetat, astfel încât dimensiunile reale ale așezării ar putea fi cuprinse între 20.000 mp. și 30.000 mp.

Locuințele cercetate sunt de tip semiadâncit, podeaua aflându-se la 0,80-0,90 m față de nivelul actual de călcare. O locuință (*locus* 6 din III.3/B) avea formă ovală, în timp ce celelalte patru locuințe (*locus* 1, 2, 5 și 10 din III.4/A) aveau formă rectangulară, cu colțurile rotunjite (dreptunghiulară-*locus* 1, 2 și 5, respectiv pătrată-*locus* 10). Analogii pentru aceste tipuri și forme de locuințe se găsesc în așezările de câmpie de la *Freidorf-Timișoara*⁸⁴ - pentru locuința ovală (*locus* 6 din III.3/B) și la Hodoni (jud. Timiș)⁸⁵ - pentru locuințele rectangulare (*locus* 1, 2, 5 și 10 din III.4/A).

Dimensiunile locuințelor descoperite în așezarea daco-romană de la Dumbrăvița (jud. Timiș), cuprinse între 3,3 X 2,8 m (L2) și 4,9 X 4,3 m (L10) sunt superioare celor descoperite în celelalte așezări de câmpie din Banat.

Numeroasele urme de pari care susțineau suprastructura locuințelor (pereții și acoperișul) fac dovada unor construcții spațioase și rezistente, realizate pentru a dura în timp și a asigura un spațiu interior satisfăcător.

În așezarea daco-romană de la Dumbrăvița (jud. Timiș) au fost descoperite trei gropi menajere având formă circulară și dimensiuni apropiate. Astfel, diametrele variau între 0,9 și 1,1 m iar adâncimea între 0,7 și 1 m.

Inventarul arheologic descoperit în interiorul locuințelor și al gropilor de provizii constă în materiale ceramice - mai sus prezentate și în oase de animale domestice, iar în nivelul de cultură aparținând secolelor II-IV au fost găsite fragmente de la râșnițe pentru măcinat cereale, confecționate din tuf vulcanic.

Pe baza acestui inventar se poate contura o imagine asupra ocupațiilor locuitorilor din așezare.

Fiind în zonă de câmpie, agricultura se constituia în ocupația de bază, seondată de creșterea animalelor domestice, atât pentru hrană (bovine, suine, ovi-caprine) cât și pentru utilizarea lor la transport de mărfuri și pentru munci agricole (cai, bovine). Aceste ocupații dau așezării rurale daco-romane de la Dumbrăvița (jud. Timiș) un caracter agrar păstoresc⁸⁶.

Prezența unor piese ceramice de import - amfore, *terra sigillata* - fac dovada unor schimburi comerciale cu alte provincii ale Imperiului roman și ne ajută la încadrarea cronologică a acestei așezări.

Pe baza analizei materialului ceramic descoperit în așezare, se constată că perioada de existență a așezării daco-romane de la Dumbrăvița (jud. Timiș) se situează în perioada secolelor II-III d.Ch., deci în timpul provinciei Dacia, eventual până la începutul secolului IV d. Ch..

Mircea Mare

2.3. Descoperirile medievale și moderne.

2.3.1. Epoca medievală timpurie.

2.3.1.1. Așezarea din secolele IX-X.

Locus 3 - S III.2/A. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămizie deschisă

⁸⁴ Benea 1996, Pl. 40.

⁸⁵ Bejan, Benea 1985, p. 200 . Pl. I.

⁸⁶ Benea 1996, p. 140.

sau cărămizie-maronie, unele cu urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată dintr-o pastă semifină având ca degresant nisip și mică (Pl. XXVII). Fragmente provin de la vase cu buza răsfrântă în exterior, având pereți al căror decor constă dintr-o linie în val incizată în partea superioară a umărului vasului (Pl. XXVII. 1), din liniuțe făcute cu unghia pe gâtul vasului combinate cu linii orizontale drepte (Pl. XXVII. 2) sau dintr-o combinație de liniuțe oblice incizate cu roțița și linii orizontale drepte (Pl. XXVII. 5, 10). Decorul cu linii incizate orizontale drepte se practica și în partea inferioară a vasului (Pl. XXVII. 12), iar unele funduri de vase au marcă de olar (Pl. XXVII. 11). S-au mai găsit un fragment de toartă de culoare galben-roșcată, dintr-o pastă fină și o cute mică.

Locus 10 - S III.2/D. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămizie sau brună, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată dintr-o pastă semifină având ca degresant mică și nisip cu bobul mare, care provin de la vase cu buza ușor evazată și rotunjită la exterior, decorate prin incizie cu o linie vălurită în partea superioară a umărului (Pl. XXIX. 1); fragmente de funduri de vase (Pl. XXIX. 3-4). S-au găsit și fragmente de tuf vulcanic, precum și oase de bovine, de cal și de porc.

Locus 5 - S III 3/A. Inventar: fragmente ceramice de culoare neagră sau cărămizie, cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată dintr-o pastă semifină, având ca degresant nisip și mică, provenite de la vase cu buza ușor răsfrântă la exterior, rotunjită sau oblică, ori cu buza mai evazată, aproape rulată; decorul extrem de variat constă în linii vălurite, linii orizontale drepte, în combinații de linii vălurite intercalate de fascicule de linii orizontale drepte și de liniuțe oblice combinate cu linii orizontale drepte (Pl. XXX-XXXI). S-au mai descoperit fragmente de funduri de vase de aceeași factură, precum și fragmente de chirpici și tuf vulcanic.

În acest complex s-a găsit și o fusaiolă de culoare galben-cenușie decorată pe toată suprafața cu linii în val intercalate de linii drepte (Pl. XXX. 2).

Locus 6 - S III 3/A. În șanțul care taie transversal secțiunea S III 3/A, au fost descoperite și vestigii arheologice situate în apropiere de peretele sudic al secțiunii. Inventar: fragment de la un vas de dimensiuni mici, de culoare brună, lucrat la roata înceată dintr-o pastă semifină cu mică în compoziție, sub buza foarte puțin înclinată la exterior a fost incizată o linie vălurită; fragment de la un fund de vas, de culoare cenușie-gălbuie, lucrat la roata înceată dintr-o pastă semifină având ca degresant nisip cu bobul mare; fragmente de chirpici.

Locus 11 - S III 3/A. Inventar: fragmente de funduri de vase, de culoare cărămizie, lucrate la roata înceată, dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție. S-au mai descoperit o lamă de cuțit și o verigă de cataramă masivă din fier, dreptunghiulară (Pl. XXXIII. 3-4), fragmente de tuf vulcanic și fragmente de chirpici vitrificate.

Locus 8 - S III 4/A. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămizie, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată, dintr-o pastă semifină cu multă mică și nisip în compoziție, care provin de la vase cu buza ușor evazată la exterior, cu perețiidecorați cu fascicule de linii orizontale drepte sau cu linii orizontale drepte realizate cu roțița; fragmente de funduri drepte; un fragment de vas de culoare roșie-cărămizie, lucrat la roata rapidă dintr-o pastă semifină, cu mică în compoziție, buza evazată, teșită orizontal, pereții au în partea superioară a umărului liniuțe făcute cu unghia urmate de linii incizate vălurite combinate cu linii orizontale (Pl. XXXII). S-au mai găsit două fusaiole din lut, de culoare cărămizie, cu urme de ardere secundară (Pl. XXXII. 2, 4), precum și fragmente de chirpici.

Locus 9 - S III 4/A. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămizie cu urme puternice de ardere secundară la exterior, sau de culoare neagră, lucrate la roata înceată, dintr-o pastă cu multă mică în compoziție, care provin de la vase cu pereții

decorați cu linii incizate orizontale drepte sau combinate cu linii vălurite, ori doar cu fascicule de linii orizontale drepte; fragmente de funduri de vase. S-au mai găsit fragmente de chirpici, de tuf vulcanic, oase de bovine, de cal, de ovicaprine și de găină.

De menționat că în cele două complexe din S III.4/A, au fost descoperite în poziție secundară și fragmente ceramice care se datează în epoca post-romană.

Din punct de vedere tipologic, au fost descoperite oale-borcan de mărimi medii și mici, care fac parte din categoria ceramicii de uz comun. Doar o toartă descoperită în locus 3 - S III 2/A documentează prezența altor tipuri ceramice: câni sau ulcioare.

Ceramica descoperită în aceste complexe arheologice are analogii din punct de vedere al tehnicii de execuție, al compoziției pastei, al formei și al decorului, în Banat, Crișana, Transilvania, Ungaria și Bulgaria.

La Remetea Mare – “Gomila lui Pituț” (jud. Timiș), așezare datată în a doua jumătate a secolului al IX-lea și în secolul al X-lea⁸⁷, au fost descoperite oale cu buza ușor sau mai puternic evazată, uneori oblică, decorate cu linii vălurite intercalate de fascicule de linii orizontale drepte⁸⁸. Oale decorate cu combinații de linii vălurite și linii orizontale drepte sau cu liniuțe executate cu unghia, combinate cu linii orizontale drepte au fost găsite la Vladimirescu – “Șanțuri” sau “La cetate” (jud. Arad), descoperire datată inițial în secolele VIII-IX⁸⁹, dar ulterior în secolele IX-X⁹⁰. Fragmente ceramice decorate cu o combinație de linii oblice realizate cu roțița și linii incizate orizontale drepte (Pl. XXVIII. 10) au fost descoperite și cu ocazia unor cercetări de teren pe teritoriul localității Vladimirescu, dar nu în zona cetății de pământ⁹¹.

În Banatul de sud, pe malul Dunării, la Gornea – “Căunița de Sus” (jud. Caraș Severin), așezare datată în secolul al VIII-lea, au fost descoperite vase de formă asemănătoare cu cele descoperite de noi, decorate cu linii vălurite sau cu linii vălurite intercalate de linii orizontale drepte⁹². După părerea noastră, nu este exclusă o datare a acestei așezări și în secolul următor, deoarece ceramica descoperită aici are analogii în așezări datate în secolul al IX-lea, printre care și cele mai sus-menționate, iar cerceii lunulari descoperiți în așezare se datează mai degrabă în secolul al IX-lea⁹³.

Analogii apropiate și chiar similare ale vaselor găsite de noi, atât ca formă dar și ca decor: linii orizontale drepte, linii vălurite, liniuțe oblice făcute cu unghia, combinate cu linii orizontale drepte, linii orizontale drepte combinate cu linii vălurite, apar în descoperiri de la Biharia (jud. Bihor)⁹⁴ - “Grădina S A Baraj”, “Lutărie 3”, datate în secolul al IX-lea⁹⁵, la Culciu Mare (jud. Satu Mare)⁹⁶, Girișul de Criș (jud. Bihor)⁹⁷ - “Gherand”, Nușfalău⁹⁸ (jud. Sălaj)- “Țigoiul lui Benedek”, Sânnicolau

⁸⁷ Bejan 1984, p. 7.

⁸⁸ Bejan 1984, Pl. V-VIII; Bejan 1995, Fig. VII. B. 1-5, 7-9, Fig. VIII A. 1-8, Fig. VIII. B. 1. 3-4.

⁸⁹ Barbu, Zdroba 1979, p. 192, Pl. II. 1-4.

⁹⁰ Cosma 2002, p. 348; p. 372, Pl. 13. 8-11; p. 374, Pl. 15. 1-2.

⁹¹ Pădureanu 1979, p. 174, Pl. XIX. 5; p. 175, Fig. XX. 7.

⁹² Uzum 1990, p. 251, Pl. XII. 10; p. 252, Pl. XIII. 4; p. 258, Pl. XIX. 10, 12; p. 260, Pl. XXI.

⁹³ Fiedler 1992, p. 177-179.

⁹⁴ Cosma 2002, p. 366, Pl. 7. 1; p. 369, Pl. 10. 1, 3, 7, 10, 13-16; p. 371, Pl. 12. 1-7; p. 373, Pl. 14, 4-7, 10; p. 375, Pl. 16. 6, 18, 20, p. 379, Pl. 20. II.4.

⁹⁵ Cosma 2002, p. 334.

⁹⁶ Cosma 2002, p. 366, Pl. 7. 7.9; p. 367, Pl. 8. 10; p. 369, Pl. 10. 8; p. 375, Pl. 16.7; p. 385, Pl. 26. 6, 10.

⁹⁷ Cosma 2002, p. 375, Pl. 16. 5.

⁹⁸ Cosma 2002, p. 366, Pl. 7.6; p. 386, Pl. 27, 2-3, 7-8.

⁹⁹ Cosma 2002, p. 368, pl. 9, 2. 11; p. 383, Pl. 34. 8, 11-12; p. 387, Pl. 28.17.

¹⁰⁰ Cosma 2002, p. 384, Pl. 25. 1.

Român (jud. Bihor)⁹⁹ -“Bereac”, Șimleul Silvaniei (jud- Sălaj)¹⁰⁰ -“Observator”, Șuncuiș (jud. Bihor)¹⁰¹ -“Peștera Ungurului”, datate în secolele IX-X¹⁰². Oale cu buza ușor evazată și vase decorate cu linii oblice executate cu roțița combinate cu linii horizontale (Pl. XXVIII.10) au fost descoperite și la Eliseni (com. Secuieni jud. Harghita)¹⁰³.

De menționat că fragmentul ceramic lucrat la roata rapidă din *locus* 8 – S III 4 /A are analogii apropiate ca formă și decor la Sănnicolau Român - “Bereac” (jud. Bihor)¹⁰⁴, la Alba Iulia, descoperire datată în secolele X-XI¹⁰⁵, în necropola nr. 1 de la Dolni Lukovit din nordul Bulgariei, datată în secolele IX-X¹⁰⁶, iar din punct de vedere al decorului la Vladimirescu -“Șanțuri” sau “La cetate” (jud. Arad)¹⁰⁷. Un vas de aceeași formă, decorat cu linii vălurite combinate cu linii horizontale drepte, a fost găsit la Kemej (Ungaria), datat în secolele X-XI, tot aici a fost găsit un fragment de vas, din secolele XII-XIII¹⁰⁸, decorat cu linii vălurite și linii horizontale drepte, foarte asemănătoare cu cele care apar în descoperirea noastră.

Datarea acestui fragment de vas este destul de dificilă, deoarece tipul de decor apare și pe vase din secolele XII-XIII, dar ca formă are analogii mai ales în descoperiri datate în secolele IX-X, chiar în secolul al XI-lea. Având în vedere asocierea sa cu fragmentele ceramice lucrate la roata înceată din *locus* 8 – S III 4/A, s-ar putea mai degrabă să se dateze în secolele IX-X și să fie un vas de import. Vase lucrate la roata rapidă apar în descoperiri din secolele VIII- X, au o pondere mai mare în secolul al IX-lea, iar la sfârșitul acestui secol - începutul secolului al X-lea, înregistrează o scădere¹⁰⁹. Prin urmare, prezența unui vas lucrat la roata rapidă nu este anacronică în complexul arheologic mai sus menționat.

Fusaiola din *locus* 5 - S III 3/A are analogii la Vladimirescu -“balastiera Cicir” (jud. Arad), unde a fost descoperită o astfel de piesă decorată cu linii în zigzag pe toată spurafața, împreună cu fragmente ceramice decorate cu linii vălurite intercalate de fascicule de linii horizontale drepte, care se datează în secolele IX-X¹¹⁰. Fusaiiolele bitronconice din *locus* 8- S III 4/A au analogii la Vladimirescu -“Șanțuri” sau “La cetate” (jud. Arad)¹¹¹.

Cuțițe de forma celui descoperit în *locus* 11 – S III 3/A, au fost descoperite și în necropola din secolul al IX-lea de la Garabonc II (vestul Ungariei)¹¹². Catarama dreptunghiulară din fier apar în descoperiri din secolele IX-X, mai ales în necropole¹¹³.

Marca de olar în formă de cruce (Pl. XXIX) corespunde tipului III al tipologiei mărcilor de olar descoperite în Slovacia, stabilită de I. Vlkolinská, care se datează în ultima treime a secolului al IX-lea și în cursul secolului al X-lea¹¹⁴. Decorul compus din liniuțe oblice executate cu roțița, combinate cu linii horizontale drepte (Pl. XXVIII. 5, 10), apare la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al IX-lea și corespunde

¹⁰¹ Cosma 2002, p. 384, Pl. 25. 2.

¹⁰² Cosma 2002, p. 337, p. 339, p. 341, p. 345, p. 346-347.

¹⁰³ Benkő 1992, Pl. 25, 2-5, 7-8.

¹⁰⁴ Cosma 2002, p. 383, Pl. 24.12.

¹⁰⁵ Horedt 1954, p. 497, Fig. 4.1.

¹⁰⁶ Fiedler 1992, p. 115: Pl. 52.3: PL. 53. 5, 7Pl. 54. 6: Pl. 55.4.

¹⁰⁷ Barbu, Zdroba 1979, p. 192, Pl. II.9.

¹⁰⁸ Wolf 1989, p. 67, Fig. 42 (sec. X-XI), Fig. 43 (sec. XII-XIII).

¹⁰⁹ Stanciu 2000, p. 129.

¹¹⁰ Pădureanu 1979, p. 174, Pl. XIX. 7.

¹¹¹ Barbu, Zdroba 1979, p. 191, Pl. I. 7a.

¹¹² Szőke 1992, Pl. 31.1. Pl. 35.4, Pl. 36.1.

¹¹³ Toropu, Stoica 1972, p. 172, Fig. 8.3-5: p. 175, Fig. 11.1.

¹¹⁴ Vlkolinská 1994, p. 89: p. 90, Fig. 8.

¹¹⁵ Vlkolinská 1994, p. 87: p. 88, Fig. 7.

tipului II de decor, stabilit de autoarea slovacă¹¹⁵.

Complexele arheologice descoperite sunt o locuință semiadâncită de formă rectangulară cu cuptor scobit în lutul galben (*locus* 3 - S III 2/A), o locuință semiadâncită de formă patrulateră la care s-a detectat o structură de combustie, probabil o vatră deschisă (*locus* 11 - S III 3/A), o locuință patrulateră semiadâncită cu un cuptoraș scobit în lutul galben și cu o vatră (*locus* 8 - S III 4/A), precum și o locuință patrulateră semiadâncită, cu vatră (*locus* 9 - S III 4/A). Celelalte complexe pot fi anexe gospodărești (*locus* 10 - S III 2/D). Din păcate, din *locus* 5 - S III 3/A, în care a apărut un bogat material ceramic, a fost surprinsă doar o porțiune, deoarece s-a observat în profilul secțiunii că acest complex continuă în partea sudică a acesteia, unde nu am putut întreprinde săpături pentru că se depășea porțiunea afectată șoselei de centură și implicit săpăturilor arheologice de salvare. S-ar putea ca și în acest caz, să fie vorba tot despre o locuință datorită materialului ceramic bogat, dar și a prezenței chirpiciului și a pietrelor de râșniță.

Locuințe de formă patrulateră cu colțurile rotunjite, la fel cu cele descoperite de noi, dotate cu vetre deschise sau cuptoare au fost descoperite în Banat la Remetea Mare - "Gomila lui Pituț"¹¹⁶, dar și la Gornea - "Căunița de Sus"¹¹⁷. De asemenea, locuințe în care au fost descoperite mai multe instalații de foc, cum este cazul locuinței din S III 4/A (*locus* 8), în care s-au găsit un cuptoraș și o vatră, au mai fost descoperite la Gornea - "Căunița de Sus", într-un bordei în care apar trei instalații de foc¹¹⁸, la Remetea Mare - "Gomila lui Pituț" într-o locuință semiadâncită s-au găsit două vetre¹¹⁹, iar la Biharia (jud. Bihor), apar câte două sau câte trei vetre într-o locuință¹²⁰. Prin urmare, considerăm că în *locus* 8 - S III 4/A au funcționat concomitent un cuptoraș și o vatră.

Locuințe semiadâncite prevăzute cu cuptoare din lut sau cu vetre deschise, precum și anexe gospodărești, gropi de provizii de tipul celor descoperite de noi, sunt caracteristice pentru așezările din evul mediu timpuriu situate în vestul și nord-vestul României, dar și pe teritoriul Ungariei și al Slovaciei¹²¹.

Artefactele descoperite creionează și tabloul cotidian al acestei așezări ai cărui locuitori se ocupau cu agricultura, fapt dovedit de prezența pietrelor de râșnit cereale, una aproape întregă descoperită în *locus* 9 - S III 4/A, dar și a fragmentelor de tuf vulcanic care provin tot de la râșnițe, găsite în toate complexele din această epocă. Fusaiiolele atestază practicarea meșteșugului torsului, iar creșterea animalelor este dovedită de descoperirea oaselor de bovine, de cal, porcine, ovicaprine și păsări domestice.

Pe baza analogiilor prezentate, atât ale inventarului ceramic și metalic cât și ale tipului de complexe arheologice, considerăm că această așezare se datează în a doua jumătate a secolului al IX-lea și până la sfârșitul secolului al X-lea. La această datare contribuie și mormintele aflate între complexele *locus* 3 - S III 2/A și *locus* 10 - S III 2/D, care se datează evident după încetarea așezării, cel mai probabil la începutul secolului al XI-lea.

2.3.1.2. Mormintele din secolele X-XI¹²²

Mormântul nr. 1 (locus 13 a - S III 2/D), orientat NV-SE, schelet întins pe

¹¹⁶ Bejan 1995, p. 70-71.

¹¹⁷ Uzum 1990, p. 209-216.

¹¹⁸ Uzum 1990, p. 210.

¹¹⁹ Bejan 1995, p. 71.

¹²⁰ Cosma 2002a, p. 31.

¹²¹ Cosma 2002a, p. 29-35; p. 160. Pl. 24. 1-7; p. 161, Pl. 25. 3-4.

¹²² Pentru descrierea în detaliu a mormintelor, vezi capitolul Localizarea și descrierea săpăturilor.

spate, mâinile pe lângă corp; fără inventar.

Mormântul nr. 2 (locus 13 b - S III 2/D), orientat NV-SE, schelet întins pe spate, cu mâinile pe lângă corp. Inventar: la femurul piciorului stâng a fost descoperit un cuțitaș din fier cu plăsele din lemn, corodat (Pl. XXXIII. 2).

Mormântul nr. 3 (locus 14 - S III 2/D), orientat NV-SE, schelet întins pe spate, cu mâinile întinse pe lângă corp. Inventar: în partea stângă a craniului a fost descoperit un inel de tâmplă simplu din sârmă de bronz de secțiune circulară (Pl. XXXIII. 1).

Inelul de tâmplă descoperit în mormântul 3 are analogii la circa 6 km spre vest de locul săpăturii noastre, în necropola de la Timișoara-Cioreni, mormintele H, L, M, 4, 19 și 20¹²³, precum și la Hodoni (jud-Timiș) în mormintele 1, 5, 8, 10, 13¹²⁴. Inele de tâmplă cu capetele desfăcute au fost descoperite în varianta de argint (mormântul 4) cât și cea de bronz (mormântul VI) și în necropola de la Voiteni (Jud. Timiș)¹²⁵.

Acest tip de inel de tâmplă a fost în egală măsură folosit atât în secolul al X-lea cât și în secolul al XI-lea, cu mențiunea totuși că inelele mici, piriforme au fost la modă mai ales la sfârșitul secolului al X-lea¹²⁶.

Inelele simple de tâmplă sunt piese tipice și pentru descoperirile funerare din Banat și apar atât în mormintele de bărbați cât și în cele de femei, indiferent de poziția lor socială.

În mormântul 2 a fost descoperit un cuțit, piesă care apare mai rar în necropole date în secolele X-XI. Cuțite au fost găsite în morminte descoperite în Banatul sârbesc la Banatsko Arandelovo¹²⁷, la Novi Bečej în asociere cu arc, săgeți și scărițe de șa trapezoidale¹²⁸, precum și în două morminte de la Novo Miloševo, într-unul ca singura piesă de inventar, iar în cel de-al doilea mormânt, de femeie, asociat cu un șirag de mărele și scoici kauri precum și nasturi rotunzi din bronz¹²⁹.

Datorită absenței unor elemente cronologice mai precise, cele trei morminte se pot data mai degrabă spre sfârșitul secolului al X-lea, dar posibil și în cursul secolului al XI-lea, eventual în prima sa jumătate. Nu considerăm că ar exista vreo legătură între locuitorii din așezarea datată în secolele IX-X și aceste morminte, mai degrabă înmormântările au avut loc după părăsirea așezării.

Există și posibilitatea ca noi să fi găsit doar trei morminte datorită spațiului limitat al săpăturii și aceste morminte să facă parte dintr-o necropolă mult mai întinsă. Un răspuns la această întrebare nu îl pot da decât noi cercetări arheologice în această zonă.

2.3.2. Epoca medievală¹³⁰

Materialul arheologic care aparține epocii medievale se datează în cursul secolelor XIII-XV și este constituit în cea mai mare parte din ceramică sau obiecte de metal care se datează destul de larg. Cu toate acestea, datorită faptului că în unele complexe materialul ceramic preponderent aparține secolului al XIII-lea, rar amestecat cu cel care se datează în secolul al XIV-lea, iar în alte complexe se datează clar în

¹²³ Rădulescu, Gáll 2001, p. 165, Fig. 9. 15-18; p. 166, Fig. 10.7-9, 14, p.168, Fig. 12. 1-2.

¹²⁴ Drașovean, Țicu, Muntean 1996, p. 35-37; p. 132, Pl. L: p. 135, Pl. LVII; p. 139, Pl. LXI.2.IV.

¹²⁵ Medeleț, Tănase, Gáll 2001, p. 101; p. 105, Fig. 6. 2-3; p. 106, Fig. 7. 1

¹²⁶ Rădulescu, Gáll 2001, p. 181.

¹²⁷ Stanojev 1989, p. 18, Fig. 62.

¹²⁸ Stanojev 1989, p. 65, Fig. 338.

¹²⁹ Stanojev 1989, p. 67, p. 68, Fig. 348, p. 69, Fig. 360.

¹³⁰ Mulțumesc pentru îndrumări în prelucrarea materialului arheologic și pentru bibliografia oferită cu generozitate, domnului Alexandru Rădulescu, arheolog medievist, lector universitar la Facultatea de Litere Filosofie și Istorie a Universității de Vest din Timișoara.

secolele XIV-XV, am preferat totuși să discutăm separat aceste două faze cronologice, care corespund perioadei de început a așezării, secolul al XIII-lea și perioadei de înflorire a acesteia, respectiv secolele XIV-XV.

Nu am putut realiza o cronologie mai exactă a complexelor din această așezare rurală medievală datorită absenței unor elemente cronologice indubitabile cum sunt monedele sau anumite piese de port sau de podoabă specifice unei secvențe scurte de timp. Demersul nostru a fost îngreunat și datorită limitării cercetărilor arheologice la o porțiune din această așezare, generată de regulile săpăturilor de salvare la obiective de tipul șoselelor sau al autostrăzilor.

2.3.2.1. Așezarea din secolul al XIII-lea

Locus 1 - S III 2/D. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămie, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată cu turație medie, care provin de la vase cu buza evazată, lată la exterior, cu o adâncitură mediană pe fața exterioară, cu o șanțuire și la interior; pereți de vase decorați cu linii incizate orizontale drepte; fragmente de funduri de vase (Pl. XXXIII-XXXIV). S-au mai găsit fragmente de cuțite (Pl. XL. 3), pinteni (Pl. XXXIV. 6; Pl. XL. 4) și fragmente de chirpici.

Locus 2 - S III 2/D. Inventar: fragmente ceramice de culoare cenușie, cărămie deschisă, cărămie-brună, unele cu puternice urme de ardere secundară, lucrate la roata înceată cu turație medie, dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, care provin de la vase cu buza ușor evazată la exterior, lată, având pe mijlocul feței o adâncitură, unele au și în interior o șanțuire; pereții sunt decorați prin incizie cu linii orizontale drepte sau cu linii vălurite (Pl. XXXVI). S-au mai găsit fragmente de chirpici și așchii de oase de animale, arse, printre care un fragment de molar de cal.

Locus 3 - S III 2/D. Inventar: un număr mare de fragmente ceramice de culoare cărămie deschisă, cărămie-brună, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată cu turație medie, dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, provenite de la vase cu buze evazate ușor sau puternic la exterior, late, cu o șanțuire pe fața exterioară, iar în interior cu o adâncitură, sau doar rotunjite la exterior (Pl. XXXVII. 1-3; XXXVIII. 1-10), care aveau pereții decorați prin incizie cu linii orizontale drepte, linii vălurite, sau cu diverse combinații de linii orizontale drepte și linii vălurite (Pl. XXXIX. 1-11); fragmente de funduri de vase. S-au mai găsit fragmente obiecte de fier corodate, unele fragmentare: cataramă, scoabă, cuie (Pl. XL. 1-2), o cute, fragmente mari de chirpici, precum și oase de bovine și de porc.

Locus 4 - S III 2/D. Inventar: câteva fragmente ceramice de culoare cărămie deschisă și brună, cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată cu turație medie, dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, care provin de la vase cu buza răsfrântă la exterior, lată, având o adâncitură pe fața exterioară, cu pereții decorați cu linii vălurite; fragmente de funduri de vase. S-au mai găsit fragmente mari de chirpici, precum și oase de bovine, de ovicaprine și de pisică.

Locus 5 - S III 2/D. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămie deschisă sau brună, unele cu urme puternice de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată cu turație medie, dintr-o pastă semifină, cu mult nisip în compoziție, provenite de la vase cu buza având o adâncitură spre interiorul vasului, evazată la exterior, lată, unele cu o șanțuire pe mijlocul feței exterioare, cu pereții decorați cu roțița, linii orizontale sau cu linii în val; fragmente de funduri de vase (Pl. XLI). S-au mai găsit un fragment de la capacul unui vas lucrat dintr-o pastă fină, de culoare cărămie deschisă, precum și fragmente de chirpici și de lipitură de chirpici, oase de bovine și de

ovicaprine.

Locus 6 - S III 2/D. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămizie-negricioasă, altele galben-cărămizii, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, care provin de la vase lucrate la roata înceată cu turație medie, dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, care provin de la vase cu buza evazată la exterior, lată, cu o adâncitură pe mijlocul feței exterioare, cu o adâncitură și în interior, cu perețiidecorați cu linii în val sau cu linii orizontale; fragmente de funduri de vase (Pl. XLII). A fost descoperit și o ulcică de culoare cărămizie, cu buza ruptă din vechime, lucrată la roata înceată dintr-o pastă semifină, pereții nu au decor, fundul este drept (Pl. XLIII). S-au mai găsit oase de bovine, de porc și de ovicaprine, unele arse puternic, precum și fragmente de lipitură de chirpici.

Locus 7 - S III 2/D. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămizie sau cenușie, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată cu turație medie, dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție. Acestea provin de la vase cu buza având o adâncitură la interior, evazată spre exterior, lată, cu o șanțuire pe fața exterioară, perețiidecorați prin incizie cu linii în val sau linii orizontale, funduri drepte (Pl. XLIV). S-au mai găsit obiecte din fier: vârfuri de săgeată întregi și fragmentare (Pl. XLV. 3-6), o lamă de cuțit (Pl. XLV.7), un fragment de cataramă (Pl. XLV. 1), cuie (Pl. XLVI. 2), precum și fragmente de lipitură de chirpici și oase de bovine.

Locus 8 - S III 2/D. Inventar: fragmente ceramice de culoare gălbuie, cărămizie-roșcată și brună, lucrate la roata înceată cu turație medie, dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, care provin de la vase cu buza evazată și oblică la exterior, cu buza având o șanțuire spre interiorul vasului, la exterior lată cu o adâncitură mediană, cu perețiidecorați cu linii orizontale; fragmente de funduri de vase (Pl. XLVI). S-au mai descoperit fragmente de chirpici și de lipitură de chirpici, arsă, fragmente de oase de bovine și de porc.

Locus 2 - S III 3/B. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămizie, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată cu turație medie, dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, care provin de la vase cu buze evazate, cu o adâncitură spre interior, la exterior late, cu o șanțuire pe mijlocul feței exterioare; pereții suntdecorați cu linii în val sau linii drepte (Pl. XLVII). S-au mai găsit fragmente de zgură, de chirpici, chirpici vitrificate, fragment de lipitură de chirpici, un fragment de pinten și oase de cal.

Locus 3 - S III 3/B. Inventar: fragmente ceramice de culoare cenușie sau cărămizie, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată cu turație medie, dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, care provin de la vase cu buza cu o șanțuire la interior, evazată la exterior, lată, cu o adâncitură mediană (Pl. XLVIII. 1-4), perețiidecorați cu roțița (Pl. XLVIII. 2), cu linii orizontale sau în val. S-au mai găsit fragmente de zgură, de chirpici și de chirpici vitrificate, fragmente de minereu și de cărămidă, oase de bovine.

Locus 5 - S III 3/B. Inventar: o cantitate mare de fragmente ceramice de culoare neagră sau cărămizie, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata înceată cu turație medie, unele și la roata rapidă, dintr-o pastă semifină cu nisip sau mică în compoziție, care provin de la oale cu buza evazată, cu o șanțuire pe partea interioară, iar la exterior lată, cu o adâncitură mediană pe fața exterioară (Pl. XLIX-LI, LII. 3). S-au mai descoperit și fragmente de capace de vase și funduri de vase, dintre care unul cu marcă de olar în formă de cruce (Pl. LIII). Pereții vaselor eraudecorați cu roțița, cu linii în val sau cu linii orizontale incizate, uneori pe întreaga suprafață a vasului (Pl. LI. 3). De asemenea, apar și fragmente ceramice lucrate dintr-o pastă mai fină care provin de la câni, unele cu cioc de scurgere, de

culoare cărămizie deschisă și roșie (Pl. LII. 1-2), precum și un o ulcică, cu buza ușor evazată la exterior, lucrat la roata înceată cu turație medie, de culoare cărămizie, cu urme de ardere secundară la exterior (Pl. LIV). S-au mai găsit numeroase fragmente de zgură, fragmente de lipitură de chirpici, arsă, de culoare neagră, probabil de la vatră, chirpici vitrificați, minereu topit, obiecte de metal puternic corodate, greu de identificat, precum și oase de bovine, de porc, de ovicaprine, de cal, de pisică și de pește, unele cu puternice urme de arsură.

Acest complex s-ar putea data și în secolului al XIV-lea prin fragmentele ceramice provenite de la căni (Pl. LII. 1-2), dar l-am inclus în această fază a așezării deoarece majoritatea ceramicii amintește ca tehnică de lucru, forme și decor de secolul al XIII-lea.

Din punct de vedere tipologic, constatăm prezența oalelor de tip borcan, de mărimi medii și mici, dintre care s-au păstrat două ulcele întregi (Pl. XLIII; Pl. LIV), unele vase având pe fund marcă de olar (Pl. LIII), dar și a cănilor cu gura lobată sau a ulcioarelor, forme mai degradabile susceptibile de datare la începutul secolului al XIV-lea, deși majoritatea fragmentelor ceramice din *locus* 5 - S III 3/B (Pl. LII. 1-2) se datează în secolul al XIII-lea. Remarcăm și prezența capacelor de vase în *locus* 5 - S III 3/B (Pl. LII. 2). Marea majoritate a ceramicii este de uz comun, cu excepția câinii sau ulciurului din pastă fină descoperit în *locus* 5, S III 3/B (Pl. LII.1).

Vase de forme similare cu cele descoperite de noi în toate complexele descoperite mai sus, precum și decorate cu linii vălurite, de tipul celor descoperite în S III 2/D, *locus*-urile 2 (Pl. XXXVI. 5,7), 3 (Pl. XXXVIII. 1, 2, 5; XXXIX. 1-5), 6 (Pl. XLII. 7) sau din S III 3/B *locus* 5 (Pl. L. 1-4, LI. 4), se găsesc în așezările de la Gornea "Țărmuri" (jud. Caraș-Severin), datată cu precădere în secolul al XII-lea¹³¹ și de la Gornea "Zomonita", datată în secolele XII-XIII¹³². Vase cu buza evazată, lată la exterior cu o adâncitură pe mijloc, au fost descoperite și în Transilvania la Dăbâca (jud. Cluj), datate în secolele XIII-XIV¹³³.

Vasul cu buza evazată, lată la exterior, canelată, din *locus* 5 - S III 3/B (Pl. XLIX. 3), este asemănător cu cel descoperit la Kemej (nordul Ungariei), descoperire care se datează în secolul al XIII-lea¹³⁴. În același complex, a fost descoperit un perete de vas decorat cu linii incizate orizontale ce înconjurau vasul începând de la baza gâtului, ca niște inele (Pl. L.6), care împreună cu peretele de vas din *locus* 3 - S III 2/D (Pl. XXXIX.8), au analogii la Tok (nordul Ungariei), descoperire datată în secolul al XIII-lea¹³⁵. De asemenea, vasele din *locus* 3, S - III 3/B, au aceeași formă ca și vasul descoperit în așezarea de la Lébény (Ungaria), în nivelul datat în secolul al XIII-lea¹³⁶.

Vasele decorate cu roțița sau cele decorate cu linii vălurite, atât din punct de vedere al formei cât și al decorului au analogie în așezarea datată la sfârșitul secolului al XI-lea, începutul secolului al XII-lea de la Dunaújváros (Ungaria)¹³⁷. Chiar dacă acea așezare este mai timpurie, ceramica fiind asociată cu căldărușe de lut, am luat în considerare această descoperire deoarece dovedește dificultatea de a departaja foarte exact ceramica utilizată în secolele XI-XIII, anumite forme ceramice și motive decorative fiind utilizate și în secolul al XIII-lea, când se datează complexele discutate de

¹³¹ Uzum 1977, p. 221, Fig. 4.

¹³² Țeicu, Lazarovici 1996, p. 60. Fig. 30, 6-7p. 67, Fig. 36. 3-4; p. 73. 1, 3-4, p. 75, Fig. 43.2, p. 76, Fig. 44.2, 7.

¹³³ Iambor 1984, p. 205. Pl. I.

¹³⁴ Wolf 1989, p. 54, Fig. 22.1.

¹³⁵ Wolf 1989, p. 106, Fig. 67.1.

¹³⁶ Németh, Tákács 2003, p. 107; p. 134, Fig. 25.9.

¹³⁷ Bóna 1973, Pl. 14.5, 8-10; Pl. 16. 3, 5; Pl. 17. 13, 17; Pl. 18. 4, 9; p. 157.

noi.

Forme de oale precum cele din complexele din S III - 2/D, precum și vase decorate cu linii vălurite cum apar în complexele din S III - 2/D și în *locus* 5 - S III 3/B, au fost descoperite în așezarea de la Sarkadkersztúr (Ungaria), datată în secolele XII-XIII¹³⁸. Fragmente ceramice decorate cu roțița și cu linii în val, precum și oale cu buza șanțuită la fel ca cele din *locus* 2 și 3 - S III 3/B, au fost descoperite la Szer (Ungaria) și datate la începutul secolului al XIII-lea¹³⁹.

Pentru o datare a complexelor descoperite de noi în secolul al XIII-lea, pledează și lipsa căldărilor de lut, care apar la Dunărea Mijlocie în a doua jumătate a secolului al XI-lea și sunt larg răspândite în cursul secolului al XII-lea¹⁴⁰.

Obiectele de metal: cataramă, cuțite, vârfuri de săgeată și piteni, se datează larg în secolele XIII-XIV. Pitenii la fel ca și vârfurile de săgeată se datează în a doua jumătate a secolului al XIII-lea - secolul al XIV-lea, pe baza analogiilor de la Dăbâca (jud. Cluj)¹⁴¹.

Complexele arheologice care corespund acestei perioade sunt în principal gropi de provizii sau de gunoi, doar *locus*-rile 2, 3 - S III 3/B și 5 - S III 3/B, ar putea să fie locuințe care după ce au fost părăsite, au fost utilizate ca gropi de gunoi.

Prezența armelor și a pitenilor constituie un indiciu al existenței în această așezare a unor luptători în viața cărora calul ocupa un rol important. Locuitorii așezării cunoșteau o relativă bunăstare, având în vedere cantitatea mare de ceramică de uz comun de bună calitate, dar și prezența ceramicii fine. Practicarea meșteșugului făuririi este dovedită de fragmentele de minereu și de zgura descoperită în complexele din S III 3/B.

Un loc important îl avea și creșterea animalelor, atestată de prezența numeroaselor oase de bovine, de cai, de porcine și de ovicaprine. Pe lângă animalele domestice folosite pentru tracțiune sau alimentație, constatăm și prezența pisicilor. În alimentație era folosit și peștele, lucru firesc având în vedere situarea așezării pe malul râului Beregsău.

2.3.2.2. Așezarea din secolele XIV-XV

Locus 1 - S III 3/A. Inventar: fragmente ceramice de culoare galben-cărămizie și brună, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, unele cu urme puternice de ardere secundară la exterior, care provin de la vase cu buza ușor evazată, lată, având o canelură pe fața exterioară. S-au mai găsit fragmente de chirpici.

Locus 2 - S III 3/A. Inventar: fragmente ceramice de culoare galben-cărămizie și galben-cenușie, cu urme puternice de ardere secundară la exterior, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă semifină, cu nisip în compoziție, care provin de la vase cu buza evazată la exterior, tăiată oblic, iar spre interiorul vasului cu o adâncitură; fragmente de perete decorat prin incizie cu linii horizontale drepte (Pl. LV). Au fost găsite și oase de bovine.

Locus 3 - S III 3/A. Inventar: fragmente ceramice de culoare roșie, cărămizie, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, care provin de la vase cu buza evazată la exterior, lată, cu o canelură pe fața exterioară, iar spre interiorul vasului cu o adâncitură, pereții au caneluri sau sunt decorați prin incizie cu linii în val sau cu linii horizontale (Pl. LVI. 1-2, 4-6; Pl. LVII. 2, 4-5, 7). S-au descoperit și fragmente ceramice lucrate

¹³⁸ Szatmári 1997, p. 360; p. 372, Fig. 12. 1-9; p. 373, Fig. 13. 1-19.

¹³⁹ Vályi 1997, p. 398, p. 412. Fig. 12.10. 15, 16.

¹⁴⁰ Diaconu 1994, p. 157-158.

¹⁴¹ Iambor 1984, p. 199; p. 207, Pl. III; p. 208, Pl. IV. 6-7.

dintr-o pastă fină, un fragment de castron lucrat din caolin, cu urme de ardere secundară la exterior, decorat cu linii horizontale drepte, incizate în partea superioară a umărului, (Pl. LVI. 1), fragmente care provin de la căni cu gura lobată sau rotundă, de culoare cărămizie, cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă fină (Pl. LVII. 1, 3).

S-au mai găsit fragmente de pereți și de funduri de vase de aceeași factură, fragmente corodate de lame de cuțit, precum și fragmente de chirpici, lipitură de chirpici, o cute mică și o piatră de ascuțit mai mare, rotundă, fragmente de cărămizi, oase de bovine și de porc.

Locus 4 - S III 3/A. Inventar: o cantitate mare de fragmente ceramice de culoare cărămizie deschisă, brună sau cenușie, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, care provin de la oale cu buza foarte evazată la exterior, care are o canelură pe fața exterioară, sau cu buza evazată, cu o șanțuire pe partea interioară a vasului, iar fața exterioară cu o canelură; pereții erau decorați cu fascicule de linii horizontale drepte incizate, cu linii horizontale drepte sau cu o linie în val și linii horizontale drepte (Pl. LVIII-LXII). Au mai fost descoperite o toartă de culoare roșie lucrată dintr-o pastă semifină (Pl. LXII. 2), precum și funduri de vase, unul cu o marcă de olar în formă de cerc, dar și un fragment de fund de vas cu o marcă de olar în formă de cruce (Pl. LX. 4-5). Au fost descoperiți și pinteni din fier, păstrați într-o stare fragmentară (Pl. LXIII. 4-5), o lamă de cuțit (Pl. LXIII. 3), precum și fragmente de bară foarte îngustă din fier de secțiune pătrată, unul dintre fragmente are capătul lățit (Pl. LXIII. 1-2), ale căror utilizare nu a putut fi identificată; fragmente de chirpici, fragmente groase de lipitură de chirpici, oase de bovine și de porc.

Locus 5 - S III 3/A. Inventar: fragment de capac de vas din ceramică, de culoare cărămizie, lucrat dintr-o pastă semifină (Pl. LXIV. 5), fragmente ceramice de culoare roșie sau cărămizie cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata rapidă, cu buza ușor înclinată sau mai evazată, cu o șanțuire în interior, iar la exterior lată, cu o canelură pe mijloc, cu pereți decorați prin incizie cu linii horizontale drepte (Pl. LXIV. 1-4). S-au mai găsit fragmente de pinteni (Pl. LXV. 3), de seceri din fier (Pl. LXV. 1-2), precum și fragmente de lipitură de chirpici și fragmente de cărămizi.

În acest complex s-au descoperit și fragmente ceramice din secolele IX-X, deoarece groapa medievală suprapune complexul din secolele IX-X.

Locus 7 - S III 3/A. Inventar: fragmente ceramice de culoare galbenă, roșie, cărămizie, unele cu urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă semifină, având ca degresant nisip sau din pastă fină de caolin, care provin de la vase cu buza evazată sau ușor înclinată, cu o șanțuire la interior, la exterior lată, cu o adâncitură mediană; pereții au caneluri sau sunt decorați prin incizie cu linii horizontale (Pl. LXVI, LXVII. 1, 3). S-au mai găsit și fragmente de toate de culoare cărămizie (Pl. LXVII. 2) și din caolin (Pl. LXVII. 4), precum și funduri de vase, unele din caolin (Pl. LXVII. 8), dar și picioare de pahare din caolin (Pl. LXVIII. 5), sau din lut, unul cu o marcă de olar în formă de cruce (Pl. LXVII. 6).

În acest complex s-a descoperit o cantitate mare de ceramică, precum și obiecte din fier păstrate în stare fragmentară: cuțite (Pl. LXIX. 3-6), seceră (Pl. LXIX. 1), cuie, o piesă din tablă, în partea superioară dreptunghiulară, iar în cea inferioară rotundă cu un cârlig la capăt, posibil să fi folosit la agățat obiecte (Pl. LXIX. 2) și fragmente de lame de fier cu marginea arcuită, cu unul din capete rotund, care probabil provin de la armătura unui obiect din lemn, probabil un cufăr (Pl. LXIX. 7). S-au găsit și fragmente de lipitură groasă de chirpici, oase de bovine, de porc și de ovicaprine, precum și un os prelucrat de bovină, pe o parte șlefuit iar pe cealaltă cu două orificii, probabil folosit ca patină.

Locus 8 - S III 3/A. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămizie, roșie sau gălbuie, unele cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă fină, semifină cu nisip în compoziție sau din pastă caolinică, ce provin de la câni cu buza dreaptă, ușor înclinată la exterior, având mai multe caneluri la exterior (Pl. LXXI. 1), precum și de la vase cu buza evazată, cu o adâncitură la interior, la exterior lată, cu o canelură mediană, pereți decorați cu linii orizontale drepte sau canelați (Pl. LXX. 3-4, Pl. LXXI. 1, 3, 5, 7-8, Pl. LXXII. 1, 3). Au fost descoperite și capace de vase, toarte și funduri de vase (Pl. LXX. 1-2, Pl. LXXI. 4, 6, Pl. LXXII. 6-7), pahare (Pl. LXXII. 2), de aceeași factură; un vas de caolin cu două toarte (Pl. LXXIII), precum și fragmente de vas din caolin, decorat cu linii incizate (Pl. LXXII. 4) și un pahar cu pereți foarte subțiri din aceeași pastă (Pl. LXXII. 5).

S-au mai găsit fragmente de cute, obiecte din fier fragmentare: un fragment de lance (Pl. LXXIV. 1), lame de cuțit (Pl. LXXIV. 6), seceră (Pl. LXXIV. 5), cuie cu capul în formă de ciupercă (Pl. LXXIV. 5), potcoavă (Pl. LXXIV. 3), precum și o lamă cu marginile arcuite, care provine probabil de la armătura unui obiect de lemn, o lădiță sau un cufăr (Pl. LXXIV. 2). Remarcăm și faptul că în acest complex s-a descoperit o mare cantitate de ceramică, precum și oase de bovine, de ovicaprine și un os de cal prelucrat în același fel ca cel de bovină din locus 7, folosit probabil tot ca patină.

Locus 9 - S III 3/A. Inventar: s-au descoperit doar câteva fragmente ceramice de culoare cărămizie, din pastă semifină cu nisip în compoziție, lucrate la roata rapidă, care provin de la vase cu buze evazate, late, cu caneluri la interior, dar și pe mijlocul feței exterioare, precum și pereți decorați cu linii incizate, toate de aceeași factură ca și în complexele menționate mai sus.

Locus 10 - S III 3/A. Inventar: fragmente ceramice de culoare gălbuie, roșie, cărămizie, unele cu urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, care provin de la vase cu buza evazată la exterior, rotunjită sau lată, cu o canelură mediană, iar în interior cu o adâncitură, pereții au caneluri; au fost găsite și toarte, funduri de vase; fragment de sită de ulcior, fragment de la o strachină decorată cu bețișorul pe interiorul buzei. S-au găsit și fragmente de capace, precum și fragmente de pereți subțiri de vase din caolin și un picior de pahar din aceeași pastă (LXXV-LXXVI).

Au fost descoperite și obiecte din metal: un nasture (?) din bronz, decorat prin incizie cu un dreptunghi flancat de volute (Pl. LXXVII. 5), cataramă din fier de forma literei D (Pl. LXXVII. 7), cataramă din fier pătrată (Pl. LXXVII. 6), lame de cuțit (Pl. LXXVII. 8-11), cuie și piroane cu capul în formă de ciupercă (Pl. LXXVII. 1-4), fragment de potcoavă (Pl. LXXVII. 12). Remarcăm faptul că materialul ceramic este foarte numeros. S-au mai descoperit oase de bovine, de porc și de câine.

Locus 1 - S III 3/B. Inventar: fragmente ceramice de culoare cărămizie, cu puternice urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roată dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, care provin de la vase cu buza evazată la exterior, rotunjită, sau lată cu o adâncitură la interior, la exterior lată, cu o canelură mediană; pereții sunt canelați sau sunt decorați cu linii orizontale drepte incizate; fragmente de funduri de vase (Pl. LXXIX-LXXX); un fragment de la o cană cu gura lobată de culoare cenușie-neagră, lucrată la roata rapidă dintr-o pastă fină, cu buza ușor evazată, decorată cu linii incizate (Pl. LXXVIII. 4). Au mai fost găsite un fragment de vas de culoare galbenă, lucrat la roata rapidă, cu buza evazată la exterior, lată, cu o șanțuire mediană, iar la interior cu o adâncitură (Pl. LXXVIII. 1), precum și un fragment de perete de vas cu toartă, probabil o cană și un pahar, ambele din pastă de caolin, paharul are linii profilate, iar peretele cu toartă are linii incizate (Pl. LXXVIII. 2-3). S-au mai găsit fragmente de cute, lame de cuțit (Pl. LXXXI. 1-3), o cheie cu capul rotund (Pl. LXXXI.

4), fragmente de cărămizi, precum și oase de bovine, de porc, de ovicaprine și de cal. Remarcăm faptul că în acest complex este o cantitate mare de ceramică

Locus 4 - S III 3/B. Inventar: fragmente ceramice de culoare galbenă, roșie, cărămizie, unele cu urme de ardere secundară la exterior, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă semifină, care provin de la vase cu buza adâncită la interior, la exterior evazată, lată, pe fața exterioară cu o șanțuire mediană, cu pereții canelați sau decorați prin incizie cu linii horizontale drepte; fragmente de funduri de vase (Pl. LXXXII. 1-2, 4-8, 10-11, 13; Pl. LXXXIII. 1-2, 4-5). S-au găsit și fragmente lucrate din pastă de caolin, buză și funduri de pahare și de vase (Pl. LXXXIII. 3, 7, 9; Pl. LXXXII. 9), capace de vase de culoare cărămizie, dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție (Pl. LXXXII. 6; Pl. LXXXIII. 10) și un vas de dimensiuni mici, probabil tot un pahar, de culoare cărămizie-deschisă, lucrat la roata rapidă dintr-o pastă semifină cu mult nisip în compoziție, cu pereții foarte subțiri (Pl. LXXXIII. 6, 8). S-au mai descoperit lame de cuțit (Pl. LXXXIV. 1; Pl. LXXXIV. 1-2), o foarfecă (Pl. LXXXV. 2), cuie cu capul în formă de ciupercă (Pl. LXXXV. 3-4), sau pătrat (Pl. LXXXV. 5), potcoave (Pl. LXXXV. 6), fragmente de cărămidă și de chirpici, precum și oase de bovine, de cal, de porc, de ovicaprine și de pisică.

Din punct de vedere tipologic, remarcăm o mai mare varietate a tipurilor de vase în comparație cu cele din secolul al XIII-lea, pe lângă oale-borcan, de dimensiuni medii și mici care apar în toate complexele, există și căni cu gura rotundă (Pl. LVII.1) sau lobată (Pl. LVII. 3), vase cu toarte: ulcioare sau căni (Pl. XLII. 2; LXXI. 1, 4, 6), castroane (Pl. LVI. 1), precum și pahare de diverse dimensiuni (Pl. LXVII. 6-7; Pl. LXXXIII. 6), cupe. De asemenea, sunt prezente și capacele de vase în număr relativ mare în fiecare complex (Pl. LXIV. 5; Pl. LXX. 1-2; Pl. LXXXII. 6; Pl. LXXXIII. 10).

Se poate face și o clasificare din punctul de vedere al pastei, există ceramică cenușie fină, precum cana cu gura lobată din locus 1 – S III 3/B (Pl. LXXVIII. 4), ceramică fină cu angobă roșie (Pl. LXXII. 3, 6), vase din caolin, cum sunt cămile (Pl. LXVII. 4, 8, Pl. LXXXIII, Pl. LXXVIII.2) și paharele (Pl. LXVIII. 5; Pl. LXXII. 2, 5; Pl. LXXVIII.3; Pl. LXXXII. 9; Pl. LXXXIII. 3, 7, 9)). Celelalte vase fac parte din categoria ceramicii de uz comun, de culoare, galbenă, roșie sau cărămizie, realizată din pastă semifină cu nisip în compoziție. De asemenea din punct de vedere al decorului, apare foarte rar linia în val (Pl. LVII. 7), predominând liniile incizate horizontale drepte sau pereții canelați.

Paharele, cupele, cămile, castroanele din pastă caolinică se pot data în cursul secolelor XIV-XV, pe baza analogiilor cu cele descoperite în cetatea de la Oradea¹⁴². Unele forme cum sunt paharele le imită pe cele de sticlă, iar din punct de vedere al decorului apar frecvent inciziile și canelurile¹⁴³.

Din categoria ceramicii fine de uz comun, de culoare cenușie, uneori de un negru-cenușiu, face parte și fragmentul de culoare cenușie-neagră provenit de la o cană cu gura lobată, descoperit în *locus 1 - S III 3/B*. Acest tip de ceramică are o mare varietate tipologică: ulcioare și pahare, căni cu gura trilobată, căni cu cioc, ornamentate cu linii incizate. Acestea se datează în secolele XIV-XV și apar frecvent și în orașe din Moldova, la Bacău-Curtea Domnească, Târgu Trotuș, Suceava, Baia¹⁴⁴.

În cetatea de la Jdioara (jud. Timiș), au fost descoperite oale borcan cu buza răsfrântă în exterior, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă cu nisip în compoziție, de culoare cărămizie, asemănătoare ca formă și decor cu oalele descoperite de noi, care

¹⁴² Rusu 2002, Pl. LXXXIX. e, f, h; Pl. XC. c-f.

¹⁴³ Rusu 2002, p. 136.

¹⁴⁴ Artimon 1996, p. 156-157, p. 163, Fig. 1.3.

¹⁴⁵ Bejan 1975, p. 161, Fig. 51; p. 163, Fig. 52. Bejan 1983, p. 38, Pl. IV. 1-2.

au fost datate în cursul secolelor XIII-XIV¹⁴⁵.

Ceramică de uz comun, reprezentată de oale și de capace de tipul celor descoperite de noi în toate complexele au fost descoperite în așezarea de la Ilidia-Săliște (jud. Caraș-Severin)¹⁴⁶, iar oale în cetatea Oradea¹⁴⁷ și în așezarea de la Soporulacobeni (jud. Cluj), datată în secolele XIV-XV¹⁴⁸.

Oale cu buza evazată cu adâncituri la interior și pe fața exterioară, decorate cu linii incizate orizontale drepte sau nedecorate, cum apar în toate complexele noastre, câni cu gura lobată și capace se găsesc și la Cechești (jud. Harghita), Cristuru Secuiesc (jud. Harghita), descoperiri datate în secolele XIV și XV¹⁴⁹. Tot la Cristuru Secuiesc a fost descoperită o cupă datată în secolul al XV-lea¹⁵⁰, similară ca formă cu cana descoperită în locus 8 - III S 3/A (Pl. LXXIII).

Oale și câni de forme asemănătoare, uneori până la identitate cu cele descoperite la Dumbrăvița au fost găsite și în Moldova, în așezări de pe cursurile râului Moldova și Șomuz (jud. Suceava), datate în cursul secolelor XIV-XV, la Berchișești-“Săliște”, Liteni-“Șaibă” și “Săliște”, Zaharești-“Săliște”¹⁵¹, în orașul medieval Siret (jud. Suceava)¹⁵². O ștampilă de olar în formă de cruce a fost descoperită și pe ceramica de uz casnic de la Bacău-Curtea domnească¹⁵³, unde au fost descoperite și câni cu gura lobată de culoare cărămizie¹⁵⁴. Oale și capace cu aceeași profilatură ca cele din locus-urile 4, 7, 5, 8 - S III 3/A și locus 1 S - III 3/B au analogie și la Suceava-biserica Sf. Simion-Turnu Roșu, descoperire datată în secolele XIV-XV¹⁵⁵.

Oalele cu buza răsfrântă, cu șanțuire în partea interioară, lată la exterior și cu o adâncitură mediană, au analogii în orașul medieval de la Kežmarok (Slovacia), în faza de locuire corespunzătoare secolelor XIV-XV¹⁵⁶. Oale și capace cu caracteristici ca și cele descoperite de noi, apar și în olăria din Polonia, după cum o dovedesc descoperirile din atelierile de olărie din Varșovia, din secolele XIV-XV¹⁵⁷, dar și în orașe din Germania, la Halle, Eisenach, Weimar, datate în aceeași perioadă¹⁵⁸.

Pinteni de tipul celor descoperiți de noi au fost găsiți la Kemej (Ungaria) și datați în secolele XIV-XV¹⁵⁹. O piesă mai deosebită este nasturele din bronz descoperit în locus 10 - S III 3/A, pentru care nu am găsit analogii.

Complexele arheologice care aparțin acestei perioade sunt locuințe semiadâncite (locus 7 - S III 3/A), unele cu două încăperi, dintre care una probabil o cămară (locus 8 - S III 3/A), care aveau vetre (locus 4 - S III 3/B), precum și bordeie (locus 10 - S III 3/A), unele cu cuptoare din cărămidă (locus 3 - S III 3/A), dar și gropi de provizii și gropi menajere.

Așezarea din secolele XIV-XV oferă un material bogat și variat, care nu constă doar din ceramică, prezentă în cantități mari în unele complexe ci și din obiecte din metal și os.

¹⁴⁶ Țeicu 1998, p. 282, Fig. 112.

¹⁴⁷ Rusu 2002, PL. XCVI.

¹⁴⁸ Pinte 1967, p. 530, Fig. 1-2; p. 532, Fig. 6 1-36; p. 533, Fig. 7. 1-4.

¹⁴⁹ Benkő 1992, Pl.42, 1-16; Pl. 43. 7.; Pl. 44. 1, 3-6; Pl. 46. 1-7; Pl. 49. 3-6., Pl. 50. 1-9, Pl. 51. 1-7.

¹⁵⁰ Benkő 1992, Pl. 50.10.

¹⁵¹ Matei, Emândi, Monoranu 1982, p. 165, Fig. 24; p.168, Fig. 27; p. 169, Fig. 28; p. 170, Fig. 29; p. 172, Fig. 31; p. 175, Fig. 34; p. 179, Fig. 38.

¹⁵² Spinei 1996, p. 47, Fig. 3; p. 48, Fig. 4; p. 49, Fig. 5.

¹⁵³ Artimon 1996, p. 167, Fig.5.4.

¹⁵⁴ Artimon 1996, p. 167, Fig. 5.6.

¹⁵⁵ Gogu, Niculică 2000, p. 195; p. 197, Fig. 2. 7, 9; p. 198, Fig.3.11; p. 199, Fig. 4.9.

¹⁵⁶ Polla 1971, p. 22, Fig. 19; p. 23, Fig. 20-21; p. 24, Fig. 22-23; p. 47, Fig. 54.

¹⁵⁷ Kruppé 1967, p. 113-123, Fig. 39-49.

¹⁵⁸ Kruppé 1967, p. 126-127, Fig. 50-51.

¹⁵⁹ Wolf 1989, p. 49, Fig. 17. 2, p. 52, Fig. 20.4-

Pintenii și potcoavele documentează prezența unor luptători în viața cărora calul juca un rol important, care se foloseau și de lănci, după cum o dovedește vârful de lance descoperit în *locus* 8 – S III 3/A.

Prezența secerilor dovedește practicarea agriculturii, iar oasele de bovine, de cal, de porc și de ovicaprine atestă creșterea animalelor folosite atât pentru tracțiune (cai, bovine), cât și pentru hrană. De asemenea, este atestată prezența pisicilor și a câinilor, specii care nu se leagă de consumul alimentar al comunității.

Prelucrarea osului este atestată de oasele de bovine și de cal, șlefuite și perforate, care par să fi fost utilizate ca patine.

În absența unor elemente cronologice precise cum sunt monedele, nu putem face o departajare temporală foarte exactă a acestor complexe doar pe baza ceramicii și a unor obiecte de metal care se datează larg în cursul secolelor XIV-XV.

Nu am descoperit obiecte care să se poată data și în cursul secolelor XVI-XVII, de aceea considerăm că spre sfârșitul secolului al XV-lea această așezare a fost părăsită.

2.3.3. Epoca modernă

Locus 1 - S III 2/B. Inventar: fragmente ceramice de culoare roșie lucrate la roata rapidă dintr-o pastă fină, cu pereții pictați cu alb, (Pl. LXXXVI. 3), fragmente ceramice cu pereții pictați cu alb și roșu sau galben și maro (Pl. LXXXVI. 5-6), sau de culoare cenușie (Pl. LXXXVI. 8), lucrate la roata rapidă dintr-o pastă semifină cu nisip în compoziție, toate de culoare roșie cu o adâncitură pe mijloc (Pl. LXXXVI. 9), precum și fragmente smălțuite de culoare verde. S-au mai descoperit un fragment de pipă de culoare roșie din pastă fină (Pl. LXXXVI. 2), o mărgea din pastă de sticlă de culoare maronie (Pl. LXXXVII. 2), o copcă din bronz (Pl. LXXXVII. 1), un fragment de potcoavă de încălțăminte (Pl. LXXXVII. 4), o lamă de cuțit (Pl. LXXXVII. 3), un lacăt (Pl. LXXXVII. 5), un cuțitaș cu plăsele din os, precum și oase de bovine, de porc, de găină și melci.

Locus 4 - S III 2/A. Inventar: fragmente ceramice lucrate la roata rapidă, de culoare roșie: pereți de vase, unul cu urmele de la o toartă, altul pictat cu linii albe; o toartă; fragmente de ceramică cenușie în exterior și albă în interior, toate de aceeași factură ca și cele din *locus* 1 - S III 2/B, ceea ce ne determină să emitem ipoteza că cele două complexe sunt contemporane.

Ambele complexe sunt locuințe semiadâncite cu cuptor scobit în lutul galben dinspre interiorul locuinței. În *locus* 4 au fost documentate două cuptoare, cuptorul mai vechi a fost suprapus de un altul realizat în aceeași tehnică ca și cel precedent. Materialul ceramic descoperit în ambele locuințe nu se încadrează în epoca medievală ci aparțin epocii moderne, cel mai probabil începutului secolului al XVIII-lea. Ceramică de aceeași factură apare frecvent în săpăturile din orașul Timișoara, din interiorul cetății din secolul al XVIII-lea, dar și din afara ei: fragmente ceramice smălțuite de culoare verde sau maronie, fragmente ceramice de la vase de culoare roșie pictate cu alb, fragmente de pipe din ceramică¹⁶⁰.

Pe lângă ceramică, importante pentru datarea acestor complexe sunt și obiectele descoperite în *locus* 1 – S III 2/B. Ferecătura de încălțăminte, potcoava, a fost utilizată pe scară largă pe parcursul secolului al XVII-lea și la începutul secolului

¹⁶⁰ Materiale ceramice inedite, aflate în depozitele Muzeului Banatului din Timișoara. rezultate din săpăturile arheologice de salvare de pe teritoriul orașului Timișoara, efectuate de către arheologul Alexandru Rădulescu.

¹⁶¹ Rusu 2002, p. 108.

¹⁶² Rusu 2003, p. 131.

¹⁶³ Polla 1971, p. 115, Fig. 100; p. 168.

al XVIII-lea¹⁶¹. Pipele sunt un alt tip de piesă care apare frecvent în descoperiri din secolele XVII-XVIII, după cum dovedesc descoperirile de la cetatea Oradea¹⁶² și de la Kežmarok (Slovacia)¹⁶³. Aceste piese apar deja din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cele de proveniență turcească fiind bogat decorate cu motive vegetale. În secolul al XVIII-lea pipele aparțin tipului numit generic “unguresc” lucrate din pastă arsă la roșu, mult mai simple ca formă și decor decât cele turcești¹⁶⁴. Considerăm că fragmentul de pipă descoperit de noi aparține tipului unguresc de pipe și se datează în secolul al XVIII-lea.

Resturile osteologice mărturisesc faptul că una dintre îndeletnicirile locuitorilor din această așezare era creșterea animalelor, unele folosite și la tracțiune, cum sunt bovinele, iar pentru hrană, pe lângă bovine erau crescuți porci și păsări de curte. În alimentație se pare că erau folosiți și melcii, după cum o dovedesc cochiliile descoperite în *locus* 1 – S III 2/B.

Reluarea locuirii în această zonă poate fi pusă în legătură cu evenimentele de după cucerirea austriacă a Banatului din 1716, când regiunea a trecut printr-o serie de schimbări care au condus la regiunea prosperă din secolele următoare: colonizări de populație, desecarea mlaștinilor și regularizarea cursurilor de apă, practicarea agriculturii intensive și sistematizarea localităților.

Diferențele între cultura materială din epoca pașalâcului de Timișoara (1552-1716) și cea de după 1716 este evidentă, de aceea opinăm pentru datarea acestor complexe în secolul al XVIII-lea, eventual prima sa jumătate, deoarece nu am găsit artefacte care să poată fi datate în secolul al XVII-lea: ceramică de culoare cenușie sau neagră tipică epocii, vase din metal, ceramică smălțuită cu decor vegetal de tip oriental, pipe cu decor vegetal.

2.3.4. Considerații de ordin istoric. Concluzii.

Săpăturile de salvare de la Dumbrăvița au relevat existența mai multor așezări în diverse secvențe de timp de-a lungul secolelor IX-XVIII. Datorită faptului că au fost efectuate cercetări arheologice de salvare condiționate de săparea unei suprafețe de 20 de m lățime și 300 de m lungime, suntem privați de o serie de date importante atât din punct de vedere al complexelor arheologice cât și al artefactelor din suprafața necercetată, dar cu toate acestea, se pot face câteva precizări.

Așezarea din secolele IX-X, se înscrie în peisajul arheologic al epocii medievale timpurii alături de alte așezări cercetate în Banatul de câmpie, dintre care le amintim pe cele de la Remetea Mare – “Gomila lui Pituț” și Dudeștii Vechi - Movila lui Dragomir¹⁶⁵.

De asemenea, mormintele datate în secolele X-XI, sunt contemporane cu necropolele care aparțin acestui orizont cronologic de la Timișoara-Cioreni, Voiteni, Hodoni, Dudeștii Vechi-Pusta Bucova¹⁶⁶.

Considerăm depășită metoda de lucru prin care se stabilește etnia unei populații după artefacte care nu pot fi puse în legătură doar cu o anumită etnie, cum sunt ceramica și monedele sau după tipurile de locuințe care se întâlnesc pe o arie foarte largă, după cum s-a putut observa din analogiile prezentate. Importante pentru stabilirea etniei unei populații sunt riturile și ritualurile de înmormântare, dar și în acest caz, datorită complexității tabloului istoric oferit de izvoarele scrise este dificil să ne pronunțăm ce fel de populație s-a înmormântat aici.

¹⁶¹ Rusu 2002, p. 131-132, cu bibliografia.

¹⁶⁵ Bejan, Tănase 2001, p. 79-80.

¹⁶⁶ Bejan-Mare 1997, p. 140-143.

Cert este că așezarea din sec. IX-X corespunde perioadei de expansiune a țaratului bulgar la nord de Dunăre, iar necropola este contemporană pătrunderii triburilor călăreților maghiari în Banat, care a avut loc în cursul secolelor X-XI.

Izvoarele scrise menționează în epoca medievală timpurie în Banat pe români, numiți *valachi*, *blachi*, dar și pe bulgari, slavi și unguri¹⁶⁷, prin urmare și structura etnică a acestor așezări și necropole nu poate decât să reflecte acest mozaic etnic.

Dinastia regilor arpadieni a cucerit treptat Banatul impunând structurile specifice regatelor feudale. În anul 1177 este atestat comitatul Timiș, iar în anul 1197 comitatul Cenad, dar fenomenul este sesizabil mai ales în cursul secolului al XIII-lea, când acest spațiu intră tot mai mult în sfera de interes a documentelor oficiale¹⁶⁸.

În cursul secolului al XIII-lea dar mai ales în secolul al XIV-lea apar tot mai multe localități bănațene atestate documentar, chiar și în zona în care noi am efectuat cercetările arheologice sunt atestate trei localități, situate azi la nord și nord-vest de municipiul Timișoara, care chiar dacă nu au o legătură directă cu așezarea cercetată de noi, se cuvine să fie menționate.

Localitatea Sănandrei, în 1230 este proprietate a capitlului din Arad; în decimele papale din 1332-1337, figurează sub numele de Sancto Andrea, la sfârșitul secolului al XIV-lea este loc de vamă; în 1391 apare ca Szentandrias, iar în descripția din 1717 apare ca satul St. Andrew¹⁶⁹.

Satul Cernetaz, în evul mediu Csernecshaza, este consemnat în 1470 și 1492, în proprietatea lui Ordög Lászlo; menționat și în defterele otomane Cernihaz, în nahia Timișoara, dar figurează și pe harta Mercy ca Cernithais în districtul Timișoara¹⁷⁰.

Giarmata, Garmad în listele papale din 1332-1337; în 1407, Giarmata a fost donată de rege unui anume Vaidafi ai cărui urmași mai dețineau în 1515 satele Giarmata Mare și Giarmata Mică; a existat și o fortificație pe care otomani au ocupat-o în 1551; în defterele otomane apar două sate Giarmata, sub forma Iarmad Mali și Iarmad Veliki, la sfârșitul epocii otomane devine seliște, în anii 1720-1723 vin primii coloniști nemți; pe harta Mercy apare Jannada ca sat locuit¹⁷¹.

În epoca medievală au avut loc o serie de fenomene demografice care trebuiesc menționate pentru a înțelege dificultatea pe care o întâmpină specialiștii în a așeza pe harta Banatului medieval descoperirile apărute în urma cercetărilor arheologice.

Astfel, a fost constatat fenomenul de roire a așezărilor dintr-un sat matcă, precum și fenomenul de dispariție a așezărilor cauzată de invazii, epidemii, dar și mutarea satelor de către nobili dintr-un loc în altul pe propriul domeniu. O altă practică a epocii era mutarea vetrei satului după secătuirea pământului cu schimbarea sau păstrarea vechiului nume, precum și „înghițirea” unor sate de către altele mai mari¹⁷².

De asemenea, incursiunile frecvente ale turcilor, starea de război, starea de nesiguranță a locuitorilor provocate de aceste incursiuni, au declanșat, mai ales în Banatul de câmpie, tentația de a pleca în bejenie, mai pronunțată aici decât în zonele mai ferite, de unde fenomenul de părăsire a satelor, de apariție a seliștilor (sate părăsite), dar și de revenire pe vechile vetre de locuire¹⁷³.

Dificil de stabilit este etnia populației care locuia în aceste așezări, deoarece în epoca medievală, în Banat, exista un mozaic de populații. În documentele vremii:

¹⁶⁷ Anonymus Notarius 2001, cap. XLIV, p. 121; Legenda mare a Sfântului Gerard 1980, cap. 10, p. 45-46, cap. 14, p. 49-50.

¹⁶⁸ Hațegan 2003, p. 23.

¹⁶⁹ Rădulescu 2002, p. 75.

¹⁷⁰ Rădulescu 2002, p. 62-63.

¹⁷¹ Rădulescu 2002, p. 68.

¹⁷² Hațegan 2003, p. 125-126.

¹⁷³ Rădulescu 2002, p. 57.

¹⁷⁴ Hațegan 2003, p. 131-139.

acte de punere în posesie, acte de donație, dijme papale, sunt menționați români, sârbi, maghiari, cumani și pecenegi, slovaci, ruteni, dar și germani, italieni, prezenți mai ales în orașe în legătură cu domeniul meșteșugului și al comerțului¹⁷⁴.

În lumina celor expuse mai sus, considerăm că așezarea medievală cercetată de noi a fost părăsită de către locuitori, a căror etnie este greu de precizat, cândva în cursul secolului al XV-lea.

Între 1552-1716, Banatul a fost provincie a Imperiului otoman, iar din anul 1716 după cucerirea acestei regiuni de către armatele imperiale austriece, apare o nouă formă administrativă, districtele. Au loc schimbări și în plan demografic, au fost aduși coloniști germani dar și rascieni, sârbi și greci macedoneni (aromâni)¹⁷⁵. În acest context, trebuie să amintim faptul că în secolul al XVIII-lea, după cum a consemnat Francesco Grisellini, cei mai numeroși locuitori din Banat erau românii, urmași de sârbi¹⁷⁶.

În stadiul actual al cercetărilor, putem afirma că acest teritoriu situat pe malul râului Beregsău a fost locuit cu intermitențe din secolul al IX-lea până în secolul al XVIII-lea, de către locuitori care aparțineau spectrului etnic bănățean corespunzător fiecărei epoci istorice evocate.

În încheiere, se cuvine să menționăm importanța faptului că aceste așezări au fost cercetate din punct de vedere arheologic, aducându-se noi informații asupra

---

¹⁷⁵ Grisellini 1984. Scrisoarea a V-a, p. 129, p. 143.

¹⁷⁶ Grisellini 1984. Scrisoarea a V-a, p. 128-129, Scrisoarea a VII-a, p. 169.

civilizației rurale medievale și moderne din Banatul de câmpie.

Daniela Tănase

Capitolul IV. Cercetări interdisciplinare a materialelor de la Dumbrăvița

1. Studiul materialului faunistic descoperit la Dumbrăvița (Jud. Timiș)

Materialul faunistic, supus analizei osteologice rezultat în urma săpăturilor de salvare efectuate pe șoseaua de centură a orașului Timișoara, pe raza localității Dumbrăvița, însumează 660 fragmente osoase, dintre care un număr de 454 determinabile, restul de 206 fragmente, sunt coaste și așchii reprezentând cca 30% din întregul eșantion.

Starea avansată de fragmentare, modul de spargere al oaselor, prezența urmelor de tăiere și a unor pete de arsură, precum și numărul mare de așchii, coaste, falange și fragmente maxilare pledează pentru un material faunistic constituit din resturi menajere. Singurele specii pentru care s-au putut face determinări dimensionale pe baza unor piese osoase întregi¹⁷⁷ sunt speciile de talie mare, bovine respectiv cabaline. Materialul faunistic provine din 29 de complexe arheologice reprezentate prin locuințe și gropi ce aparțin unor perioade istorice diferite (Tabel 1).

Astfel, din punct de vedere al încadrării cronologice, eșantioanele analizate sunt reprezentate de următoarele procentaje: 2,9% (neolitic); 29,7% (sec. II-IV); 6,5% (sec. IX-X); 57,2% (sec. XIII-XV); 3,6% (sec. XVIII).

Loturile de oase recoltate din stratul arheologic și din cele două categorii de complexe (gropi și locuințe) sunt relativ echilibrate, atât sub raport numeric cât și al compoziției pe specii. Deoarece nu au fost depistate fragmente osoase care să provină de la animale sălbatice (specii de vânătoare), lista faunistică este compusă în totalitate din specii domestice.

I. Descrierea materialului pe complexe

1. Descoperiri din neolitic (Starčevo - Criș)

Locus 1 - S III 2/C: materialul faunistic recoltat, nu are o semnificație deosebită, este reprezentat de 12 fragmente osoase dintre care doar 6 au fost determinate ca fiind vertebre și corpuri vertebrale ce aparțin bovinelor.

¹⁷⁷ Driesch von den 1976.

taurus cu un individ subadult (metacarp distal stâng neepifizat), *Equus caballus* un individ puțin peste 3,5ani (radius distal stâng cu linia de epifizare ușor vizibilă) și *Sus s. domesticus*.

Locus 7 - S III 4/A: inventarul faunistic este reprezentat doar prin câteva resturi osoase de bovină ne semnificative, coaste și așchii.

Locus 10 - S III 4/A: abundența coastelor, vertebrelor, resturilor maxilare reprezintă o caracteristică a lotului recoltat din acest complex . A fost identificat totuși un individ juvenil (M_1 neerupt) din specia *Sus s. domesticus* și fragmente osoase provenind de la un cal.

3. Descoperiri din epoca medievală timpurie (sec. IX-X)

Locus 10 – S III 2/D: cele 8 fragmente faunistice atribuite speciei *Bos Taurus* provin de la doi indivizi sacrificați în jurul aceleași vârste 2-2,5 ani. Calul și porcul sunt reprezentați prin același număr de oase (3), repartizate unui matur și respectiv unui individ de 17-19 luni (M_3 erupție I).

Locus 8 – S III 4/A : au fost recoltate doar 3 piese osoase: un fragment ulnă stângă de la o bovină, o patelă și un fragment de acetabul provenind de la un coxal stâng de porc.

Locus 9 – S III 4/A: conține un bogat material faunistic compus din 32 piese osoase, distribuite pe specii astfel: predomină bovinele cu fragmente osoase dispartate și un matur tânăr (femur distal drept cu linia de sutură evidentă), urmate de cabaline deasemenea cu un individ matur. Un radius întreg a permis aprecierea unei înălțimi la greabăn (coef. Kisewalter) de 168,3 cm, conform scarii Witt individul se plasează în categoria de talie mare chiar foarte mare. Mai puțin numeroase fragmentele osoase atribuite ovicaprinelor aparțin unui individ de 3-3,5 ani. Restul sunt așchii și fragmente de coaste.

4. Descoperiri din epoca medievală (sec. XIII-XV)

Locus 3 - S III 2/D: bovinele sunt reprezentate prin 7 oase repartizate la minimum 2 indivizi, un adult tânăr (tibie distală stângă recent epifizată) și un individ matur. De la suine s-a determinat o extremitate distală de humerus stâng neepifizată aparținând unui subadult, alături de câteva fragmente ale neurocraniului.

Locus 4 - S III 2/D: conține doar 2 oase de vită ce provin de la un individ sacrificat în jurul vârstei de 2-2,5 ani, și un fragment de metatars aparținând unui ovicaprin. De asemenea a fost identificat un humerus drept de dimensiuni reduse și neepifizat provenind de la un individ subadult de pisică.

Locus 5 – S III 2/D: cumulează 5 oase de vită sugerând un individ matur (tibie distală dreaptă -lț.dist.57; diam.dist. 40,5). Ovicaprinele sunt reprezentate de un individ sacrificat după vârsta de 4-5 ani (fragm. de mandibulă dreaptă, M_3 cu un grad avansat de uzură).

Locus 6 – S III 2/D: 4 oase aparțin bovinelor provenind de la doi indivizi, unul sacrificat în stadiul de adult tânăr (mandibulă stângă M_3 erupt dar neuzat) și un altul în jurul vârstei de 3,5-4 ani (radius distal cu linia de epifizare evidentă). 5 oase sunt atribuite suinelor identificându-se un subadult printr-un fragment de omoplat drept cu tuberozitatea supraglenoidă neepifizată. Un fragment de tibie provine de la un ovicaprin restul sunt așchii ne semnificative.

Locus 7 – S III 2/D: materialul prelevat este compus exclusiv din oase de bovine, provenind de la un individ sacrificat până la vârsta de 1,5-2 ani (fragm. mandib. dreaptă, M_3 neerupt).

Locus 8 – S III 2/D: au fost determinate 4 oase ne semnificative aparținând

bovinelor, iar de la suine provine o maxilă stângă a unui individ sacrificat în jurul a 10-11 luni (M2 erupție II) și o maxilă dreaptă de la un individ ceva mai tânăr 7-8 luni (M2 încă neerupt). Restul fragmentelor osoase sunt așchii ne semnificative.

Locus 2 – S III 3/A: s-au identificat doar 4 oase de vită ce pot fi atribuite unui individ matur tânăr (humerus distal drept epifizat cu linia de sutura vizibilă).

Locus 3 – S III 3/A: se remarcă prin abundența oaselor de bovine (26). Pe baza gradului de epifizare a oaselor lungi, (două tibii drepte) și a unui metatars distal au fost identificați doi indivizi sacrificați la vârste apropiate, unul în jur de 2,5-3 ani și altul între 3,5-4 ani. Restul pieselor osoase aflate într-o stare avansată de fragmentare, provin din cele mai variate regiuni ale corpului: fragm. de coxal, omoplat, sacrum, vertebre toracice și cervicale, falange, condili occipitali și bule timpanice. Porcul este reprezentat de un individ sacrificat la vârsta de 4-7 luni de la care provine un fragment de mandibulă stângă cu M_1 în erupție și un astragal. Ovicaprinelor le sunt atribuite piese osoase dispartate, fragmente de omoplat și un fragment de sacrum, vertebre lombare și cervicale.

Locus 4 – S III 3/A: cumulează 29 de fragm. osoase, 9 provin de la bovine fiind repartizate la 2 indivizi, un juvenil (humerus distal stâng neepifizat, un radius ros la ambele capete) și un subadult (puțin peste 12-18 luni). 3 oase provin de la suine, un fragm. de maxilă stângă a unui individ sacrificat la 23-25 luni (M3-34 mm, cuspidul I eroziune I), un alt fragment de maxilă tot stâng de la un individ ceva mai tânăr 19-21 luni (M3-31mm, cuspidul I neuzat) și un fragm. de metatars III. Calul și găina posedă fiecare câte două fragm. Restul sunt așchii ne semnificative.

Locus 7 – S III 3/A: inventarul osteologic al complexului este reprezentat de : - bovine cu 11 oase care reprezintă aleatoriu mai multe părți ale scheletului, indicând un matur de peste 4-5 ani (M_1M_3 -84 mm, grad avansat de eroziune). Se remarcă un fragment de radius proximal stâng prelucrat prin găurire pe fața posterioară ce provine tot de la o vită.

- suine, 6 oase de la un individ de 7-8 luni (mandibulă stângă, uzură I pe M_1 , M_2 neerupt)

- ovicaprine, 5 oase sugerând cel puțin un individ de 4-4,5 ani (M_1M_3 -50 mm).

Locus 8 – S III 3/A: bovinele sunt reprezentate de 7 oase provenind de la doi indivizi sacrificați în jurul aceleași vârste, 1,5-2 ani. De la ovicaprine s-au recuperat două oase: un fragm. de humerus distal stâng și o tibie distală dreaptă neepifizată deci animalul a fost sacrificat în stadiul de subadult. Calului îi aparțin câteva piese ne semnificative, cu excepția unui metacarp prelucrat. Pe fața posterioară au fost efectuate două găuri aproximativ de aceeași dimensiune plasate la cele două extremități proximală și distală, iar pe fața anterioară se observă urme de șlefuire pe toată lungimea osului.

Locus 10 – S III 3/A: bovinele sunt reprezentate de fragm. osoase ce provin în marea majoritate din zonele carnate ale corpului respectiv, humerus, femur, omoplat precum și o tibie proximală dreaptă complet epifizată provenind de la un matur. Un metacarp stâng întreg ne-a furnizat o talie de 114,9 cm (Matolcsi) și un indice diafizar de 15,59. Calul este reprezentat printr-un metatars distal stâng (lt.dist. 48; diam.dist.32), un fragm. de omoplat și de radius drept. Pe baza oaselor atribuite suinelor s-au identificat doi indivizi, un matur și un subadult (M_2 în alveolă). La fel ca și în cazul bovinelor, ovicaprinele sunt reprezentate de fragmente ce provin din regiunile carnate. Este remarcată în material și prezența câinelui printr-o epifiză distală de femur drept, o tibie proximală dreaptă și o diafiză de humerus.

Locus 1 - S III 3/B: marea parte a fragmentelor osoase provin de la bovine, însă în cadrul acestora ponderea cea mai ridicată o au vertebrele (cervicale și toracale), regăsindu-se doar câteva fragmente dintr-un omoplat stâng, sacrum, humerus drept și

un acetabul de coxal stâng (posibil de la o femelă). De la cal a fost recoltată dentiție izolată provenind de la un matur (M^2 smalțul slab pliat, puternic erodat). Ovicaprinele sunt slab reprezentate prin număr de oase determinându-se totuși un individ de 3,5-4 ani (uzură pe M_3). Pentru porc o maxilă dreaptă ($M3$ erupție I) și un humerus distal cu linia de epifizare vizibilă au sugerat un individ de 17-19 luni.

Locus 2 – S III 3/B: redus numeric materialul este compus în exclusivitate din piese osoase fragmentate aparținând calului (vertebre toracale și cervicale, fragmente diafizare ale oaselor lungi).

Locus 3 - S III 3/B: fragmentele osoase recoltate, provin de la un individ de bovină sacrificat în stadiul de matur tânăr, a cărui talie (Matolcsi) apreciată pe baza unui radius întreg este de 113,5 cm, precum și de la un alt individ de 16-18 luni (M_2 erupție II).

Locus 4 – S III 3/B: se remarcă printr-un bogat material faunistic (64 oase), în care prevalează bovinele, urmate de suine și ovicaprine. Oasele atribuite speciei *Bos Taurus* provin de la patru indivizi, 3 maturi tineri și un juvenil (M_1 erupție II). Prezența unui metacarp și a unui metatars întregi a permis estimarea unor înălțimi la greabăn de 113,7 cm respectiv 117,6 cm. Suinelor li s-au atribuit resturi care în marea lor majoritate provin din regiunile carnate ale corpului. Deși destul de numeroase piesele osoase nu s-au pretat efectuării unor măsurători care să ne permită obținerea unor date referitoare la talia și conformația porcului. S-au identificat totuși doi indivizi sacrificați în stadiul de adulți. De la ovicaprine ne-au parvenit resturi osoase deasemenea din regiunile cornuase ale corpului repartizate la doi indivizi, cu vârste cuprinse între 1,5-3 ani. În inventarul faunistic al complexului sunt incluse și câteva resturi provenind de la un cal. Astfel un metatars întreg al membrului posterior stâng ne-a furnizat (Kisewalter) o înălțime la greabăn de 142,4 cm care, raportată la scara Witt plasează individul în categoria celor de talie mijlocie. Au mai fost identificate și trei fragmente osoase de pisică.

Locus 5 – S III 3/B: materialul faunistic se caracterizează prin diversitatea fragmentelor osoase privind speciile cărora le sunt atribuite, ceea ce conduce la confirmarea caracterului menajer. Astfel au fost identificate oase de bovine (un juvenil și un adult), suine (doi indivizi adulți), ovicaprine (fragmente dispartate) și câteva fragmente osoase de cal, pisică și pește.

5. Descoperiri din secolul al XVIII-lea

Locus 1 - S III 2/B: a furnizat material reprezentat prin 9 cochilii ale gasteropodului speciei *Helix*, alături de 6 oase de bovină, identificându-se un individ matur (lg. M_1 , M_3 -79 mm, M_3 -36 mm, grad avansat de uzură). Suinelor le sunt atribuite 4 oase: un fragm. de mandibulă (regiunea incisivă), un ph1, un fragment de coxal drept și o diafiză de humerus. Două fragmente de femur drept și stâng aparțin speciei *Gallus domestica*, iar restul sunt așchii și coaste.

II. Concluzii

Cumulând și analizând observațiile impuse de studiul eşantioanelor recoltate, corelate cu statisticile întocmite, se pot concluziona următoarele:

Secolele II-IV d. Chr.

Materialul faunistic descoperit în complexele aparținând acestei perioade, provine în exclusivitate de la mamiferele domestice și este dominat atât ca fragmente cât și ca NMI de *bovine* (tabelul 2). Deși redus numeric piesele întregi atribuite bovinelor ne-au furnizat câteva indicii asupra taliei acestora (Tabelul 8). Astfel valorile

¹⁸¹ El Susi 1992, p. 169-177.

¹⁸² El Susi 1993, p.217.

rezultate se încadrează în limitele obținute pentru bovine din așezări contemporane cronologic (Pojejena)¹⁸¹, (Hinova)¹⁸² a căror înălțime la greabăn variază între 108,5-122,4 cm cu o medie de 113,6 cm pentru femele și 118,6 cm pentru masculi.

Talia bovinelor de la Dumbrăvița, confirmă variabilitatea mare privind înălțimea la greabăn a taurinelor pentru această perioadă, lucru datorat coexistenței raselor locale autohtone cu vite din stocuri ameliorate¹⁸³. Tipurile primitive neameliorate se caracterizează printr-o mare neomogenitate, privind nu numai dimensiunile ci chiar și o serie de caractere morfologice.

Repartiția pe grupe de sacrificare a indivizilor (Tabelul 5) indică utilizarea bovinelor atât în alimentație (asigurarea necesarului de carne), cât și pentru alte utilități: lapte, piei, forță de muncă, reproducție.

Pentru *ovicaprine*, se știe că abia în epoca romană par să se manifeste primele preocupări de ameliorare, reflectate printr-o ușoară creștere a taliei¹⁸⁴, ceea ce din păcate nu a putut fi pus în evidență pe materialul nostru, datorită lipsei pieselor osoase întregi necesare calculării înălțimii la greabăn. Post-roman, însă se constată o reducere a parametrilor corporali, oile gospodărite în această perioadă fiind de tip gracil¹⁸⁵. Vârsta de sacrificare indică o exploatare a ovicaprinelor în scopuri utilitare (lapte, lână, piei).

Numărul redus și starea fragmentară avansată a pieselor osoase atribuite *suinelor* face imposibilă concluzionarea unor aspecte privind modul de exploatare al acestora în așezare.

Secolele IX-X

În lipsa datelor concrete și a unui eșantion reprezentativ (tabelul 3) aprecieri asupra modului cum a evoluat economia animalieră în această perioadă nu am putut realiza. Singura specie pentru care avem un indiciu este *Equus Caballus*, de la care un radius întreg ne-a furnizat o înălțime la greabăn a unui individ de 168,3 cm (Kisewalter) încadrat pe scara Witt la categoria de talie foarte mare. Acesta nu se plasează între valorile obținute pentru talia cailor din aceeași perioadă de la Bucov¹⁸⁶, de mărime mijlocie cu extremități subțiri și zvelte caracteristice calului de călărie.

Secolele XIII-XV

Materialul faunistic al epocii medievale este cel mai bine reprezentat în cadrul eșantioanelor (57,2%) prin număr de fragmente osoase și specii, însă și numărul complexelor descoperite este superior celor din epocile tratate anterior (tabelul 4)

În materialul determinat prevalează *bovinele* cu 139 oase de la 24 de indivizi. Între procentul pe resturi (54,5%) și cel pe NMI (42,1%) apare o diferență semnificativă datorată distribuției inegale pe regiuni corporale. Resturile maxilare se regăsesc într-o cantitate redusă diminuând șansele de sporire a numărului de indivizi. Câteva matapodii complete și un radius au permis evaluarea înălțimii la greabăn a bovinelor medievale de la Dumbrăvița a căror talii variază între 113,5-117,6 cm (Tabelul 9). Aceste valori ca și restul măsurătorilor se înscriu în aria dimensională a bovinelor medievale din Transilvania și Moldova¹⁸⁷. În general variațiile dimensionale la bovinele domestice de-a lungul acestei perioade, pe teritoriul țării noastre, nu relevă diferențe semnificative¹⁸⁸. Distribuția pe clase de vârstă (tabelul 7) indică o exploatare a speciei

¹⁸³ El Susi 1996, p.114.

¹⁸⁴ El Susi 1992, p. 169-177

¹⁸⁵ El Susi 1996, p.123.

¹⁸⁶ Haimovici 1979, p.194-197.

¹⁸⁷ El Susi 2000, p.268.

¹⁸⁸ Bejenaru 2000, p.253.

axată pe creșterea bovinelor atât ca sursă de hrană cât și ca element auxiliar în activitățile gospodărești.

Bovinele sunt urmate atât ca număr de fragmente cât și ca NMI de *suine*. Din păcate fragmentarea materialului, precum și apartenența sa în mare măsură la indivizi cu creșterea neîncheiată a redus șansele de dimensionare pe lățimile oaselor, cât și de calculare a taliei. Pe baza datelor deja existente putem spune însă că suinele evului mediu sunt primitive, neameliorate cu productivitate redusă, talia sa relativ înaltă datorându-se unor încrucișări spontane cu mistrețul¹⁸⁹. Vârstele de sacrificare (Tabelul 7) indică utilizarea porcului exclusiv în alimentație.

Materialul fragmentar atribuit *ovicaprinelor* a făcut imposibilă diagnoza între genurile *Ovis* și *Capra*, neexistând nici un criteriu de separare somatoscopic sau biometric între un gen și celălalt. Sacrificarea la vârste diferite a indivizilor acestui grup de mamifere, denotă utilizarea atât în alimentația comunității cât și în scopuri utilitar-gospodărești.

Cabalinele reprezentate prin trei indivizi, ne-au furnizat o înălțime la greabăn de 142,8 cm (Kisewalter). Este vorba despre un individ de talie mijlocie (Witt) cu extremități subțiri (Brauner) utilizat probabil pentru călărie. Este aceeași varietate de cal întâlnită și în alte așezări medievale¹⁹⁰.

Accidental au fost întânite resturi provenind de la câine și de la pisică, însă fragmentarea lor nu a permis efectuarea vreunei observații.

În lipsa unor eșantioane reprezentative, aprecieri asupra modului cum a evoluat economia animalieră în decursul acestor perioade nu se pot realiza. Cel mult putem preciza modul de subzistență a celor ce locuiau în aceste așezări, speciile avute în vedere în aprovizionarea cu produse alimentare și eventualele preocupări de gospodărire a animalelor.

Tabelul 1. Distribuția materialului faunistic pe secvențe cronologice Florentina Chiu
Distribuția NMI în cadrul complexelor

Specie/Grup	Neolitic		Sec. II-IV		Sec. IX-X		Sec. XIII-XV		Sec. XVIII	
	Frgm.	%	Frgm.	%	Frgm.	%	Frgm.	%	Frgm.	%
Bos taurus	6		83	58,8	14	45,1	139	54,5	6	28,5
Equus caballus	-		32	22,7	6	19,3	16	6,2	-	
Ovicaprine	-		14	10	3	9,6	37	14,5	-	
Sus s. dom.	-		12	8,5	4	13	51	20	4	19
Canis fam.	-		-		-		3	1,1	-	
Felis dom.	-		-		-		6	2,4	-	
Păsări	-		-		4	13	2	0,7	2	9,2
Pești+Moluște	-		-		-		3	1,1	9	42,9
Material Determinat	6		141		31		255		21	
Coaste+Așchii	13		55		12		123		3	
Total eșantion	19	2,9	196	29,7	43	6,5	378	57,2	24	3,6

¹⁸⁹ El Susi 1996, p.192.

¹⁹⁰ Bejenaru 2000, p.258 și notele 38-42

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE PREVENTIVE DE LA DUMBRĂVIȚA

Tabelul 2. Sec. II-IV

Specie/ Grup	S III 3/B		S III 4/A					NMI	%
	L6	L8	L1	L2	L4	L7	L10		
Bos taurus	2	-	1	4	1	-	-	8	47
Equus cab.	1. 2	-	1	-	1	-	1	1. 29,4	
Ovicaprine	2. 1	-	2	-	-	-	-	3	17,7
Sus s. dom.	3. -	-	-	-	-	-	1	1	5,9
Canis fam.	4. -	-	-	-	-	-	-	-	
Felis dom.	5. -	-	-	-	-	-	-	-	
Total	2	3	4	4	2	-	2	17	100

Tabelul 3. Sec. IX-X

Specie/ Grup	S III 2/D		S III 4/A		NMI	%
	L10		L8	L9		
Bos taurus	2		1. 1		4	44,4
Equus cab.	1		-	1	2	22,2
Ovicaprine	-		1.	1	11,1	
Sus s. dom.	1		1. -		22,2	
Canis fam.	-		2.	-	-	
Felis dom	-		-	-	-	
Total	4		2	3	9	100

Tabelul 4. Sec. XIII-XV

Specie/ Grup	SIII 2/D						SIII 3/A					SIII 3/B					NMI	%	
	L3	L4	L5	L6	L7	L8	L												
Bos taurus	2	1	1	2	1	-	1	2	2	1	2	1	1	-	2	4	2	1.	42,1
Equus cab.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	1	-	1	1	1.	10,5
Ovicaprine	-	-	1	1	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-	-	2	2	1.	15,8
Sus s. dom.	1	-	-	1	-	2	-	1	2	1	-	2	1	-	-	2	-	22,9	
Canis fam.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	A.	1,8
Felis dom	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	3	5,2
Gallus dom	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,8
Total	3	2	2	4	1	2	1	3	6	3	3	5	4	1	2	10	6	57	

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE PREVENTIVE DE LA DUMBRĂVIȚA

*Repartiția indivizilor în complexe pe vârste de sacrificare
Tabelul 5. Sec. II-IV*

Specia	Juvenili	Subadultți	Adulți	Maturi	Total
Bos taurus		1	5	3	9
Equus cab.	1		3		4
Ovicaprine				3	3
Sus s. dom.	1				1

Tabelul 6. Sec. IX-X

Specia	Juvenili	Subadultți	Adulți	Maturi	Total
Bos taurus		2		1	3
Equus cab.				2	2
Ovicaprine			1		1
Sus s. dom.			1		1

Tabelul 7. Sec. XIII-XV

Specia	Juvenili	Subadultți	Adulți	Maturi	Total
Bos taurus	3	7	4	10	24
Equus cab.			1	2	3
Ovicaprine		1	3	2	6
Sus s. dom.	3	4	7	1	15

Dimensionările metapodiilor întregi de bovine

Tabelul 8. Sec. II-IV

Măsurători	Mt		Mc
	1	2	1
1. Lg. maximă	212	198	189
2. Lț. proximală	45,5	43	50
3. Lț. diafiză	26	25	29
4. Lț. distală	48	52	-
I=3x100/l	12,2	12,6	15,3
I=2x100/l	21,46	21,7	26,4
Talia (Matolcsi)	115,9	108,3	116,8

Tabelul 9. Sec. XIII-V

Măsurători	Mt	Mc	
	1	1	2
1. Lg. maximă	215	186	184
2. Lț. proximală	49	51	60
3. Lț. diafiză	31	29	34
4. Lț. distală	58	52	-
I=3x100/l	14,4	15,5	18,47
I=2x100/l	22,7	27,41	32,6
Talia (Matolcsi)	117,6	114,9	113,7

2. Analizele antropometrice ale scheletelor umane

Mormântul nr. 1

Din mormântul găsit în III S₂D, C13a provine un schelet bine conservat care a aparținut unui bărbat decedat la vârsta de 25 – 30 de ani. Craniul (Pl. LXXXIX) este lung și îngust. Indicele cranian indică doliocrania. Înălțimea sa este mijlocie. Indicele de înălțime – lungime indică hipsicrania, iar indicele înălțime – lățime indică acrocrania. Din normă verticală, craniul are formă elipsoidă, iar din normă posterioară are formă de cort. Regiunea frontală prezintă un relief supraorbital dezvoltat. Lățimea minimă a frunții este lată, iar lățimea maximă este mijlocie spre îngustă. Indicele frontal – sagital indică ortometopia. Indicele parieto – frontal este eurimetop. Occipitalul este curb, cu linii nucale proeminente. Procesele mastoide au o dezvoltare medie. Circumferința orizontală a craniului este mijlocie, iar capacitatea craniană indică aristencefalia.

Fața se caracterizează printr-o înălțime superioară foarte înaltă, o înălțime totală înaltă și o lățime mijlocie. Indicii faciali indică tipul leptoprosop – lepten. Unghiul facial este prognat (78°). Nasul se încadrează la limita dintre înalt și foarte înalt și este foarte lat. Indicele nazal este camerin. Apertura piriformă are o formă infantilă. Orbitalele au formă rectangulară, sunt scunde, cu o lățime mijlocie. Indicele orbital indică orbite cameconhe. Fosele canine sunt puțin adânci. Dinții prezintă o abraziere corespunzătoare vârstei de aproximativ 28 de ani. În timpul vieții au fost extrași următorii molari: 26, 27, 28, 36, 46 și 47. La nivelul 27 și 28 alveolele erau în curs de vindecare la data morții.

Dintre oasele lungi ale membrelor, au putut fi măsurate următoarele: humerusul drept = 338 mm, radiusul drept = 259 mm, femurul drept = 456 mm, tibia dreaptă = 365 mm.

După Breitinger, aceste lungimi corespund unei talii de 172,5 cm.

Mormântul nr. 2

Din mormântul găsit în III S₂D, C14 provine un schelet bine conservat care a aparținut unei femei decedate în jurul vârstei de 22 de ani.

Ca lungime, craniul este situat la limita dintre mijlociu și lung, iar ca lățime este la limita dintre mijlociu și îngust (Pl. XC). Indicele cefalic indică un craniu mezocran. Înălțimea craniului este înalt. Indicele de lungime – înălțime indică hipsicrania, iar indicele înălțime – lățime indică acrocrania. Din normă verticală, craniul are forma ovoidală, iar din normă posterioară are formă de casă.

Regiunea frontală este caracterizată de un relief osos aplatizat. Lățimea minimă a frunții este la limita dintre mijlociu și îngust, iar lățimea maximă este îngustă. Indicele frontal – sagital indică ortometopia. Occipitalul este aplatizat, cu reliefuri puțin marcate. Circumferința orizontală a craniului este mijlocie, iar capacitatea craniană indică aristencefalia.

Fața are o înălțime superioară foarte înaltă și o înălțime totală înaltă. Lățimea feței este situată la limita dintre mijlociu și lat. Indicii faciali indică tipul hiperleptoprosop – lepten. Unghiul facial este de 85° și se situează la limita dintre meznograt și ortognat. Nasul are o înălțime foarte înaltă și o lățime mijlocie spre îngustă. Indicele nazal este leptorin. Apertura piriformă este de tip antropin. Orbitalele au formă rectangulară, cu o înălțime mijlocie și o lățime îngustă. Indicele orbital indică orbite hipsiconhe. Fosele canine sunt pline. Arcada dentară are formă de parabolă. Cu excepția unor dinți pierduți post mortem, arcadele dentare sunt indemne. Abrazierea dentară indică vârsta de 22 de ani.

Dintre oasele lungi ale membrelor, au putut fi măsurate următoarele: humerusul drept = 320 mm, radiusul drept = 216 mm, femurul drept = 415 mm, femurul stâng = 411 mm, tibia stângă = 337 mm.

După Bach, aceste lungimi corespund unei talii de 161 cm.

Mormântul nr. 3

Din mormântul găsit în S₂D, C13b provine un schelet în cea mai mare parte putrezit. Dinții găsiți indică vârsta de 13 – 16 ani. Sexul nu poate fi determinat cu precizie, dar gracilitatea oaselor pare să indice sexul feminin.

Discuții

Întrucât datele metrice și indicii cranieni s-au putut determina doar la un număr de două schelete, este dificilă și incorectă realizarea unei diagnoze tipologice. Fiind vorba de un singur individ, nu se pot preciza caracterele date de o eventuală varietate individuală.

Totuși, înălțimea mare a bărbatului, robustețea oaselor, doliocrania, pot fi întâlnite doar la 2 tipuri antropologice care, nu o dată, au fost confundate. Aceste tipuri sunt tipul nordic și varianta nord – Balcanică a tipului mediteranoid.

Deși parametrii neurocraniului se încadrează în cei ai tipului nordic, parametrii faciali diferă, uneori considerabil, de acest tip. Camerinia este specifică tipului Crô-Magnon și mediteranian, dar se găsește și la varianta nord – Balcanică, un tip antropologic destul de neomogen, compus din metisaje.

Tot spre o tipologie est europeană sau asiatică ne îndrumă și fața mongoloidă (fose canine pline) a scheletului provenit din mormântul nr. 2.

Rămâne ca tipologia antropologică să fie stabilită cu mai multă exactitate după cercetarea a mai multe schelete provenite din acest cimitir.

Cele mai apropiate analogii ale acestor două schelete se găsesc în cimitirul de la Cioreni, care se găsește la o distanță de 6 km, iar cele două populații par a fi contemporane.

Marius Muntean

	Nr. crt.	1	2	
	Nr. morminte	1	2	
	Sexul	M	F	
	Vârsta	28 ani	22 ani	
Nr. crt.	Nr. Martin			
1	g - op	1	188	177
2	g - i	2	188	170
3	n - i	2a	185	168
4	g - l	3	183	175
5	n - l	3a	179	175
6	eu - eu	8	133	135
7	ba - b	17	138	-
8	n - ba	5	110	-
9	po - b	20	125	127
10	ft - ft	9	104	93
11	co - co	10	121	113
12	au - au	11	119	120
13	ast - ast	12	107	-
14	circumf. orizontală	23	532	511
15	arc n - o	25	-	365
16	arc n - i	25a	335	326
17	arc n - b	26	134	122

	Nr. crt.	1	2	
	Nr. morminte	1	2	
	Sexul	M	F	
	Vârsta	28 ani	22 ani	
Nr. crt.	Nr. Martin			
18	arc b - l	27	136	135
19	arc l - o	28	-	125
20	n - b	29	113	105
21	b - l	30	118	112
22	l - o	31	-	99
23	ba - o	7	-	-
24	lățime foramen magnum	16	-	-
25	zy - zy	45	132	125
26	ba - pr	40	101	-
27	n - pr	48	76	73
28	n - gn	47	124	120
29	fmi - fmi	43	112	103
30	zm - zm	46	98	99
31	ol - sta	62	47	-
32	enm - enm	63	-	44
33	n - ns	55	55	50
34	lățime orificiu nazal	54	30	23

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE PREVENTIVE DE LA DUMBRĂVIȚA

Nr. crt.		1	2
Nr. morminte		1	2
Sexul		M	F
Vârsta		28 ani	22 ani
Nr. crt.	Nr. Martin		
35	mf - ek	51	41
36	înălțimea orbitei	52	31
37	mf - mf	50	28
38	fmo - fmo	43(1)	105
39	eu - eu	Ic	70,74
	g - op		
40	ba - b	Ivl(1)	73,40
	g - op		
41	po - b	Ivl(2)	66,48
	g - op		
42	ba - b	It 1	103,7
	eu - eu		
43	po - b	It 2	93,98
	eu - eu		
44	ft - ft	Itf	85,95
	co - co		
45	ft - ft	Itf	78,19
	eu - eu		
46	ast - ast	Tca	80,45
	eu - eu		
47	b - l	Ifpl	104,3
	n - b		
48	n - b	Icf	84,32
	arc n - b		
49	b - l	Icp	87,40
	arc b - l		
50	l - o	Igo	-
	arc l - o		
51	lățime foramen magnum	Ico	-
	ba - o		
52	zy - zy	Te.j	99,24
	eu - eu		

Nr. crt.		1	2
Nr. morminte		1	2
Sexul		M	F
Vârsta		28 ani	22 ani
Nr. crt.	Nr. Martin		
53	n - pr	Ifs	57,57
	zy - zy		
54	n - gn	Ift	93,93
	zy - zy		
55	lățime orificiu nazal	In	54,54
	n - ns		
56	înălțimea orbitei	Io	75,60
	mf - ek		
57	enm - enm	Ip	-
	ol - sta		
58	capacitatea craniană	38	1,543
59	kdl - kdl	65	-
60	go - go	66	102
61	lățimea bimentonieră	67	47
62	id - gn	69	34
63	înălțimea la foramenul mentonier	69(1)	36
64	lățimea la foramenul mentonier	69(3)	15
65	înălțimea ramurii	65	60
66	lățimea minimă a ramurii	71(1)	40
67	unghiul mandibular	79	128 ^p
68	lățimea la foramenul mentonier	Irr	41,66
	înălțimea la foramenul mentonier		
69	lățimea minimă a ramurii	Iram	66,66
	înălțimea ramurii		
70	go - go	IIm	-
	kdl - kdl		
			81,14

The rescue excavations from Dumbrăvița (Timiș county). (Summary)

I. The archaeological excavations from the Roman dike

1. The location and the description of the excavations (by Florin Drașovean).

The archaeological researches from the Roman defensive dike took place where the highway of Timișoara intersect this dike. This is about 800 m. north the locality of Dumbrăvița (Pl. I).

Three surfaces A, B, and C perpendicular oriented on the ditch were excavated for an integral investigation of the fortification complex. Within the surface B, three sections were dug for each of the three ditches (Pl. II).

There were found the following stratigraphical units (*locus*):

-*locus* 1-12 and 17 are modern archaeological complexes belonging to the Second World War.

-*locus* 13 is the defensive ditch west to the Roman dike. It is about 6 m. in width and about 2,7 m. in depth. It was dug in a "V" shape.

-*locus* 14 is a ditch of 8.7 m. in length, 0,65 m in width and 0.6 m. in depth. There are not stratigraphical data which allow us its reference to the Roman dike or to the other ditches.

-*locus* 15 is a ditch east of the dike and parallel to all the other elements of the fortification system. It is about 6.8 m. in width and 3.4 m. in depth. It has a "V" shaped section. The fillings on the bottom of the ditch emphasized that this one had been re-dug during a period belonging to antiquity that can be mentioned.

-*locus* 18. At the mid distance between the two defensive ditches, there was discovered a yellow clay layer that is all that remained from the Roman dike. Unfortunately, the agriculture works have destroyed the layer where there were the stratigraphical details related to their chronological reports and the two ditches, about the modality of construction of the dike and about the eventual elements of the wooden structure. There were not discovered archaeological materials which could offer information concerning datation of the Roman dike.

2. Investigations on the walls from Banat (by Simona Regep-Vlascici and Mariana Crânguș)

Foreign and Romanian historiography referred many times to the earthen walls in Banat. Some historians and not only tried to date or to attribute them to one people or another. Most of the specialists believed they were of a Roman tradition.

Some considered they belonged to the migratory populations who crossed the territory of our country after the retreat of Aurelius. We find information about the walls in Banat in writings from the XVIIIth – XXth centuries. Francesco Grisellini refers to these constructions, but attributes them to the Avars. At the end of the XIX-th century I. Pontelly believed the walls coming from the Danube to the river Mureș are Avars, but admits they could have been raised with the help of the Roman engineers. A different opinion has B. Milleker who claims the three walls between the Danube and the river Mureș formed the limes of the Roman Dacia. For the beginning of the XXth century we have to mention the investigations of Téglás Gábor, Traian Simu, Adam Cucu, E. Nischer, C-tin Daicoviciu, Al. Borza. After the IIInd World War, E. Dörner, V. Boroneanț, K. Horedt studied the earthen walls. The archaeological research in 2004 is the most complex analysis of the wall made so far.

3. The route of the Roman wall (a map study) (by Călin Timoc)

The Roman wall that traverses the Banat from north to south is the middle one from the three defensive lines that were mentioned for the first time on the maps by the military engineers of the Habsburgs' army at the beginning of the XVIII-th century. J.J.Ehrler and F. Grisellini, the first scholars who made a description of the Banat called the monument «Römerschantze».

The route of the wall, starting from the Danube near Constantia / Contra Margum has a first sector that loses in the swamp from Alibunar. It reappears north from Vatina and enters Timișoara at about 300 m from the road to Parța.

Inside Timișoara we do not know exactly the places covered by the wall, but we know that it traverses on the outskirts of the Freidorf district, goes around the old city of Timișoara in the area of the railway station and Circumvațiunii and appears in the north side of the town, 3 km north-west from the Dumbrăvița village. The wall then crosses Cerneteaz, Pișchia, Alioș and touches the river Mureș 12 km before Lipova. This route has been precisely established with the help of the Romanian military maps from 1959-1961.

4. Historical and archaeological conclusions (by Doina Benea, Dorel Micle, Atalia Ștefănescu)

The reasearch on the Roman wall from the spring of 2004 represents the first systematic investigations of this complex defensive system that crosses the territory of the Banat county. This defensive system is very frequently encountered in the Roman world. The Roman character of the defensive system was clearly established long ago by S. Soproni. It had been used by the Romans since the middle of the IIInd century BC and then in the Empire, in most of the provinces where the border was terrestrial. K. Horedt had believed that this system (the middle wall) with a Roman structure, was raised during the Ist century against the Dacian kingdom of Decebal. Later he reconsidered his position and stated that the wall was used both in the Ist and the IVth centuries. Most of the specialists attributed the earthen wall to the Romans, the Constantine period.

The earthen wall in the point Dumbrăvița has two phases: a first one when there are two ditches on the western side and one on the eastern side; in a second phase there is only the eastern ditch pointed towards the Roman Dacia). The second ditch on the eastern side (an anti-tank ditch arranged on the edge of the ancient ditch) is not to be analysed here. No archaeological material was found during the investigation of the complex that could help a dating.

It is obvious that the earthen wall had two phases. This situation has not been clearly identified so far, as the investigations that were made, with few exceptions (only for those that were made in the south of Serbia), touched only the eastern or northern ditches (for the wall between Tisa and the Danube) and the wall.

In the south-west of Dacia there is a defensive system raised during the Province and pointed against barbaricum. During the late roman period it might have been remade on the same route. We cannot make so far any historical or chronological observations. We should mention the very interesting discovery, 1 km in front of the wall of a Dacian-Roman settlement, that belongs, in our opinion, to the II-III centuries (see below). S. Soproni attributed this wall to the second half of the IV-th century and connected it to the agreement with the king of the argaragant Sarmatic people Zizais, concluded after 350. The direction of the wall from the western part of Banat might have changed sometimes around this date, and it is now when the changes on the eastern side of the wall in the point Dumbrăvița could have occurred.

II. The archaeological materials from the Daco-Roman, Medieval and Modern settlements

1. The Daco-Roman settlement, II-IV AD centuries. (by *Mircea Mare*).

On the line of the future girdle road of Timisoara, in the area of the Dumbravita village, there were discovered 5 houses and 3 domestic pits belonging to a Dacian-Roman settlement from the II-IV centuries. The settlement was on a higher part of the plain, where the river Beregsău flows by.

The archaeological complexes (locus) were discovered in the surfaces III/3B and III/4A-B. The inventory discovered in the studied complexes is represented by hand made ceramic fragments, pottery-wheel made ceramics, animal bone fragments. The pottery-wheel made ceramic fragments are more numerous. More types represent this first ceramic category: 1. fine grey ceramics, compact paste, no degreasing substance, uniformly dried; shapes: store vessels, pots, bowls. The origin of this type goes in the Geto-Dacian Latene, with some influences from the Roman ceramics; 2. rough dark-grey ceramics, homogeneous paste, degreasing substance with stones and mica, homogeneous combustion; shapes: average pots; 3. semi-fine Roman provincial red ceramics; same shapes as the dark-grey ceramics; 4. fine Roman red ceramics; shapes: amphorae and terra sigillata. The hand-made ceramics: rough paste, degreasing substance with stones, sand and pottery small pounded fragments; unequal combustion; the vessels have brown-reddish or brown-blackish shades; shapes: pots and cups. By shapes and ornaments this ceramics has its origins in the Dacian Latene.

The dwelling places in the settlement are semi-hallow, rectangular shape (4) and oval (1). The dimensions of the dwellings are higher to those from contemporary settlements from the plain of Banat. In the settlement there were also discovered 3 domestic circular pits, with close dimensions.

The archaeological inventory from the dwellings and the pits (ceramics, domestic animal bones, fragments of millstone) helps us recreating an image of the occupations in this settlement. Agriculture was the main work, followed by the raising of animals for food (cattle, pigs, sheep, goats) as well as for transportation and agrarian works (horses, cattle). These occupations have an agrarian-pastoral character.

The analysis of the ceramics in the settlement shows that the existence of the Dacian-Roman settlement from Dumbrăvița (Timiș county) is situated during the II-III centuries AD, which means during the Roman province, eventually till the beginning of the IV century AD.

2. Medieval and modern discoveries from Dumbrăvița. (by *Daniela Tănase*).

The rescue investigation at Dumbrăvița showed the existence of more settlements in different sequences of time during the IX-XVII centuries. Thus, there are settlements that, according with the ceramic and metallic inventory, are dated in the IInd half of the IX-th – the X-th century AD). The objects that were found suggest

that the inhabitants practiced agriculture, spinning and raised animals: cattle, pigs, horses, sheep, goats, and fowls.

There were also discovered three tombs, oriented west east, two of them having an inventory: a forehead ring (tomb 3) and a knife (tomb 2). In absence of more precise chronological elements, the three tombs belong eventually to the end of the X-th or to the XI-th centuries. We do not believe there is any connection between the inhabitants of the IX-Xth centuries settlement and these tombs. It is more probable that the funerary took place after the abandonment of the settlement.

The IX-Xth settlement belongs to the expansion period of the Bulgarians at the north of the Danube, while the necropolis is contemporary with the penetration of the Hungarian riders in Banat during the X-XIth centuries. The written sources from the early Middle-Age mention in Banat the Romanians (called "valachi, blachi"), but also the Bulgarians, Slavs and Hungarians. Thus, the ethnical structure of this settlement and of the necropolis can reflect only this ethnical mosaic.

The archaeological material that belongs to the medieval period, very rich and varied, belongs to the XIII-XV centuries and consists mostly of ceramics and metal objects. We would rather discuss separately the two chronological phases, which correspond to the beginning of the settlement (XIII century) and to the developing period (XIV-XV centuries), because in some of the complexes most of the ceramics belongs to the XIII century, it is rarely mixed with the one from the XIV-th century, and in other complexes it is dated in the XIV-XV centuries.

The presence of the iron objects (weapons and spurs) is a sign of the existence of the warriors who gave very much importance to horses. The iron ore and the slag discovered in the complexes from S III 3/B prove the iron smiting. The discovery of reaps show the inhabitants practiced agriculture, and the raising of animals is proved by the numerous cattle and horse bones, pigs and sheep. The cattle and horse grinded and perforated bones that seem to have been used as skates attest the bone processing.

We haven't discovered objects that could be dated in the XVI-XVII centuries; this is why we believe that by the end of the XV century this settlement had been deserted. During the XIII century, but especially during the XIV century, there are more settlements archaeological attested in Banat. In the area where we made our investigation there are three settlements that should be mentioned, even if they have nothing to do with our research: Sănandrei, Cerneteaz, Giarmata.

The frequent attacks of the Turks, the war state and the uncertainty caused by these attacks determined the migration of the inhabitants and the appearance of the deserted villages. It is very difficult to establish the ethnicity of the population in these settlements, because during the Middle Ages the documents mention in Banat the Romanians, Hungarians, Serbians, Slovakians, Cuman, Peceneg and Ruteni elements. We believe the inhabitants, whose ethnicity is hard to establish, deserted the medieval settlement we investigated sometimes during the XV-th century.

Two other complexes belong to the XVIII-th century (on the basis of the ceramics and other objects (a metal sole and a pipe)). According to the bone fragments, the inhabitants raised cattle, pigs and fowls.

The Banat county was between 1552-1716 a province of the Ottoman Empire. From 1716, after the imperial Austrian armies conquered it, the Banat county is organized in districts, there are demographical changes, there are brought German colonists. Thus, we must mention that during the XVIII-th century, as Francesco Grisellini stated, most of the inhabitants were the Romanians, followed by the Serbians.

III. The zooarchaeological and anthropological analysis.

1. The Study of the Fauna Material (by Florentina Chiu)

The fauna material we analyzed comes from the rescue investigations made on the girdle road of Timișoara (point Dumbrăvița). There are 660 bone fragments, 454 determinable and 206 ribs and slivers. The samples come from 29 archaeological complexes that belong to different historical periods.

For the II-IV centuries, the cattle from Dumbrăvița confirm the high variability of the waist of the cattle, due to the coexistence of the autohtoneous races with the cattle from ameliorated reserves.

The animal species discovered in the settlement were used in order to ensure the food necessities (cattle, goats, sheep, swine), to obtain secondary products: milk, hides, to guarantee the reproductive supply and even for work (cattle).

The fauna samples from the IX-X centuries are not representative through number of fragments and species in order to characterize the animal economy from this period.

The bone material from the medieval period is the most numerous; cattle, followed by swine, sheep, goats and horses prevail.

The dimensions' variations of the cattle in this period have no significant differences. This situation is similar for the entire territory of our country. The large and small ruminants as well as the swine are used especially for food supply and then for household purposes.

The samples we analyzed are not statistical noteworthy in order to make more observations about the implication of the domestic animals in the life of the inhabitants from these communities.

2. The anthropological analysis. (by Marius Muntean)

We present the anthropological evaluation of two skeletons: one belonging to a male, and one to a female.

Skeleton no. 1 belongs to a male deceased at the age of 25 – 30. His height was 172,5 cm. The skull is long and narrow. The cranium index is 70,74. The minimum breadth of the forehead is broad; the maximum breadth of the forehead is narrow. The occipital is curve. The face has a very high height and a middle breadth. The nose is high and very broad. The orbits have a rectangular shape and they are low. The facial angle is of 78°, indicating prognathism.

Skeleton no. 2 belongs to a female deceased at the age of 22. Her height was 161 cm. The skull has middle to long length and a middle to narrow breadth. The cranium index is 76,28, indicating mesocrania. The minimum and the maximum breadth of the forehead are narrow. The occipital is flattened. The face is very high and broad. The canine fossa are full, indicating a mongoloid type.

Translated by Atalia Ștefănescu, Daniela Micu and Carmen Muntean

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

Izvoare literare:

- Anonymus Notarius, *Faptele ungarilor (Gesta Hungarorum)*, traducere, prefață, introducere și note G. Popa Lisseanu, ediția a II-a, București (2001).
- *** *Viața sfântului Gerard de Cenad (Legenda major. Vita Sancti Gerardi)*, în vol. R. Constantiniu, I. D. Suciu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara (1980), p. 22-63.
- Jacob J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum*, ediția a II-a, îngrijită de Costin Feneșan și Volker Wollmann, Timișoara (2000).
- Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara (1984).
- Luigi Ferdinando de Marsigli 1774, *Description du Danube*, tome II, La Haye (1774).

LUCRĂRI DE SPECIALITATE

- Artimon 1996 Al., *Ceramică fină de uz comun din secolele XIV-XV descoperită în centrele urbane din sud-vestul Moldovei*, în *Arheologia Medievală*, 1 (1996), p.155-170.
- Barbu, Zdroba
1979 Barbu M., Zdroba M. *Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu*, în *Ziridava*, XI (1979), p. 181-194.
- Benea 1996 D., *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, I, Timișoara (1996).
- Benea 1997 D., *Quelques observations sur la céramique de l'agglomération daco-romaine de Freidorf-Timișoara*, în *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inferieure*, BHAUT, I, Timișoara (1997), p. 55-76.
- Benea, Bejan,
Mare 1986 Benea D., Bejan A., Mare M., *Așezarea daco-romană de la Timișoara-Cioreni*, în *SIB*, XII (1986), p. 21-31.
- Bejan 1975 A., *Cetatea Jdioara, raport preliminar de săpătură-campania 1973*, în *Tibiscus*, IV (1975), p. 155-166.
- Bejan 1983 A., *Locuință din epoca feudalismului timpuriu descoperită la Jdioara (jud. Timiș)*, în *SIB*, VIII (1983), p. 34-41.

- Bejan 1986 A., *Contribuții la cunoașterea culturii materiale din sud-vestul României în sec. VIII-X. Așezarea de la Remetea Mare- "Gomila lui Pituț"*, în *Tibiscum SCC*, VI (1986), p. 269-268.
- Bejan 1995 A., *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara (1995).
- Bejan, Benea 1983 Bejan A., Benea D., *Așezarea din sec. III-IV e.n. de la Timișoara- Cioreni*, în *MCA*, XV (1983), p. 381-383.
- Bejan, Benea 1985 Bejan A., Benea D., *Șantierul arheologic Hodoni-Pustă. Raport preliminar 1979-1984*, în *Banatica*, 8 (1985), p. 187-201.
- Bejan, Mare 1987 Bejan A., Mare M., *Descoperiri arheologice de epoca bronzului și secolul III-IV e.n. la Hodoni-Pustă (Raport privind cercetările din anii 1983-1984)*, în *SIB*, XIII (1987), p. 21-28.
- Bejan, Mare 1997 Bejan A., Mare M., *Dudeștii Vechi-Pusta Bucova. Necropola și morminte de înhumăție din secolele VI-XII (I)*, în *AnB(S. N.)*, V (1997), p. 139-158.
- Bejan, Tănase 2001 Bejan A., Tănase D., *Săpăturile arheologice din anul 2000 de la Dudeștii Vechi, jud. Timiș, punct: În spatele gării-Movila lui Dragomir, în Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000, București (2001)*, p. 79-80.
- Bejenaru 2000 L., *Date arheozoologice privind unele tipuri de animale domestice existente în evul mediu pe teritoriul României*, în *Arheologia Medievală*, III (2000), p. 253-264.
- Benkő 1992 E., *A középkori Kerstúri-szék régészeti topográfiaja*, Budapest (1992).
- Borza 1942 Al., *Valul roman de la Timișoara* în *RISBC*, 10 (1942), p. 375-393.
- Borza 1943 Al., *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara (1943).
- Brukner 1981 O., *Rimska Keramika u Jugoslovenskom delu Provincije Donje Panonije. Dissertationes et Monographiae*, Beograd (1981).
- Ciobotaru 2002D. *Așezarea neolitică timpurie de la Foeni-Gaz*, comunicat la Sesiunea Muzeului Banatului, noiembrie, 2002.
- Cosma 2002 C., *Die Keramik des 8.-10. Jh. n. Chr. aus dem Norden und Nordwesten Rumäniens* în *Interregionale unde Kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr.-I. Jahrtausend n. Chr.)*, Cluj-Napoca (2002), p. 297-390.
- Cosma 2002a C., *Typen von Siedlungswesen in den 8.-10. Jh.* în C. Cosma, Al. Gudea, *Habitat und Gessellschaft im Westen und Nordwesten Rumäniens in den 8.-10. Jahrhunderten n. Chr.*, Cluj-Napoca (2002).
- Cucu 1927 A., *Studiu la harta istorică a Banatului de azi. Dacia Ripnesis (Ripensia) din trecut*, Timișoara (1927).

- Daicovici
1939-1942 C., *Bănatul și iazygii*, în *Apulum*, I (1939-1942), p. 98-109.
- Daicovici 1941 C., *Recenzie la Alföldi András Dákok és Rómaiok Erdélyben.*, în *Dacia*, VII-VIII (1941), p. 456-459.
- Diaconu 1994 P., *Recenzii și discuții arheologice*, Călărași (1994).
- Dörner-Boroneanț
1968 Dörner E., Boroneanț V. *O contribuție cu privire la datarea valurilor de pământ din vestul țării noastre*, în *Ziridava*, II (1968), p. 7-16.
- Drașovean F., *Early Neolithic settlement at Timișoara-Fratelia*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*, Timișoara (2001), p. 33-40.
- Drașovean-Țeicu
Muntean 1996 Drașovean F., Țeicu D., Muntean M., *Hodoni. Locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița (1996).
- Driesch von den
1976 A., *A Guide for the Measurment of Animal Bones from Archaeological Sites*, în *Peabody Museum Bull.*, 1, Harvard University (1976).
- El Susi 1988 G., *Materialul faunistic din așezarea daco-romană de la Timișoara-„Freidorf” (jud. Timiș)*, în *Crisia*, XVIII (1988), p. 131-137.
- El Susi 1992 G., *Studiul preliminar al materialului faunistic din cetatea dacică de la Divici (com. Pojēja, jud. Caraș-Severin)*, în *Thraco-Dacica*, XIII 1-2 (1992), p. 169-177.
- El Susi 1993 G., *Analiza resturilor de faună din castrul roman de la Hinova (județul Mehedinți)*, în *AnB (S. N.)*, II (1993), p. 215-221.
- El Susi 1996 G., *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Chr.- d.Chr.*, Timișoara (1996).
- El Susi 2000 G., *Studiul resturilor faunistice din nivelul medieval de la Șimleul Silvaniei-„Cetate” (jud. Sălaj)*, în *Arheologia Medievală*, III (2000), p. 267-273.
- Fiedler 1992 U., *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Band I-II, Bonn (1992).
- Garam, Patay
Soproni 1983 Garam E., Patay P., Soproni S. *1983 Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken*, Budapest (1983).
- Gogu, Niculică
2000 Gogu M., Niculică B., *Ceramica descoperită în preajma bisericii Sf. Simion-Turnul Roșu din Suceava*, în *Arheologia Medievală*, III (2000), p. 193-200.
- Greenfield, Drașovean
1994 Greenfield H., Drașovean, F., *Preliminary report on the 1992 excavations at Foeni-Sălăș: an Early Neolithic Starčevo-Criș settlement in the Romanian Banat*, în *AnB*, III (1992), p.45-85.

- Haimovici 1979 S., *Fauna din așezările feudale timpurii (sec. VIII-X) de la Bucov-Ploiești*, în *SCIVA*, XXX, 2 (1979), p. 165-210.
- Hațegan 2003 I., *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX)*, Timișoara (2003).
- Horedt 1954 K., *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia*, în *SCIV*, V, 3-4 (1954), p. 487-512.
- Horedt 1965 K., *Cu privire la problema valorilor de pământ din Banat și din Crișana*, în *SCIV*, XVI, 4 (1965), p. 725-730.
- Horedt 1968 K., *Zur Frage der Datierung der grossen Erdwälle im Karpatenbecken*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 16, Varșovia (1968), p. 39-54.
- Horedt 1974 K., *Zur Frage der grossen Erdwälle an der mittleren und unteren Donau*, în *Actes du IXe Congrès International d'Etudes sur les Frontières Romaines*, Mamaia, 6-13 septembre 1972 (1974), p. 207-214.
- Iambor 1984 P., *Donjonul cetății Dăbâca*, în *ActaMN*, XXI (1984), p. 197-210.
- Johnson 1987 A., *Romische Kastelle des 1 und 2 Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und in den germanischen Provinzen der Römerreiches*, Mainz (1987).
- Kruppé 1967 J., *Garncarstwo Warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wroklaw (1967).
- Lazarovici 1979 G., *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca (1979).
- Mare 1999-2000, M., *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate la Timișoara -Freidorf între anii 1994-1998*, în *AnB (S.N.)*, VII-VIII (1999-2000), p. 491-513.
- Matei, Emandi, Monoranu 1982 Matei M. D., Emandi E. L., Monoranu O., *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV-XVII)*, Suceava, 1982.
- Matolcsi 1970 I., *Historische Erforschung der Körpergrösse des Haustieres auf Grund von ungarischen Knochenmaterial*, în *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtbiologie*, 87, 2 (1970), p. 89-137.
- Medeleț, Tănase Gáll 2001 Medeleț F., Tănase D., Gáll E., *X. századi honfoglaláskori temetőrészlet Vejtén (Temes megye, Románia) (Ein Landnahmezeitliches Gräberfelddetail des 10. Jahrhunderts in Voiteni (Kom. Temes, Rumänien)*, în *ArchErt*, 126 (2001), p. 99-112.
- Micle 1997 D., *Un centre de poterie dans l'agglomération daco-romaine de Dragsina (département de Timiș)*, în *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, *BHAUT*, I, Timișoara, 1997, p. 77-81.

- Milleker 1899 B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, II, Timișoara (1899).
- Nagy
1966-1968 S., *Izvestaj o rezultatima istraživanja uzdužnik sančeva na području Voivodine*, RadVM, 15-17 (1966-1968), p. 103-108.
- Negru 2003 M., *The Native Pottery of Roman Dacia*, în *BAR International Series* 1097, (2003).
- Németh, Tákács
2003 Németh G, Tákács M., *Urzeitliche und mittelalterliche Brunnen bei Lébény*, în *Antaeus*, 26 (2003), p. 97-139.
- Nikolić –
Djordjević 2000 S., *Antička Keramika Singidunuma. Obilici Posuda*, în *Singidunum*, 2, Belgrad (2000), p. 11-244.
- Nischer
1934 E., *Historisch- Kartografisch Darstellungen der "Römer-Schanzen" im Banat*, Debreceni Szemle, (1934).
- Pădureanu
1979 D. E., *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Vladimirescu*, în *Ziridava*, XI (1979), p. 145-180.
- Păunescu
1979 Al., *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului-Dubova (jud. Mehedinți)*, în *Tibiscus*, 5 (1979), p. 11-56.
- Pentelly 1883 L., *Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos, régi műsáncvonalak?* în *TRÉT*, X (1883), p. 139-140.
- Pentelly 1884 L., *Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos, régi műsáncvonalak?* în *TRÉT*, XI (1884), p. 143-144.
- Pintea 1967 V., *Cu privire la așezarea feudală de la Sopor-Iacobeni*, în *ActaMN*, IV (1967), p. 525-542.
- Polla 1971 B., *Kežmarok (Ergebnisse der historisch-archäologischen Erforschung)*, Bratislava (1971).
- Popilian 1980 Gh., *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova (1980).
- Rădulescu
2002 Al., *Istorie și demografie în Banatul otoman (1552-1716)-realități și ipoteze*, în *Vilaietul Timișoarei*, Timișoara (2002), p. 53-92.
- Rădulescu, Gáll
2001 Rădulescu Al., Gáll E., *Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Temesvár (Timișoara)-Csóka erdő (Romania)*, în *ActaArchHung*, 52 (2001), p. 155-193.
- Rusu 2002 A., *Cetatea Oradea. Monografie arheologică, I, Zona Palatului episcopal*, Oradea (2002).

- Simu 1924 T., *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Lugoj (1924).
- Sîrbu 1993 V., *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați (1993).
- Soproni 1969 S., *Limes Sarmatiae*, în *ArchÉrt*, 96 (1969), p. 43-53.
- Soproni 1978 S., *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*, Budapest (1978).
- Soproni 1985 S., *Die letzten Jahrzehnte der pannonischen Limes*, München (1985).
- Spinei 1996 V., *Generalități privind geneza orașelor medievale din Moldova*, în *Arheologia Medievală*, I (1996), p. 35-53.
- Stanciu 2000 I., *Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X)*, în *Arheologia Medievală*, III (2000), p. 127-192.
- Stanojev 1989 N., *Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina*, Novi Sad (1989).
- Szarmári 1997 I., *Arpadenzeitliche Kirche in Sarkadkeresztúr*, în *MFME StudArch*, III (1997), p. 345-379.
- Szőke 1992 B. M., *Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I-II und Zalaszabar-Dezsősziget*, în *Antaeus*, 21, Budapest (1992).
- Téglás 1904 G., *Az Alföldi sáncok maros- dunaközi csoportjának helyrajza és technikai Szerkezete*, în *MTAÉTK*, XX, 2 (1904), p. 167-208.
- Topoleanu 2000 F., *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I-VII d.Ch.)*, Tulcea (2000).
- Toropu, Stoica 1972 O. Toropu O., Stoica O. *La nécropole préféodale d'Obârșia-Olt (Note préliminaire)*, în *Dacia (N.S.)*, XVI (1972), p. 163-188.
- Țeicu 1998 D., *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara (1998).
- Țeicu, Lazarovici 1996, Țeicu D., Lazarovici Gh. *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reșița (1996).
- Uzum 1977 I., *Locuirea feudală timpurie de la Gornea-Țarmuri*, în *Banatica*, IV (1977), p. 215-222.
- Uzum 1990 I., *Măturii arheologice de civilizație veche românească descoperite în satul Gornea- "Căunița de Sus"*, în *Banatica*, X (1990), p. 205-266.
- Vályi 1997 K., *Arpadenzeitliche Glockengießgrube und Bronzeschmelzöfen im Hof des Klosters von Szer*, în *MFME StudArc*, III (1997), p. 381-414.

Vlkolinská

1994

I., *Pottery from cemeteries of the 9th-10th centuries in the territory of Slovakia*, în *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. Bis zum 11. Jahrhundert*, Kolloquium Mikulčice, 25-27 Mai 1993, Brno (1994), p. 83-92.

Wolf 1989

M., *Árpád-kori eredetű települések abaúj vármegye déli részén*, Miskolc (1989).

ABREVIERILE PERIODICELOR

ActaArchHung - Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta

ActaMN - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca

An B (S.N.) - Analele Banatului, Serie Nouă, Timișoara.

Apulum - Acta Musei Apulensis, Alba Iulia

Antaeus - Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta

ArchÉrt - Archaeologiai Értesítő, Budapesta

Arheologia Medievală - Arheologia Medievală, Revista Asociației Arheologilor Medieviști din România, I-II, Reșița, III, Brăila, IV, Cluj-Napoca

Banatica- Banatica. Buletinul Muzeului Banatului Montan, Reșița.

BAR (IS) - British Archaeological Reports (International Series), Oxford.

BHAUT- Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, Universitatea de Vest din Timișoara.

Crisia- Crisia, Oradea

Dacia -Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N.S.) Revue d' archéologie et d'histoire ancienne, București

MCA - Materiale și Cercetări Arheologice, București.

MFME StudArch - A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica, Szeged

MTAÉTK- Magyar Tudományi Akadémiai Értesítő a történelmi Tudományi Köréből, Budapest

RadVM- Rad Voivodjanski Muzej, Novi Sad

RISBC-Revista Institutului Social Banat-Crișana

SIB- Studii de Istorie a Banatului, Universitatea de Vest, Timișoara

SCIV (A)- Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.

TRÉT -Történelmi és régészeti Értesítő, Timișoara

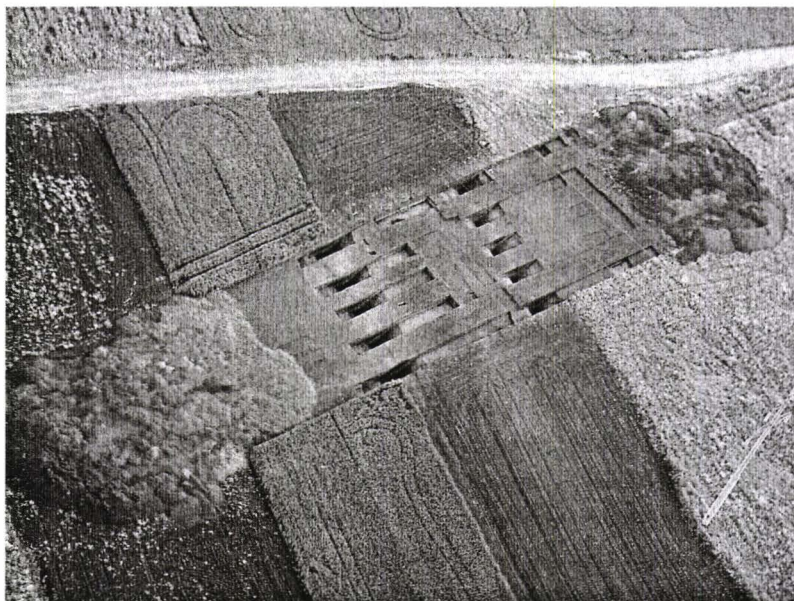
Tibiscus - Tibiscus, Timișoara

Tibiscum SCC - Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș

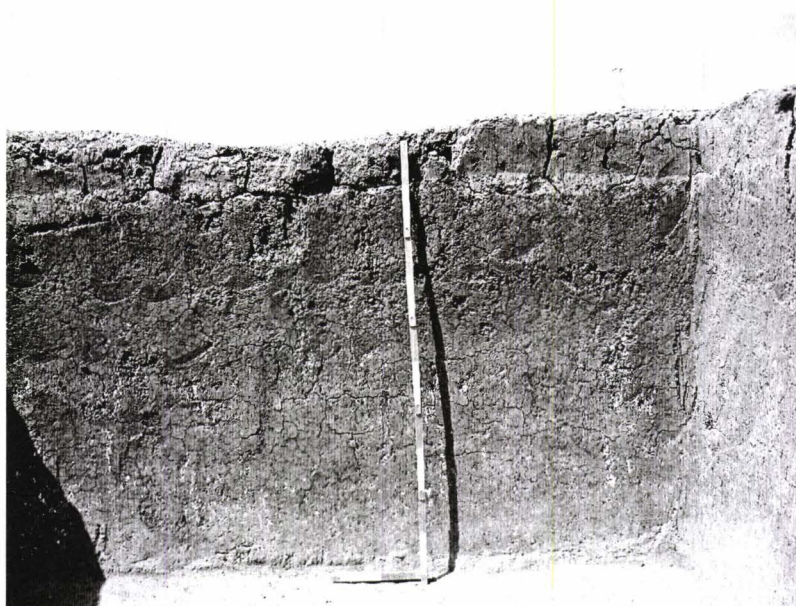
Thraco-Dacica- Thraco-Dacica, București

Ziridava - Ziridava, Studii și Cercetări, Arad

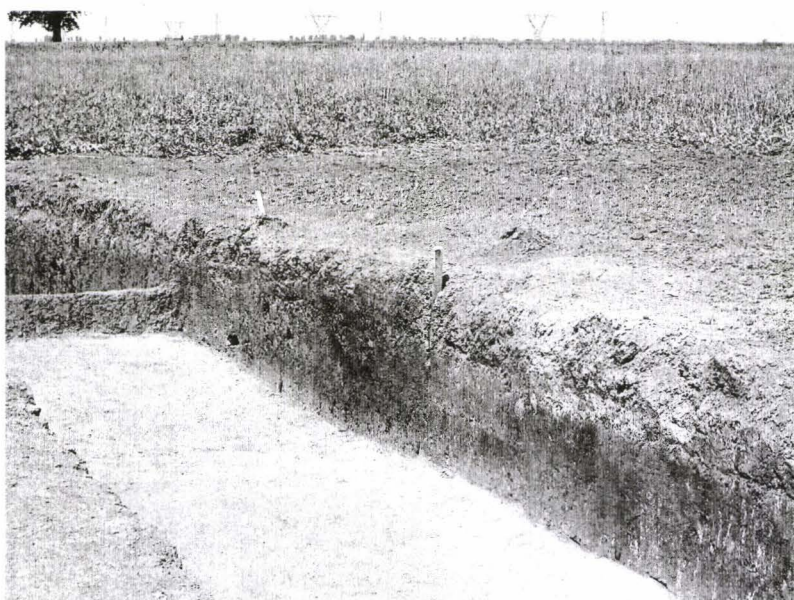
Fig. 1. Vedere aeriană a săpăturilor de la “valul roman”.

Fig. 2. Suprafața B, secțiunea 4f. Profilul stratigrafic în zona valului.

Fig. 3. Vedere de ansamblu a săpăturilor. Șanțul de răsărit.

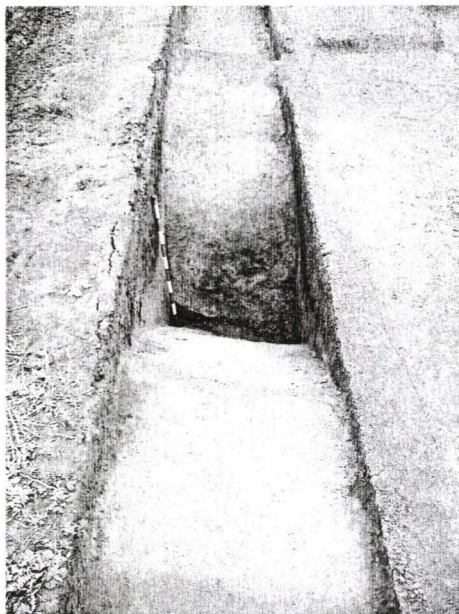
Fig. 4. Profilul stratigrafic cu zona locus-ului 14.

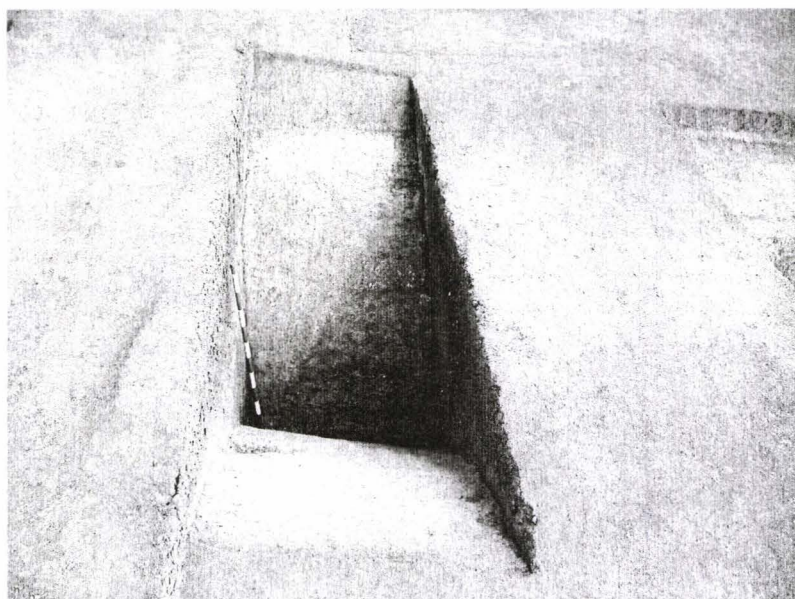
Fig. 5. Vedere asupra locus-ului 14.

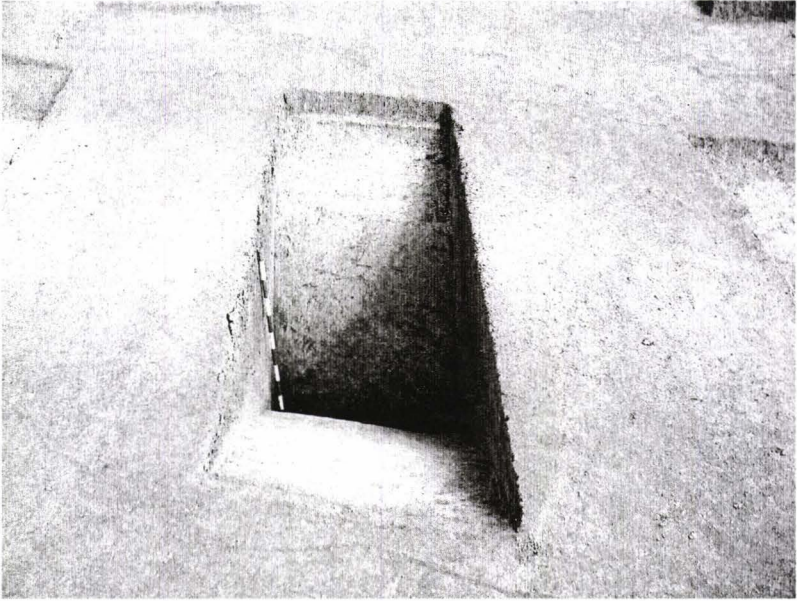
Fig. 6. Profilul de nord. Șanțul militar modern, locus 17.

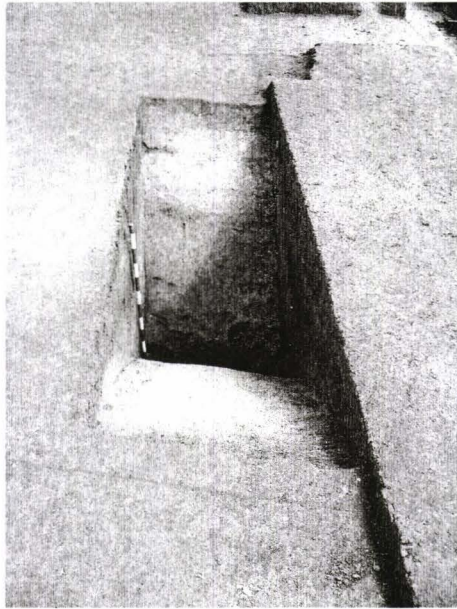
Fig. 7. Șanțul de vest. Secțiunea A.

Fig. 8. Șanțul de vest. Suprafața B, secțiunea 2a.

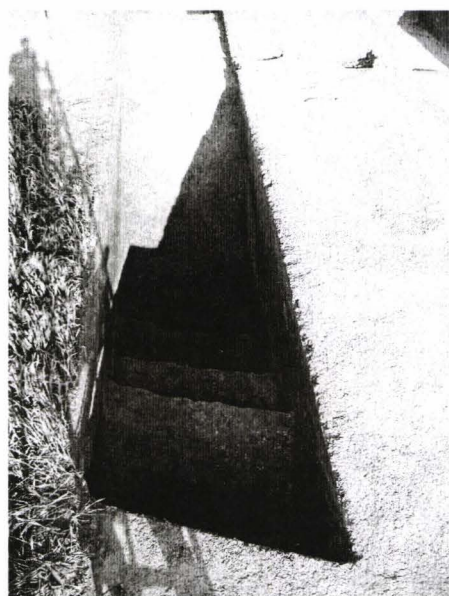
Fig. 9. Șanțul de vest. Suprafața B, secțiunea 3b.

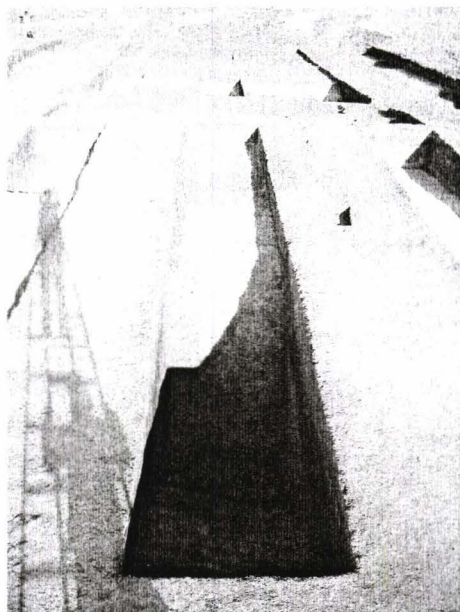
Fig. 10. Șanțul de vest. Suprafața B, secțiunea 4c.

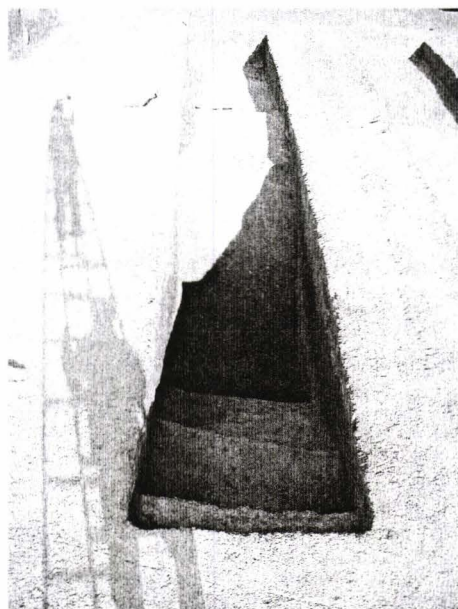
Fig. 11. Șanțul de vest. Secțiunea C.

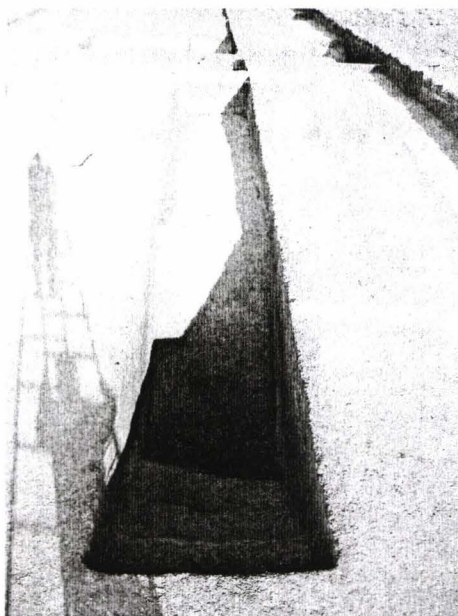
Fig. 12. Șanțul de răsărit. Secțiunea A.

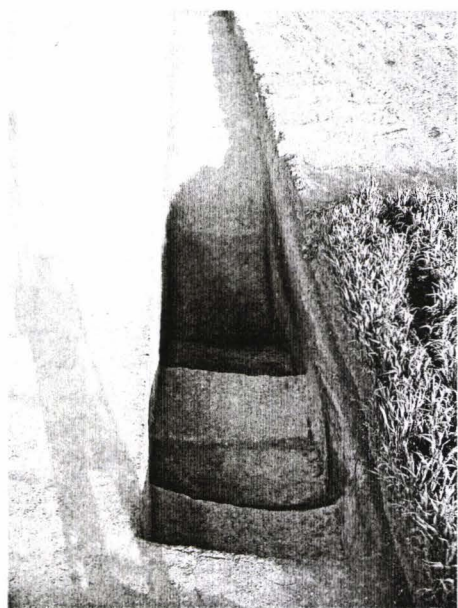
Fig. 13. Șanțul de răsărit. Suprafața B, secțiunea 3e.

Fig. 14. Șanțul de răsărit. Suprafața B, secțiunea 2d.

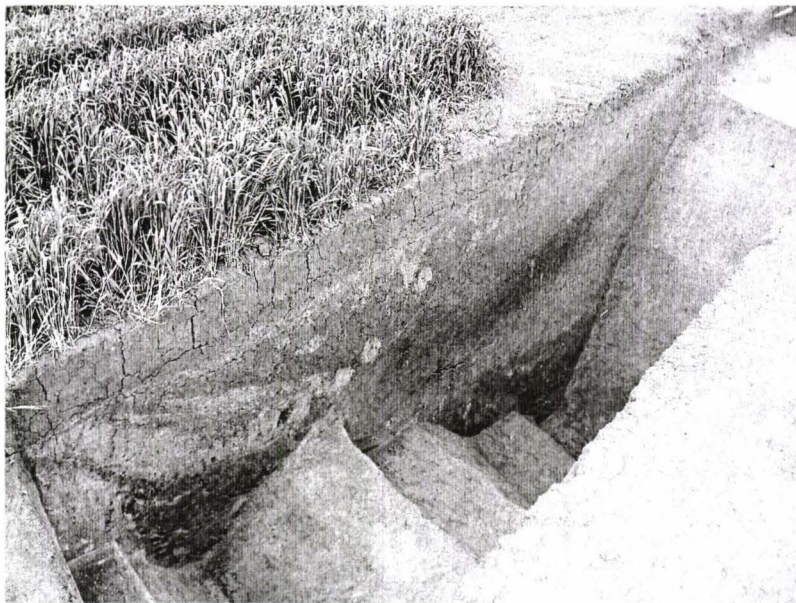

Fig. 15. Șanțul de răsărit. Suprafața B, secțiunea 4f.

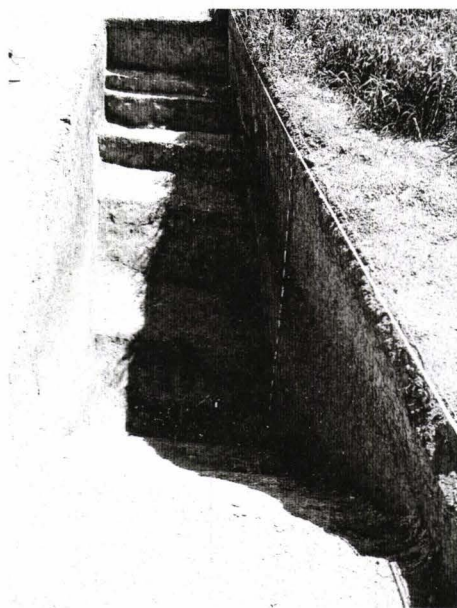

Fig. 16. Șanțul de răsărit. Secțiunea C.

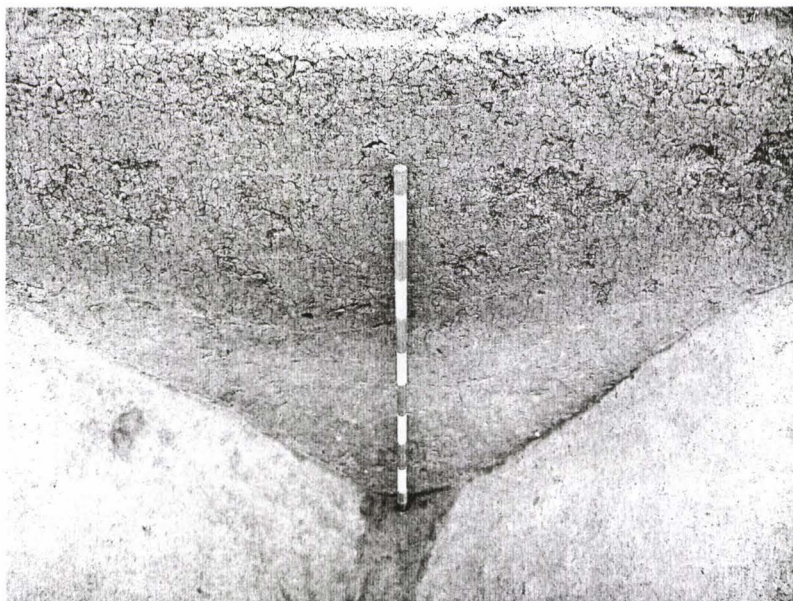

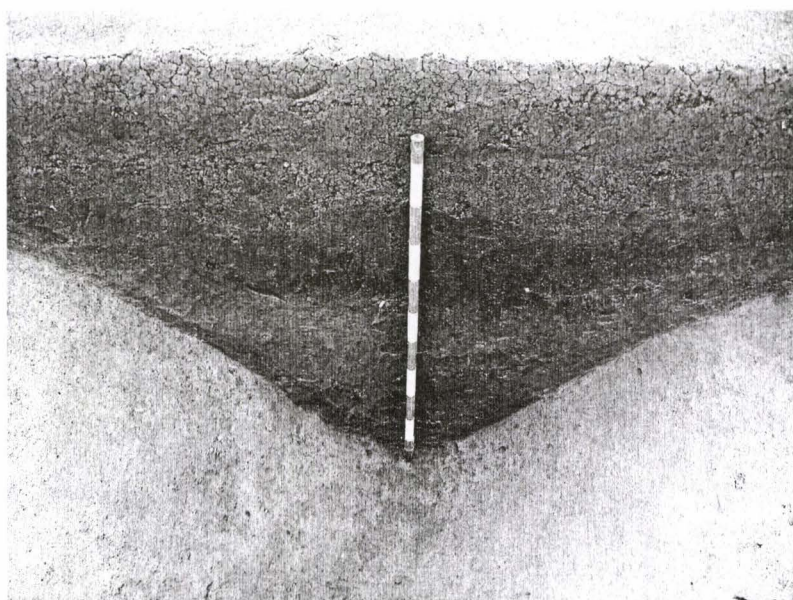
Fig. 17. Șanțul de răsărit. Secțiunea A, intersecția cu șanțul modern.

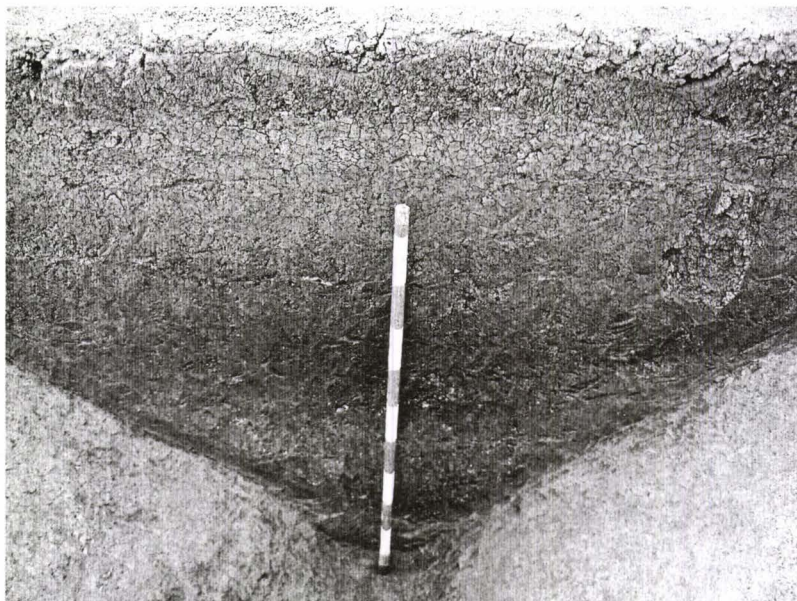
Fig. 18. Șanțul de răsărit. Secțiunea C, intersecția cu șanțul modern.

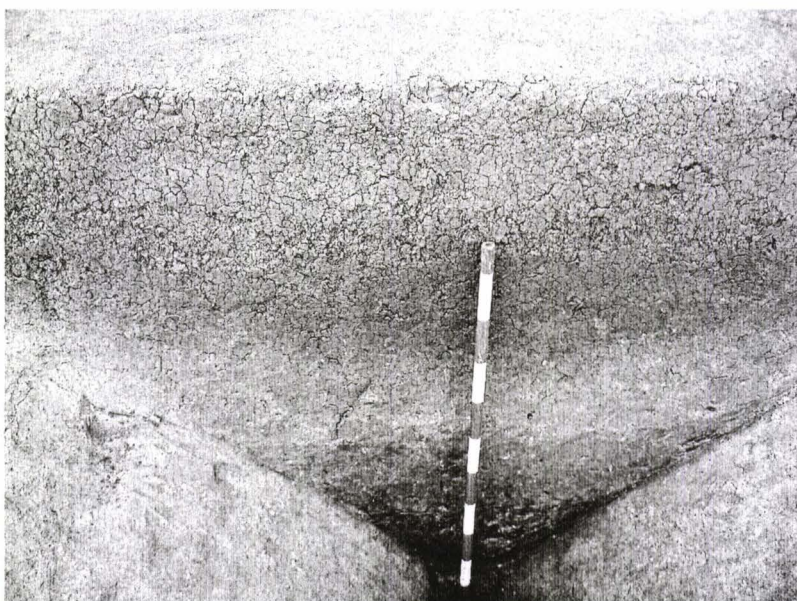
Fig. 19. Profilul șanțului de vest, secțiunea A.

Fig. 20. Profilul șanțului de vest, suprafața B, secțiunea 2a.

Fig. 21. Profilul șanțului de vest, suprafața B, secțiunea 4c.

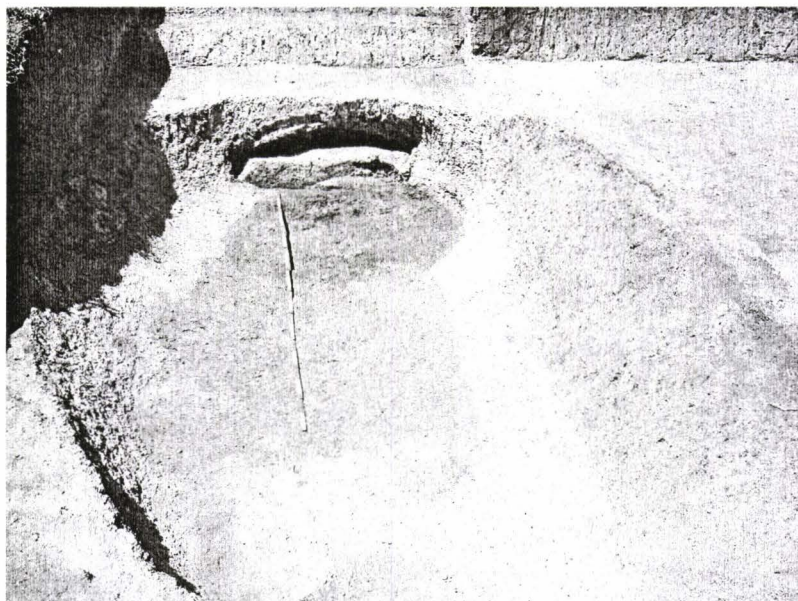
Fig. 22. Profilul șanțului de vest, secțiunea C.

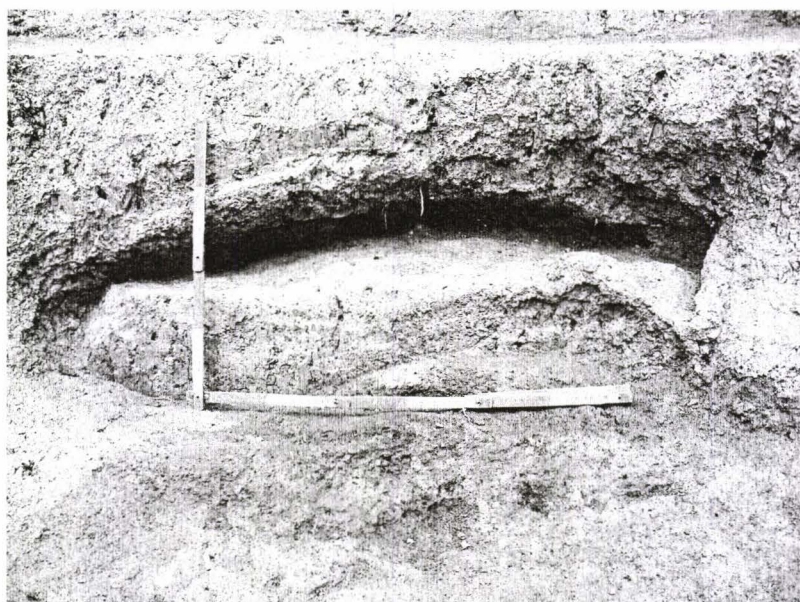
Fig. 23. Profilul șanțului de răsărit, secțiunea A.

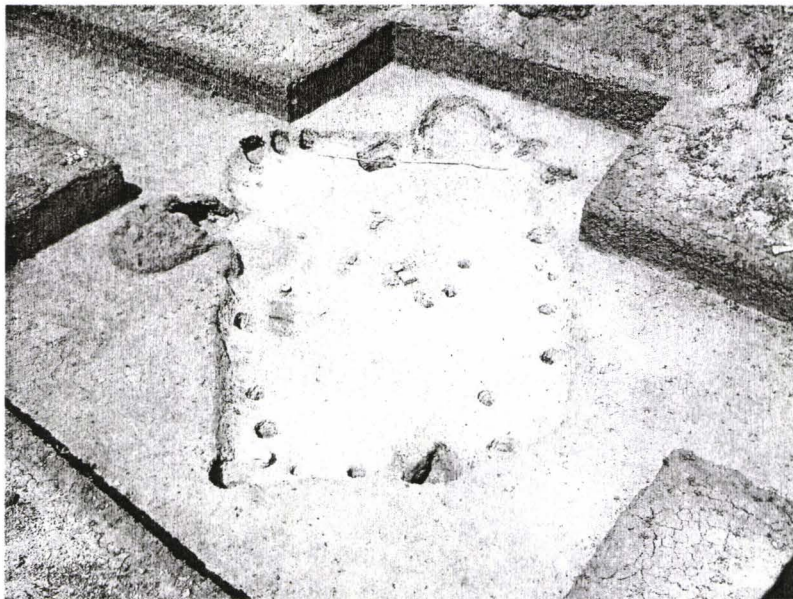
Fig. 24. Profilul șanțului de răsărit, secțiunea C.

Fig. 25. Obiectiv III. SIII.2/A. Locus 3.

Fig. 26. Obiectiv III. SIII.2/A. Locus 3, detaliul cuptorului.

Fig. 27. Obiectiv III. SIII.2/B. Locus 1, locuința medievală.

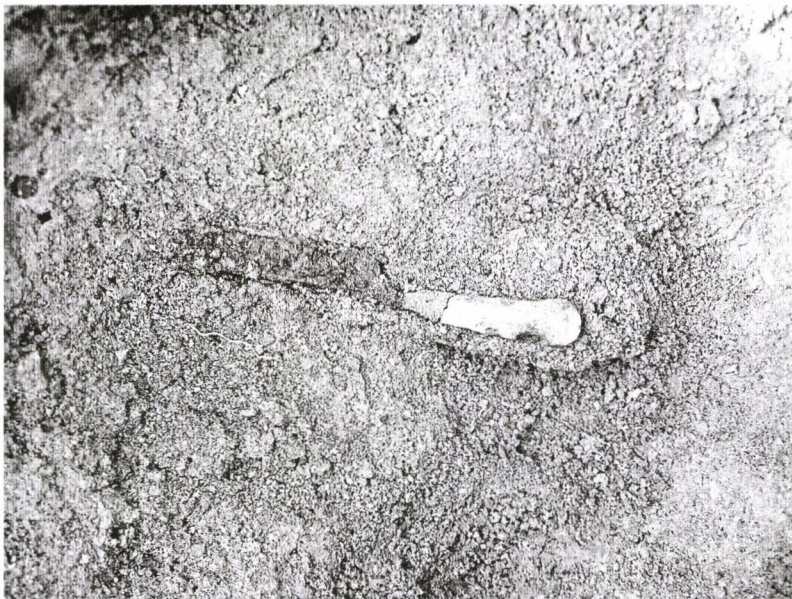
Fig. 28. Obiectiv III. SIII.2/B. Locus 1, groapa de provizii de pa latura de nord.

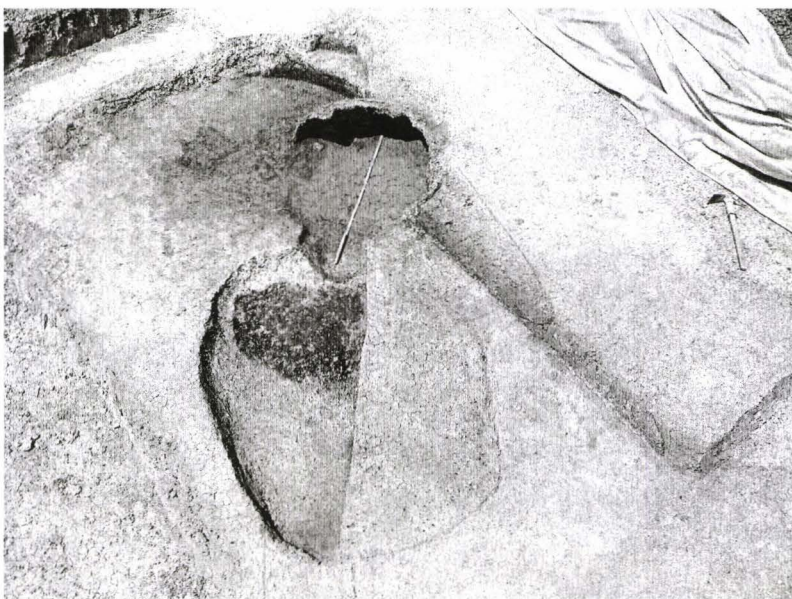
Fig. 29. Obiectiv III. SIII.2/B. Locus 1, cuptorul menajer.

Fig. 30. Obiectiv III. SIII.2/B. Locus 1, groapa de stâlp cu depunerea rituală.

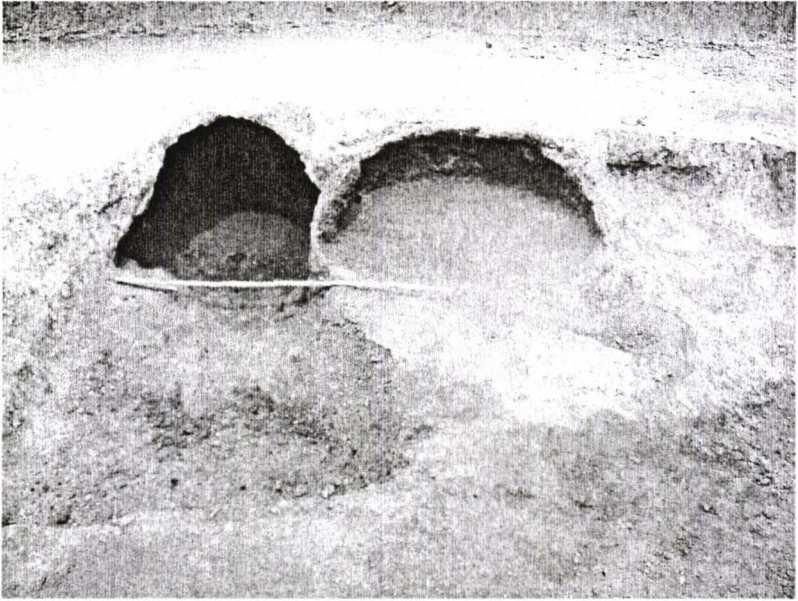

Fig. 31. Obiectiv III. SIII.2/B. Locus 1, detaliul cuțitului din groapa de stâlp.

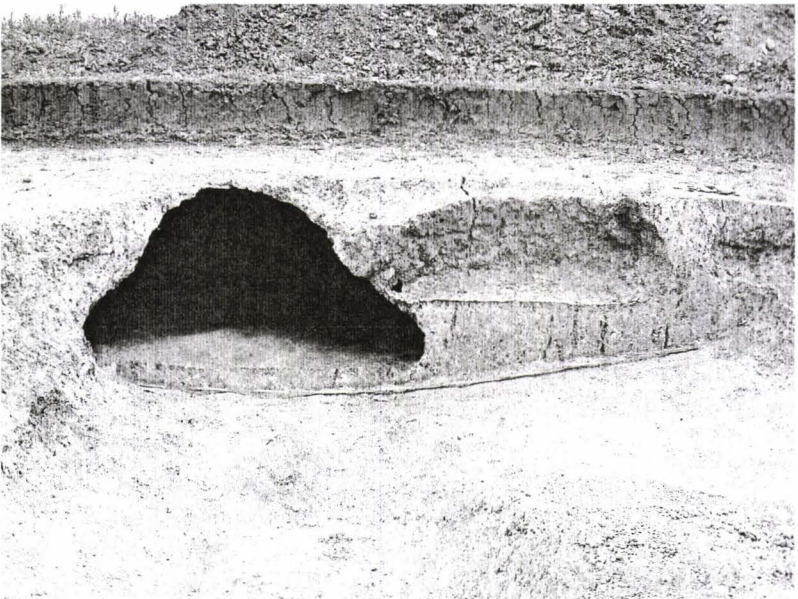

Fig. 32. Obiectiv III. SIII.2/A. Locus 5. Cuptorul și groapa de deservire din ultima fază.

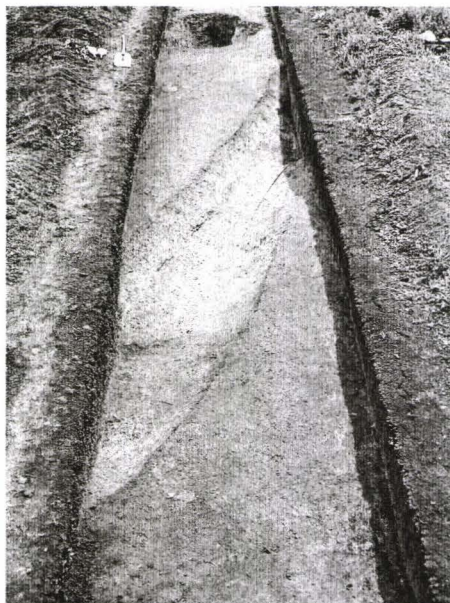

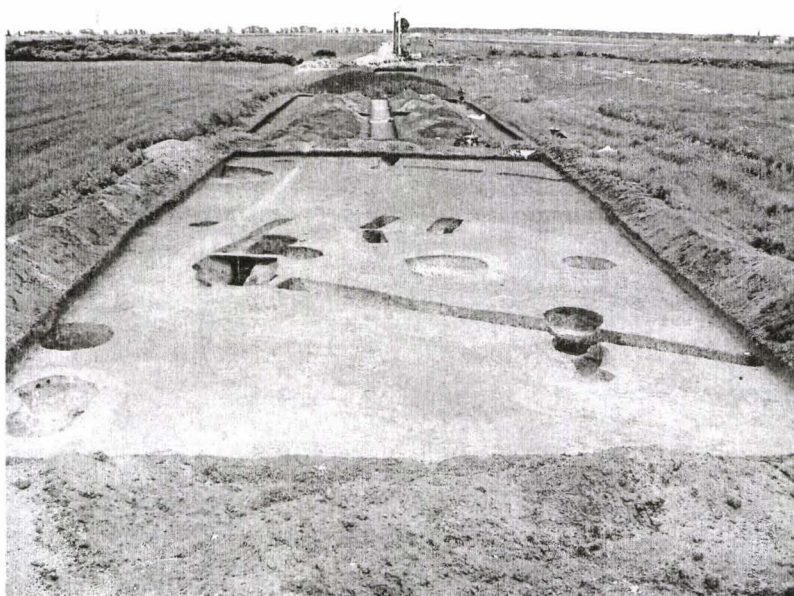
Fig. 33. Obiectiv III. SIII.2/A. Locus 5. Cuptoarele celor două faze de locuire.

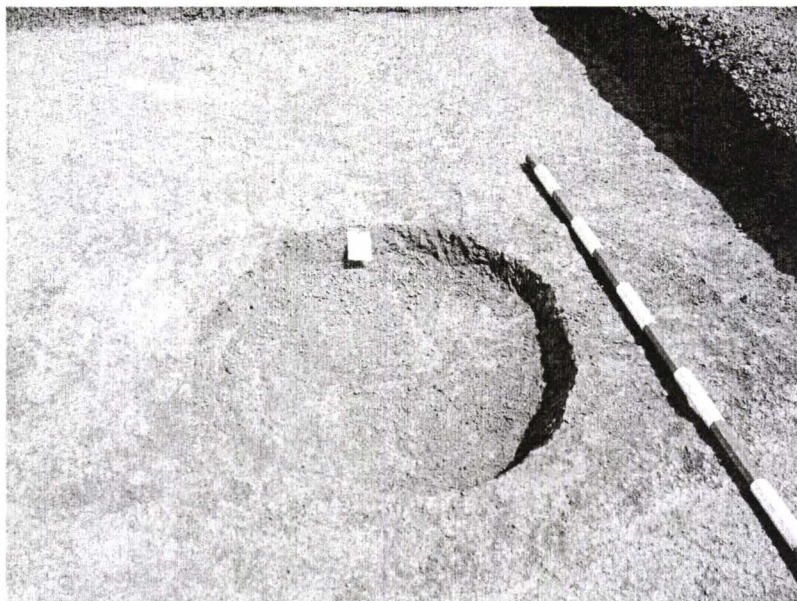
Fig. 34. Obiectiv III. SIII.2/A. Locus 5. Secțiune prin cuptoarele celor două faze de locuire.

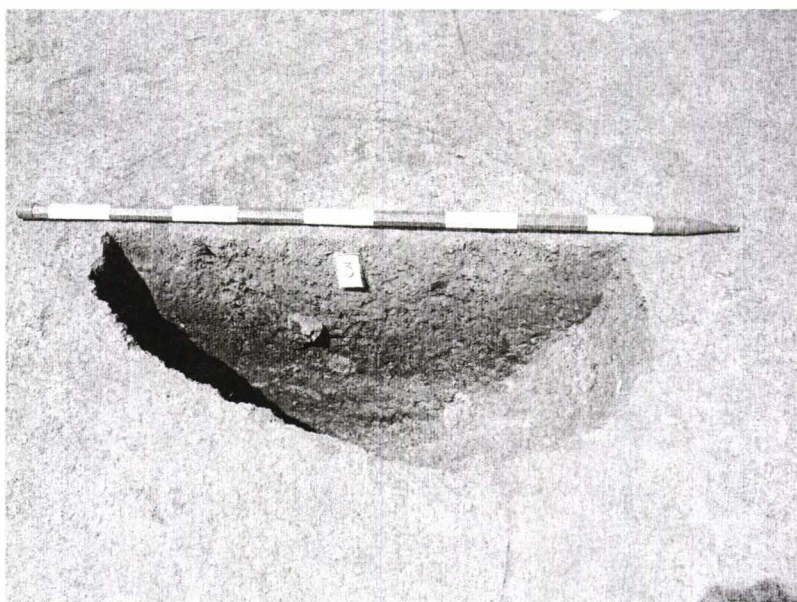
Fig. 35. Obiectiv III, SIII.2/A. Locus 1.

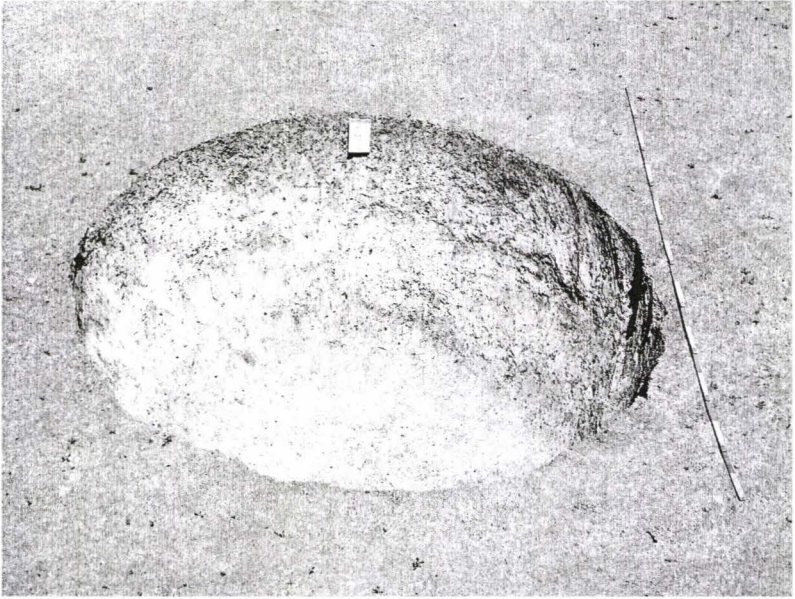
Fig. 36. Obiectiv III, SIII.2. Imagine de ansamblu.

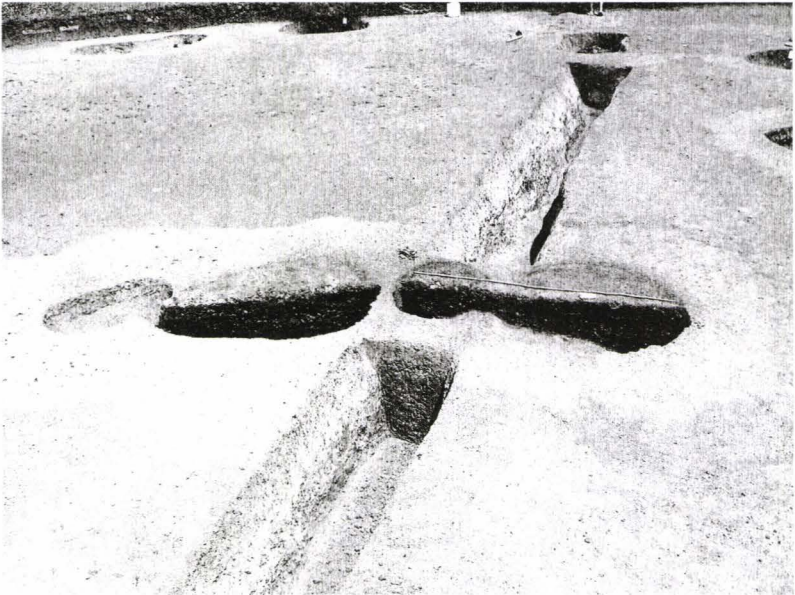
Fig. 37. Obiectiv III, SIII.2. Locus 1.

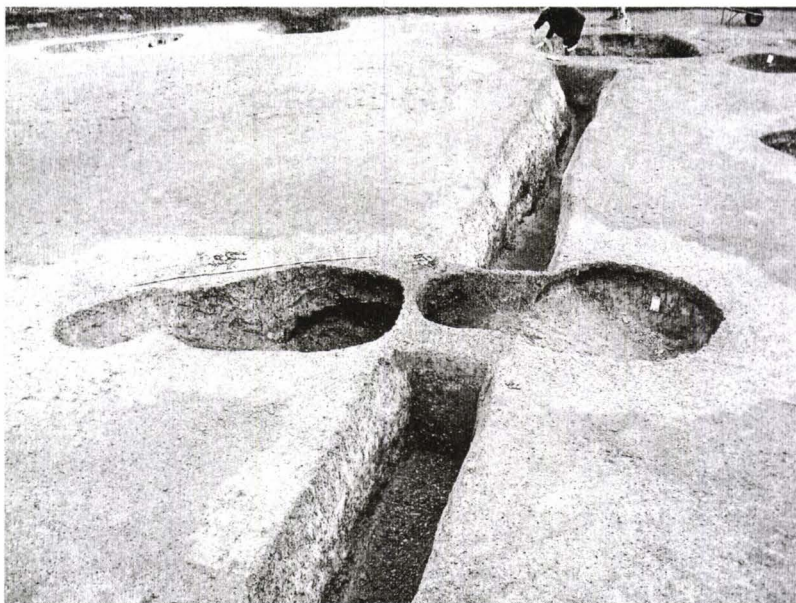
Fig. 38. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 3.

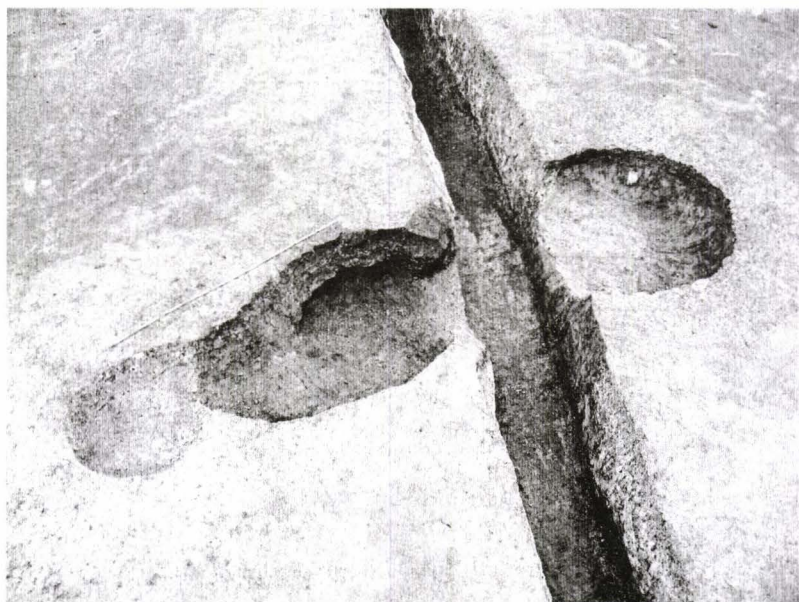
Fig. 39. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 4.

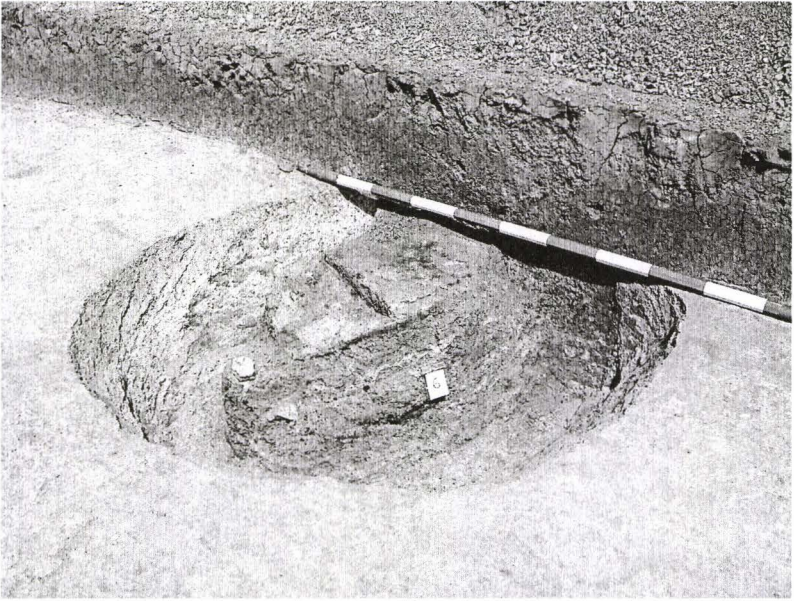
Fig. 40. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 5, intersecțiile cu locus 9.

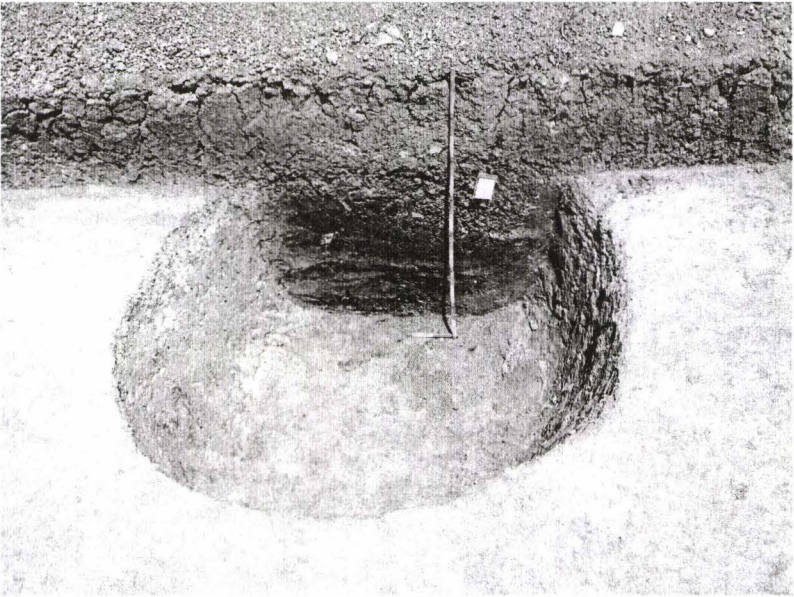
Fig. 41. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 5a, b, c, d, imagine din timpul cercetărilor.

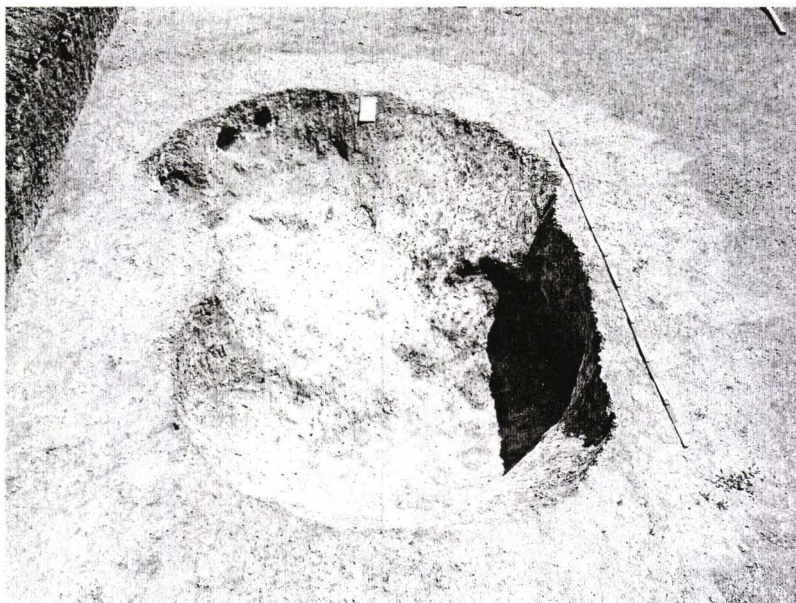
Fig. 42. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 5a, b, c, d, imagine cu complexele golite.

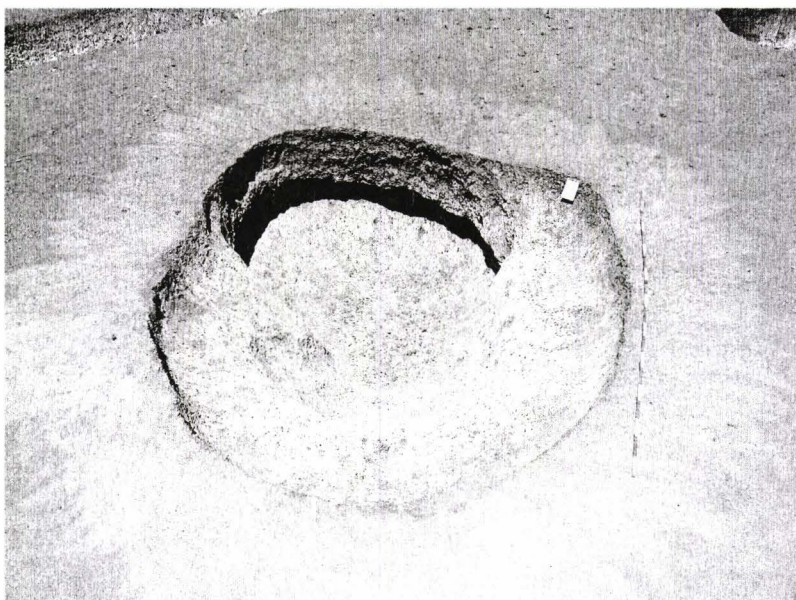
Fig. 43. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 6, nivelurile de umplere.

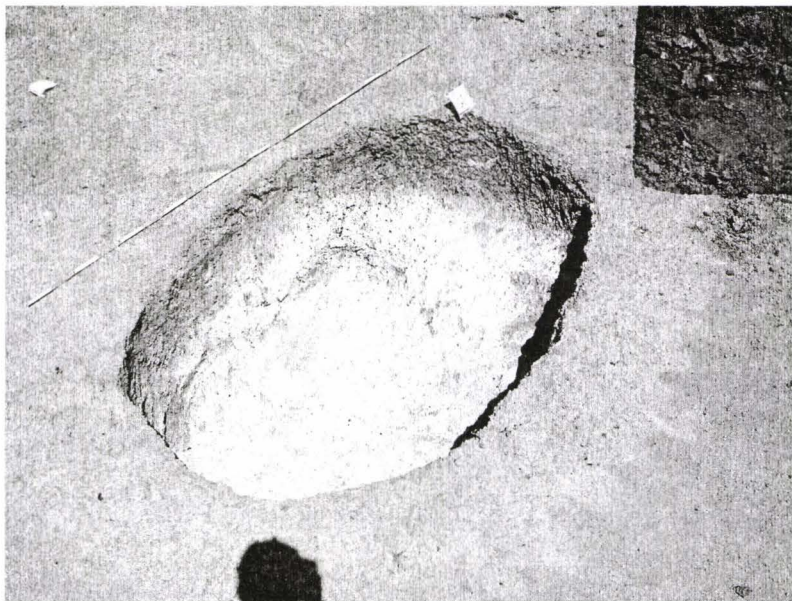
Fig. 44. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 6, profilul stratigrafic.

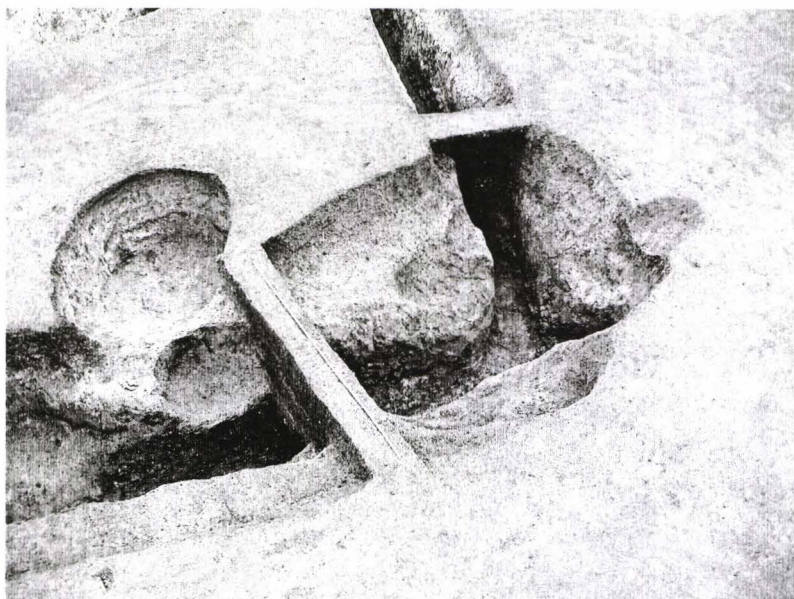
Fig. 45. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 7.

Fig. 46. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 8.

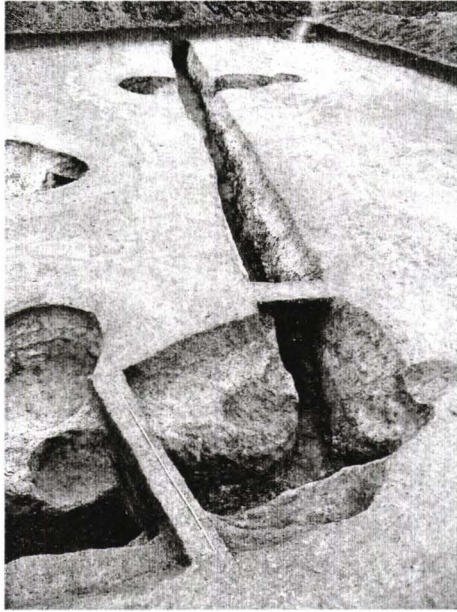

Fig. 47. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 10.

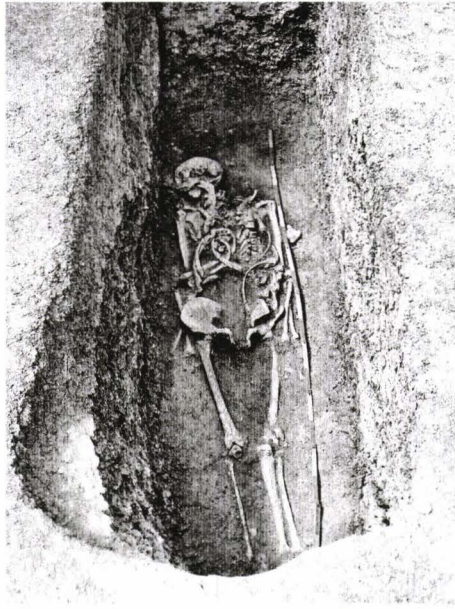

Fig. 48. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 11 și 12.

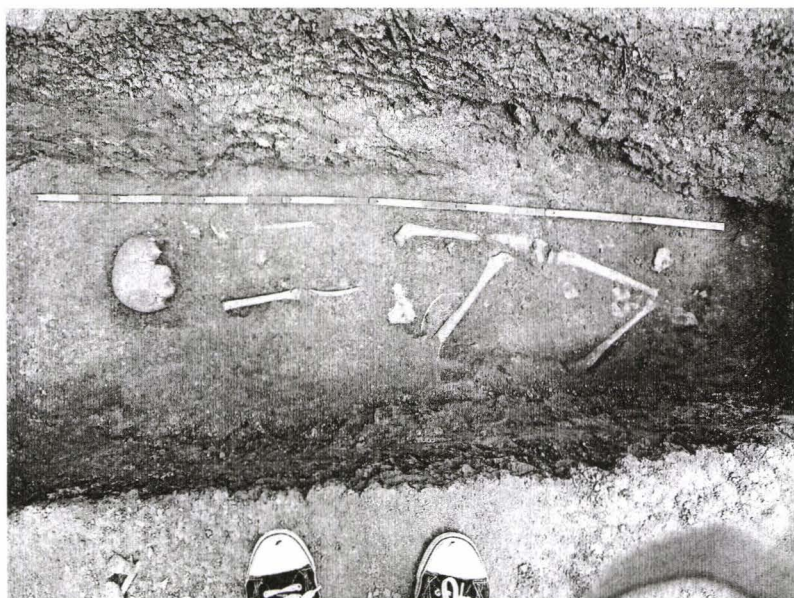
Fig. 49. Obiectiv III, SIII.2/D. Intersecția locus-urilor 11, 12 cu locus 9.

Fig. 50. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 13a.

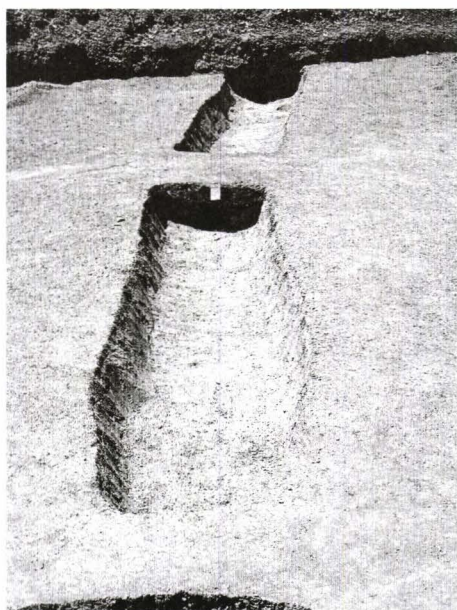
Fig. 51. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 14.

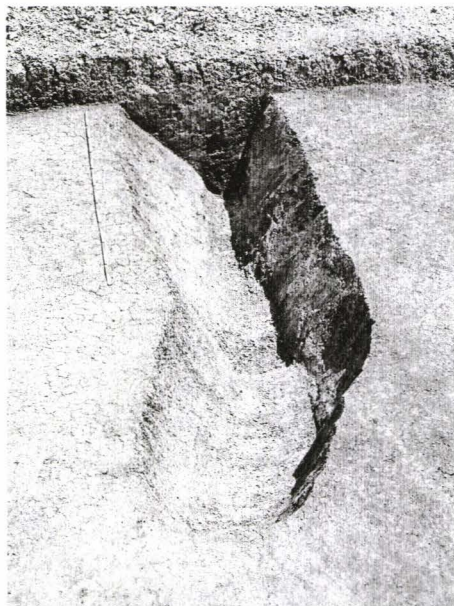
Fig. 52. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 13b, imagine de ansamblu.

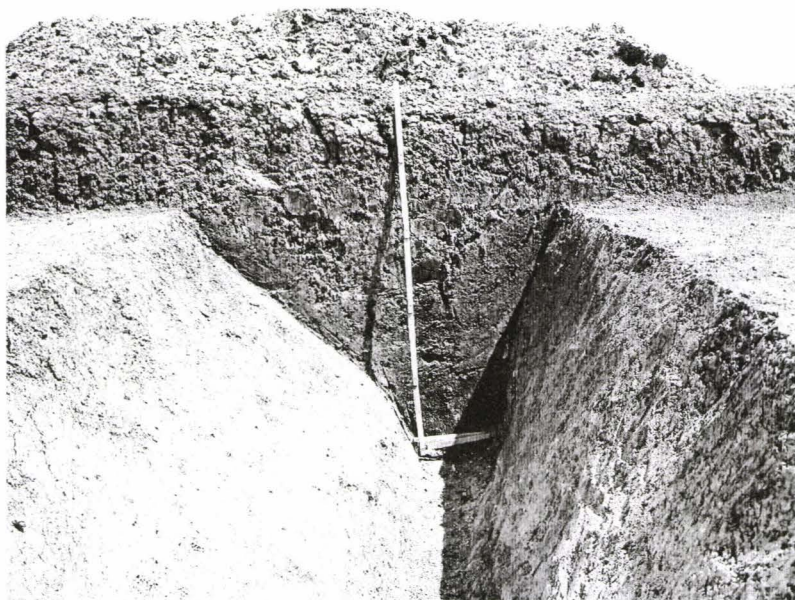
Fig. 53. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 13b. detaliul cuțitului de pe femurul stâng.

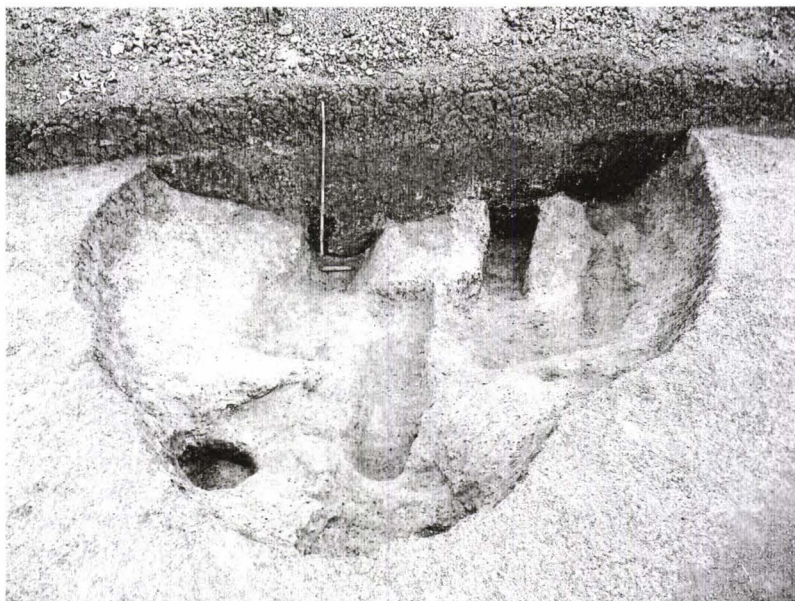
Fig. 54. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 15.

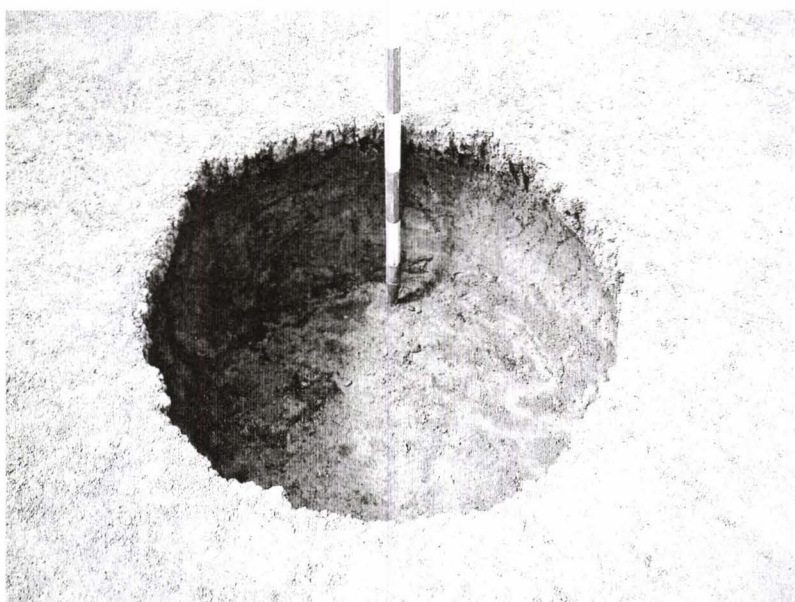
Fig. 55. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 16.

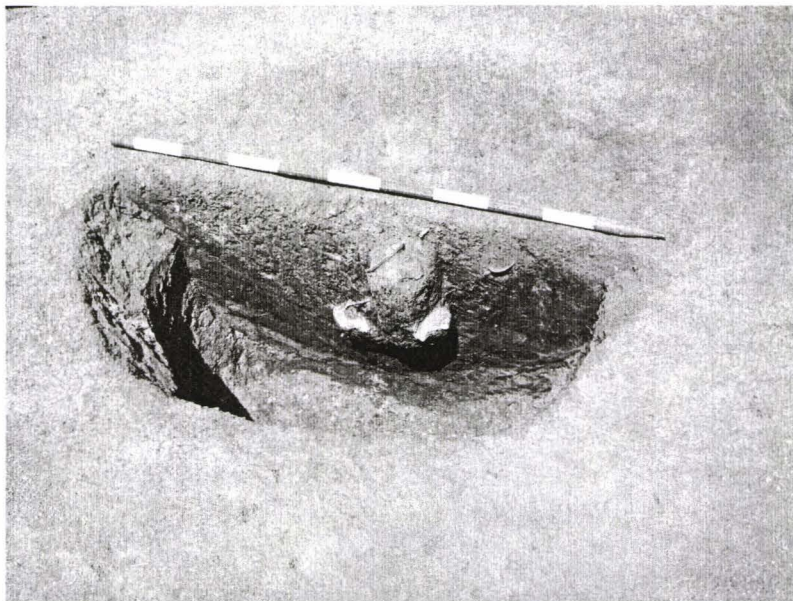
Fig. 56. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 16, profilul stratigrafic.

Fig. 57. Obiectiv III, SIII.2/D. Locus 17, imagine de ansamblu.

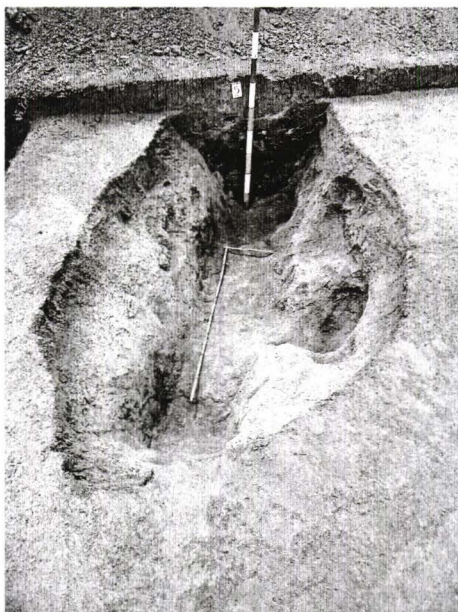
Fig. 58. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 1.

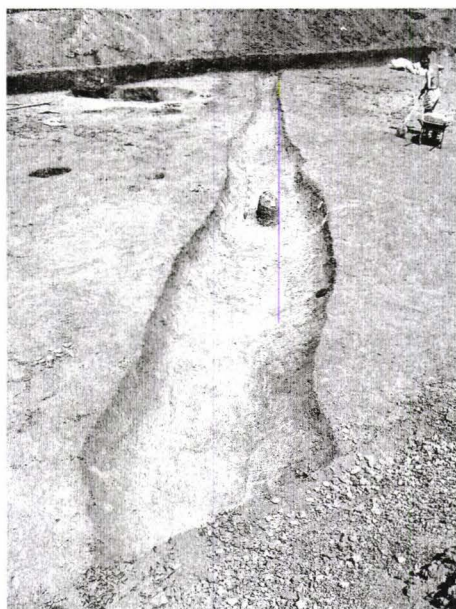
Fig. 59. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 2.

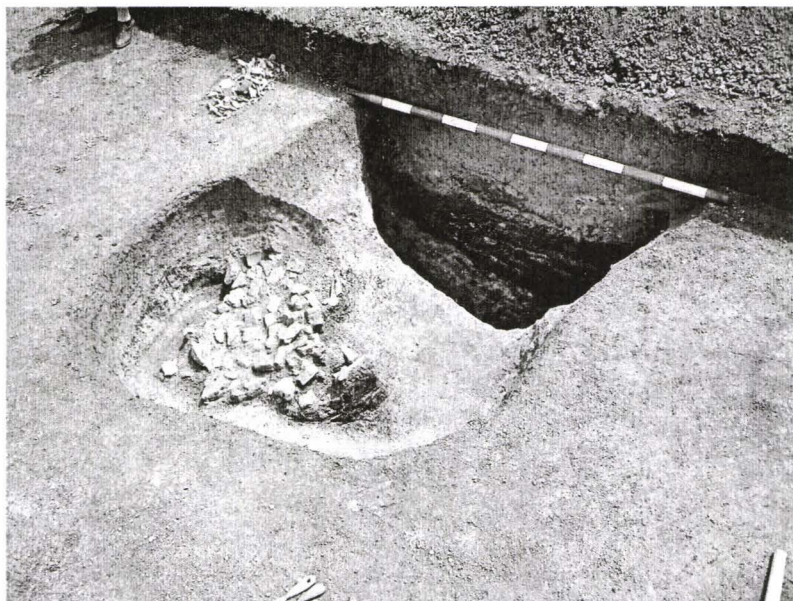
Fig. 60. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 4.

Fig. 61. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 5.

Fig. 62. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 6.

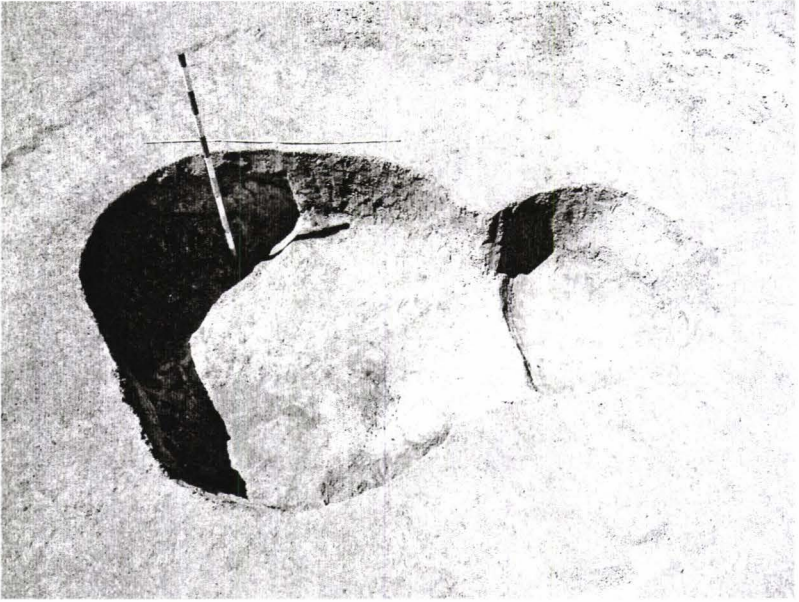

Fig. 63. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 3.

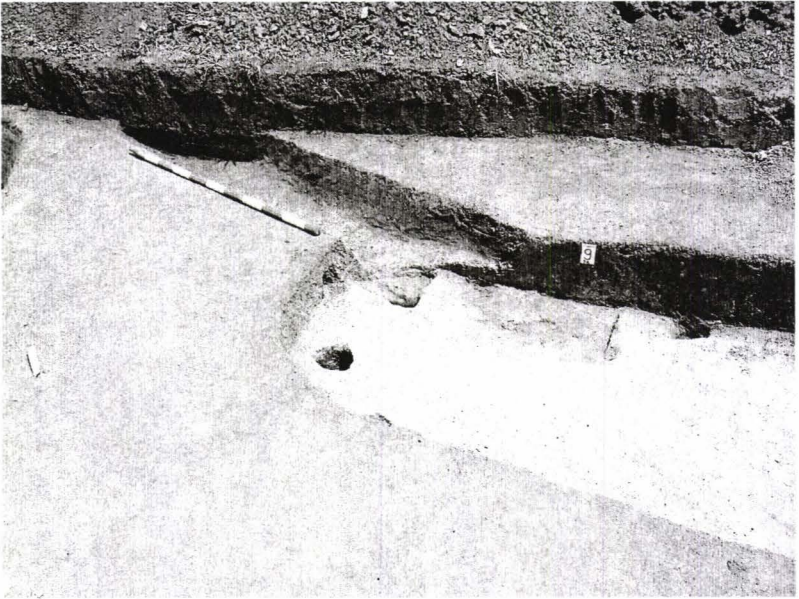

Fig. 64. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 7.

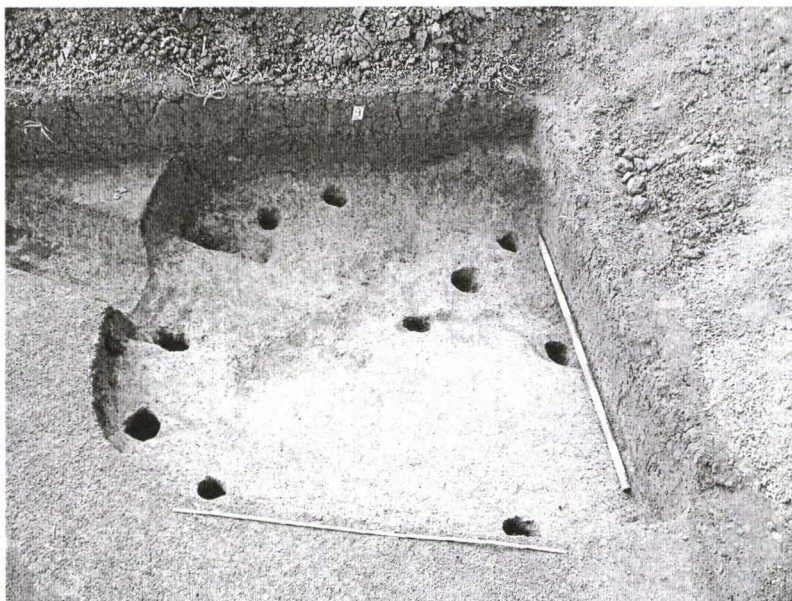

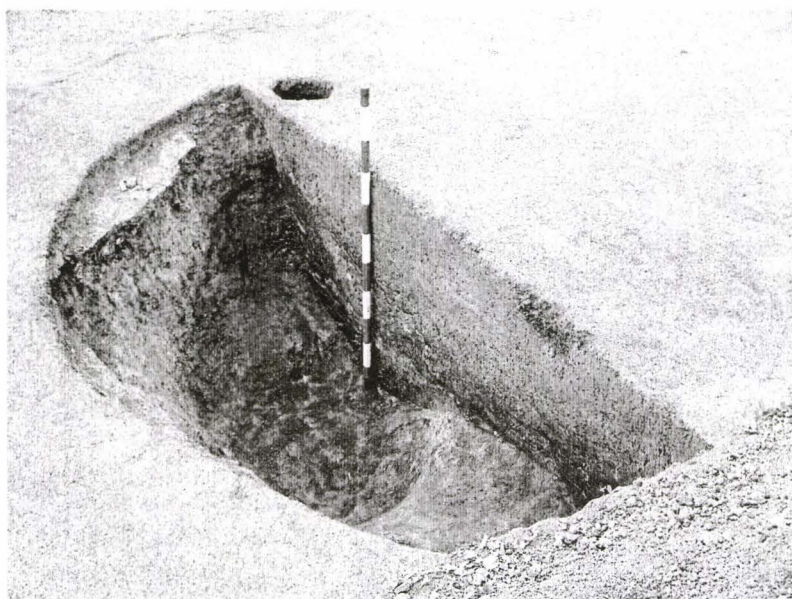
Fig. 65. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 8.

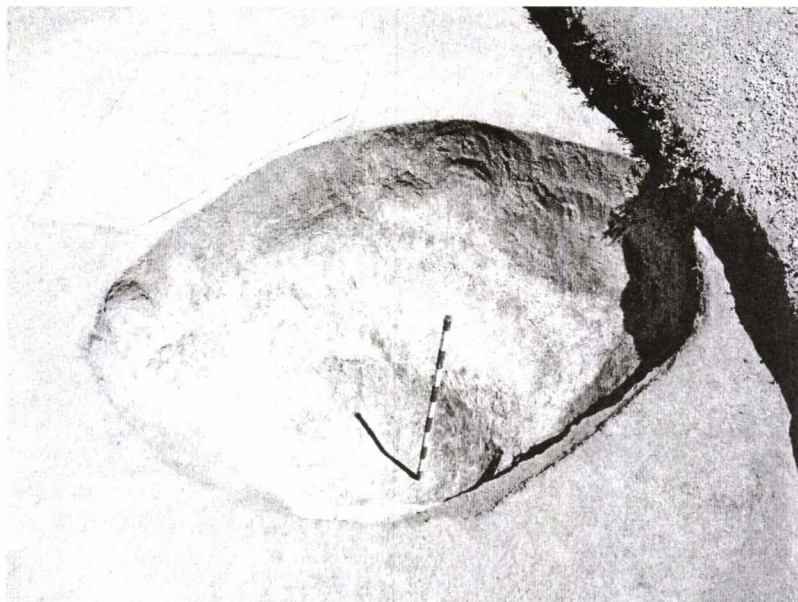
Fig. 66. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 12 și intersecția acestuia cu locus 9.

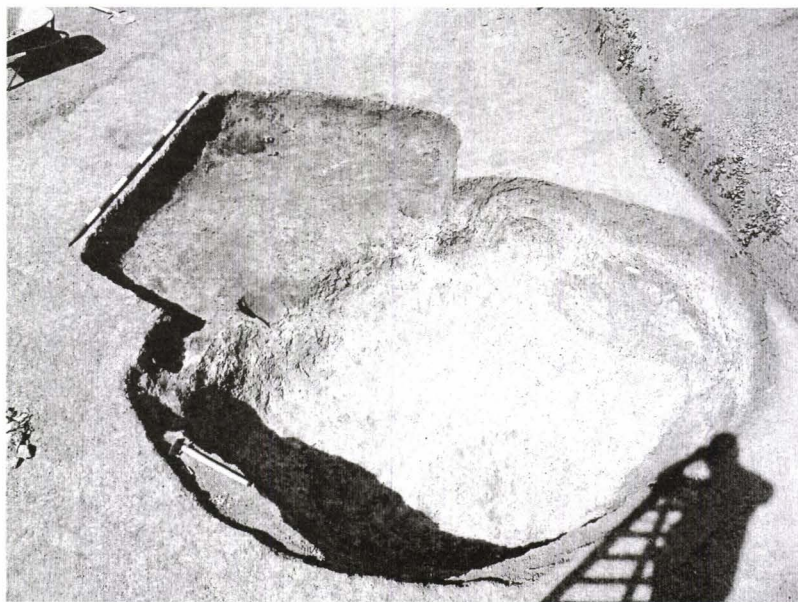
Fig. 67. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 9.

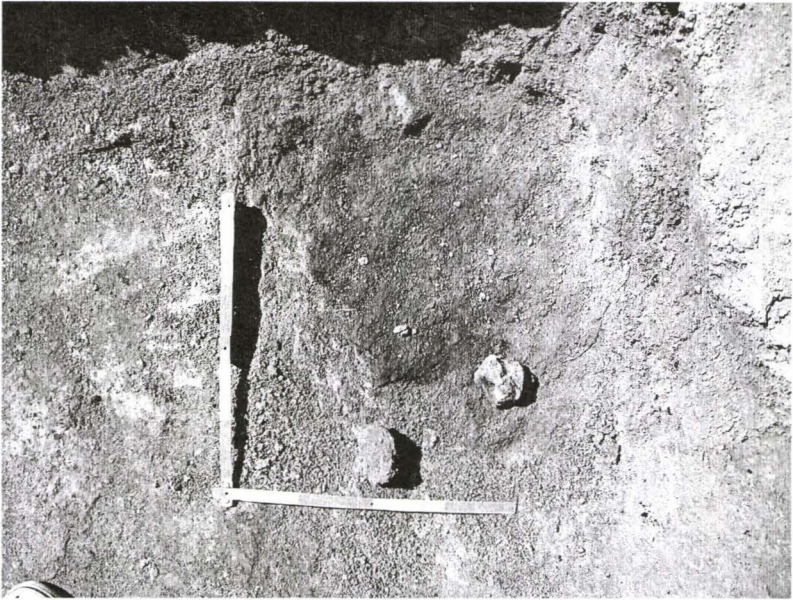
Fig. 68. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 10, profil stratigrafic.

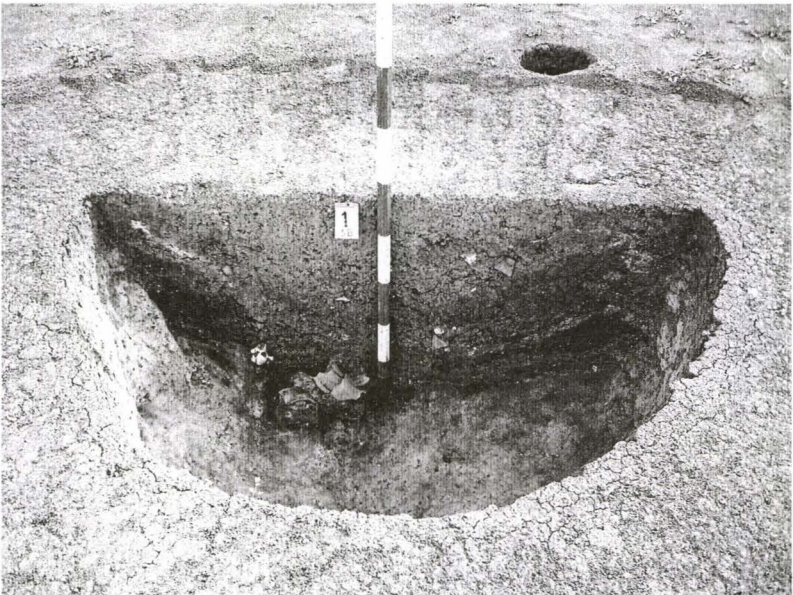
Fig. 69. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 10, intersecția cu locus 11, imagine de ansamblu.

Fig. 70. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 10 și 11, imagine de ansamblu.

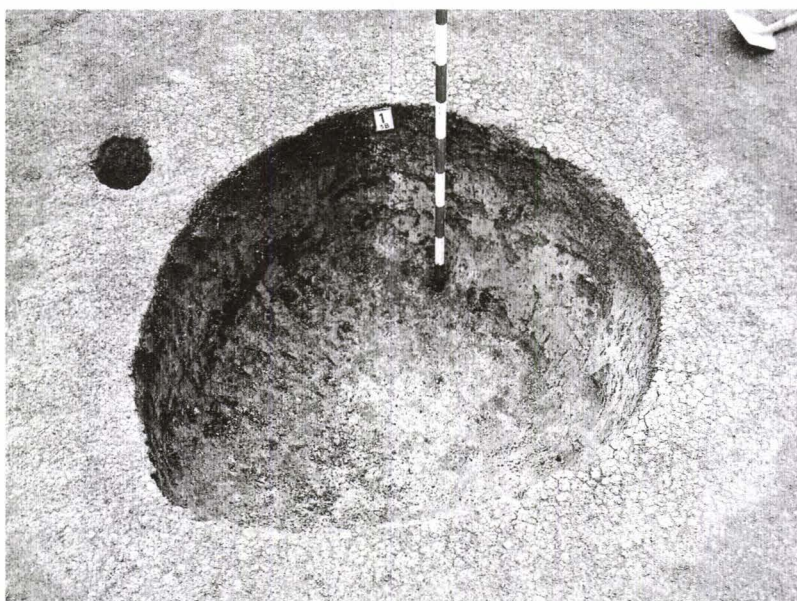
Fig. 71. Obiectiv III, SIII.3/A. Locus 11. Vatra din colțul de nord.

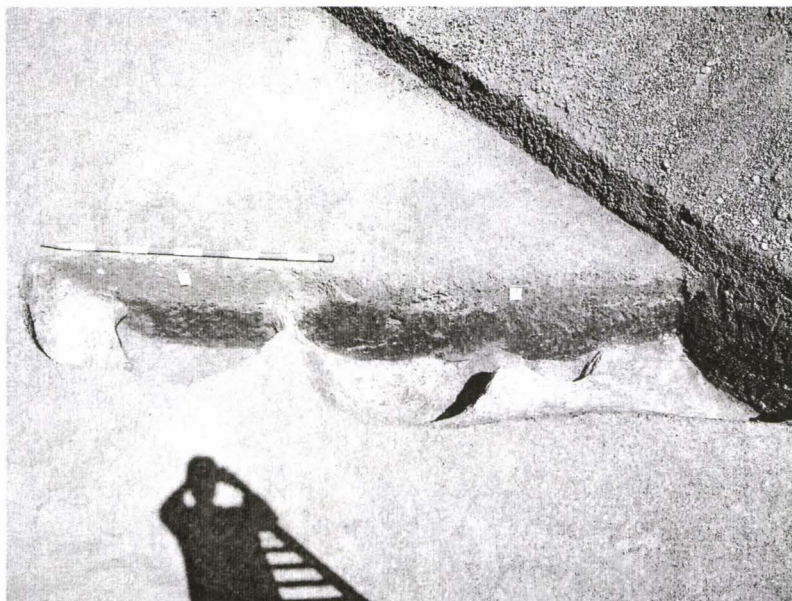
Fig. 72. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus 1. Profil stratigrafic.

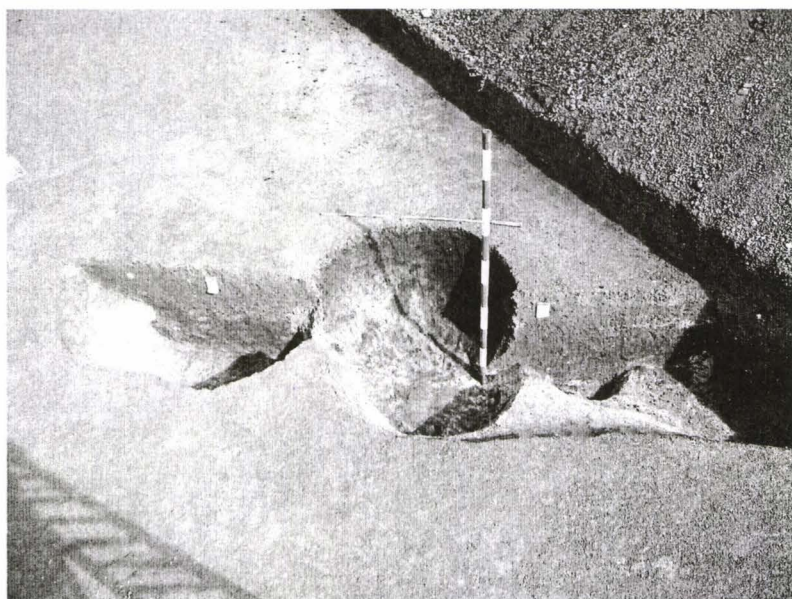
*Fig. 73. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus 1.
Detaliul cu materialele ceramice de pe fundul gropii.*

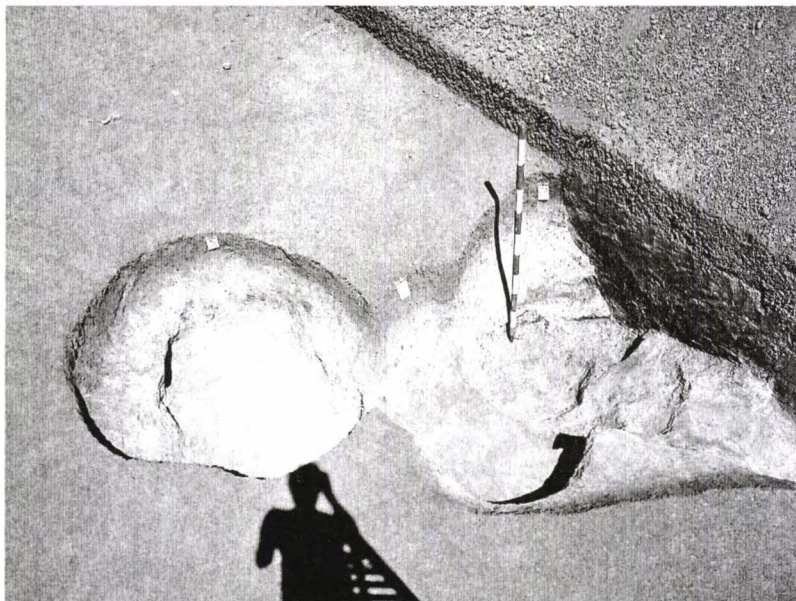
Fig. 74. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus 1. Imagine de ansamblu.

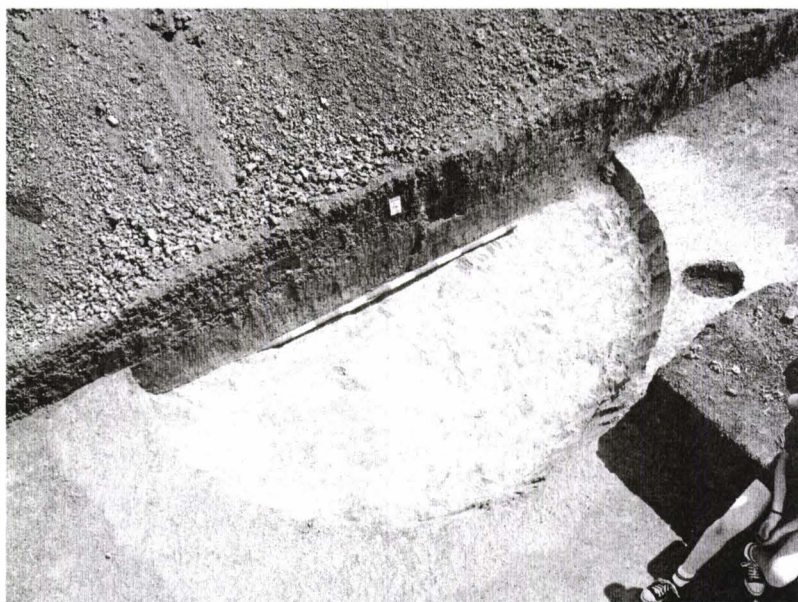
Fig. 75. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus-urile 2a, 2b și 3, profil stratigrafic.

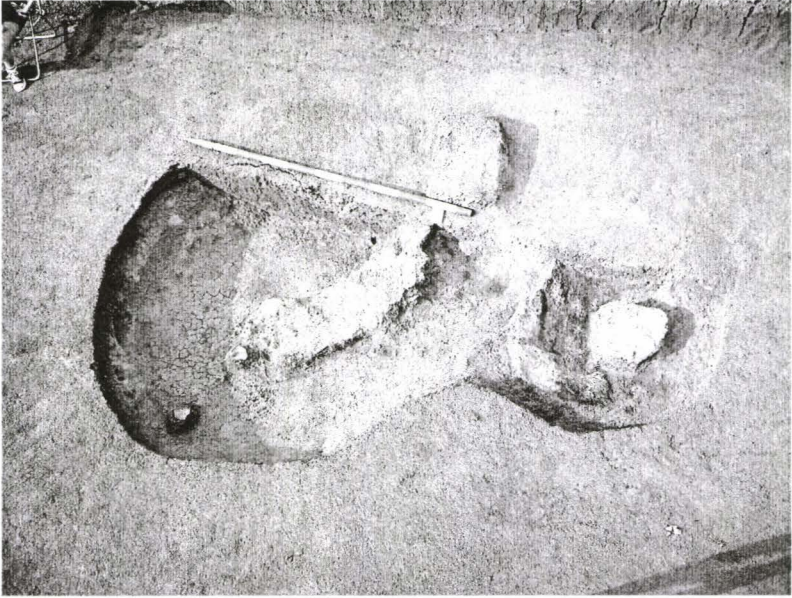
Fig. 76. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus 2b, imagine finală.

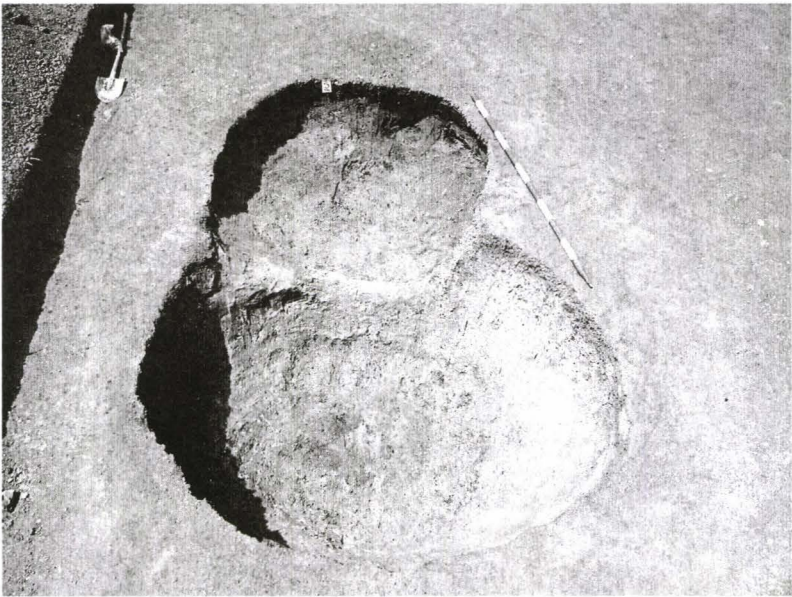
Fig. 77. Obiectiv III, SIII.3/B. Locusurile 2a, 2b și 3, imagine generală.

Fig. 78. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus 4.

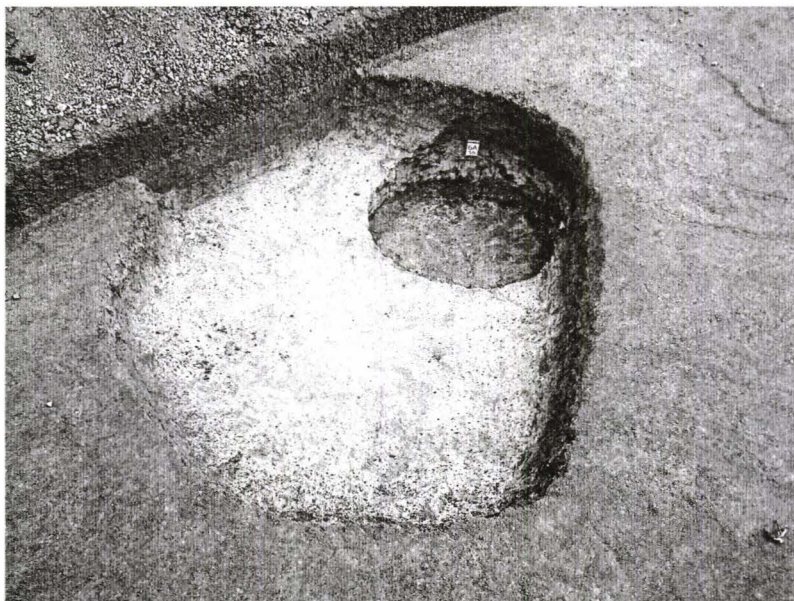

Fig. 79. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus 5, umpluturile din etapa finală.

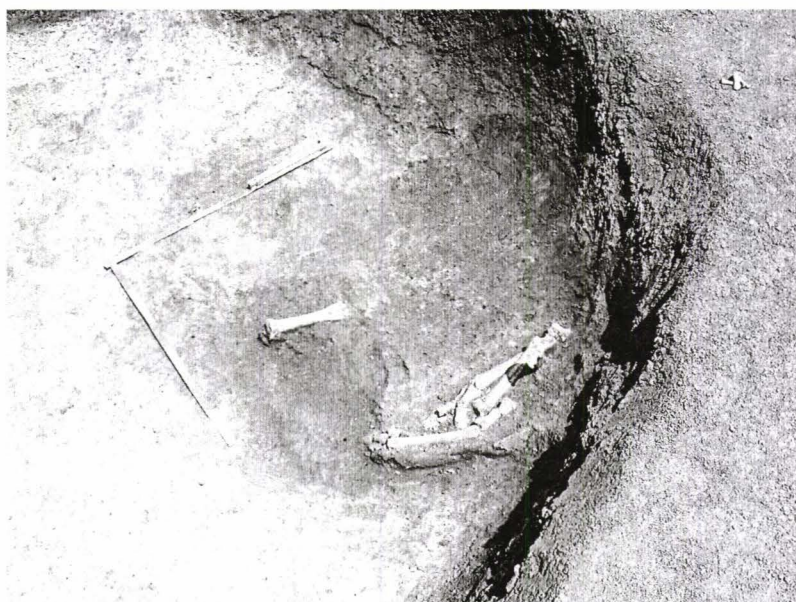

Fig. 80. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus 5, imagine de ansamblu.

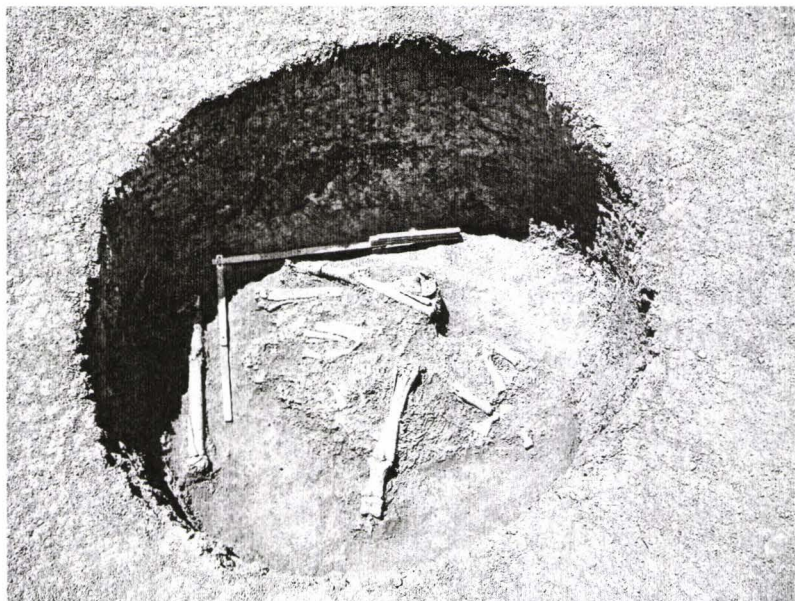

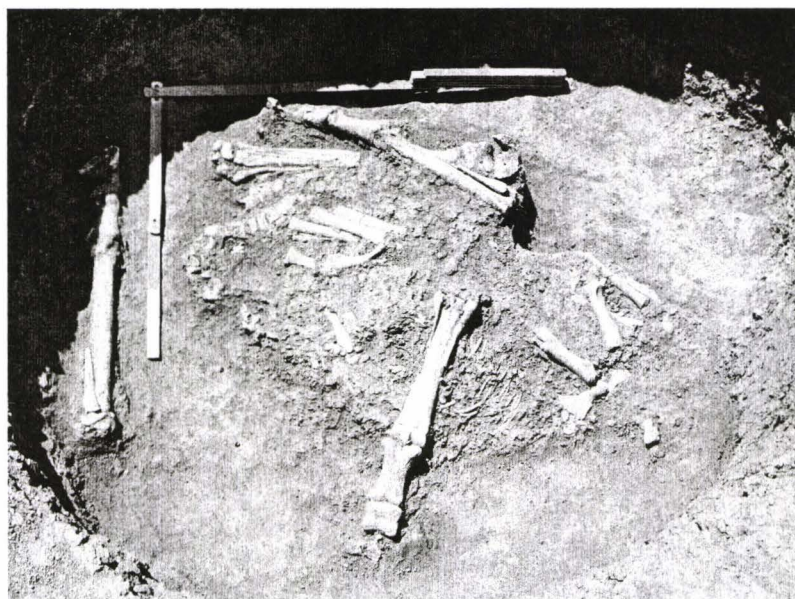
Fig. 81. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus-urile 6 și 6 a, imagine generală.

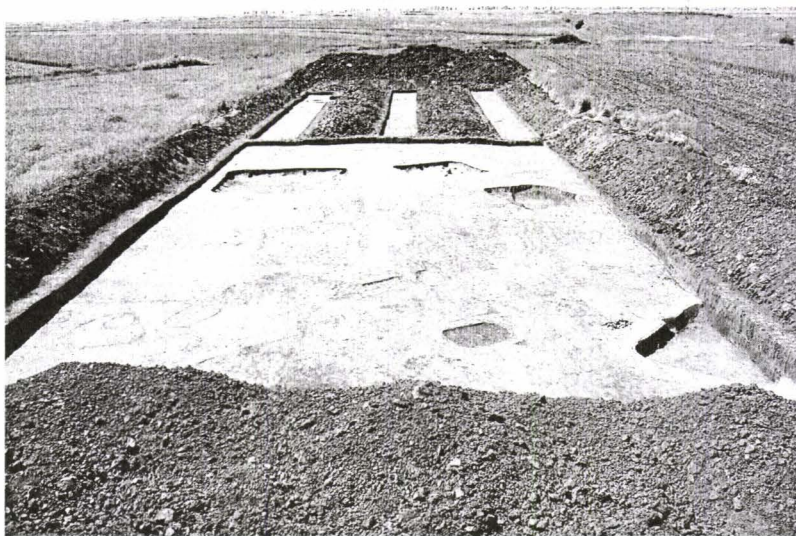
Fig. 82. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus 6a, detaliul cu depunerile de pe fundul gropii.

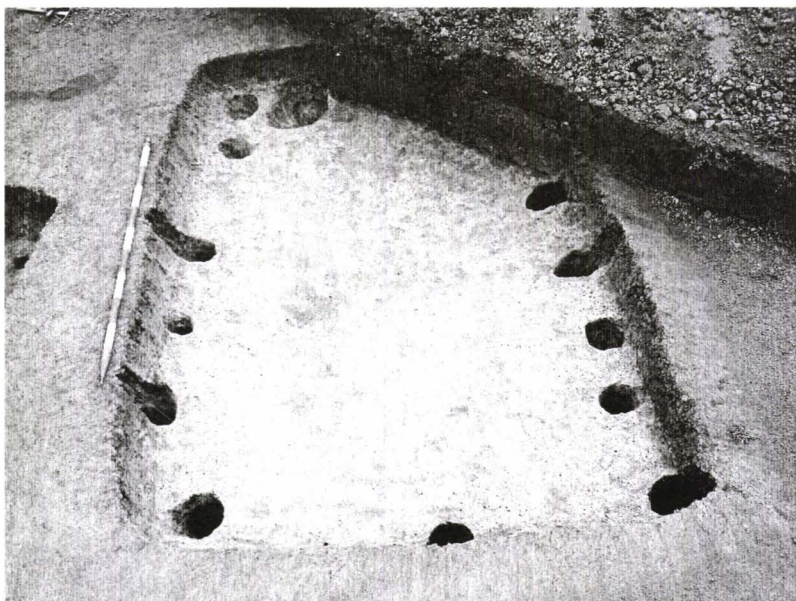
Fig. 83. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus 8, imagine de ansamblu.

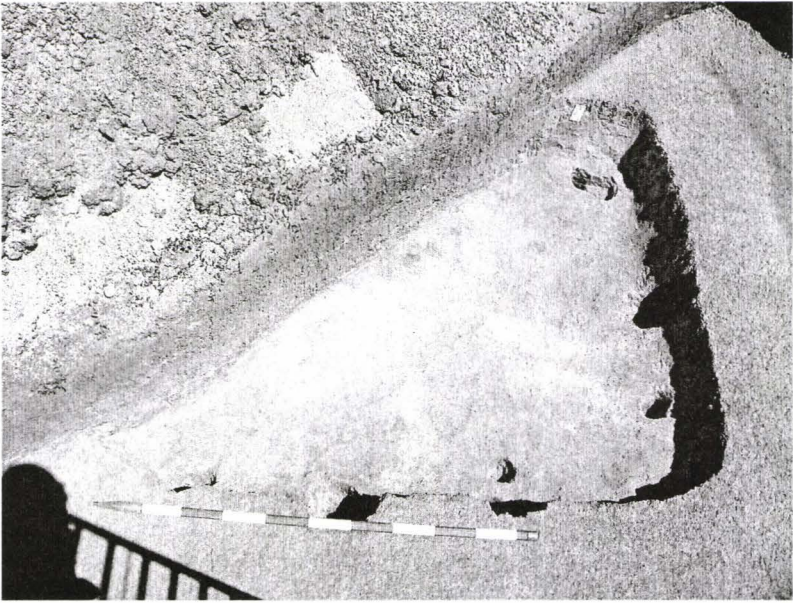
Fig. 84. Obiectiv III, SIII.3/B. Locus 8, detaliul depunerilor de pe fundul gropii.

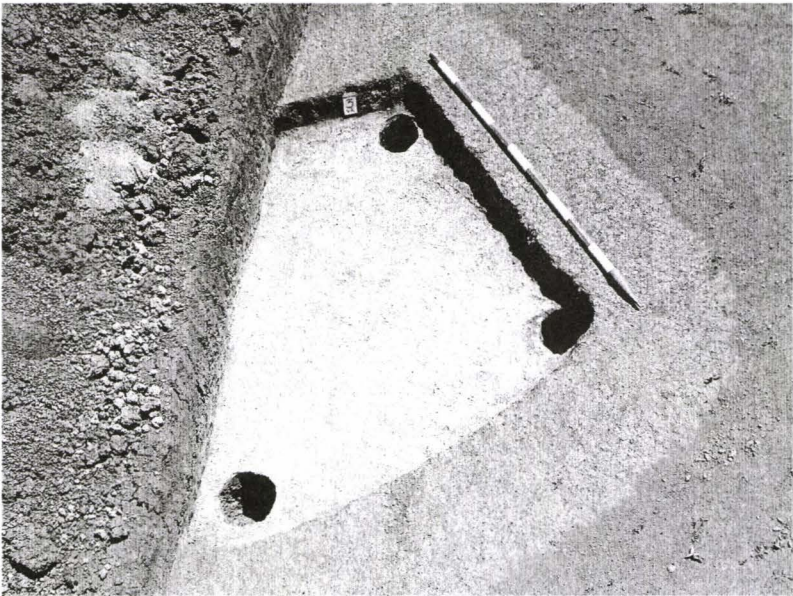
Fig. 85. Obiectiv III, SIII.4/A-D. Imagine de ansamblu.

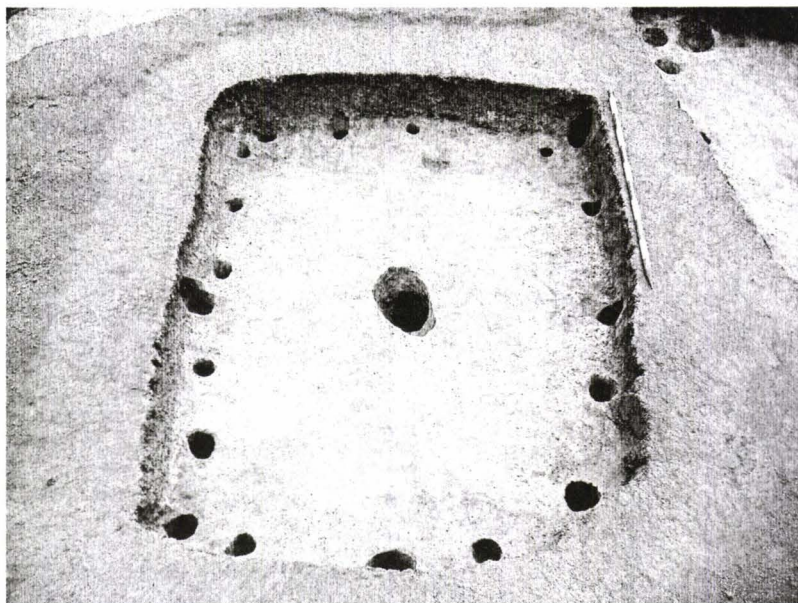
Fig. 86. Obiectiv III, SIII.4/A. Locus 1.

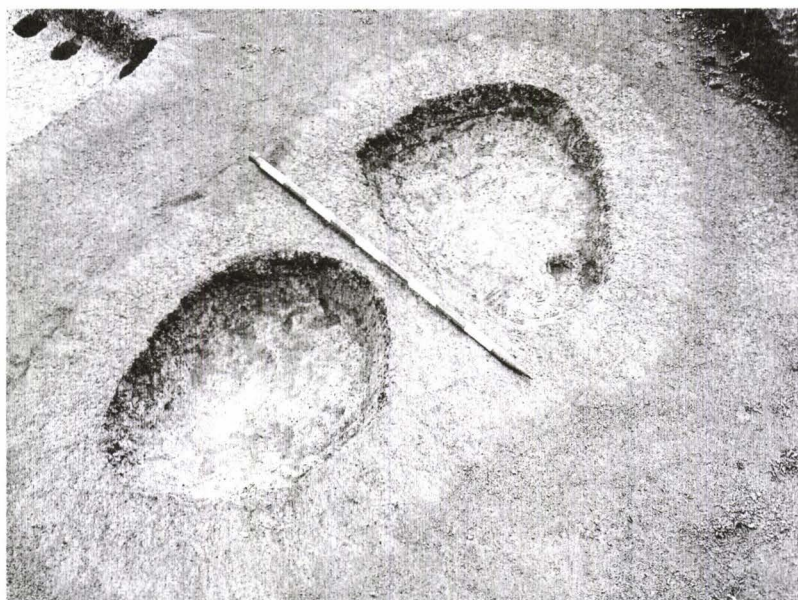
Fig. 87. Obiectiv III, SIII.4/A. Locus 2

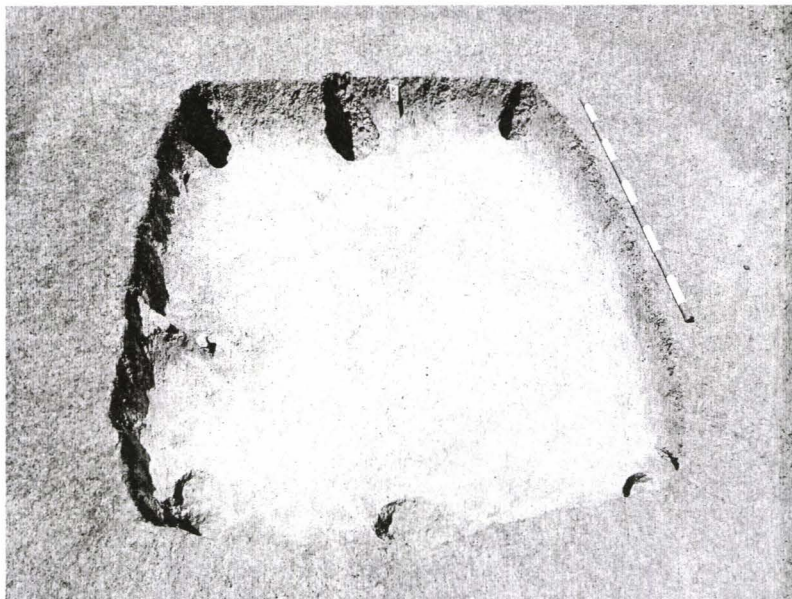
Fig. 88. Obiectiv III, SIII.4/A. Locus 3.

Fig. 89. Obiectiv III, SIII.4/A. Locus 5.

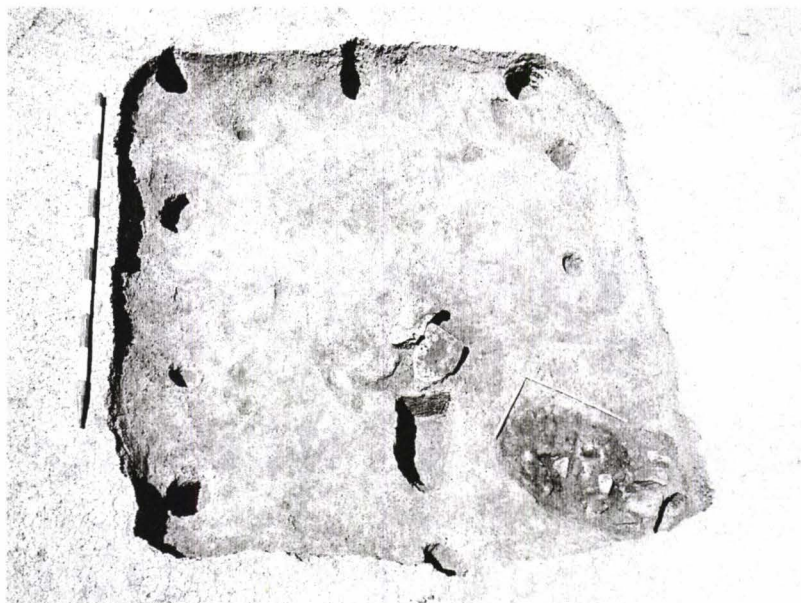
Fig. 90. Obiectiv III, SIII.4/A. Locus-urile 6 și 7.

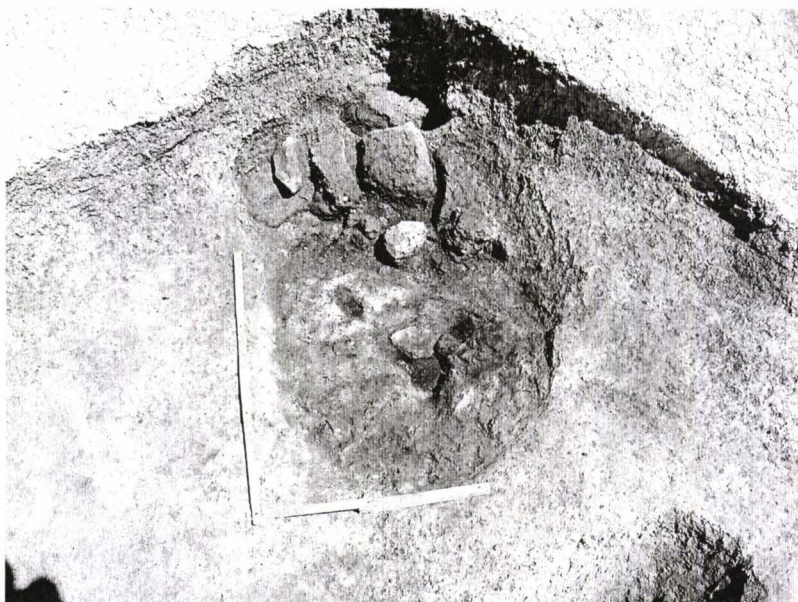
Fig. 91. Obiectiv III, SIII.4/A. Locus 8

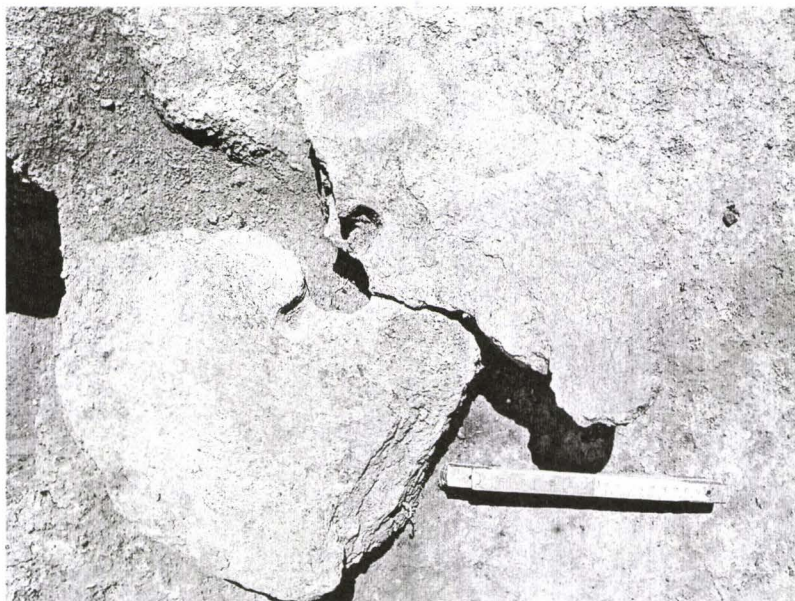
Fig. 92. Obiectiv III, SIII.4/A. Locus 8, detaliul cuptorului (?) din colțul de nord-est.

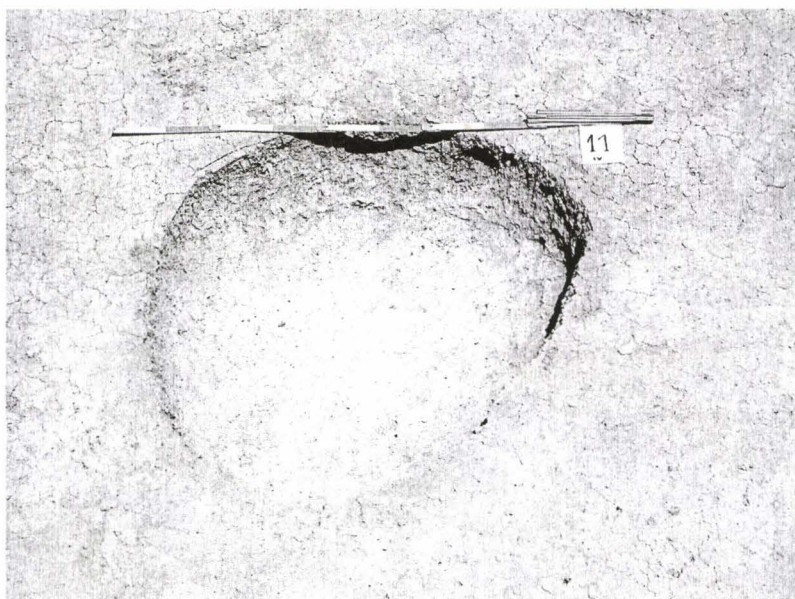
Fig. 93. Obiectiv III, SIII.4/A. Locus 9. Imagine de ansamblu.

Fig. 94. Obiectiv III, SIII.4/A. Locus 9. Cuptorul din colțul de nord-est.

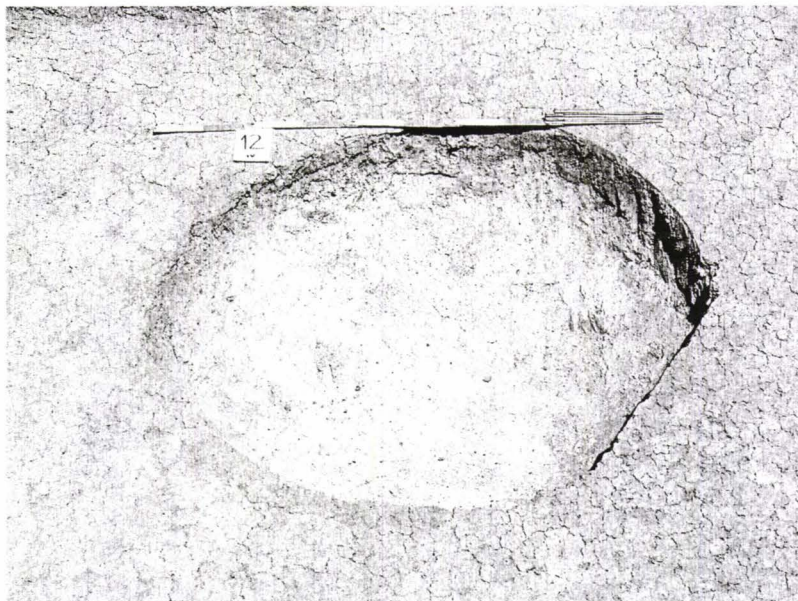

Fig. 95. Obiectiv III, SIII.4/A. Locus 9. Râșnița din locuință.

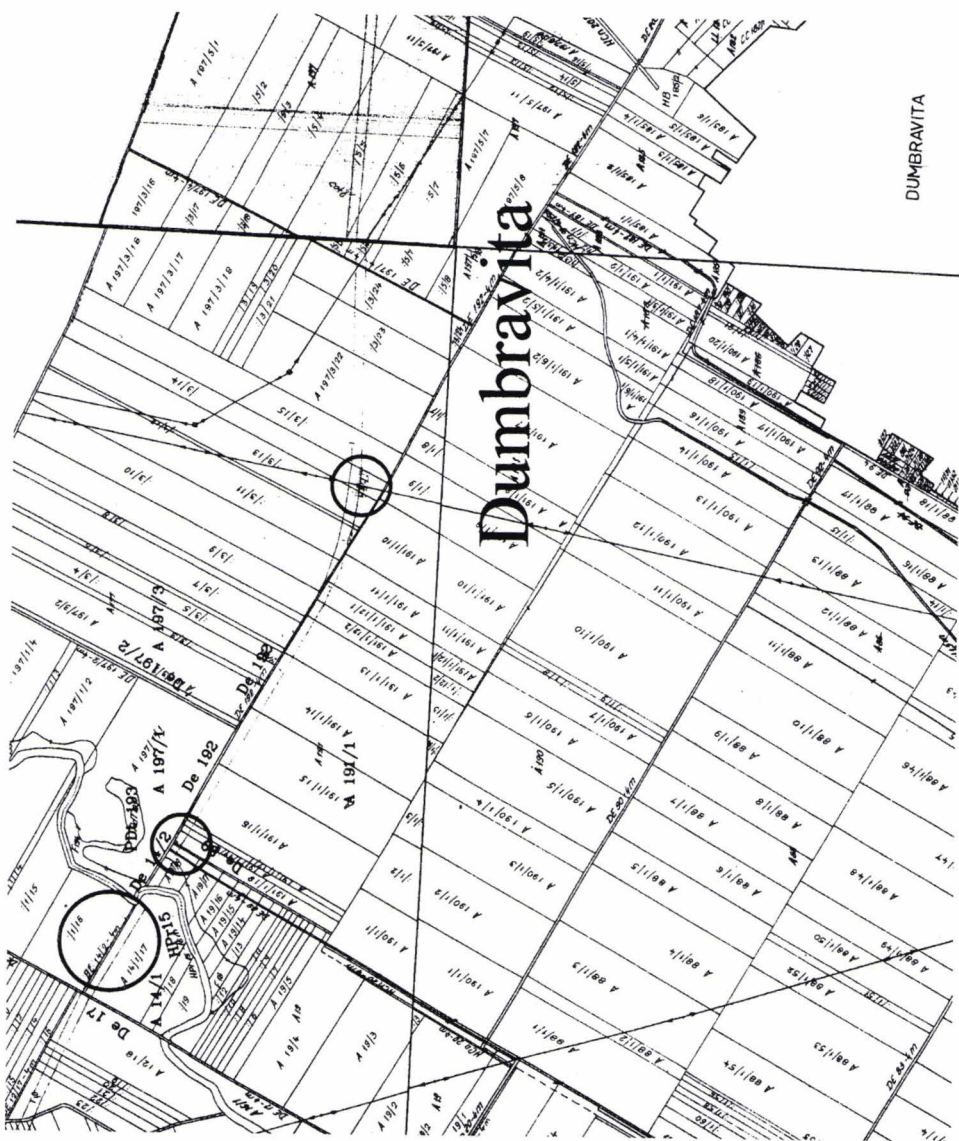

Fig. 96. Obiectiv III, SIII.4/B. Locus 11.

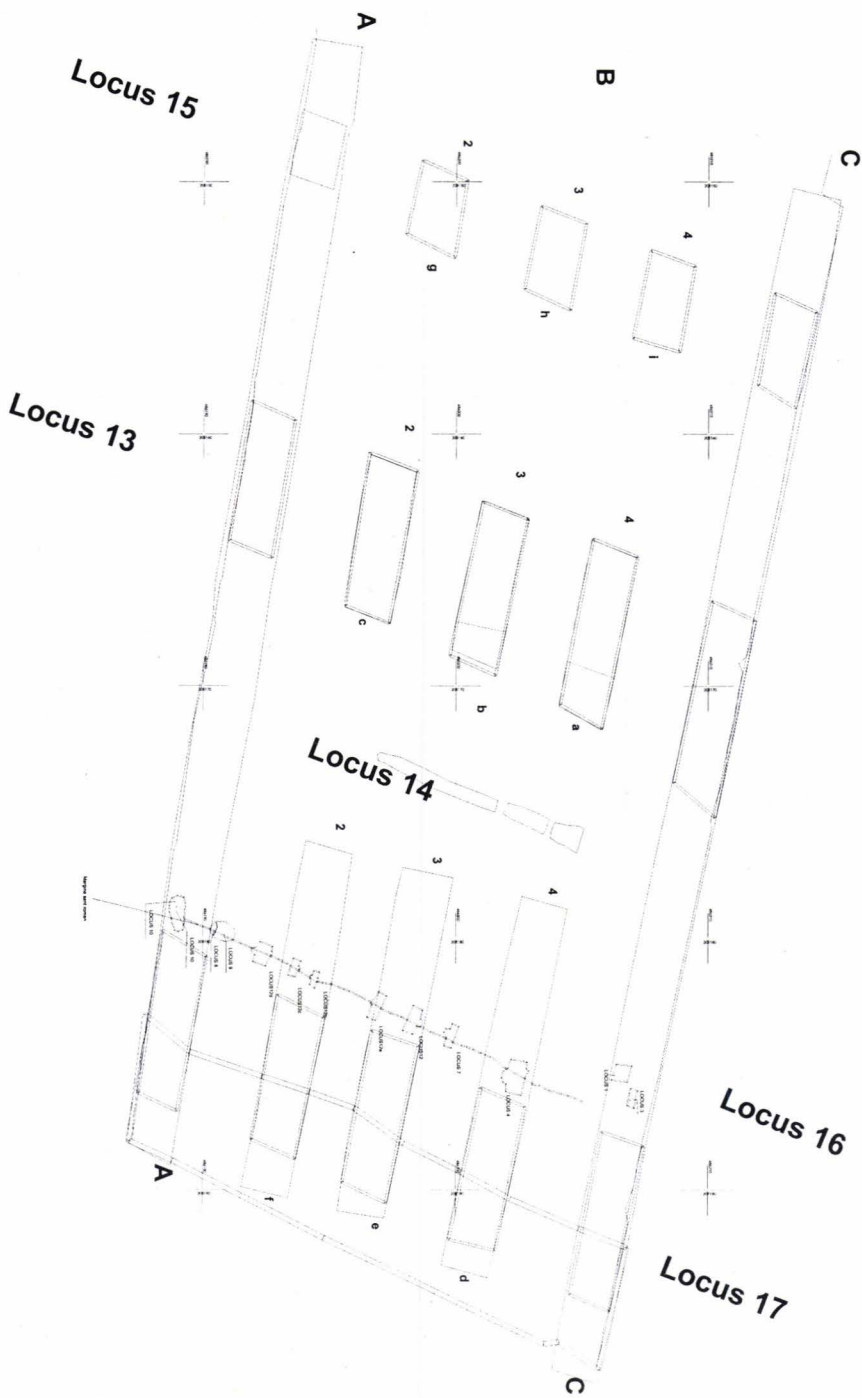

Fig. 97. Obiectiv III, SIII.4/B. Locus 12.

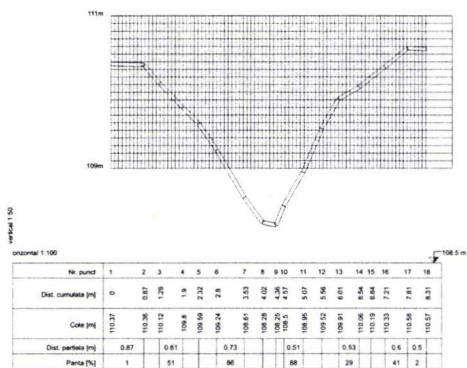

Pl. I. Planul general de situație cu amplasarea săpăturilor de la Dumbăvița.

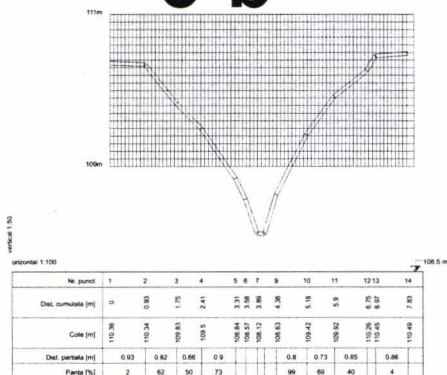

Pl. II. Planul suprafețelor și secțiunilor cercetate la "valul roman".

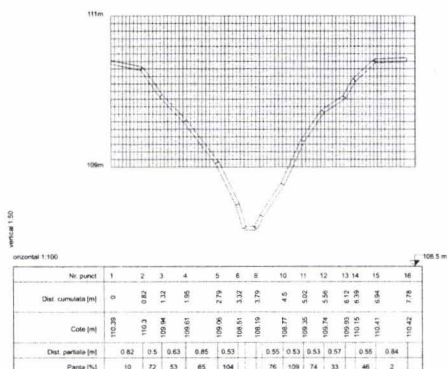
4-c

3-b

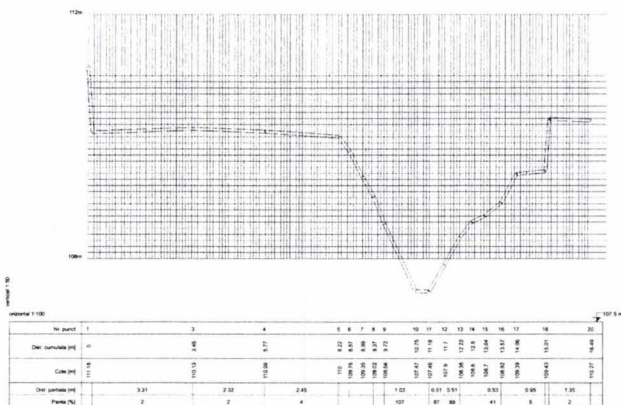

2-a

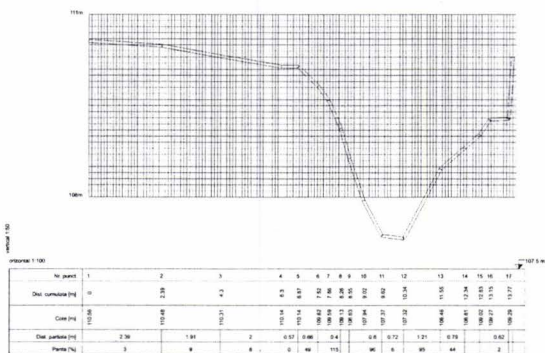

Pl. IIIa. Profilele șanțului vestic de apărare.

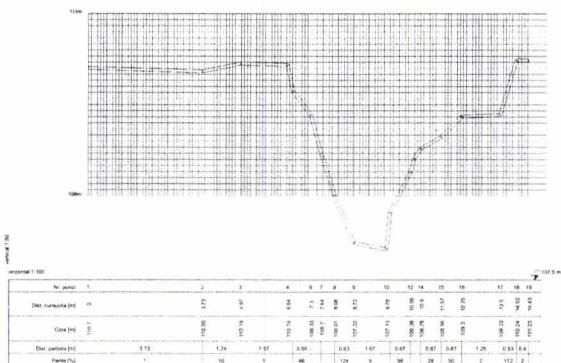
4-f

3-e

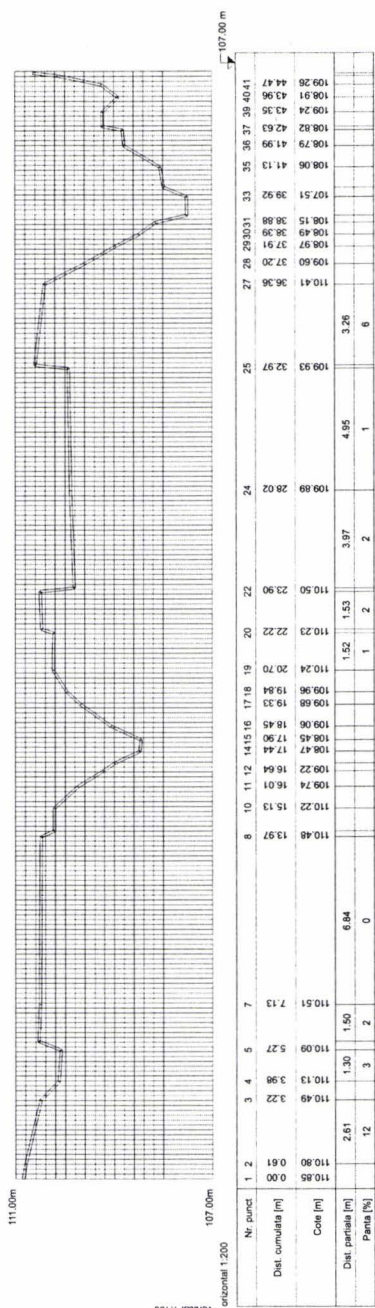

2-d

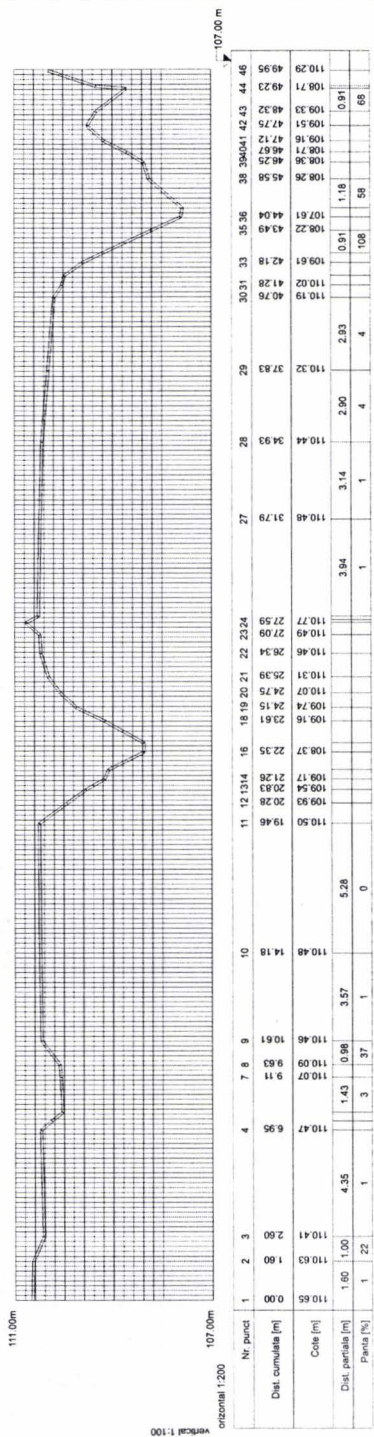

Pl. IIIb. Profilele șanțului estic de apărare.

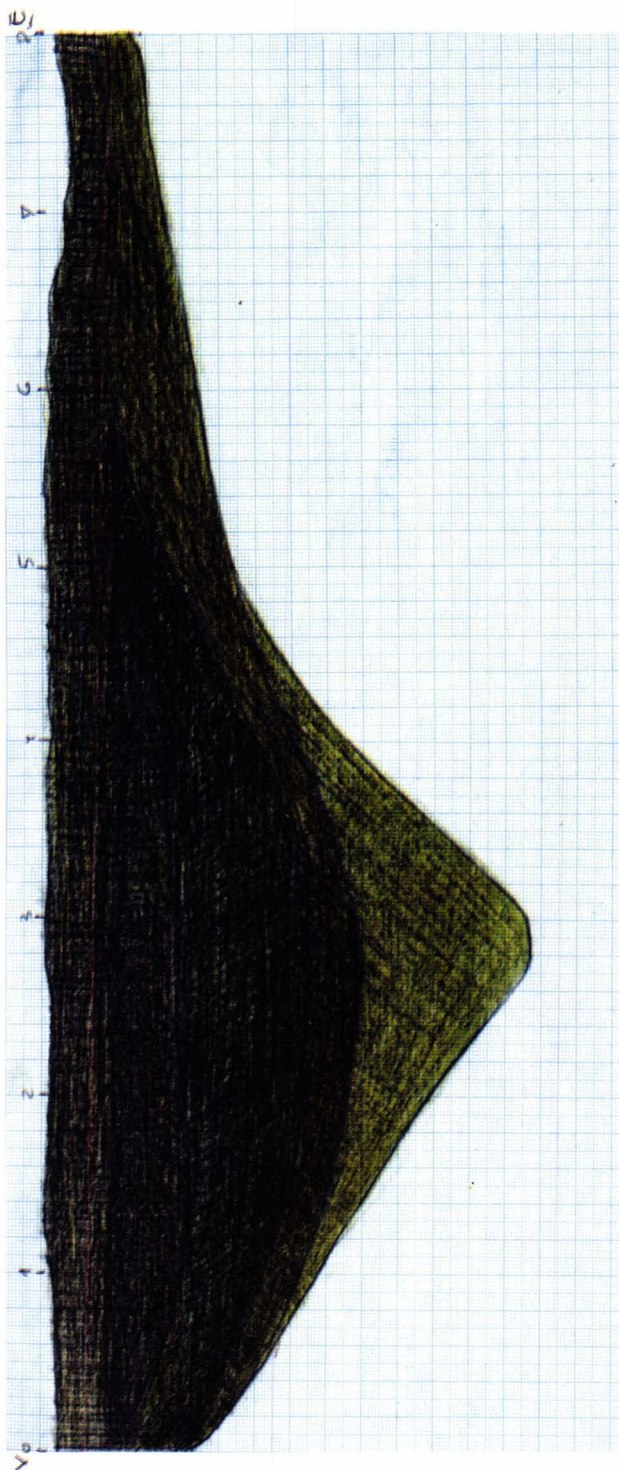
A-A

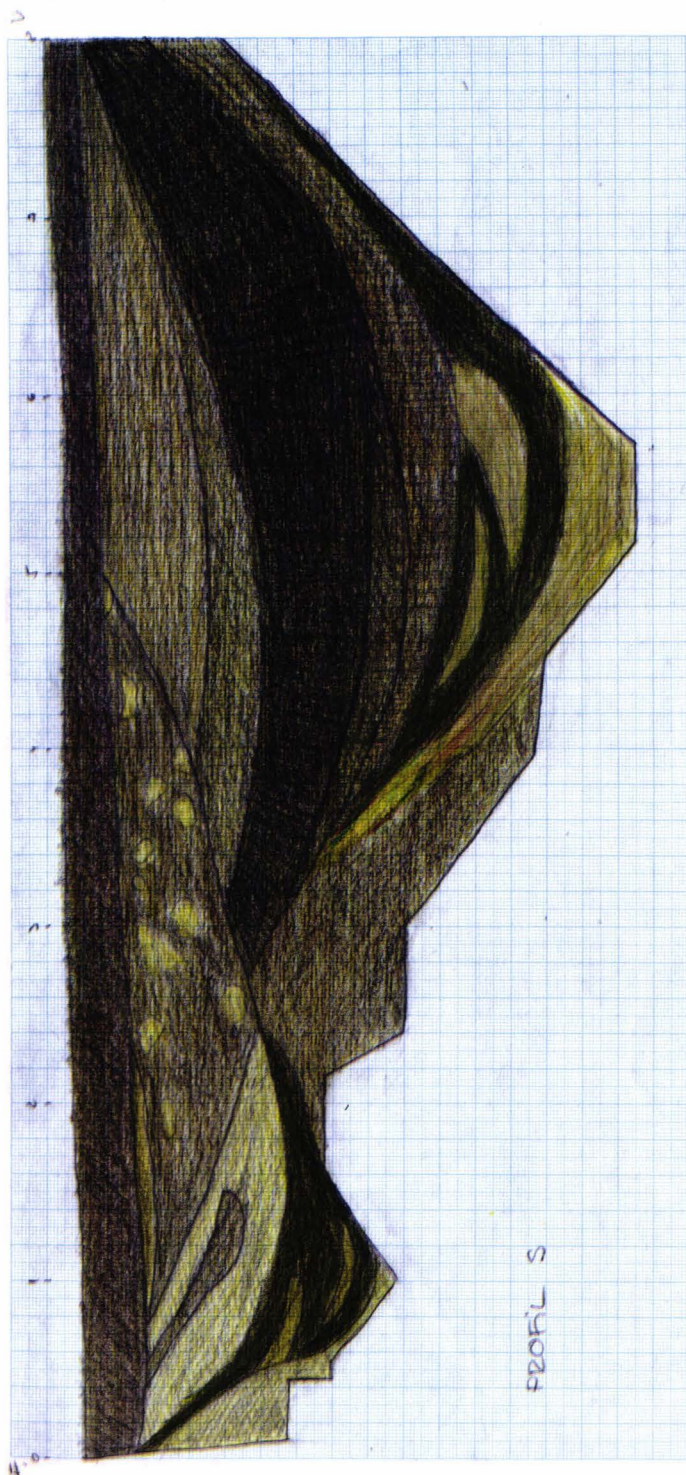
C-C

Pl. IV. Secțiune magistrală prin complexul de fortificații.

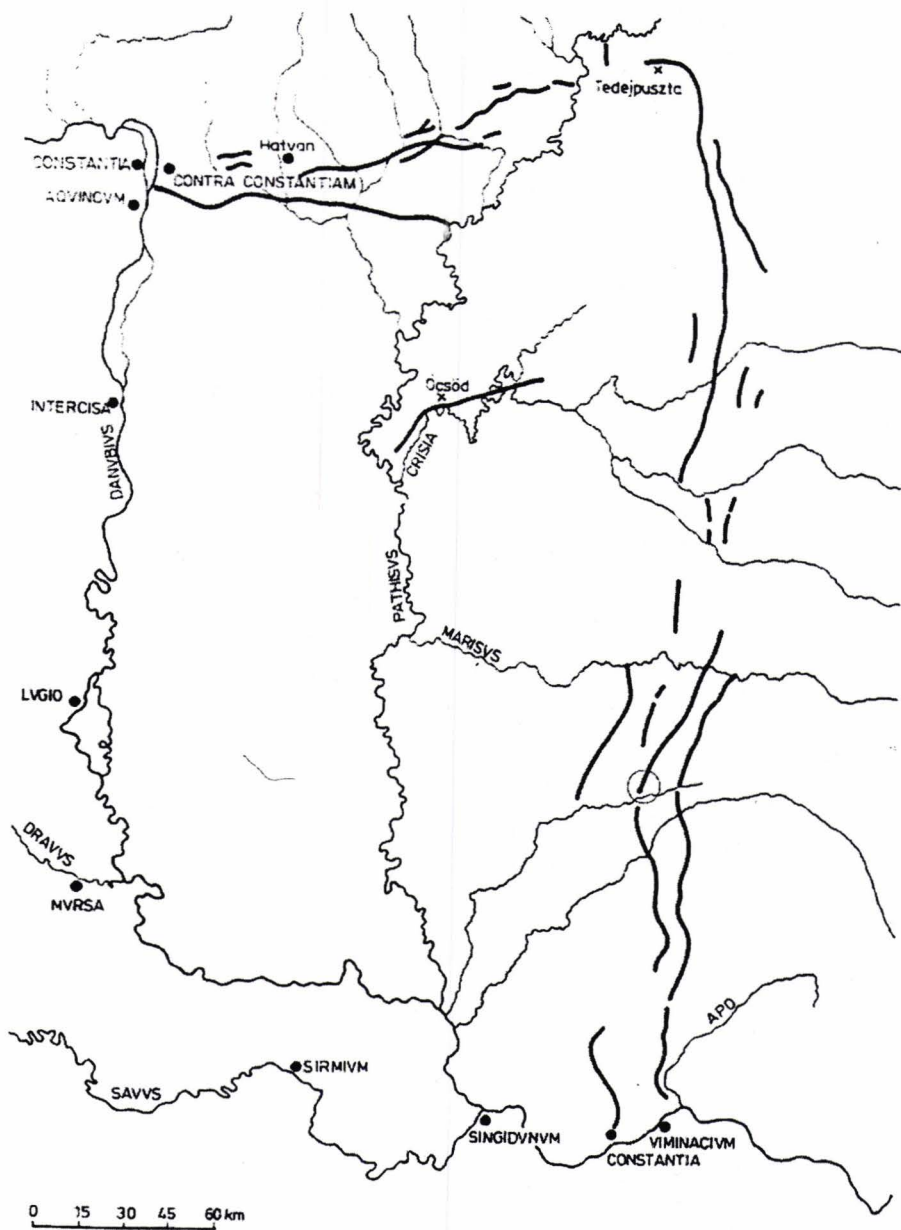

Pl. V. Profilul stratigrafic al șanțului estic de apărare.

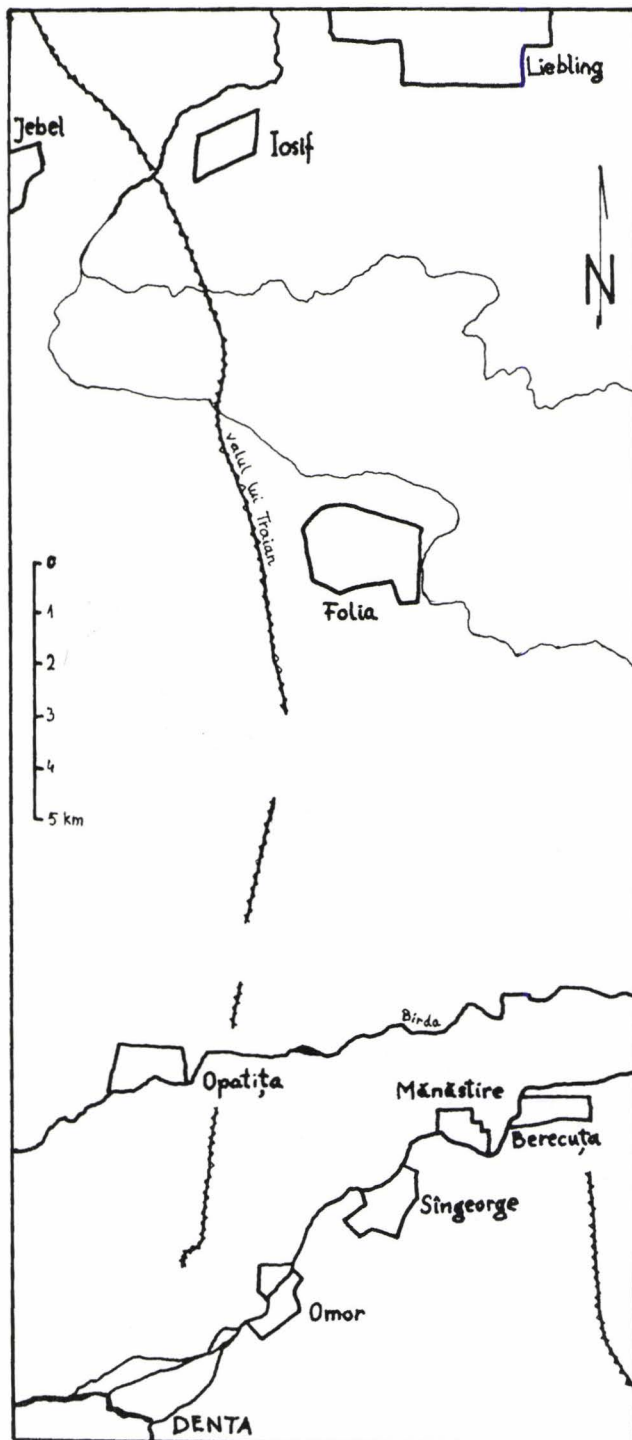

Pl. VI. Profilul stratigrafic al șanțului vestic de apărare.

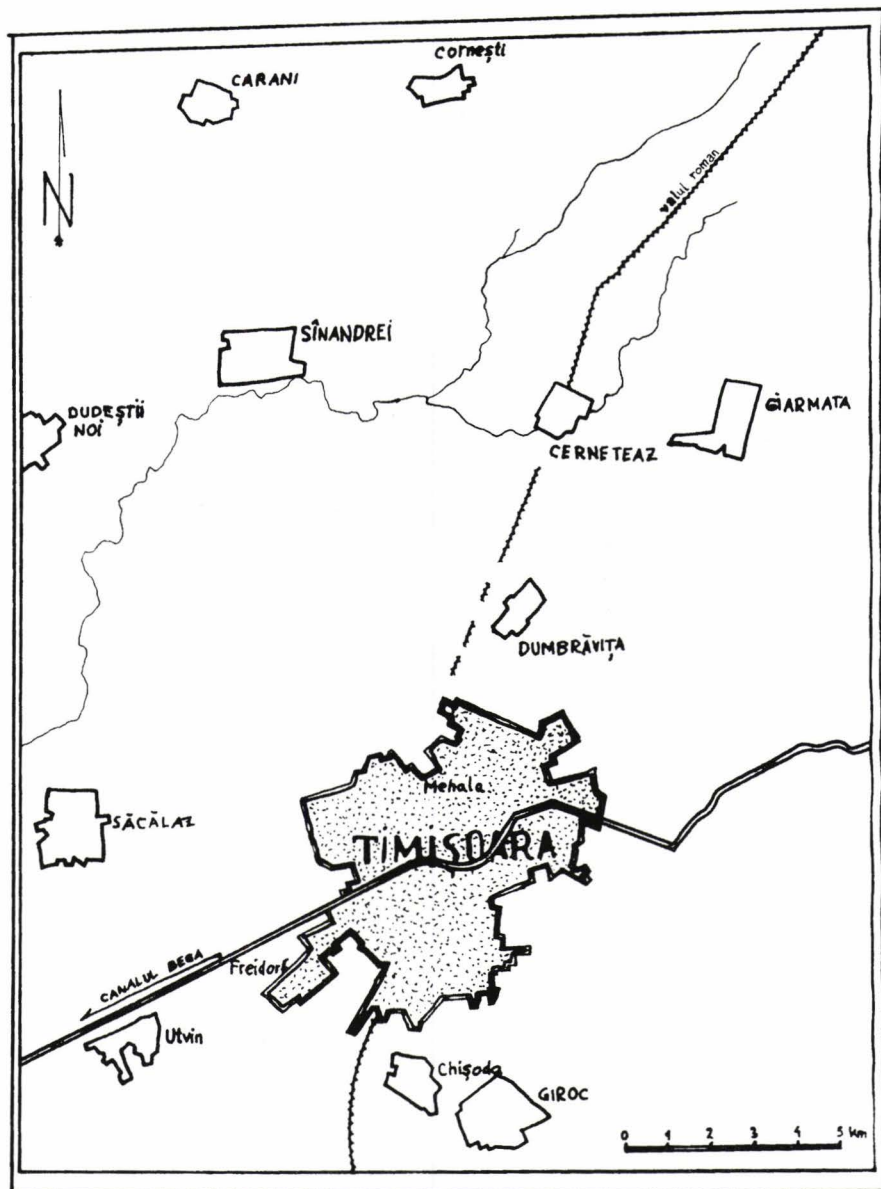

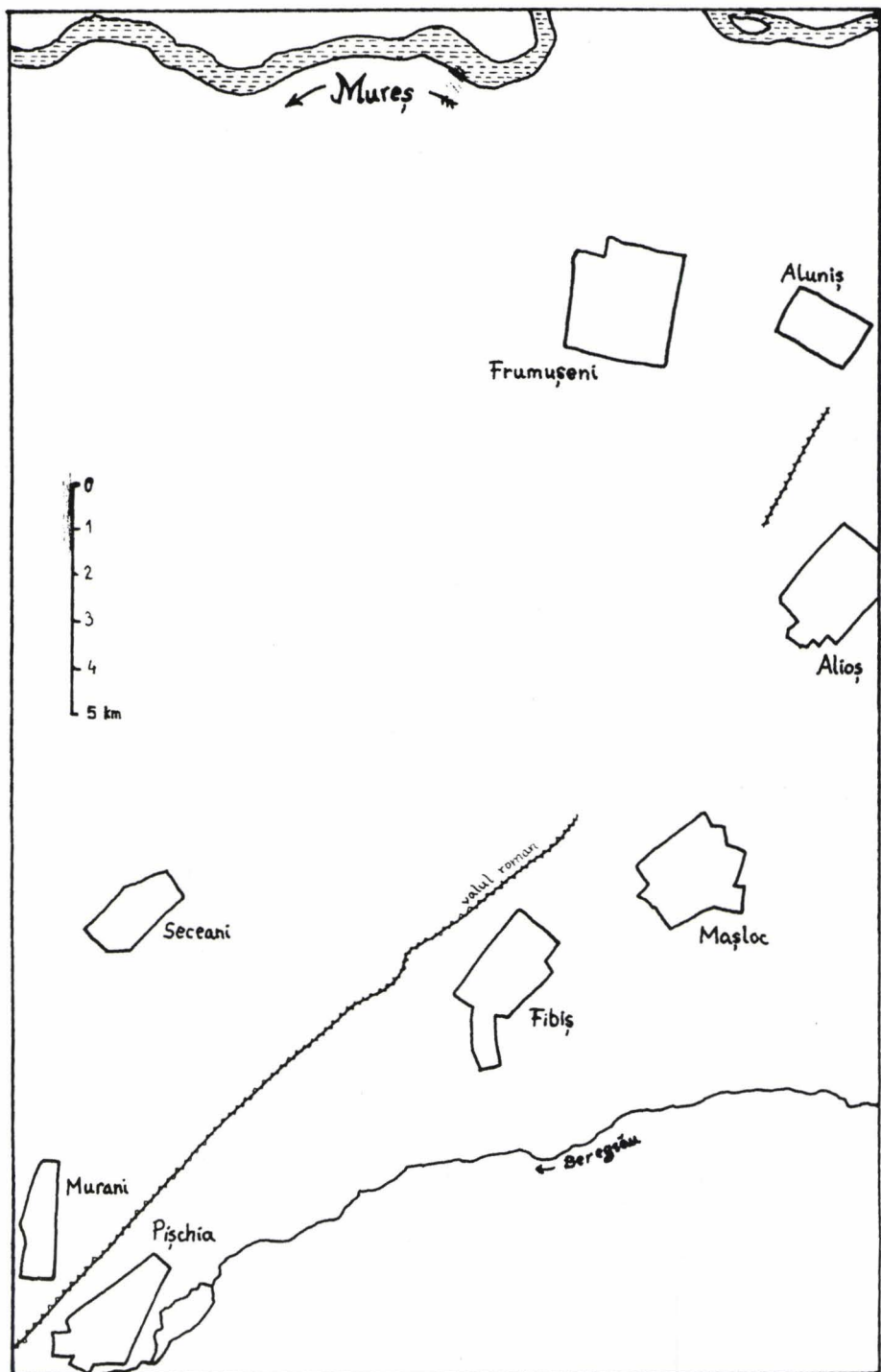
Pl. VII. Traseul valurilor romane (după Soproni 1985).

Pl. VIII. Traseul valului roman în sudul Banatului între Denta și Jebel

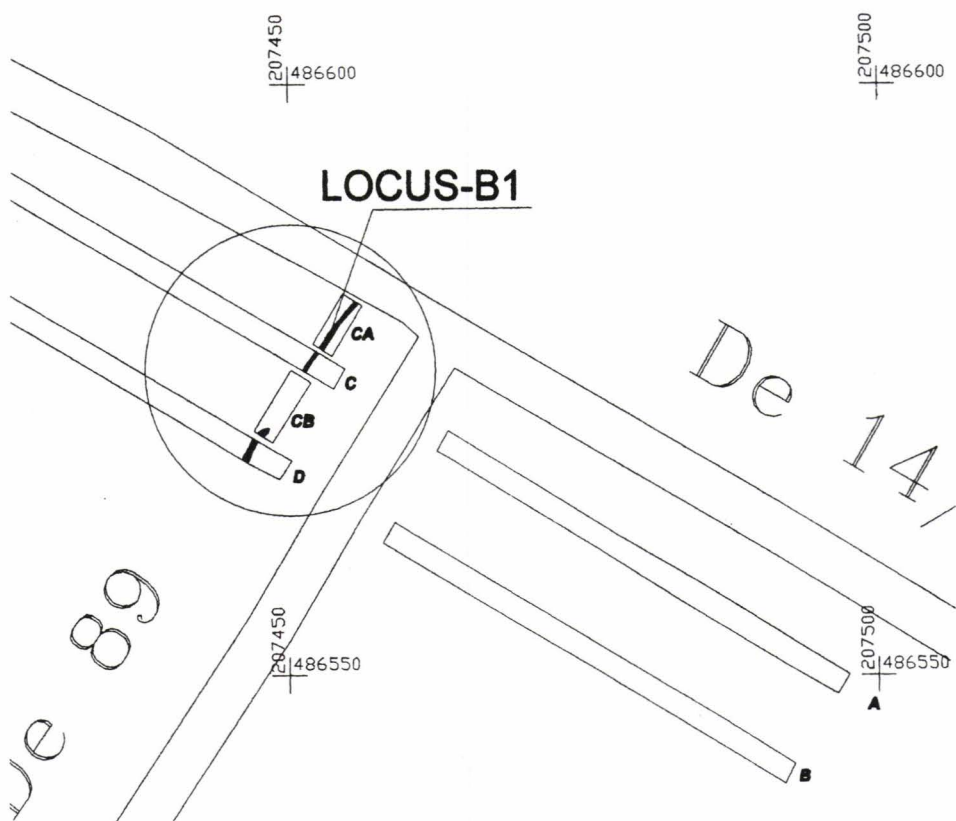

Pl. IX. Traseul valului roman în centrul Banatului între Timișoara și Cerneteaz

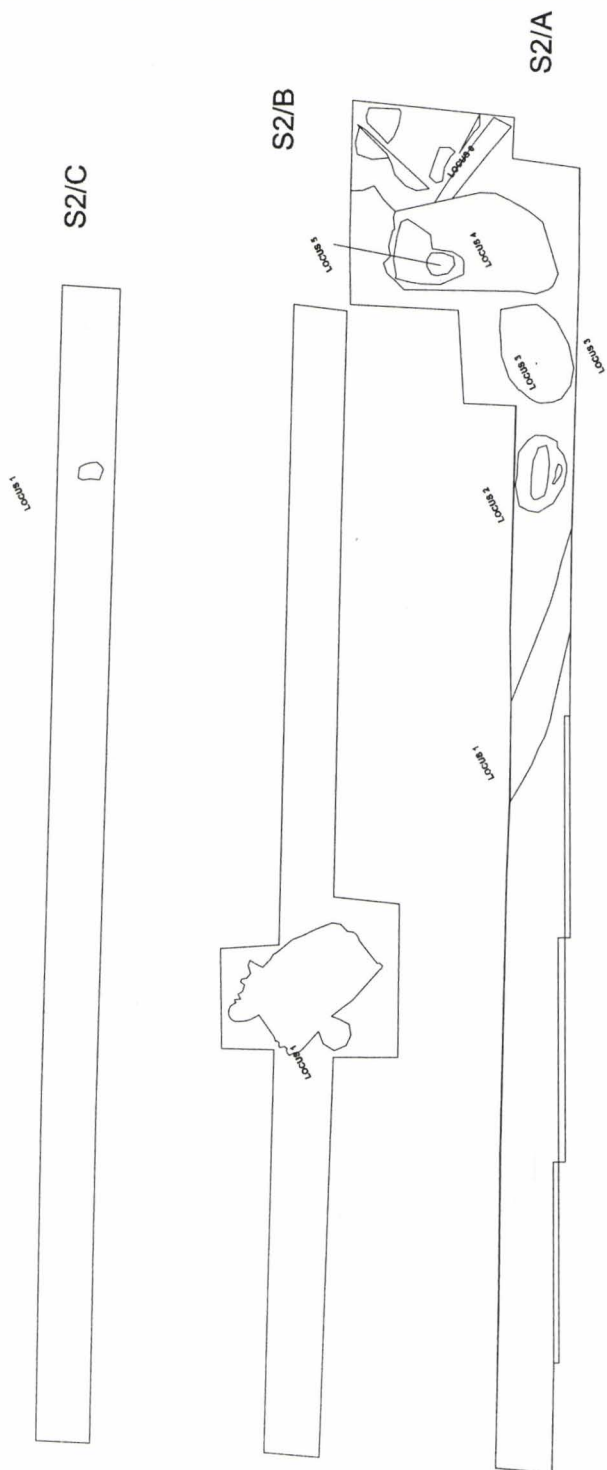

Pl. X. Traseul valului roman în nordul Banatului între Pișchia și Alioș

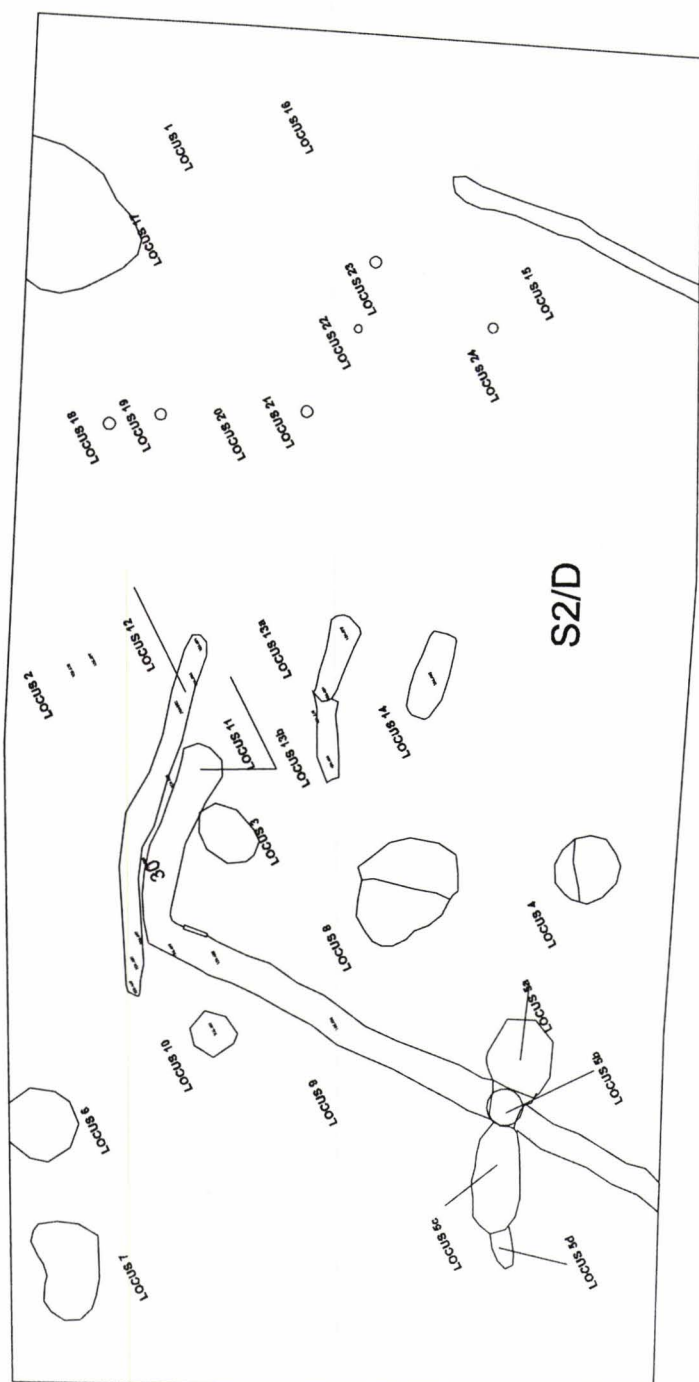
DUMBRĂVIȚA-OBIECTIV -II-

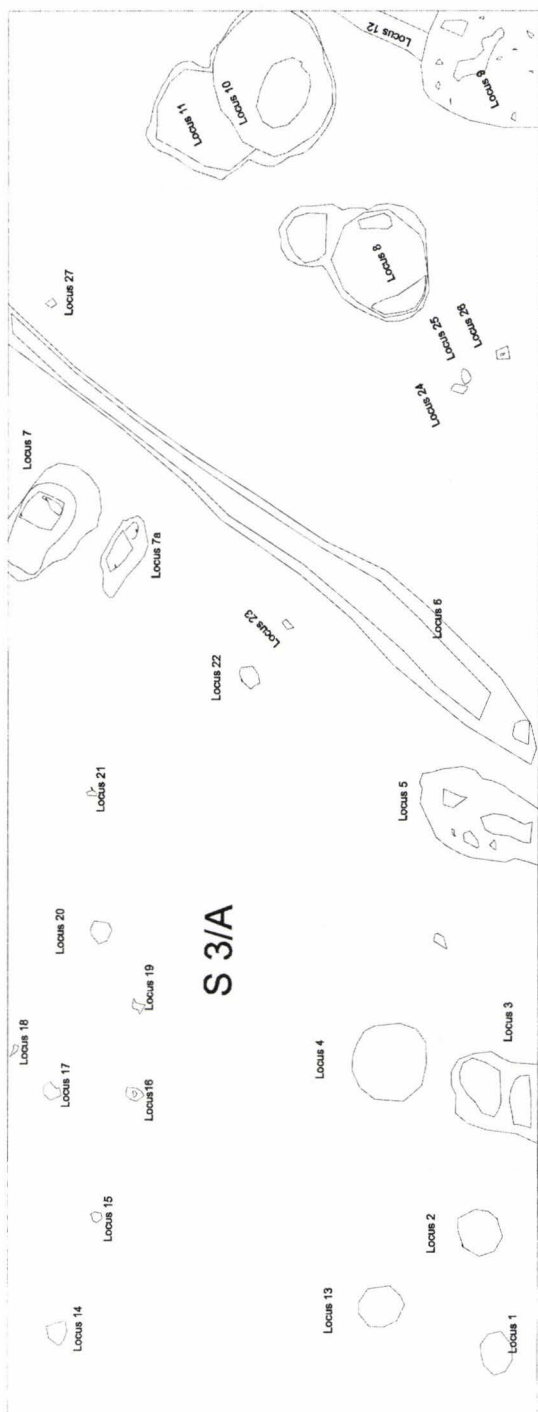
Pl. XI. Planul de situație de la Obiectivul II.

Pl. XII. Planul de situație de la Obiectivul III, SHI.2/A-C.

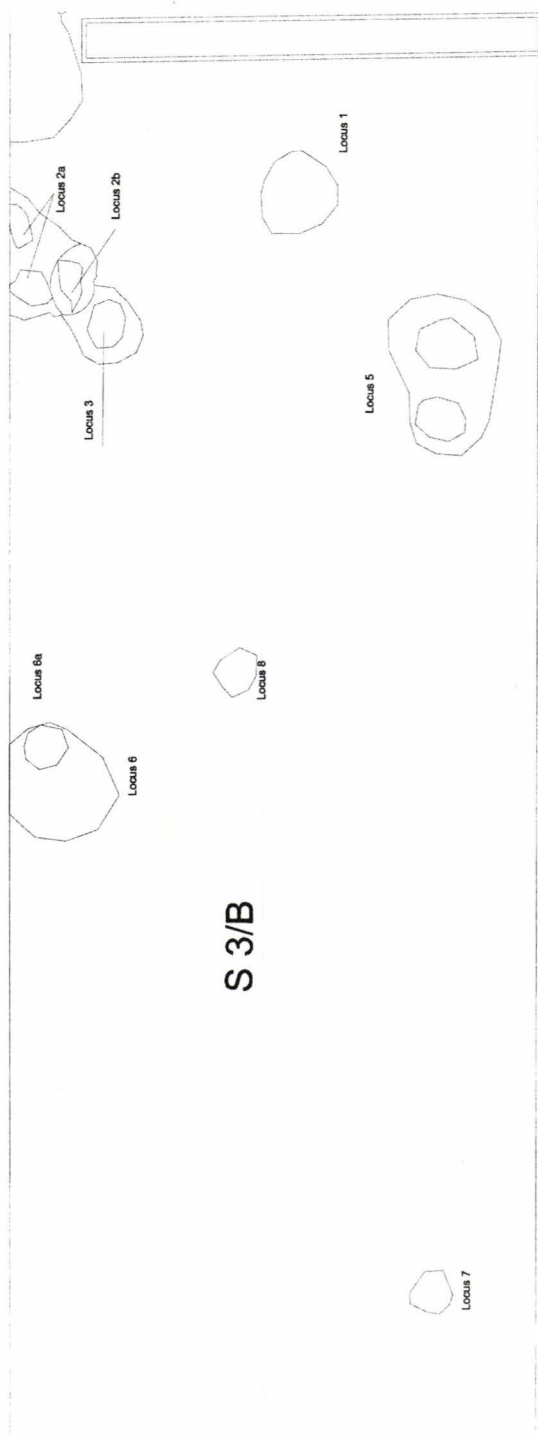

Pl. XIII. Planul de situație de la Obiectivul III, SIII.2/D.

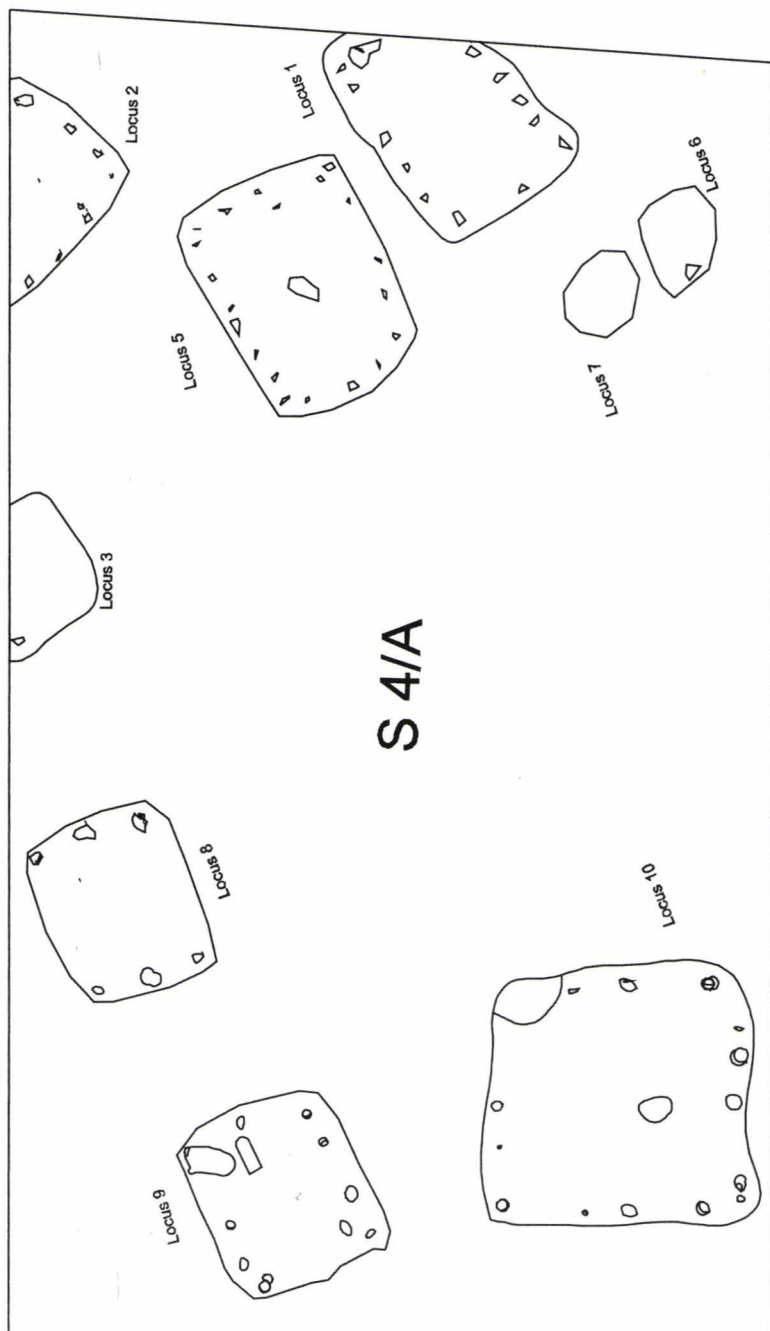

Pl. XIV. Planul de situație de la Obiectivul III, SHL3/A

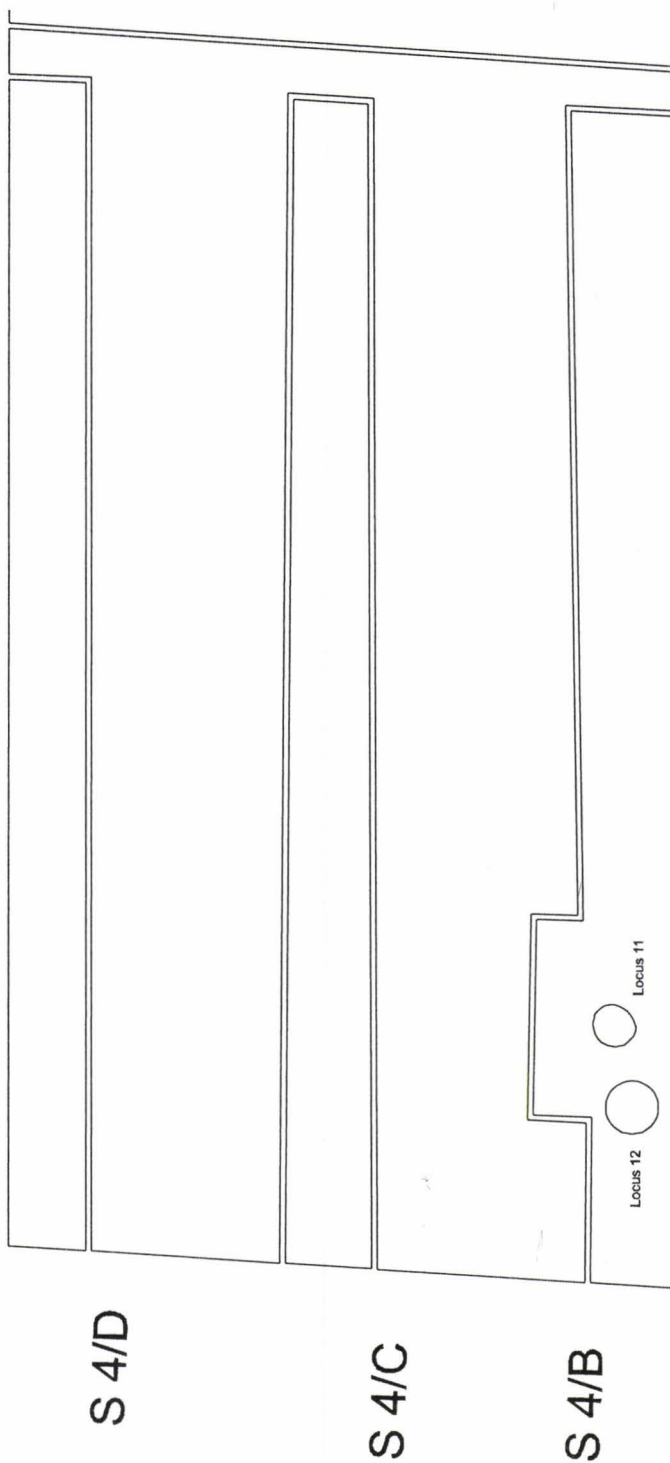

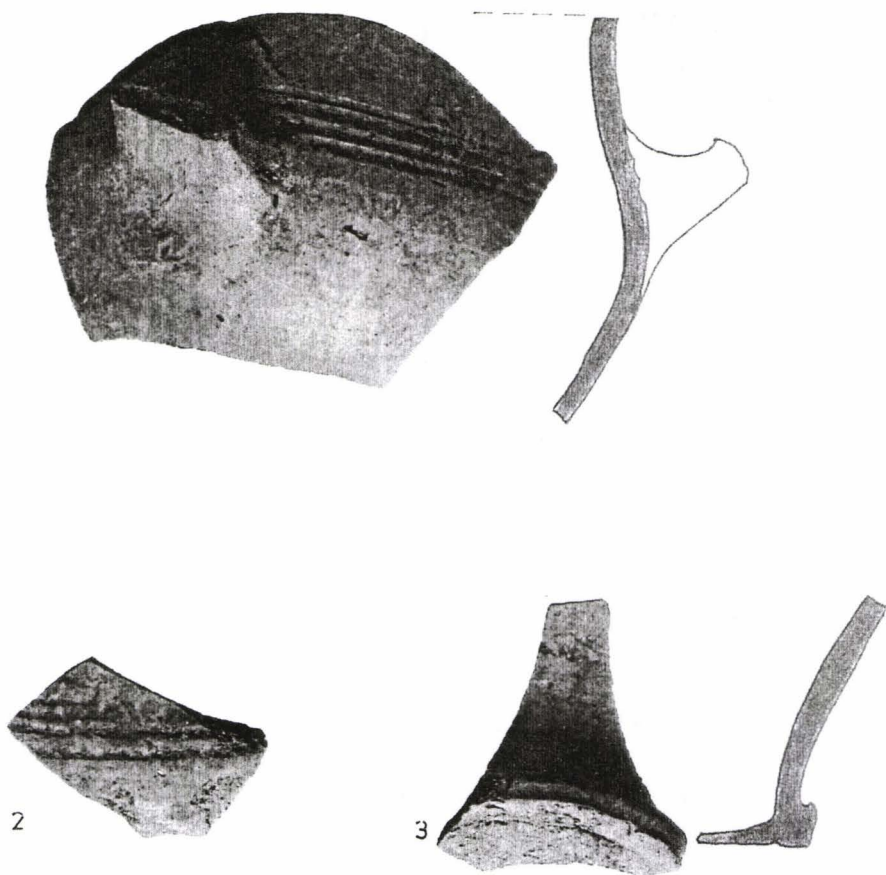
Pl. XV. Planul de situație de la Obiectivul III, SIII.3/B

Pl. XVIa. Planul de situație de la Obiectivul III, SIII.4/A

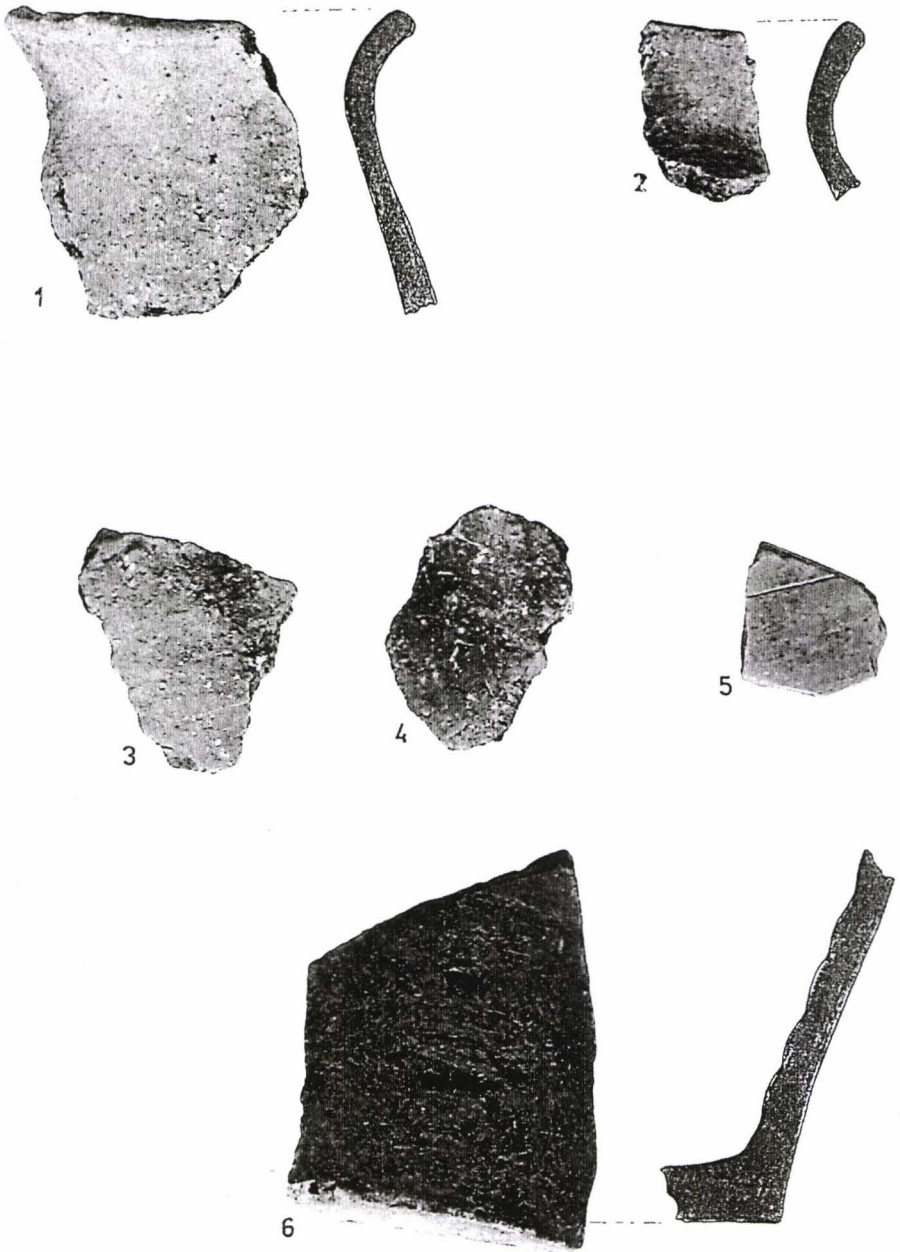
Pl. XVlb. Planul de situație de la Obiectivul III, SIII.4/B-D

Pl. XVII. S.III.3/B, locus 4. Ceramică daco-romană.

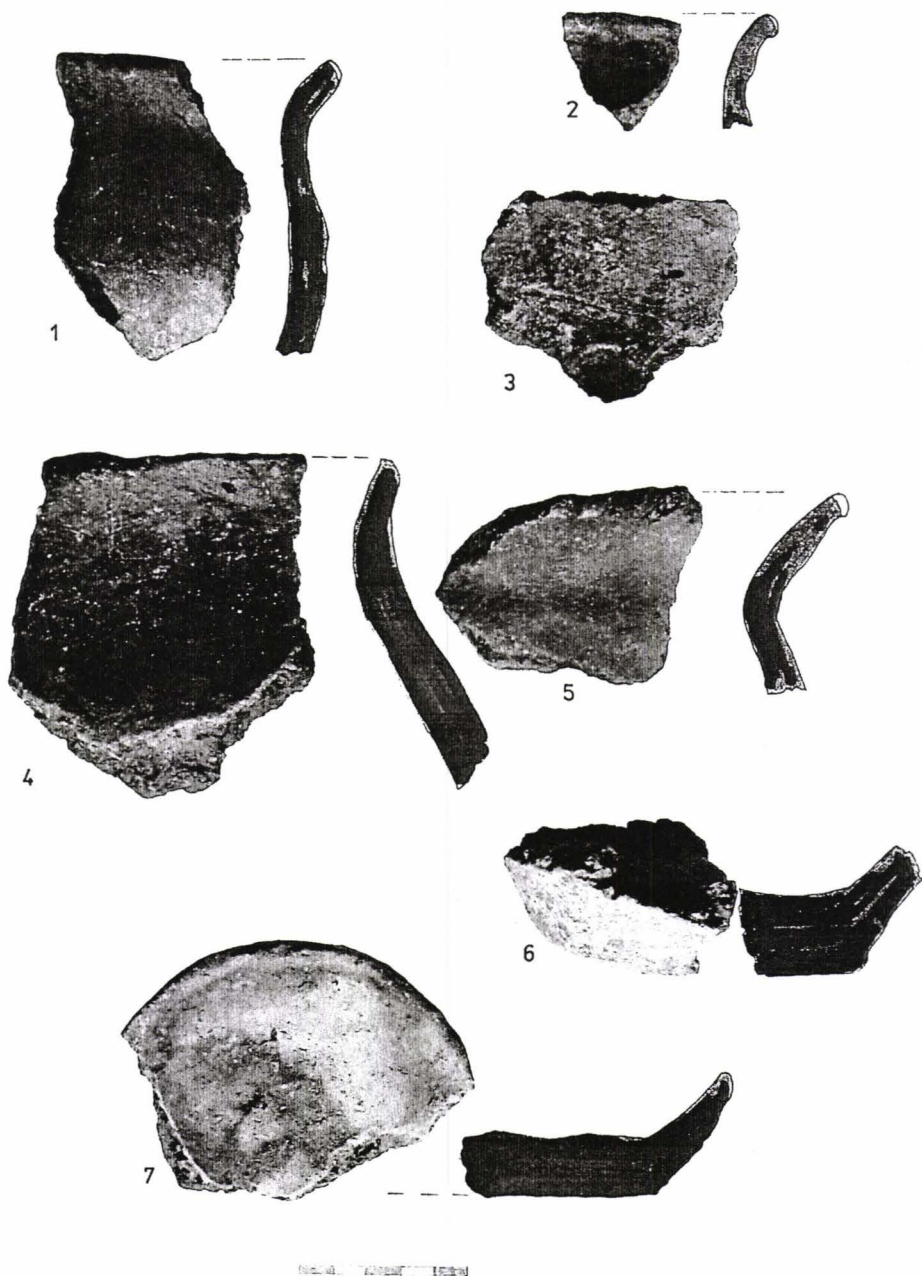

Pl. XVIII. S.III.3/B, locus 6a. Ceramică daco-romană.

100mm 50mm 100mm

Pl. XIX. S.III.3/B, locus 8. Ceramică daco-romană.

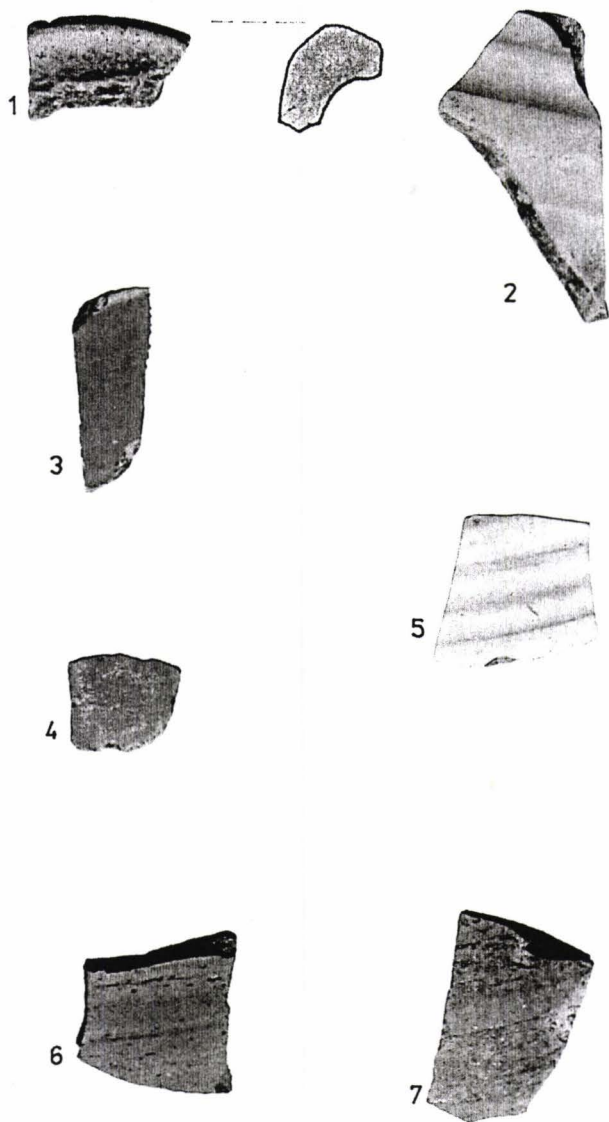

Pl. XX. S.III.4/A, locus 1. Ceramică daco-romană.

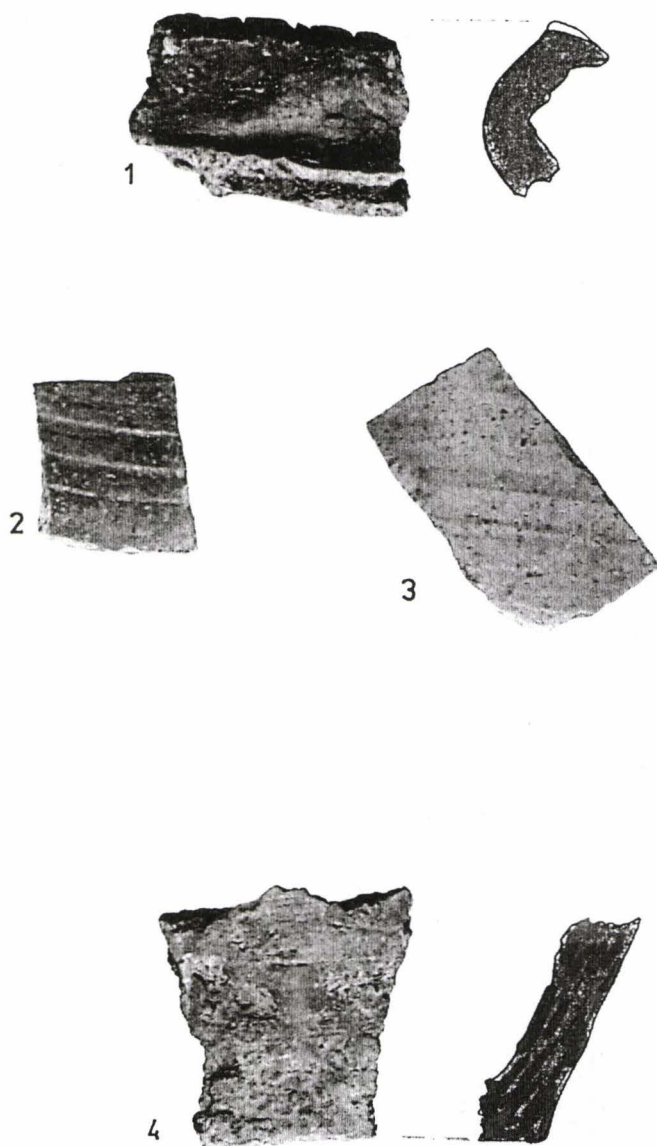

Pl. XXI. S.III.4/A, locus 1. Ceramică daco-romană.

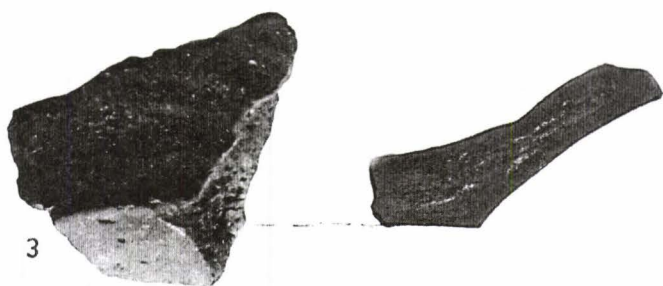
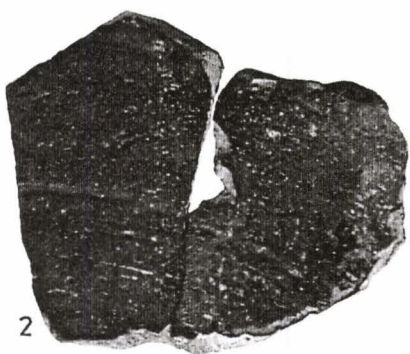
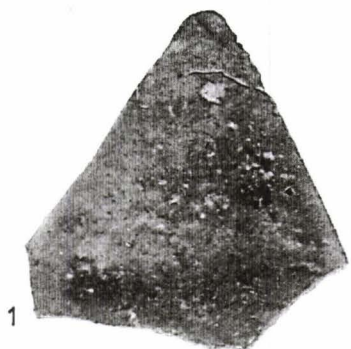

Pl. XXII. S.III.4/A, locus 1. Ceramică daco-romană.

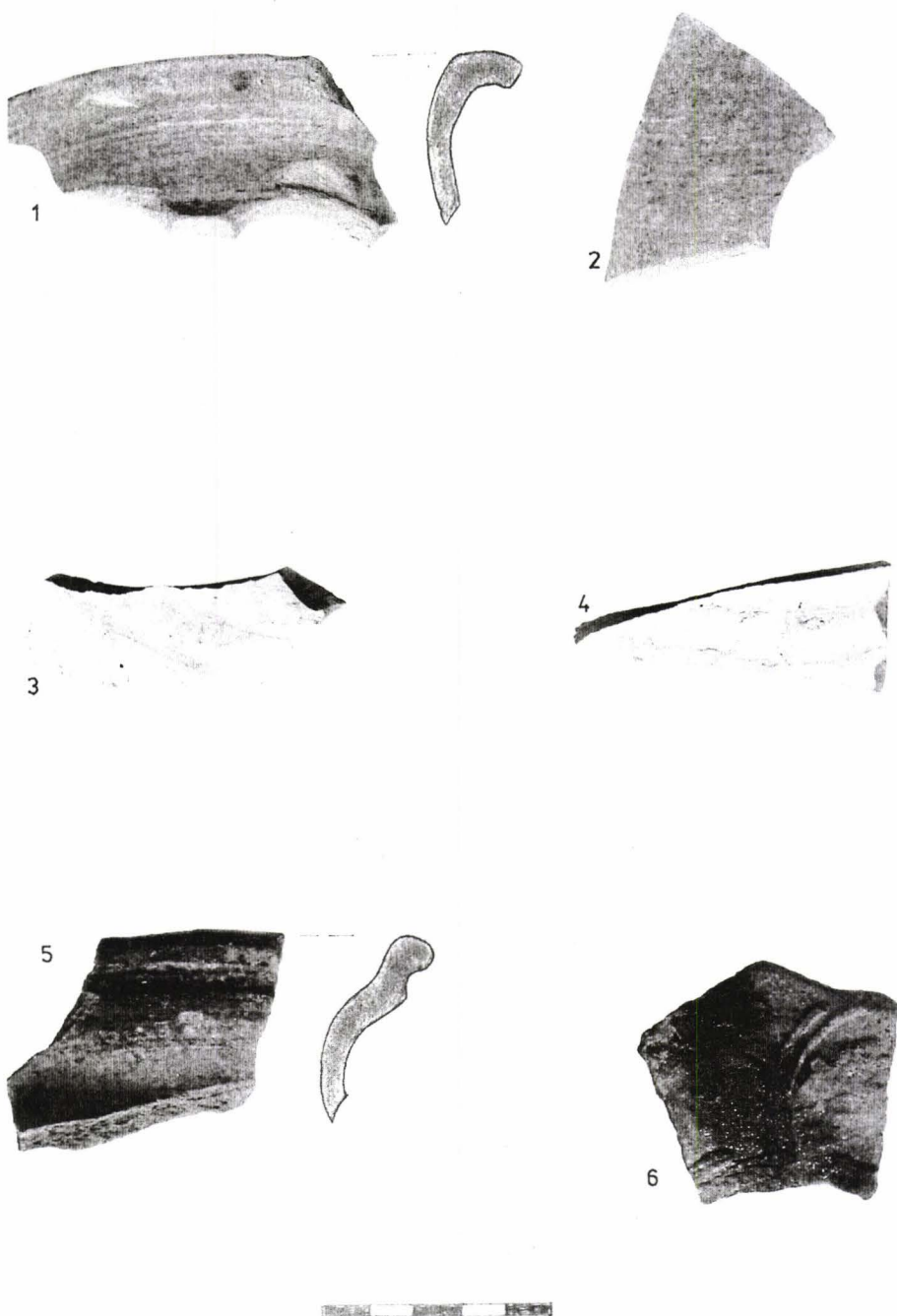
Pl. XXIII. S.III.4/A, locus 2. Ceramică daco-romană.

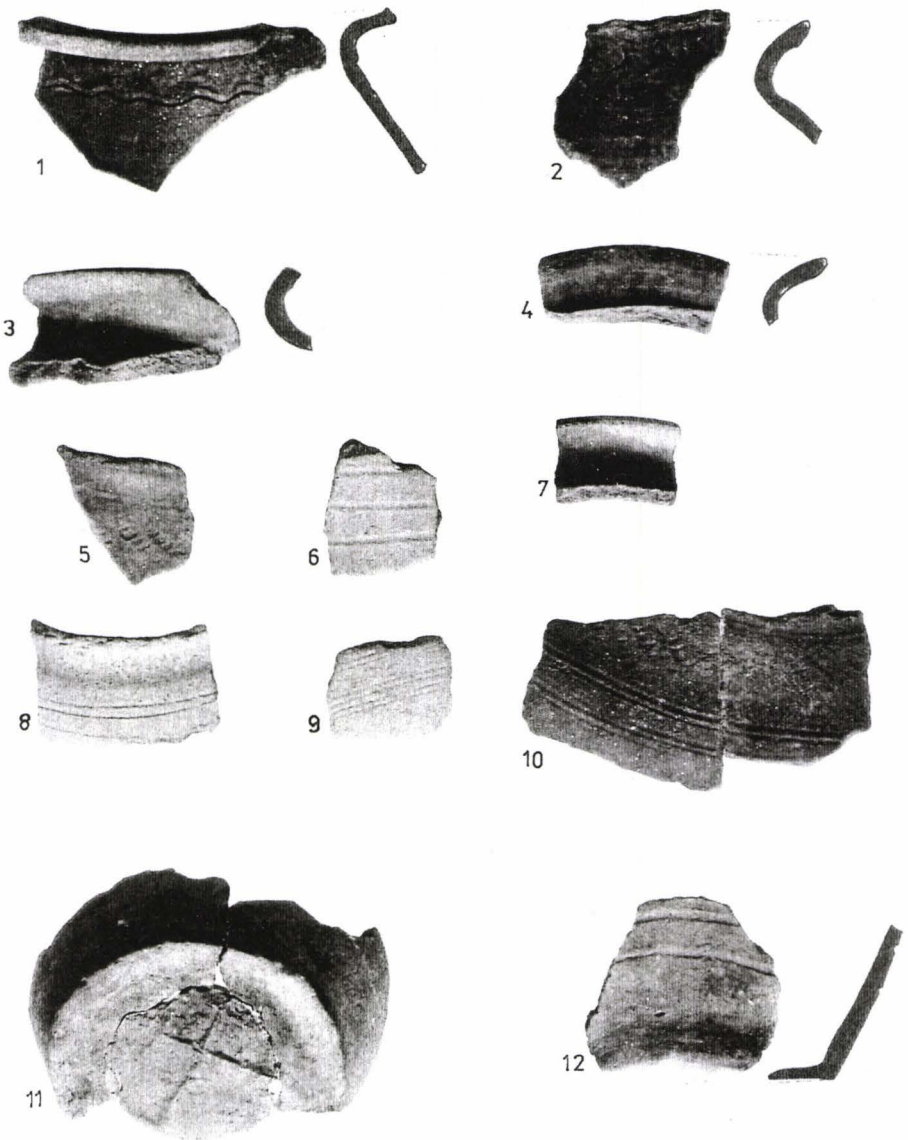
Pl. XIV. S.III.4/A, locus 5. Ceramică daco-romană.

Pl. XXV. S.III.4/A, locus 10. Ceramică daco-romană.

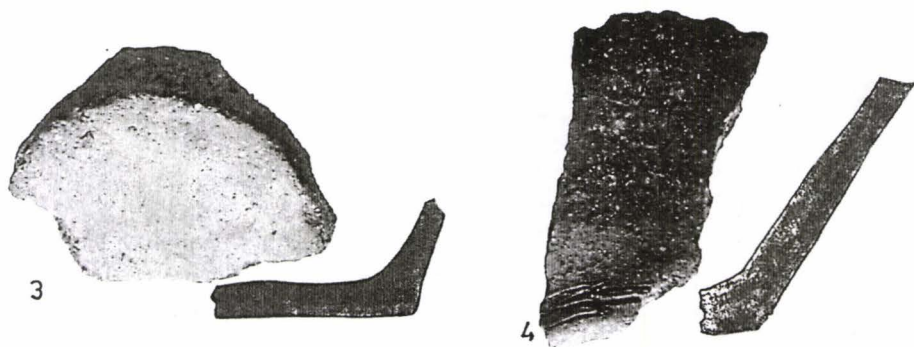
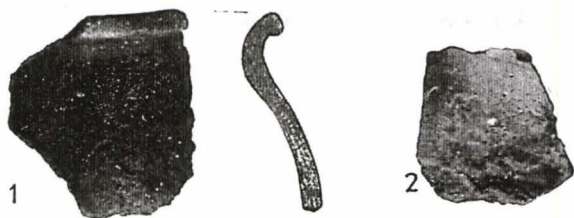
Pl. XXVI. S.III.4/B, locus 12. Ceramică daco-romană.

Pl. XXVII. Ceramică descoperită în locus 3 - S III 2/A (Sec. IX-X).

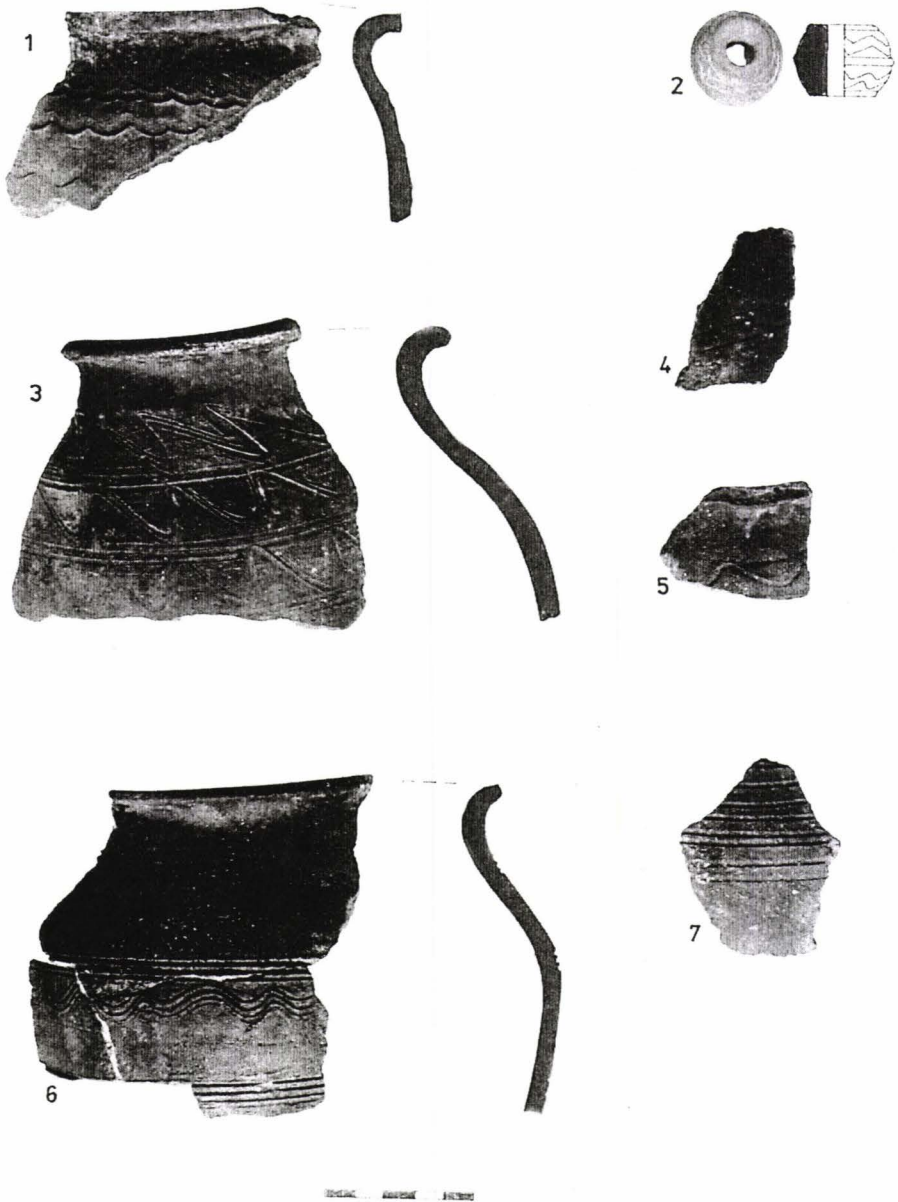
Pl. XXVIII. Detaliul fundului de vas cu marcă de olar, locus 3 - S III 2/A (Sec. IX-X).

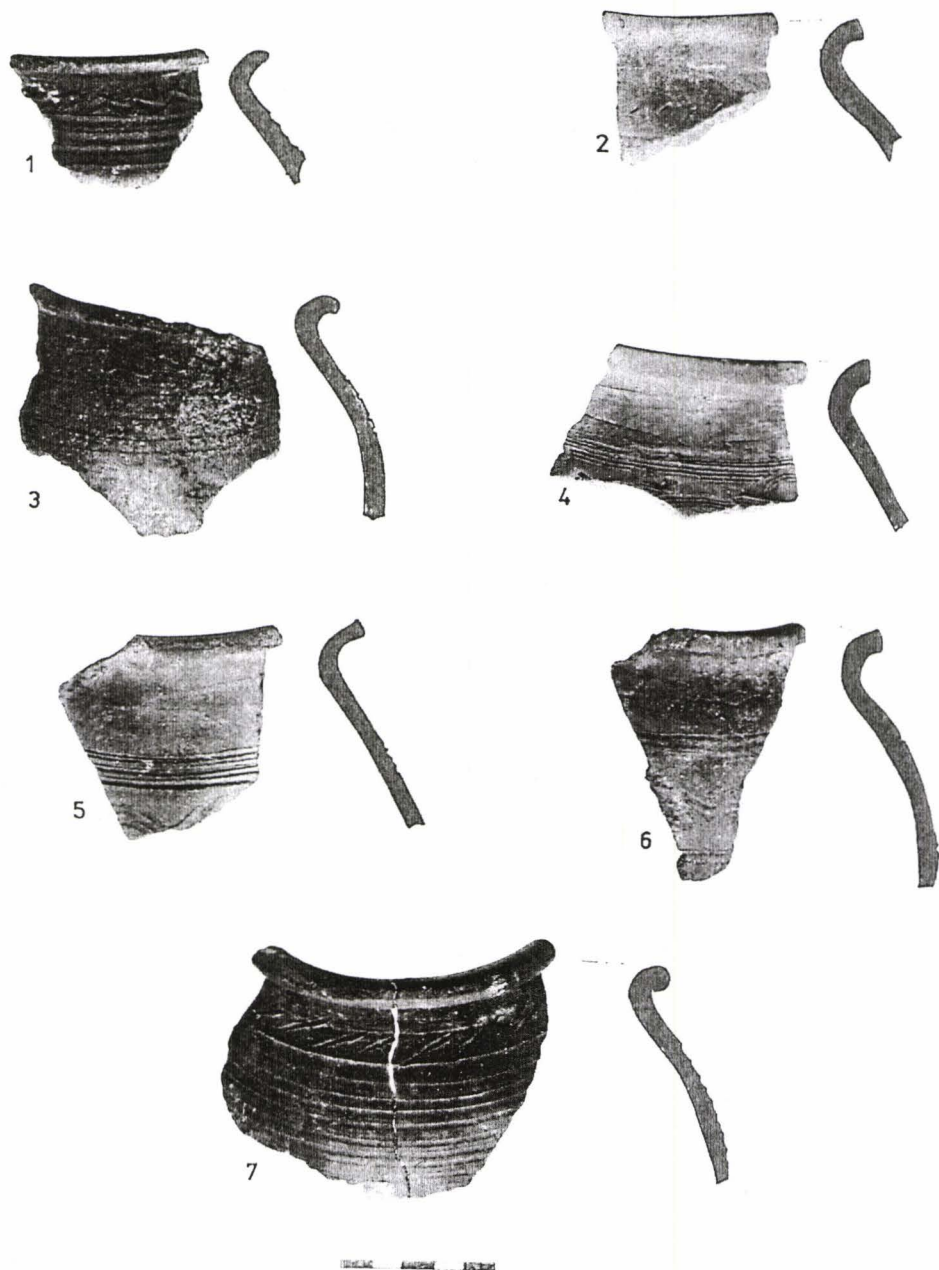
0cm 1cm 2cm

Pl. XXIX. Ceramică descoperită în locus 10 - S III 2/D (Sec. IX-X).

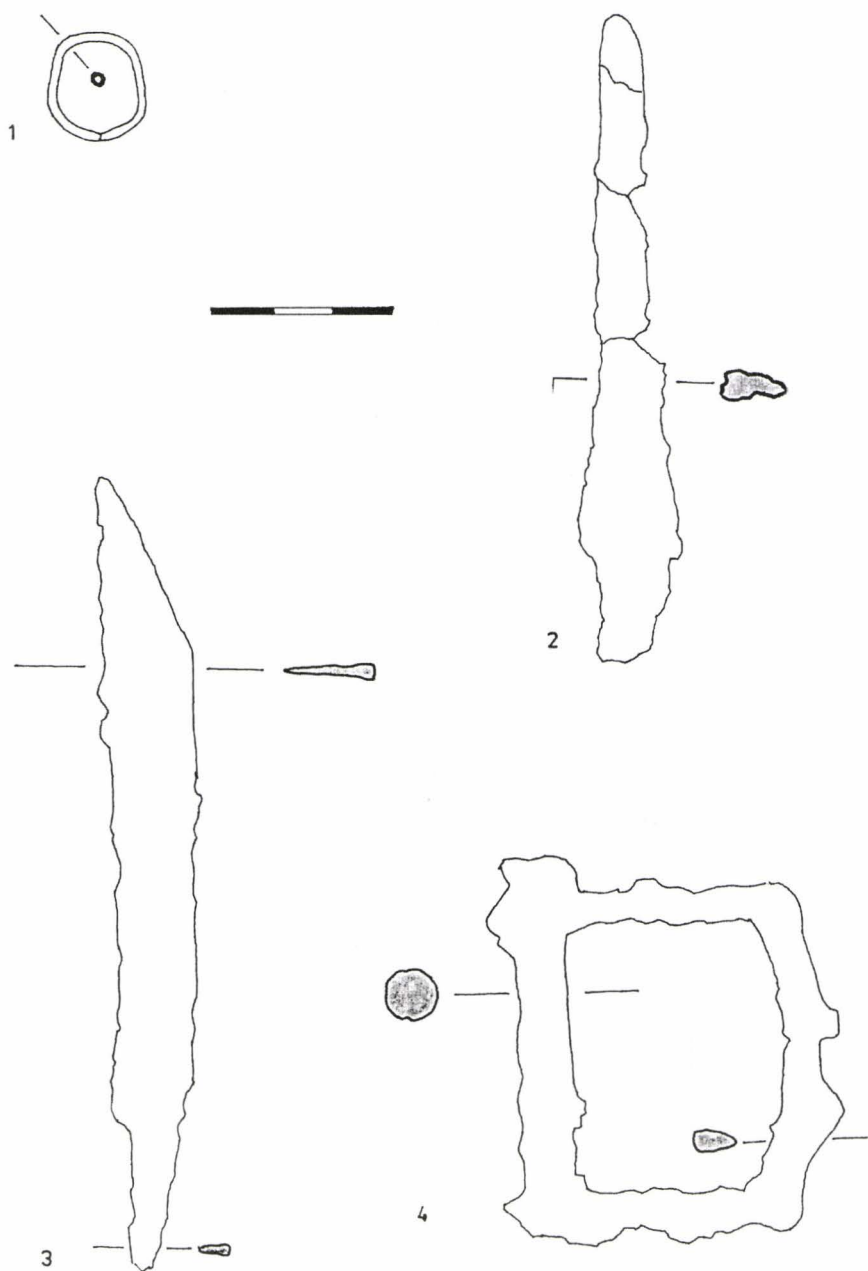
Pl. XXX. Ceramică și fusaiolă din lut descoperite în locus 5 - S III 3/A (Sec. IX-X).

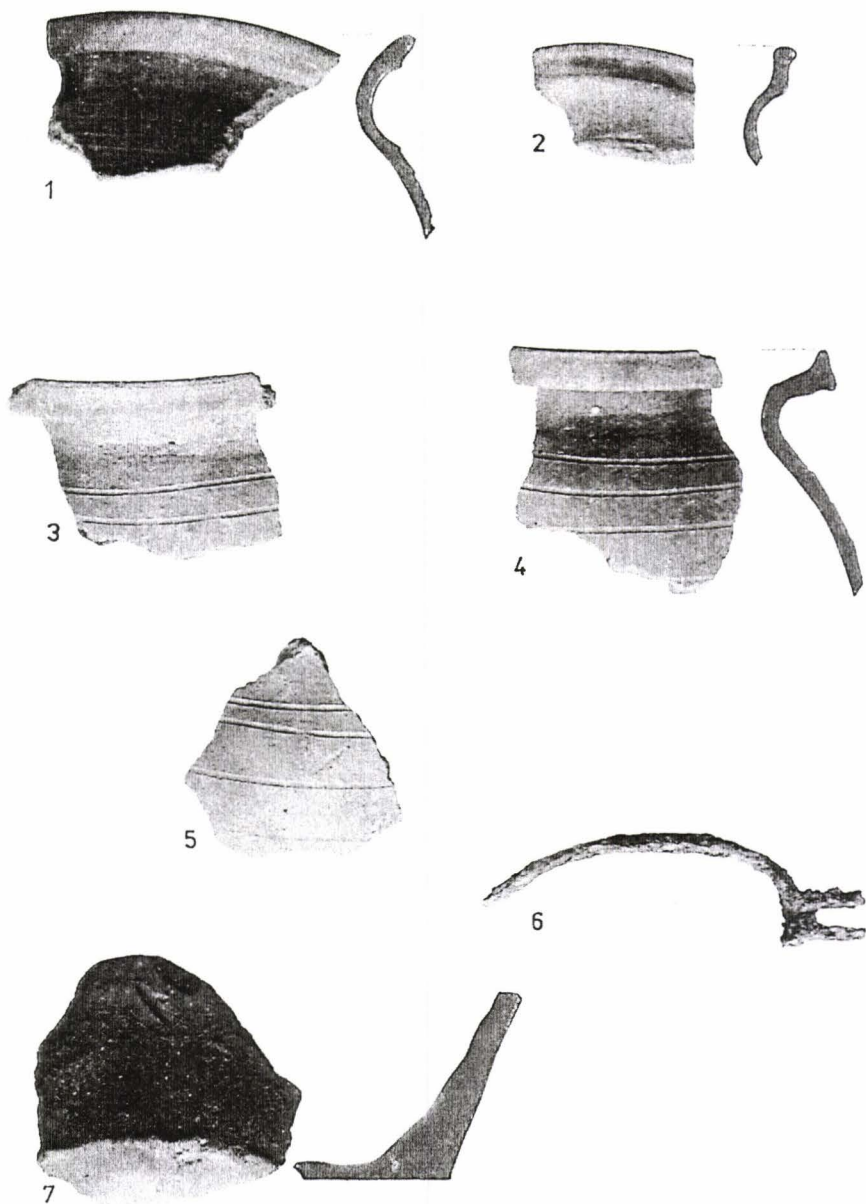
Pl. XXXI. Ceramică descoperită în locus 5 - S III 3/A (Sec. IX-X).

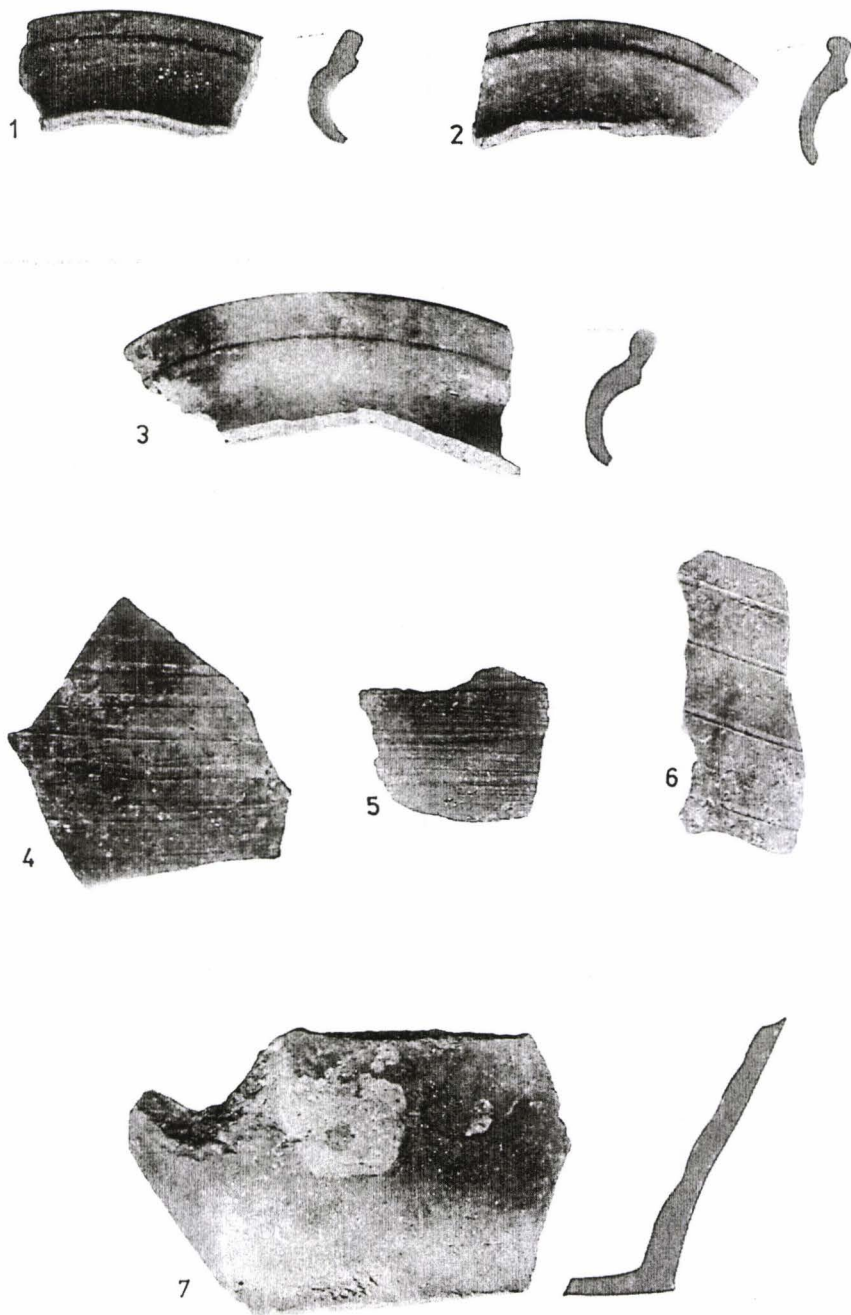
PL. XXXII. Ceramică și fusaiole din lut descoperite în locus 8 - S III 4/A (Sec. IX-X)

Pl. XXXIII. 1. Inel de tâmplă din bronz-mormântul 3, 2. cuțit din fier-mormântul 2 (Sec. X-XI); 3. cuțit din fier, 4. cataramă din fier, descoperite în locus 11 - S III 3/A (Sec. IX-X).

PL. XXXIV. Ceramică, fragment de pînten din fier (6), descoperite în locus 1 - S III 2/D (Sec. XIII).

PL. XXXV. Ceramică descoperită în locus 1 - S III 2/D (Sec. XIII).

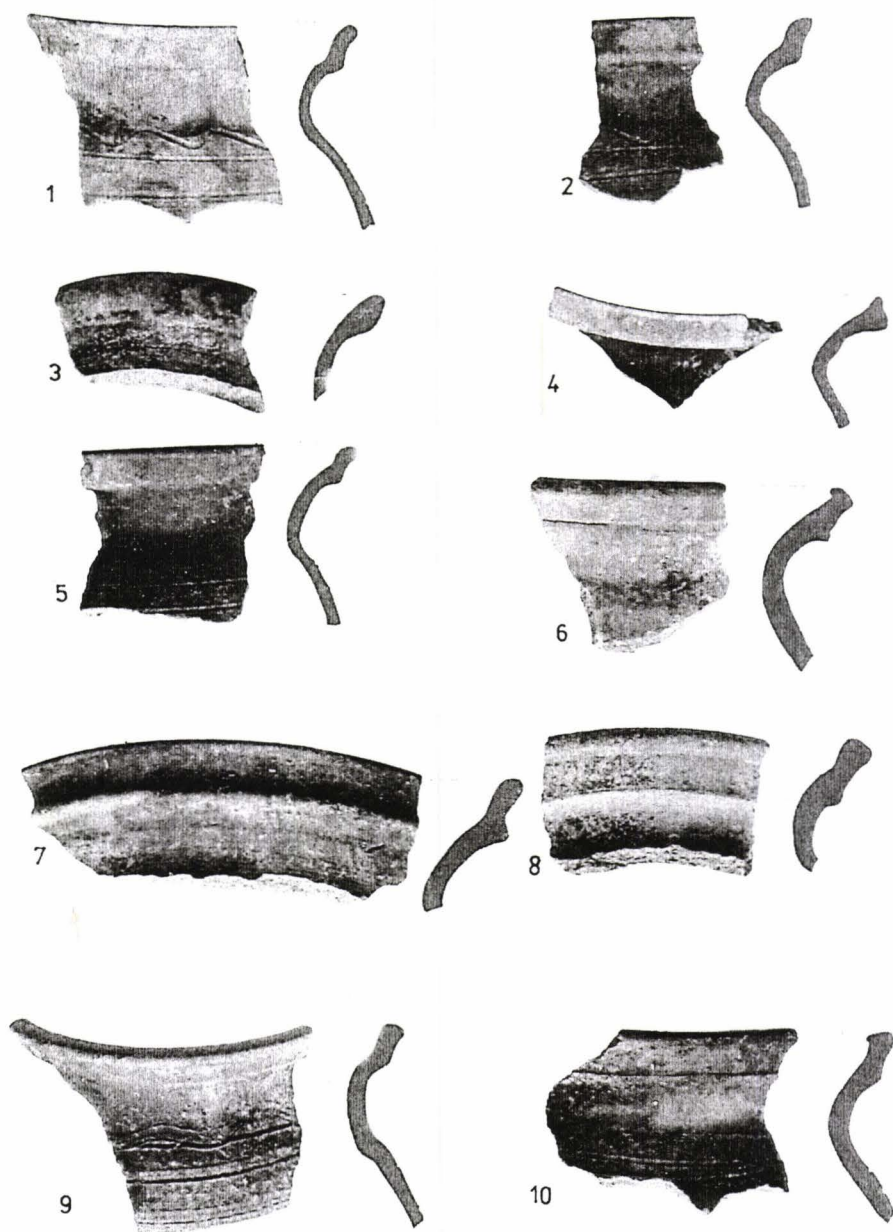
PL. XXXVI. Ceramică descoperită în locus 2 - S III 2/D (Sec. XIII) .

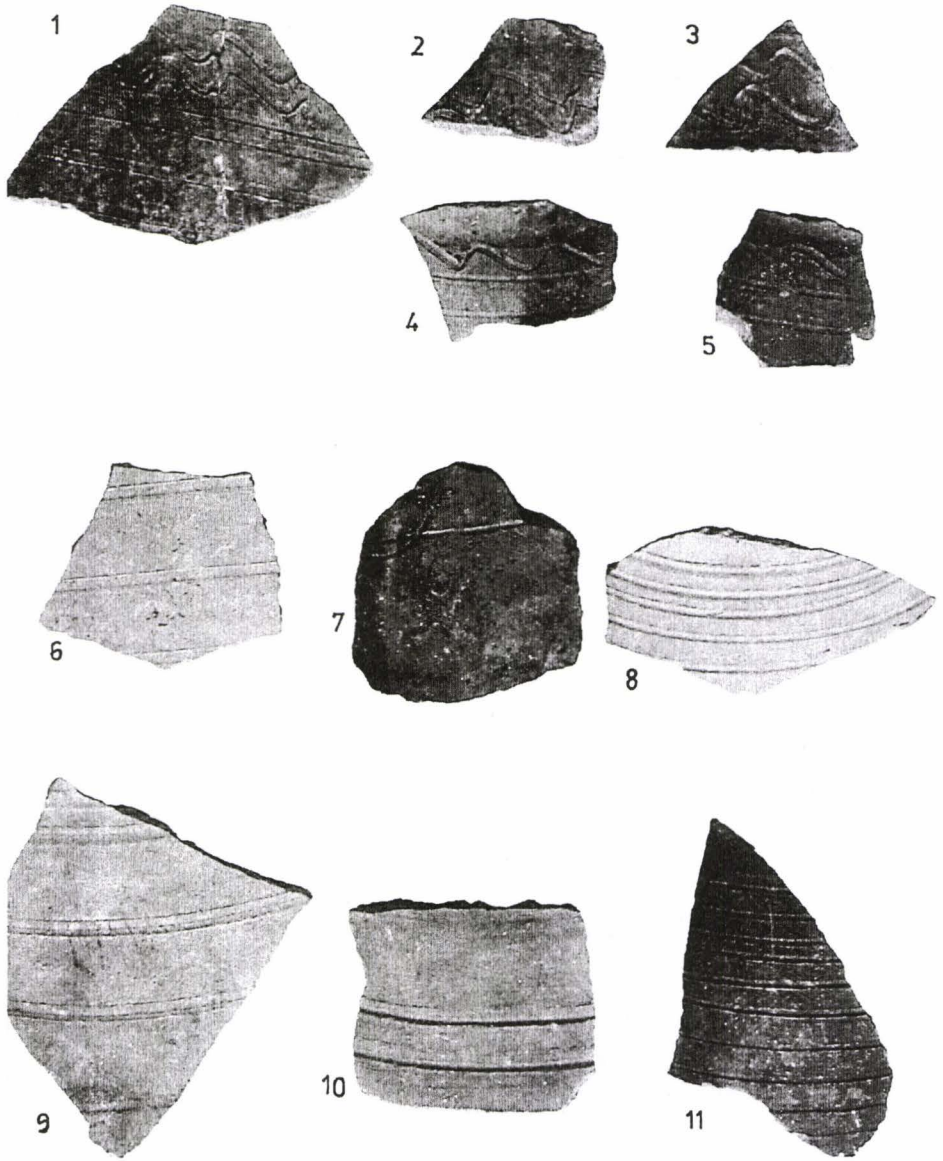
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

PL. XXXVII. Ceramică descoperită în locus 3 - S III 2/D (Sec. XIII).

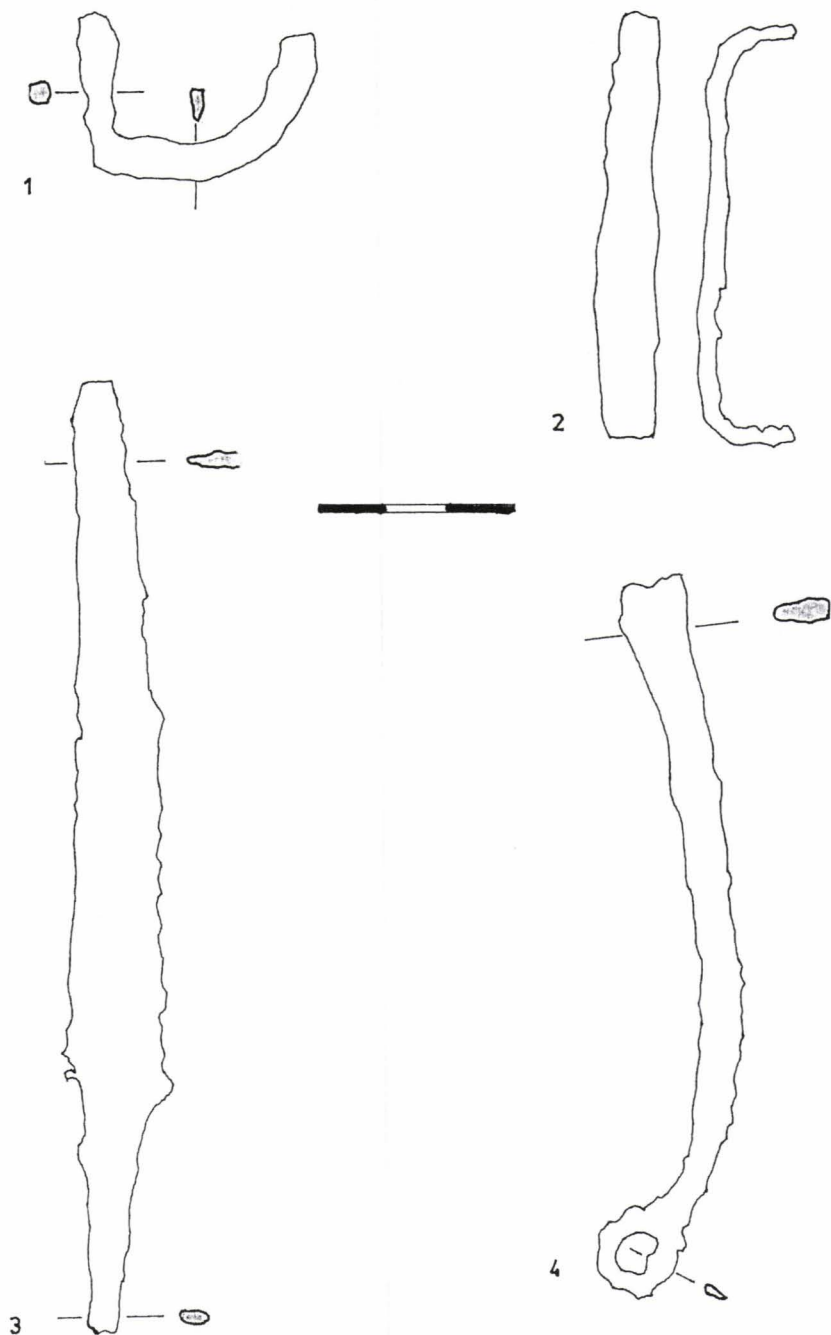

PL. XXXVIII. Ceramică descoperită în locus 3 - S III 2/D (Sec. XIII).

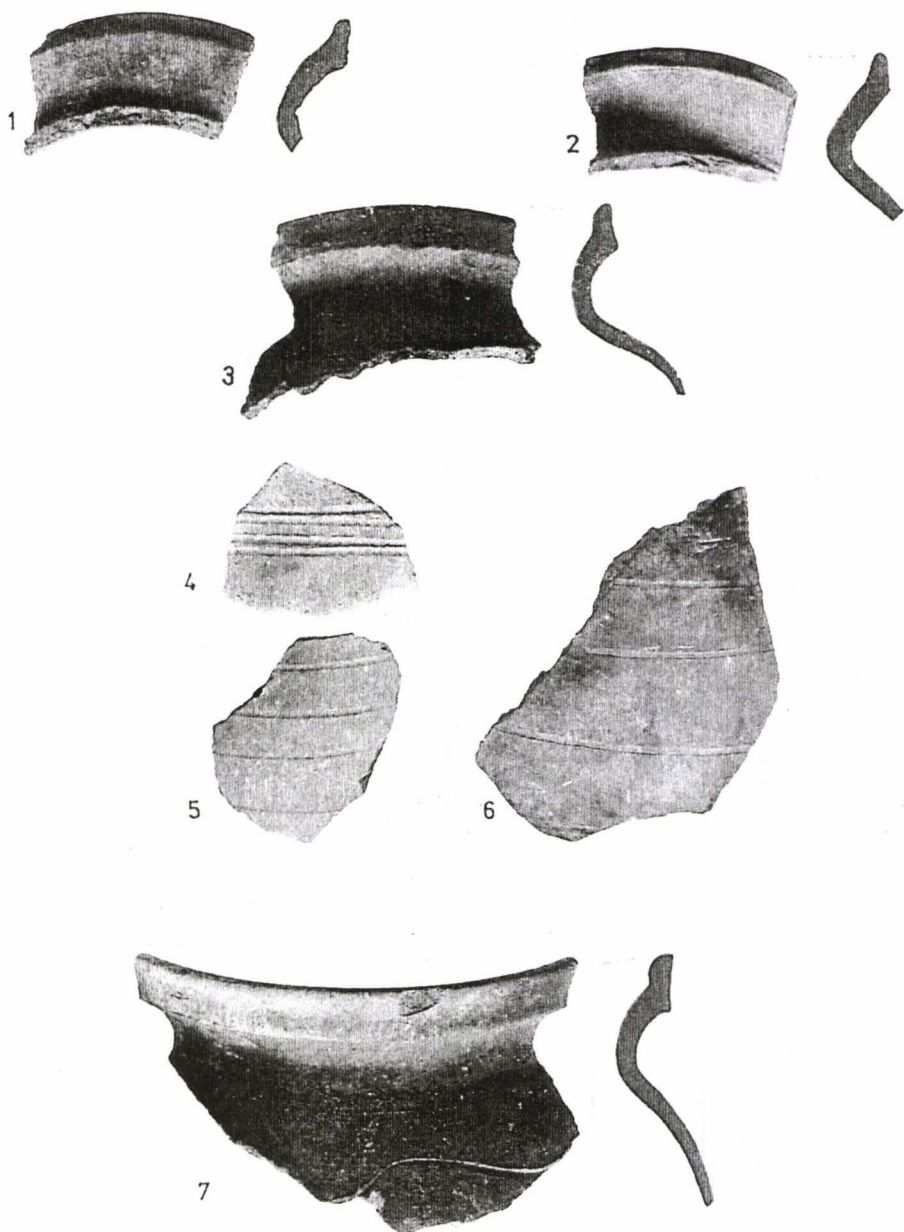

TRUCU SĂPĂTURILE ÎNTERIO

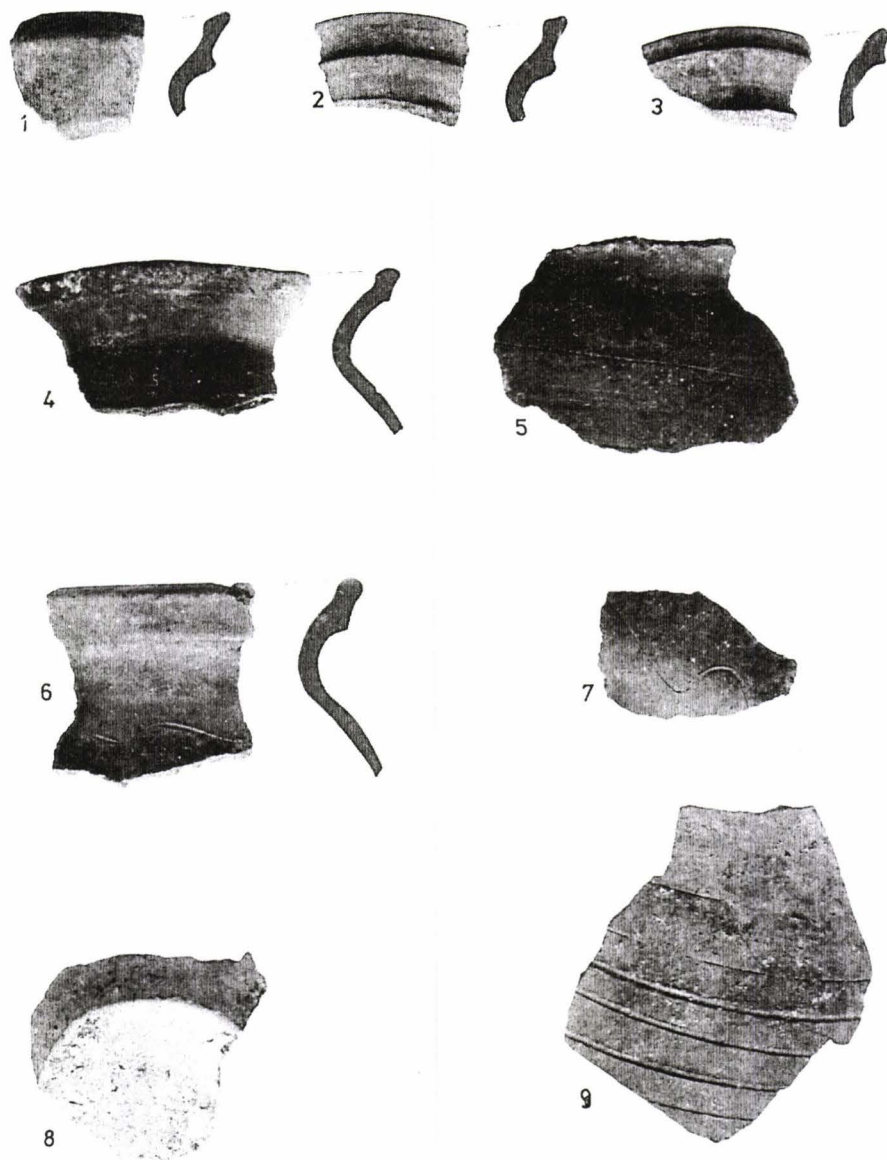
PL. XXXIX. Ceramică descoperită în locus 3 - S III 2/D (Sec. XIII).

PL. XL. 1. Cataramă din fier; 2. scoabă (?) din fier, descoperite în locus 3 - S III 2/D; 3. cuțit din fier, 4. fragment de pinten din fier, descoperiți în locus 1 - S III 2/D (Sec. XIII).

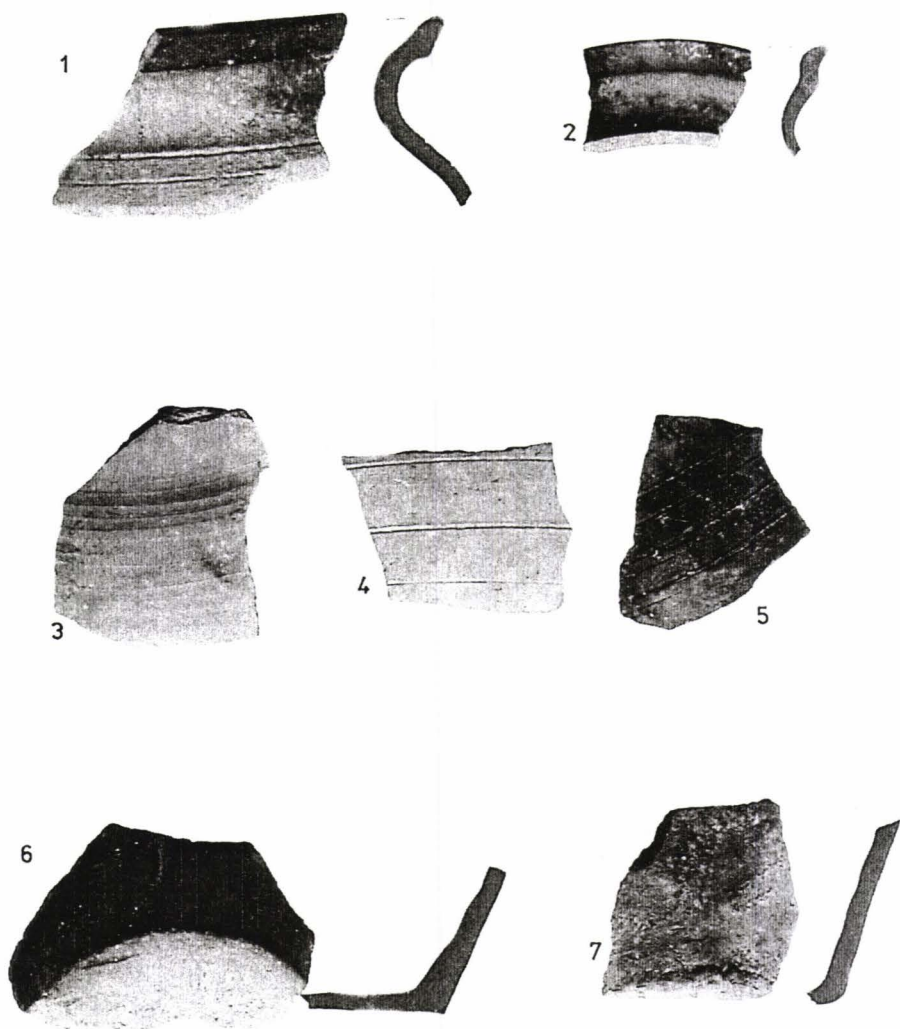
PL. XLI. Ceramică descoperită în locus 5 - S III 2/D (Sec. XIII).

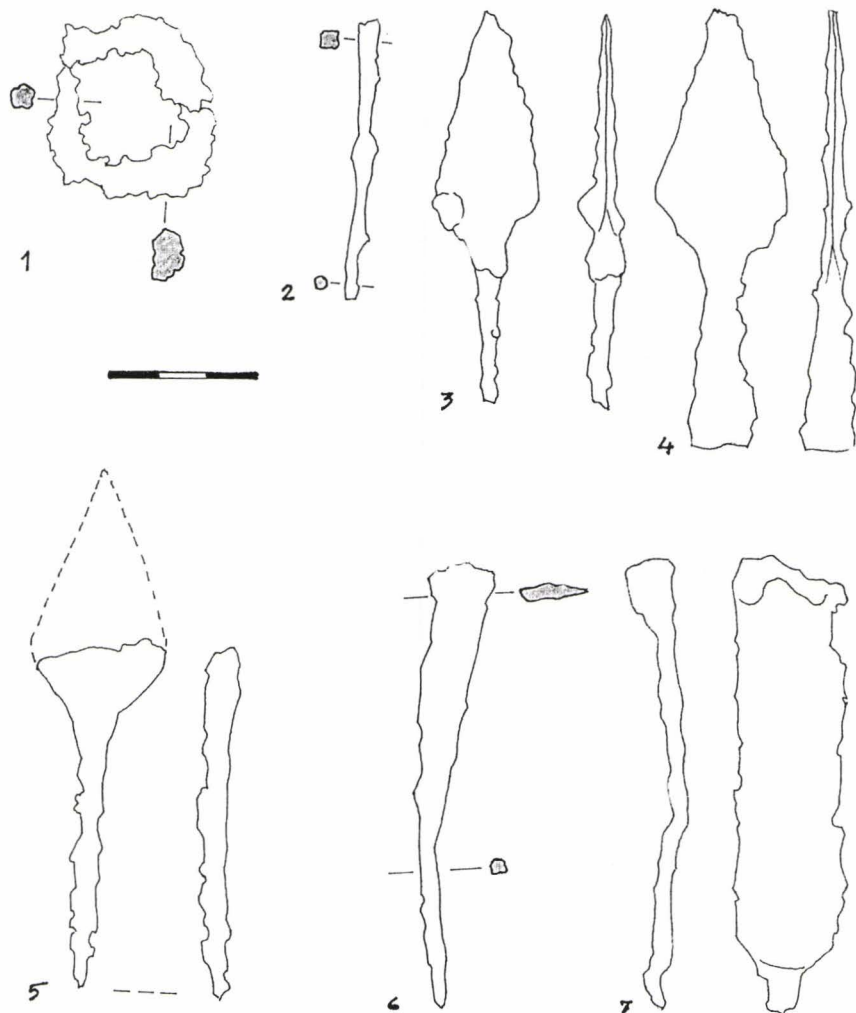
PL. XLII. Ceramică descoperită în locus 6 - S III 2/D (Sec. XIII).

PL. XLII. Vas de ceramică descoperit în locus 6 - S III 2/D (Sec. XIII).

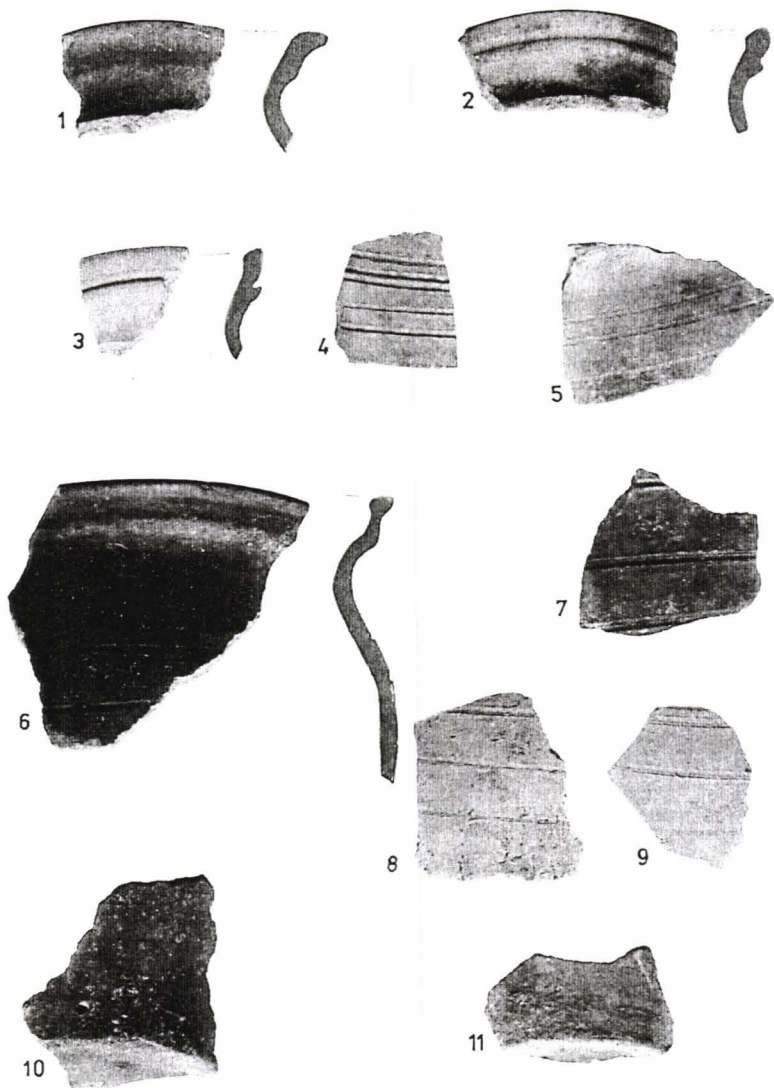

PL. XLIV. Ceramică descoperită în locus 7 - S III 2/D (Sec. XIII).

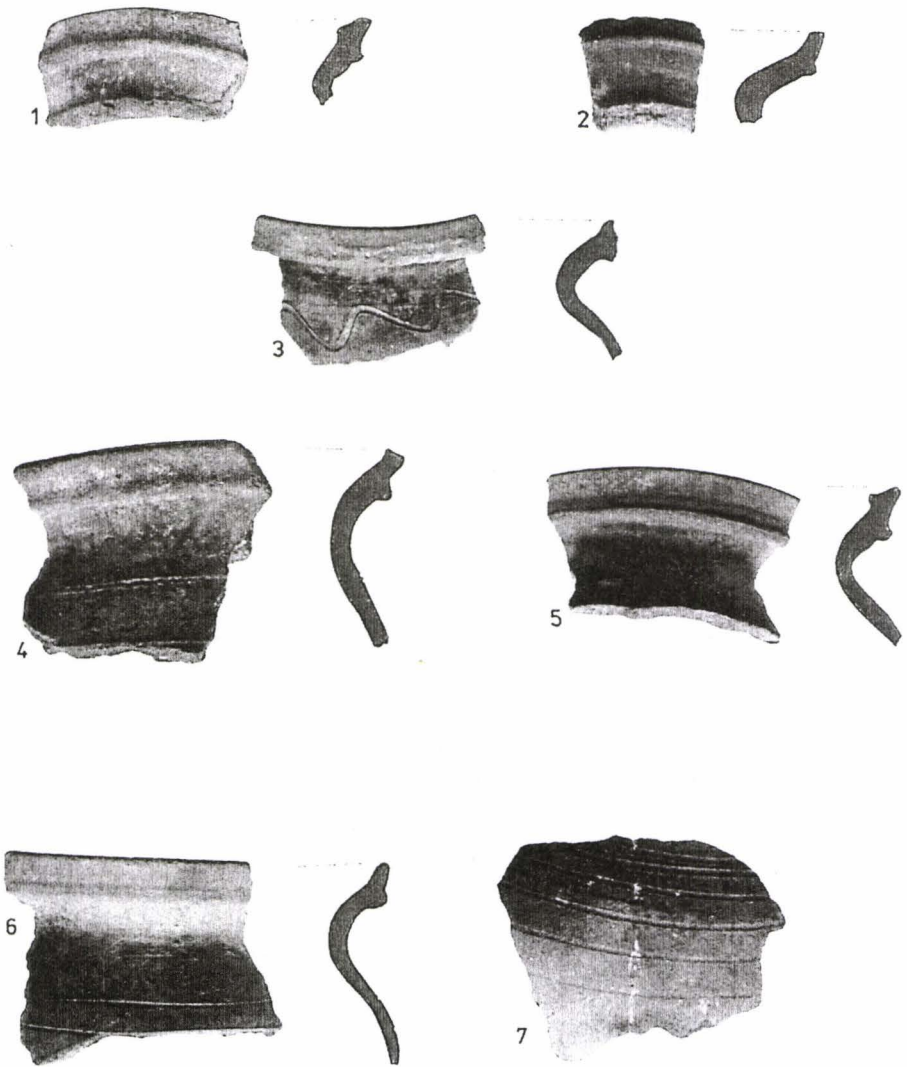

Pl. XLV. 1. Cataramă din fier, 2. cui din fier, 3-4. vârfuri de săgeată din fier; 5-6. fragmente de vârfuri de săgeată din fier; 7. fragment de cuțit din fier, descoperite în locus 7 - S III 2/D (Sec. XIII).

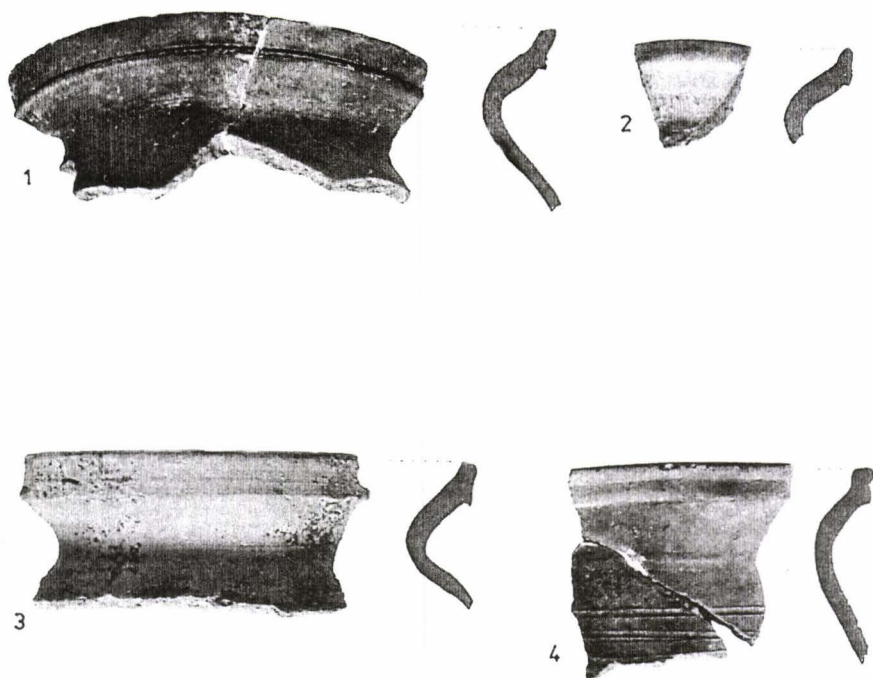

Pl. XLVI. Ceramică descoperită în locus 8 - S III 2/D (Sec. XIII).

Pl. XLVII. Ceramică descoperită în locus 2 - S III 3/B (Sec. XIII).

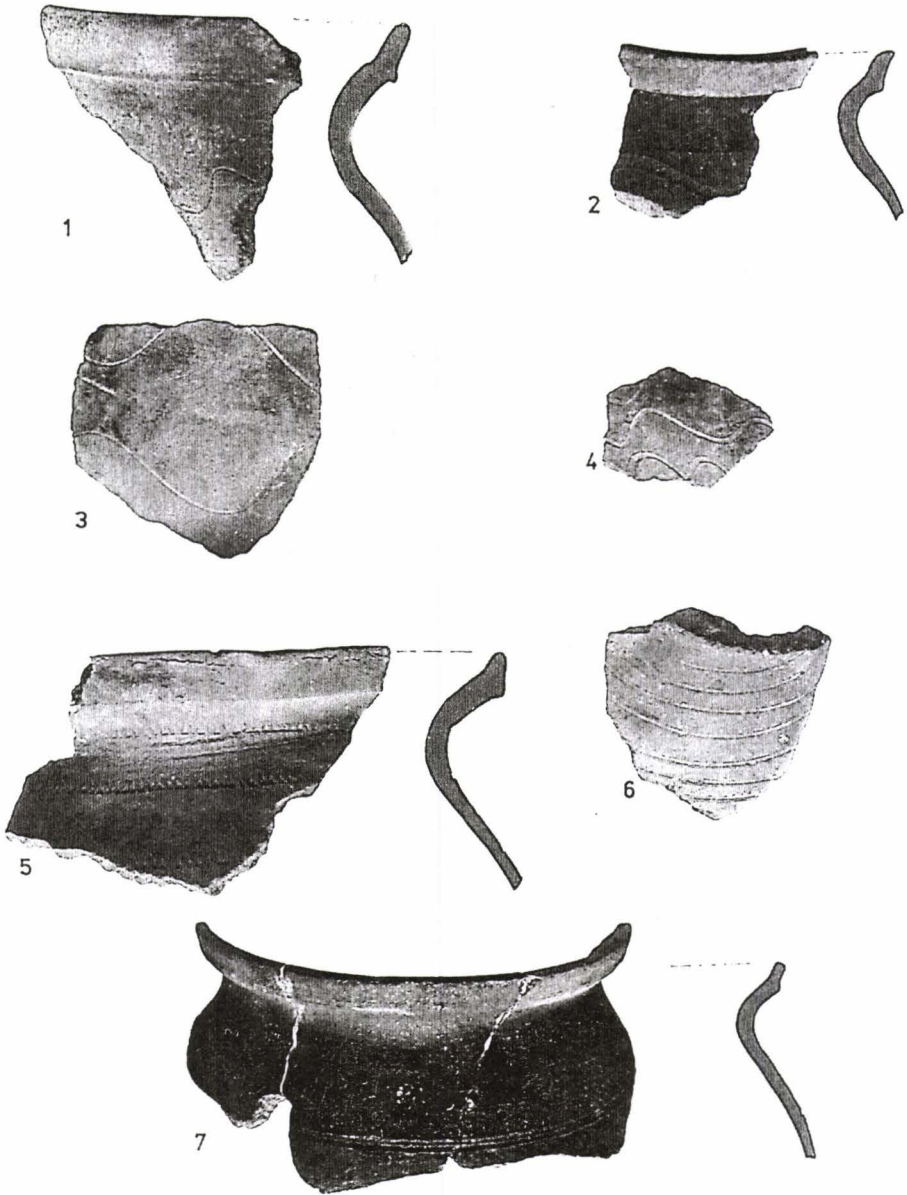

100 cm 50 cm 10 cm

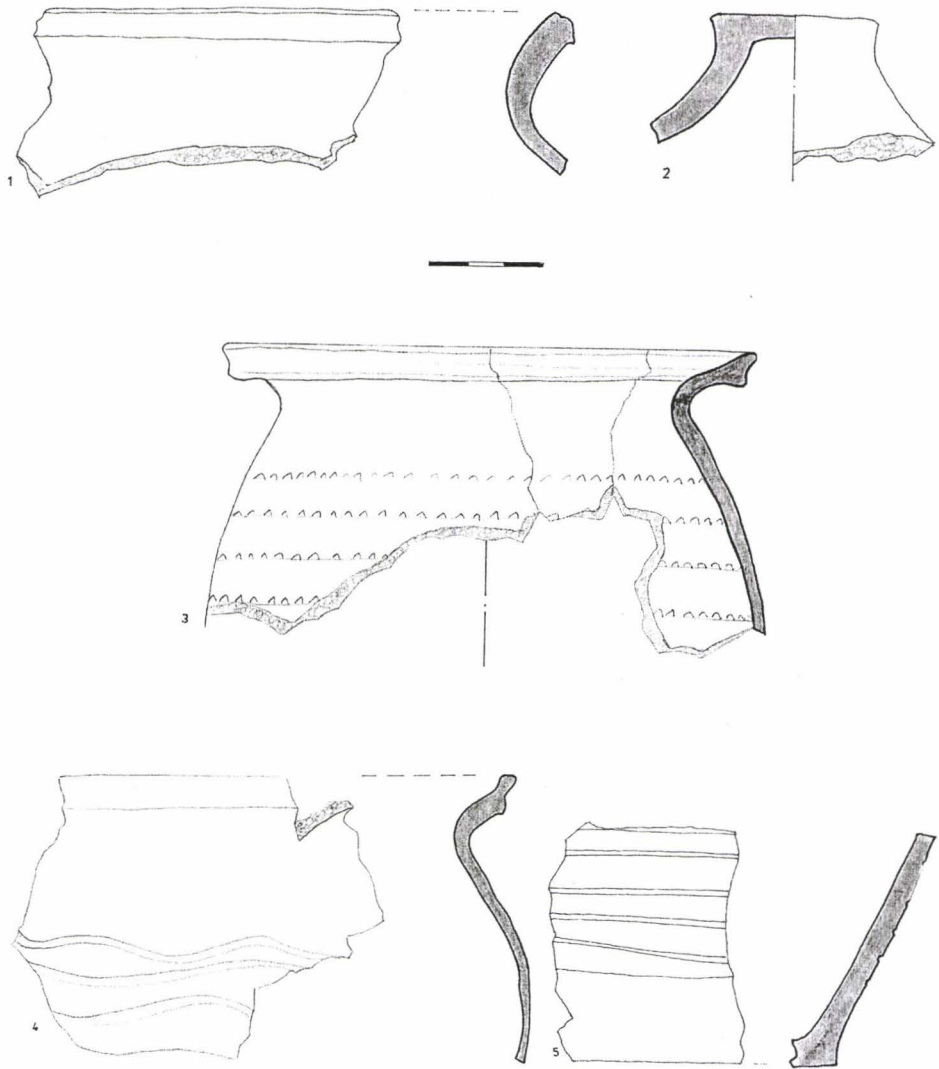
Pl. XLVIII. Ceramică descoperită în locus 3 - S III 3/B (Sec. XIII).

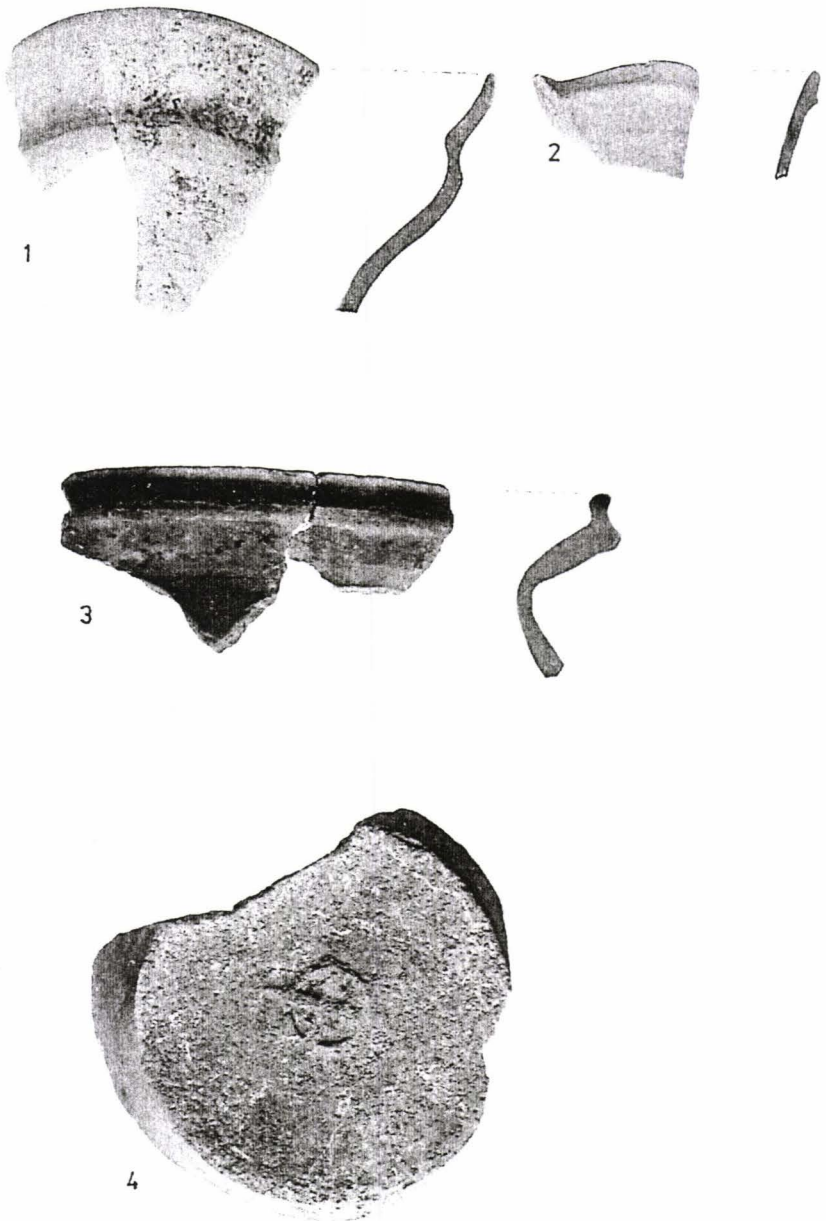
Pl. XLIX. Ceramică descoperită în locus 5 - S III 3/B (Sec. XIII-XIV).

PL. L. Ceramică descoperită în locus 5 - S III 3/B (Sec. XIII-XIV).

PL. LI. Ceramică descoperită în locus 5 - S III 3/B (Sec. XIII-XIV).

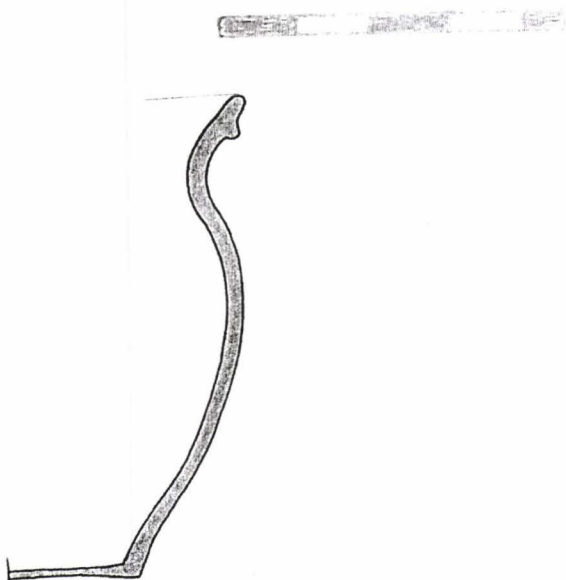

PL. LII. Ceramică descoperită în locus 5 - S III 3/B (Sec. XIII-XIV).

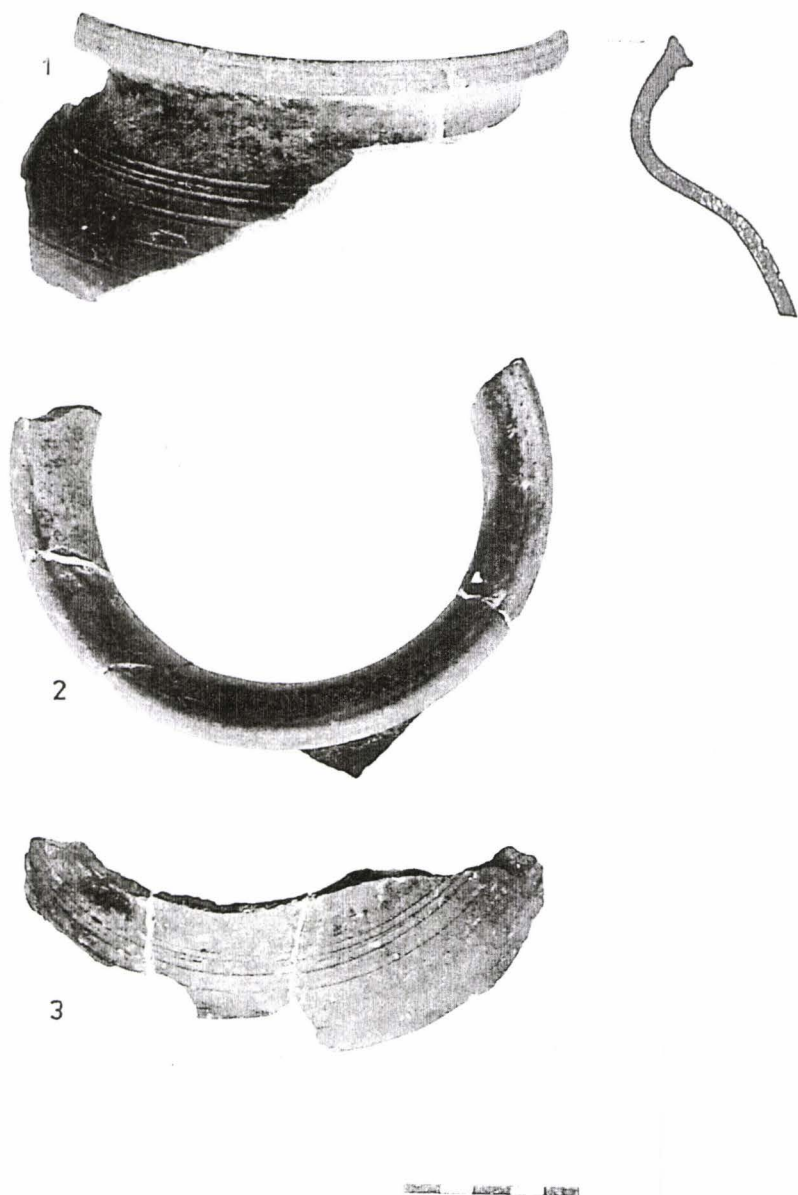

*PL. LIII. Detaliu de fund de vas cu marcă de olăru, descoperit în locus 5 - S III 3/B
(Sec. XIII-XIV).*

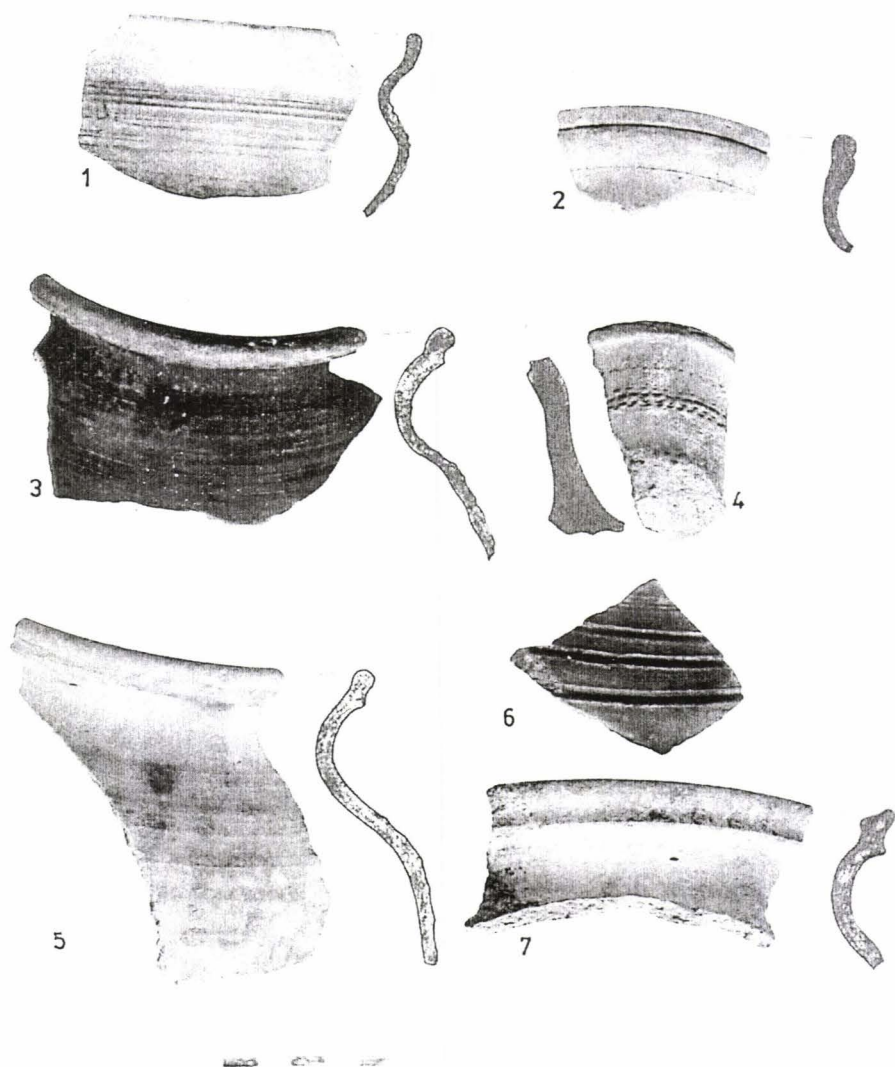

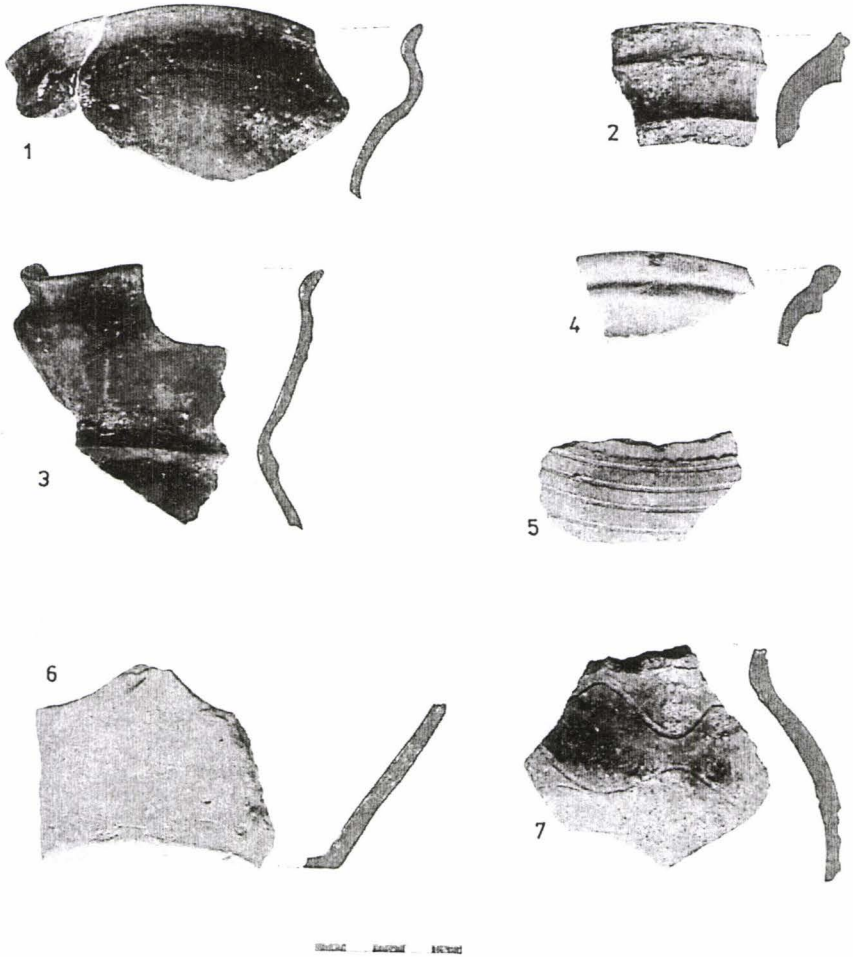
PL. LIV. Ulică descoperită în locus 5 - S III 3/B (Sec. XIII-XIV).

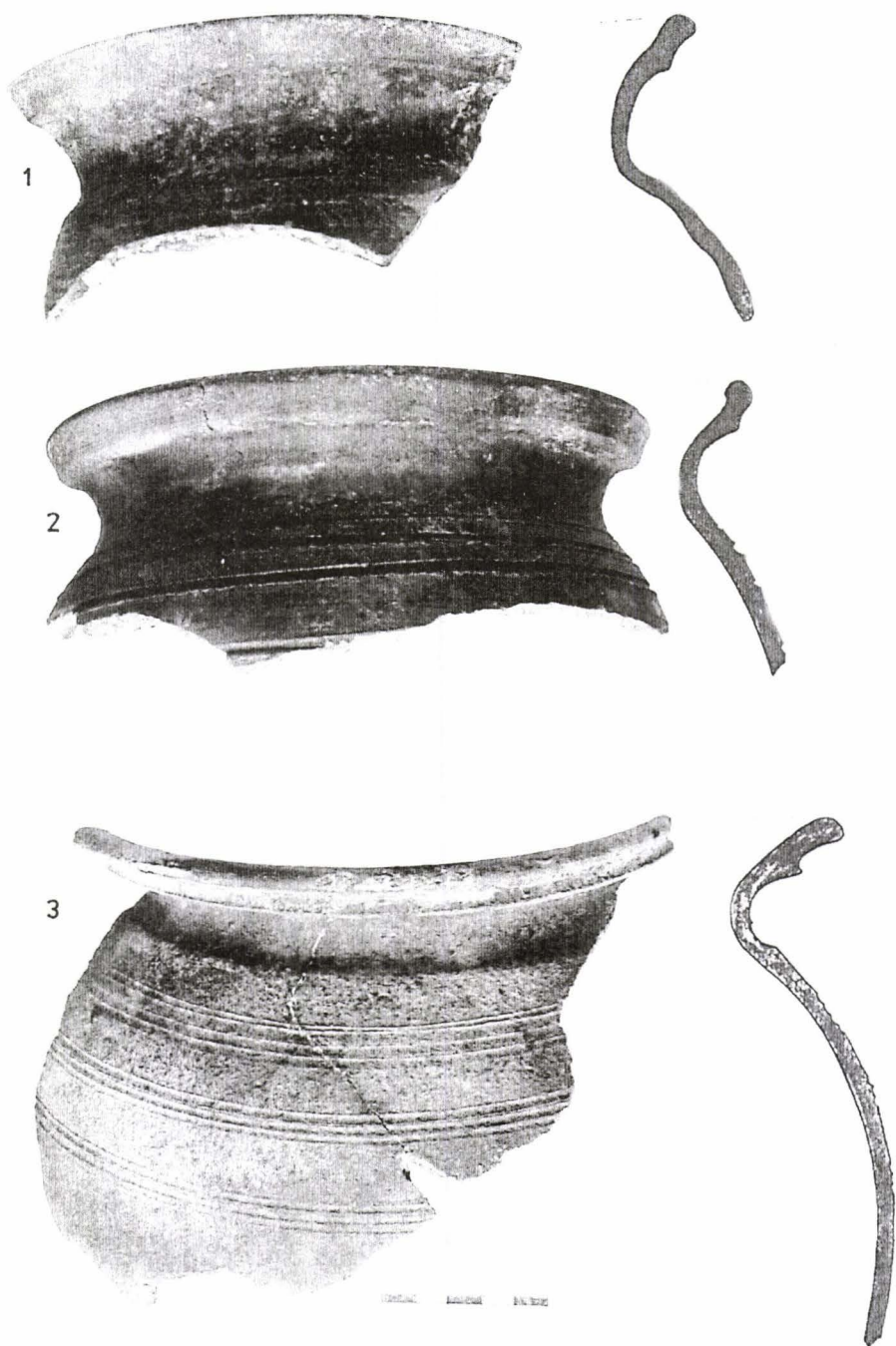
PL. LV. Ceramică descoperită în locus 2 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

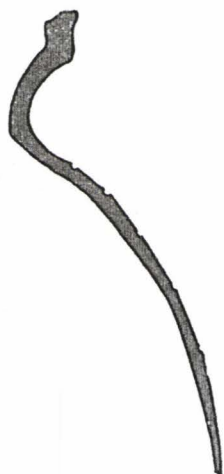
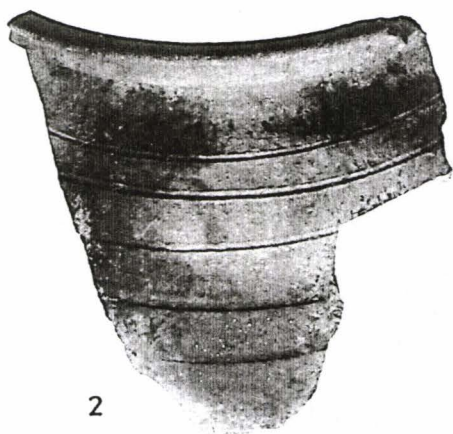
PL. LVI. Ceramică descoperită în locus 3 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

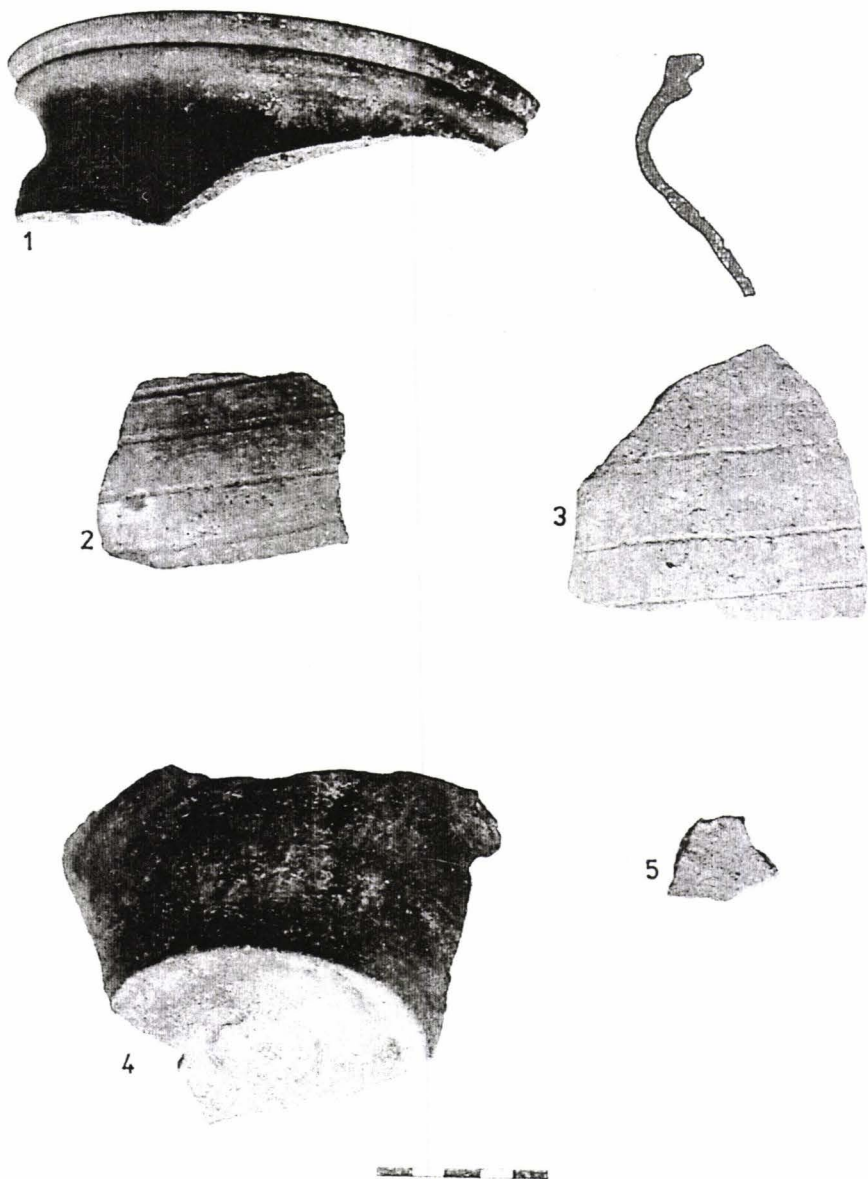
PL. LVII. Ceramică descoperită în locus 3 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

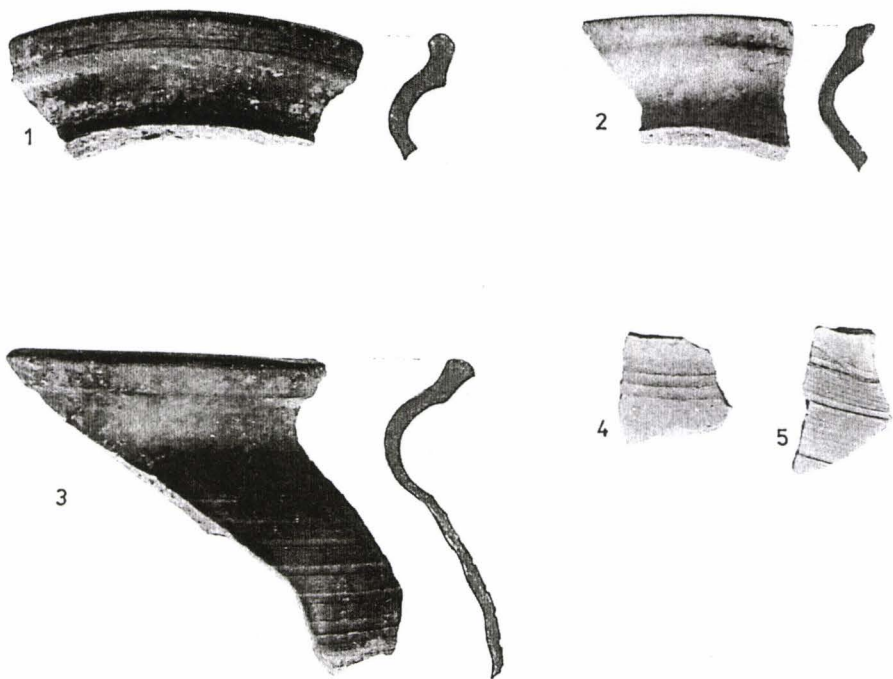
PL. LVIII. Ceramică descoperită în locus 4 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

PL. LIX. Ceramică descoperită în locus 4 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

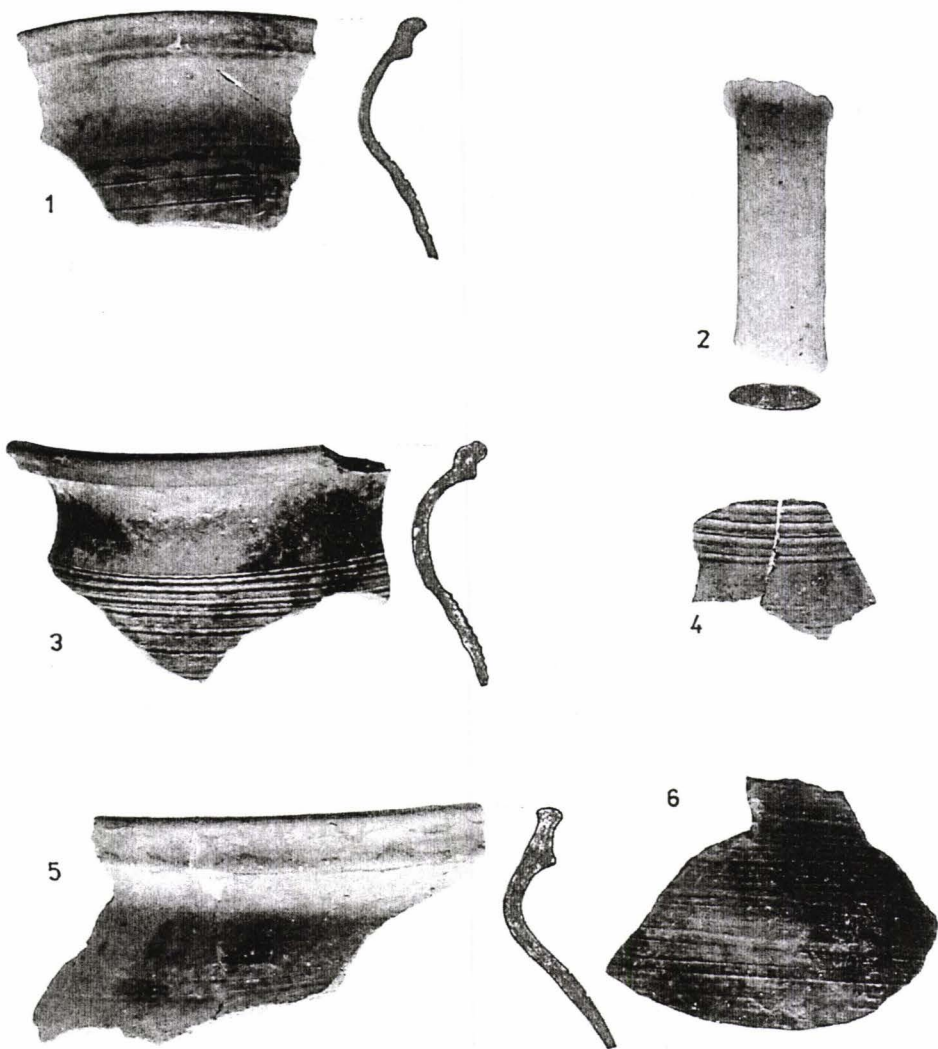

PL. LX. Ceramică descoperită în locus 4 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

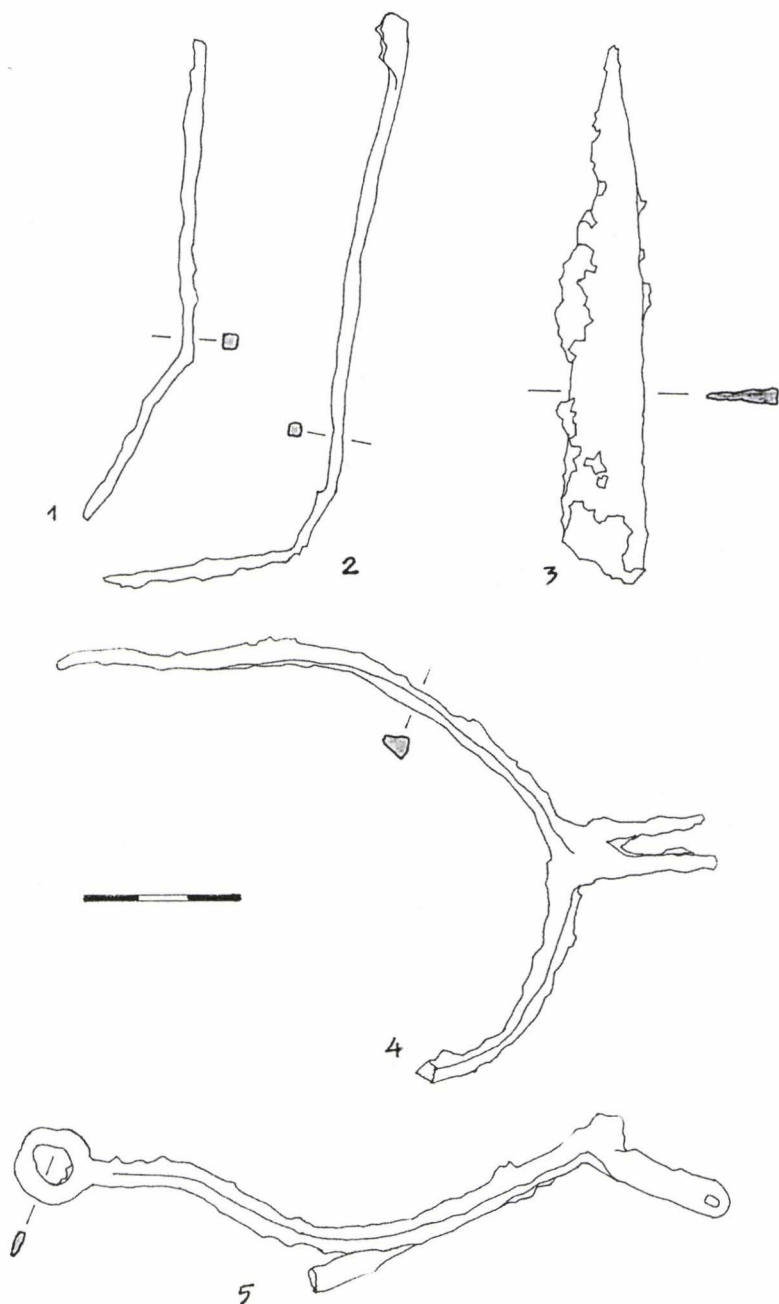
PL. LXI. Ceramică descoperită în locus 4 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

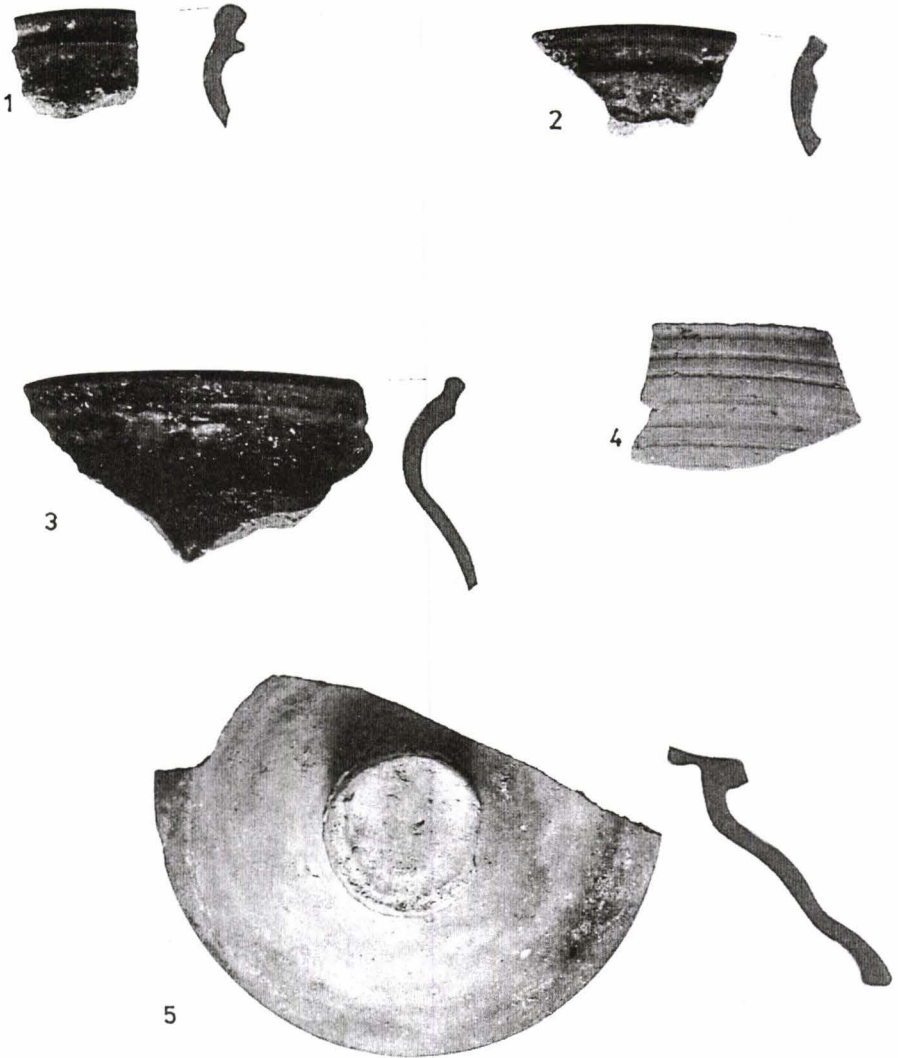

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

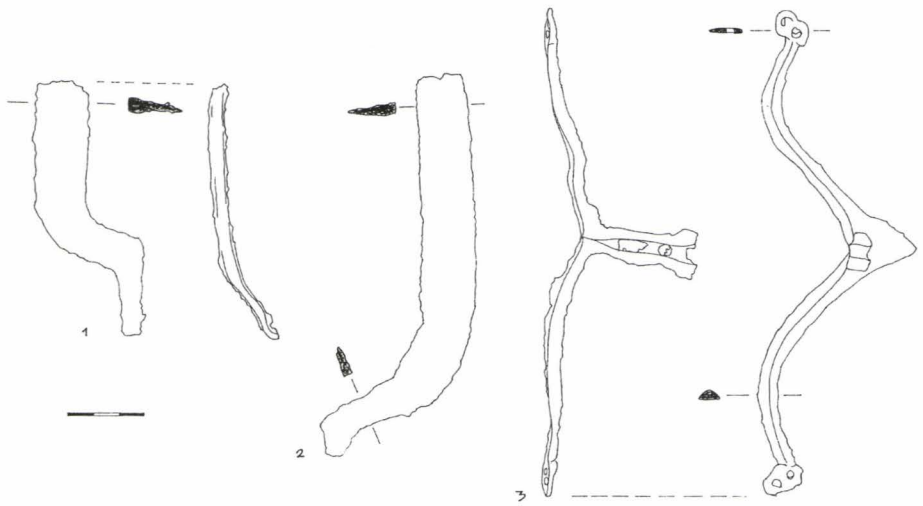
PL. LXII. Ceramică descoperită în locus 4 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

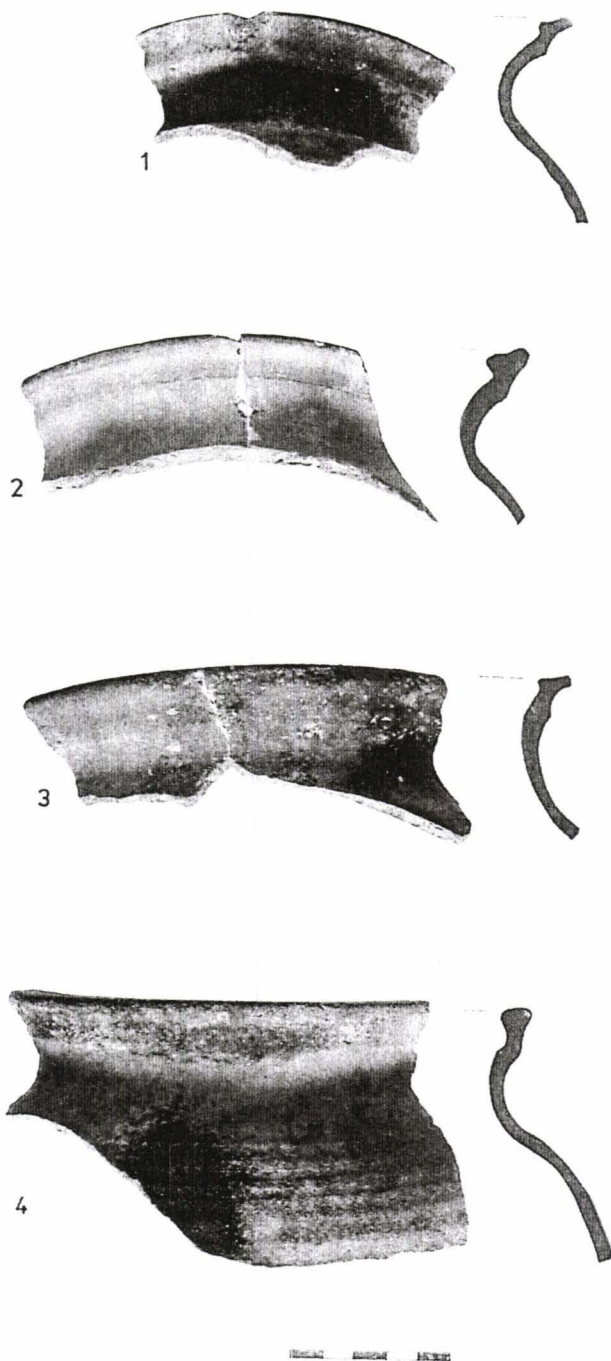
PL. LXIII. 1-2. Fragmente de bară din fier; 3. lamă de cuțit din fier; 4-5. fragmente de piteni din fier, descoperite în locus 4 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

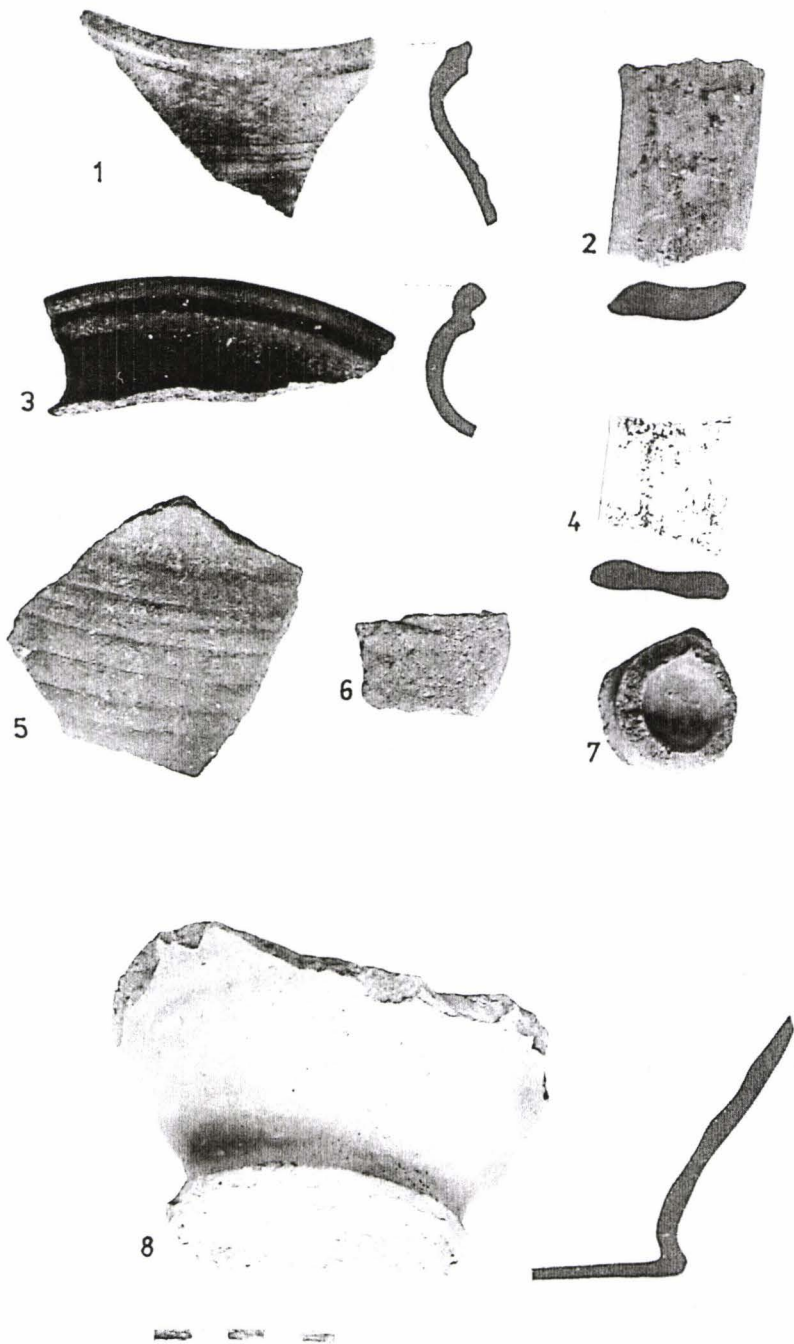
PL. LXIV. Ceramică descoperită în locus 5 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

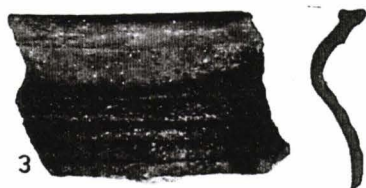
PL. LXV. 1-2. Fragmente de seceri din fier, 3. pinten de fier, descoperite în locus 5 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

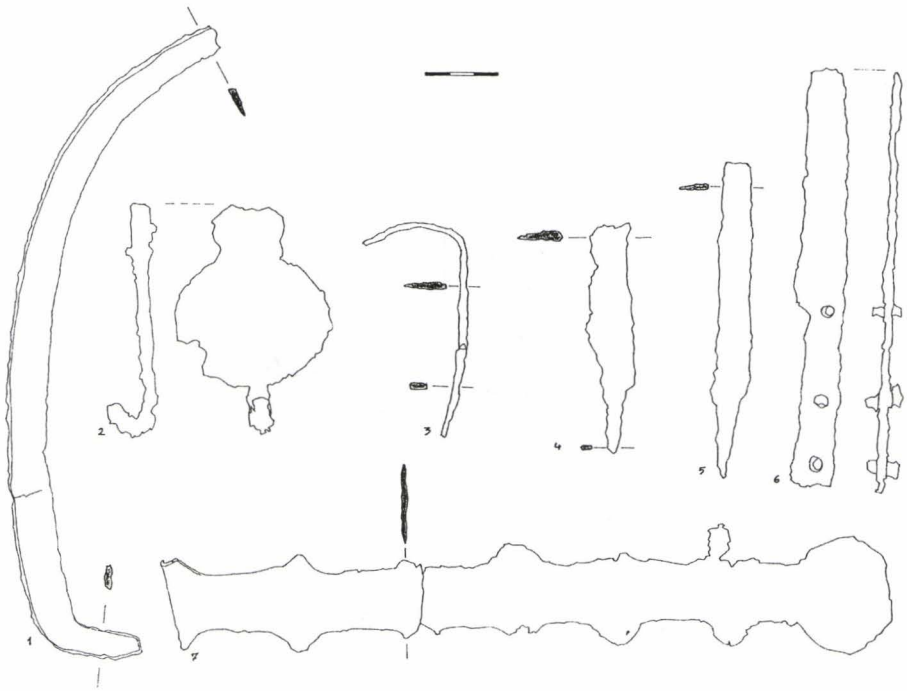
PL. LXVI. Ceramică descoperită în locus 7 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

PL. LXVII. Ceramică descoperită în locus 7 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

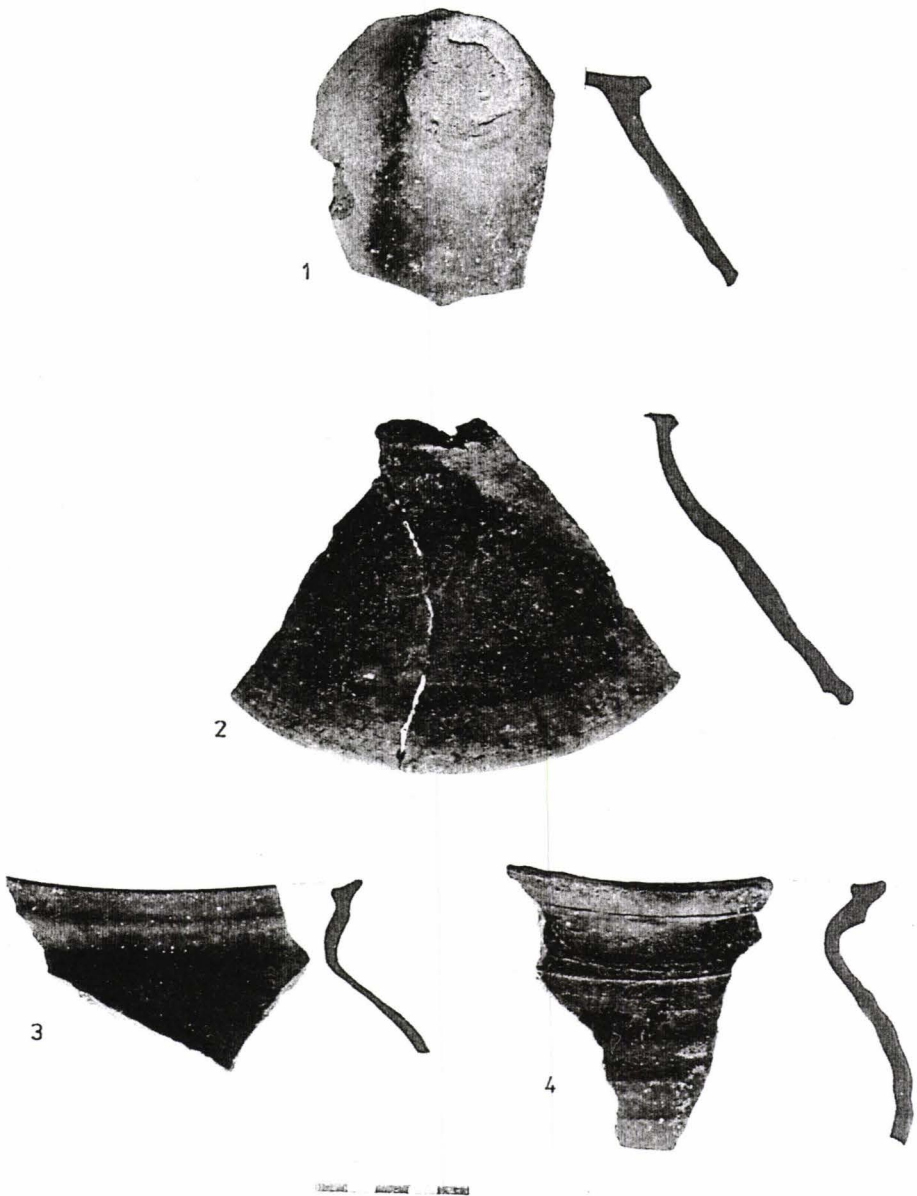

PL. LXVIII. Ceramică descoperită în locus 7 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

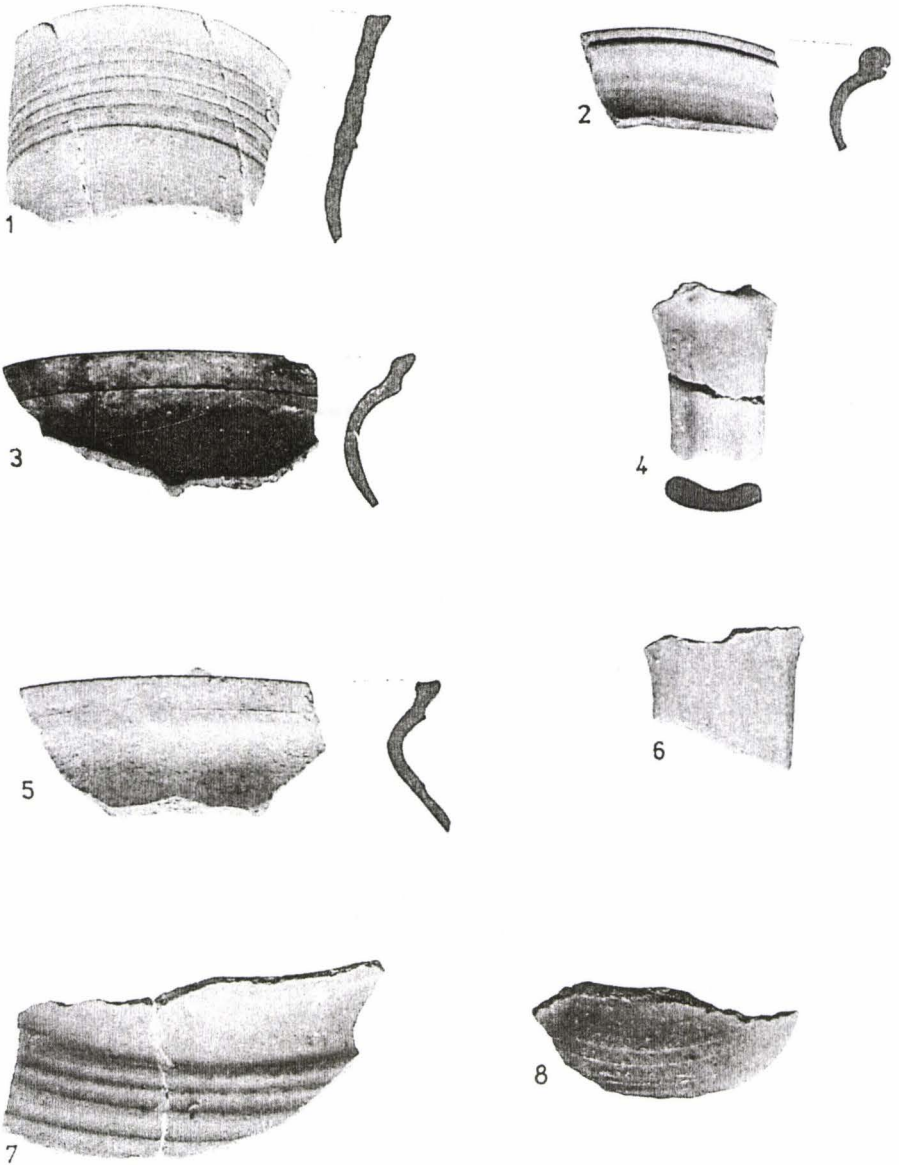

PL. LXIX. 1. Fragment de seceră din fier; 2. „agățătoare” din fier; 3-6. lame de cuțit din fier;
7. bandă din fier, arcuită, descoperite în locus 7 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

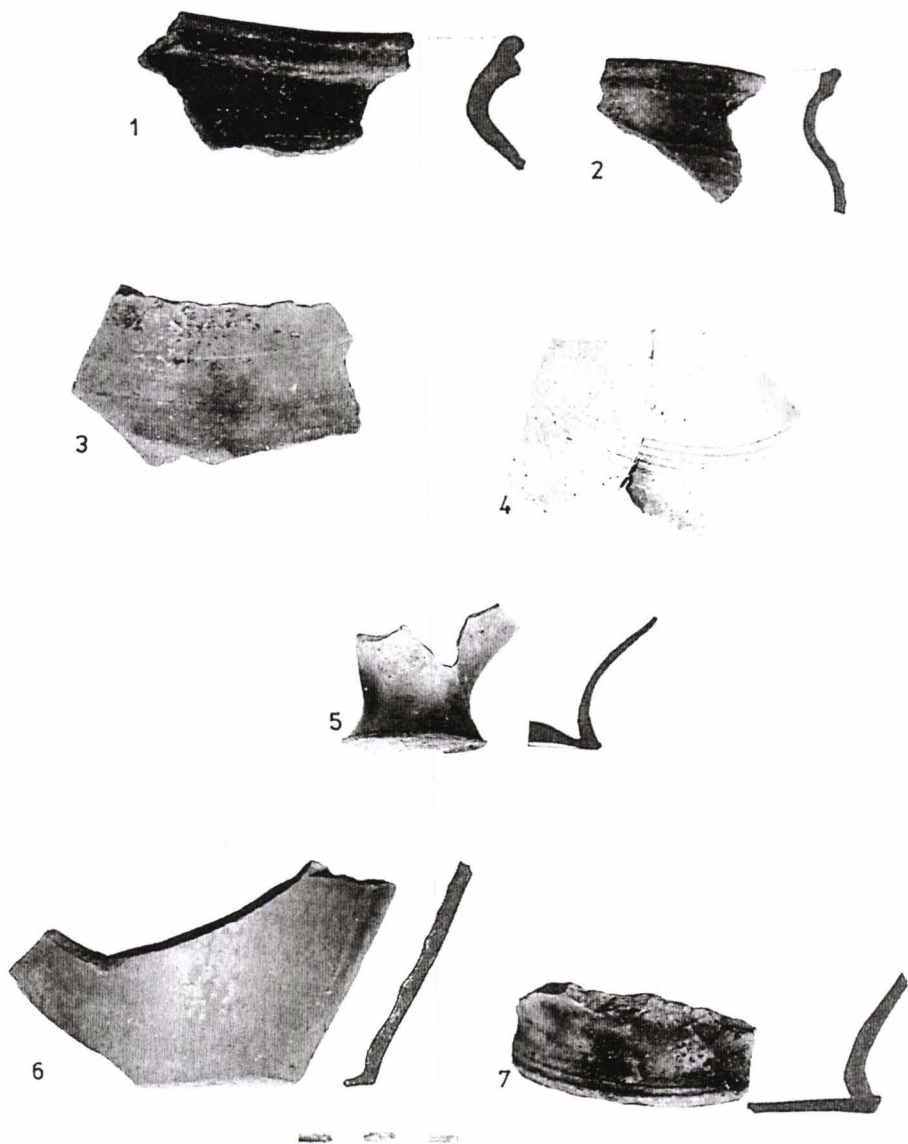

Pl. LXX. Ceramică descoperită în locus 8 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

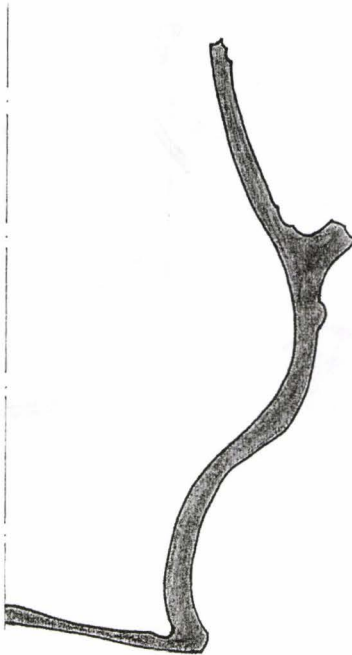

0 5 cm

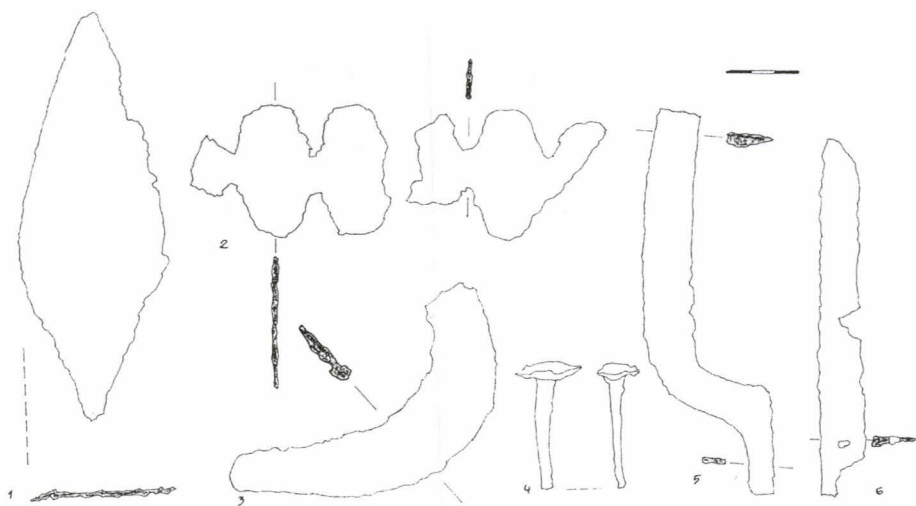
Pl. LXXI. Ceramică descoperită în locus 8 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

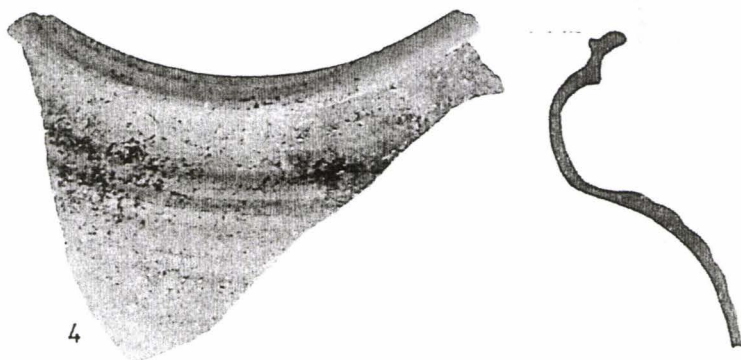
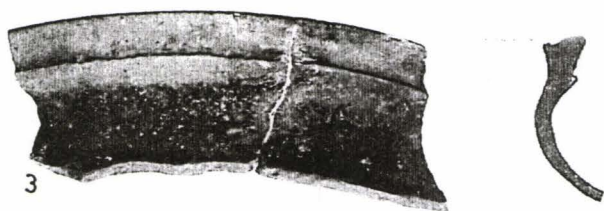
Pl. LXXII. Ceramică descoperită în locus 8 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

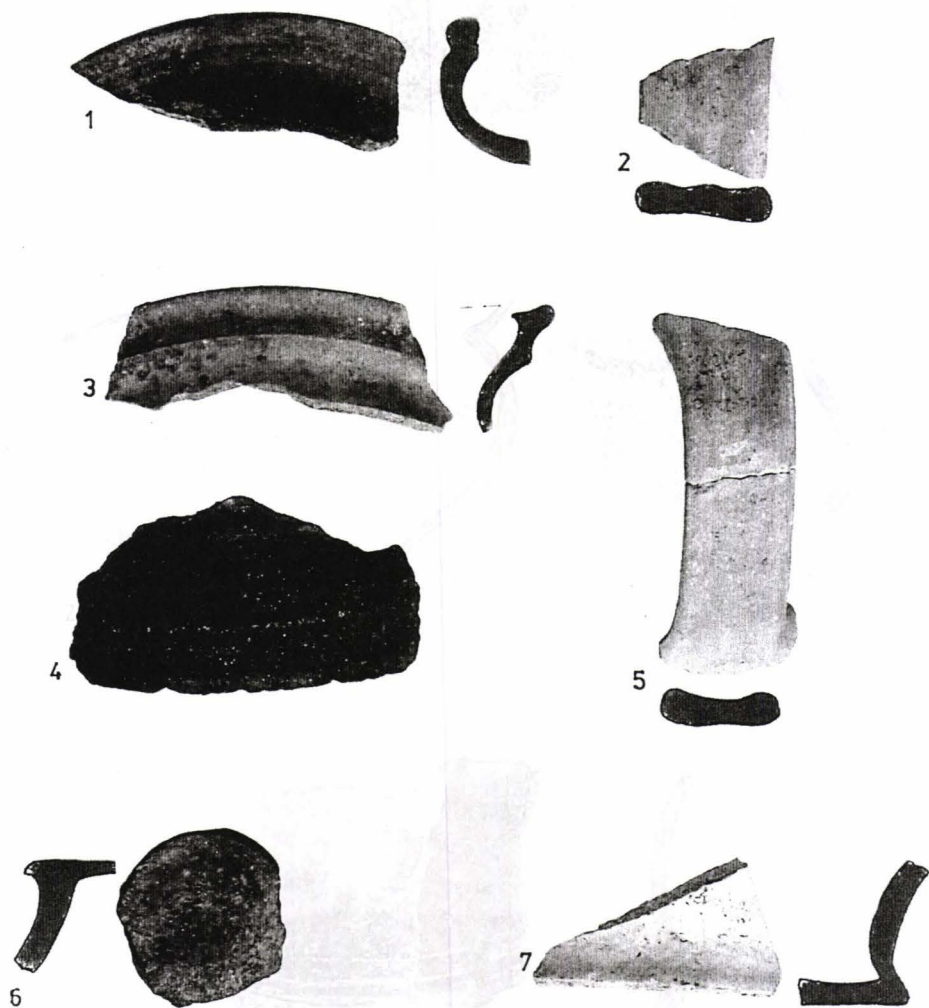
Pl. LXXIII. Vas cu toartă, din caolin, descoperit în locus 8 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

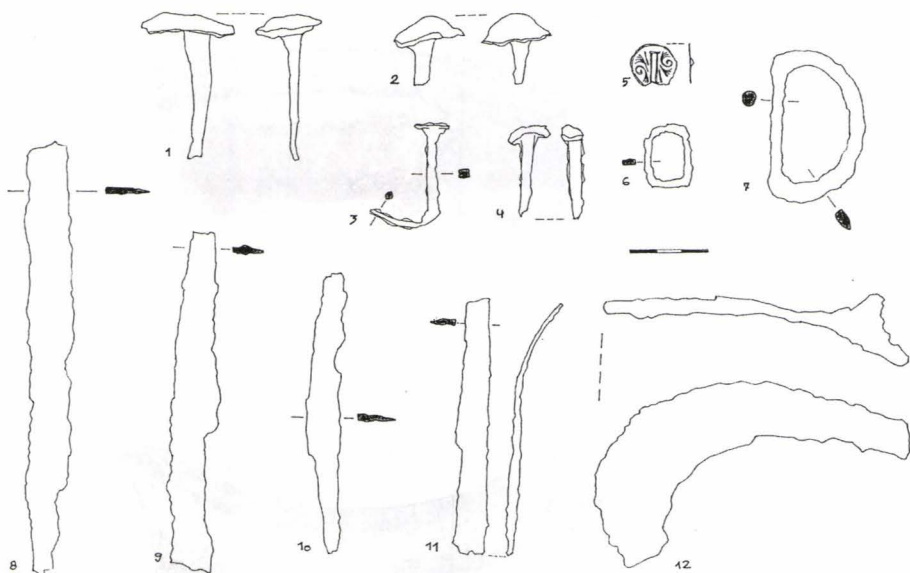
PL. Pl. LXXIV. 1. Fragment de lance; 2. bandă din fier arcuită; 3. fragment de potcoavă; 4. piron; 5. fragment de seceră; 6. lamă de cuțit, descoperite în locus 8 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

PL. LXXV. Ceramică descoperită în locus 10 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

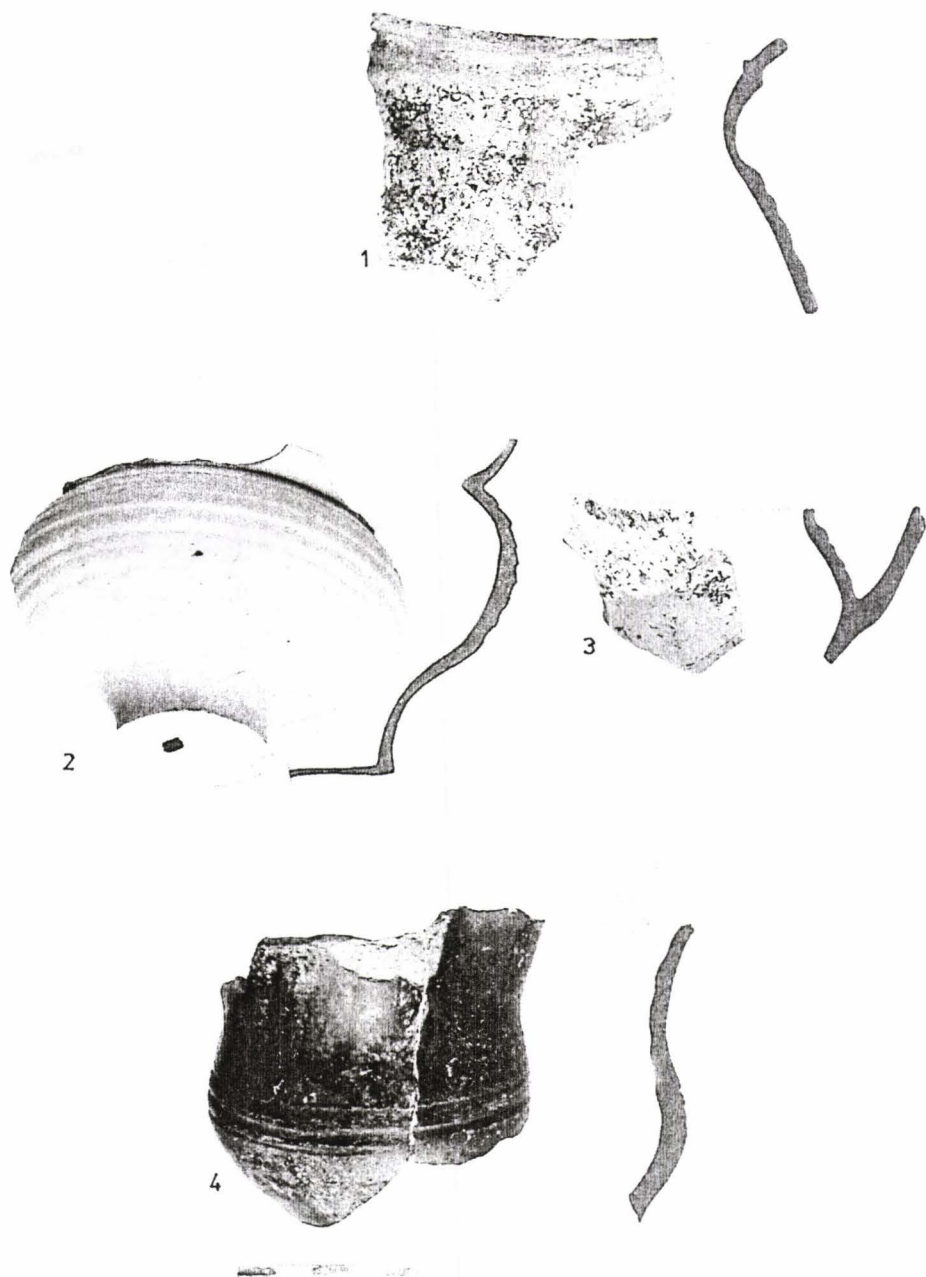

PL. LXXVI. Ceramică descoperită în locus 10 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

PL. LXXVII. 1-4. Cuie din fier; 5. aplică din bronz; 6-7. catarama din fier; 8-11. cuțite din fier; 12. fragment de potcovă din fier, descoperite în locus 10 - S III 3/A (Sec. XIV-XV).

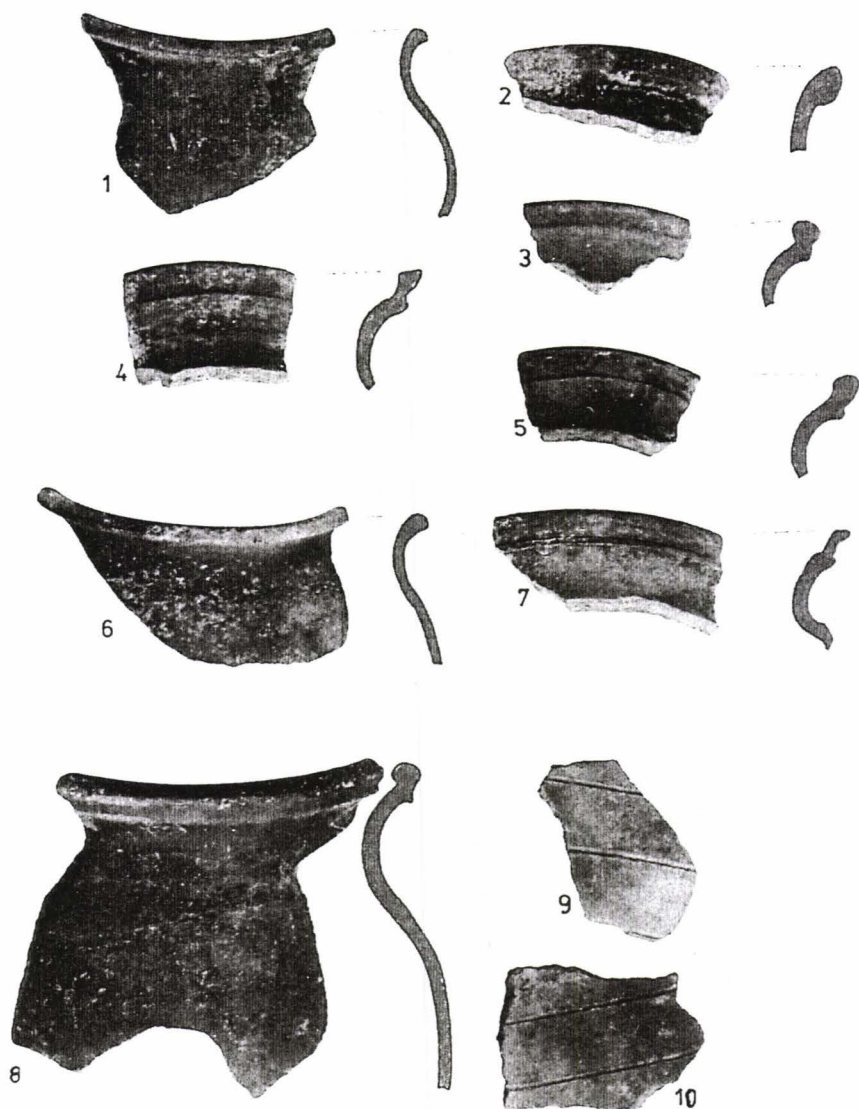

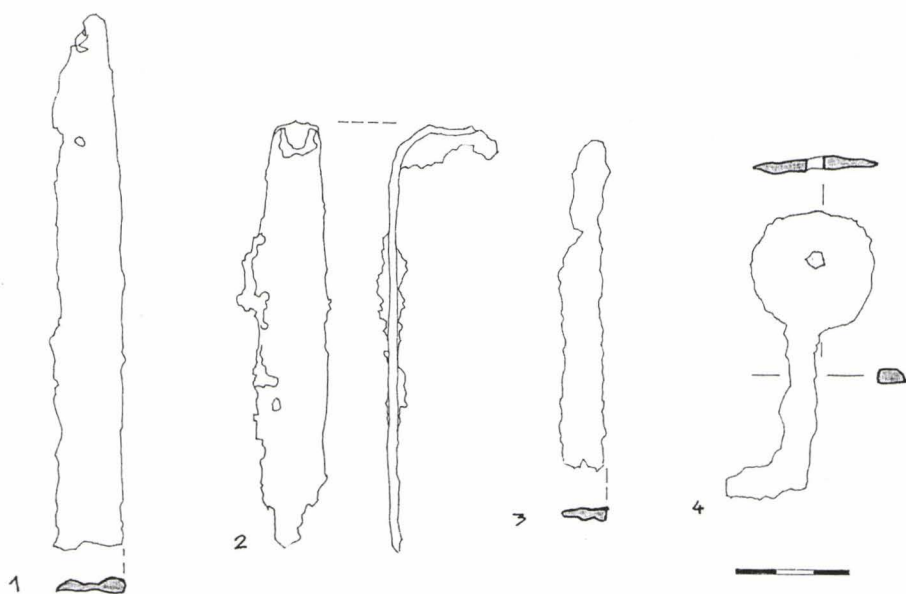
Pl. LXXVIII. Ceramică descoperită în locus 1 - S III 3/B (Sec. XIV-XV).

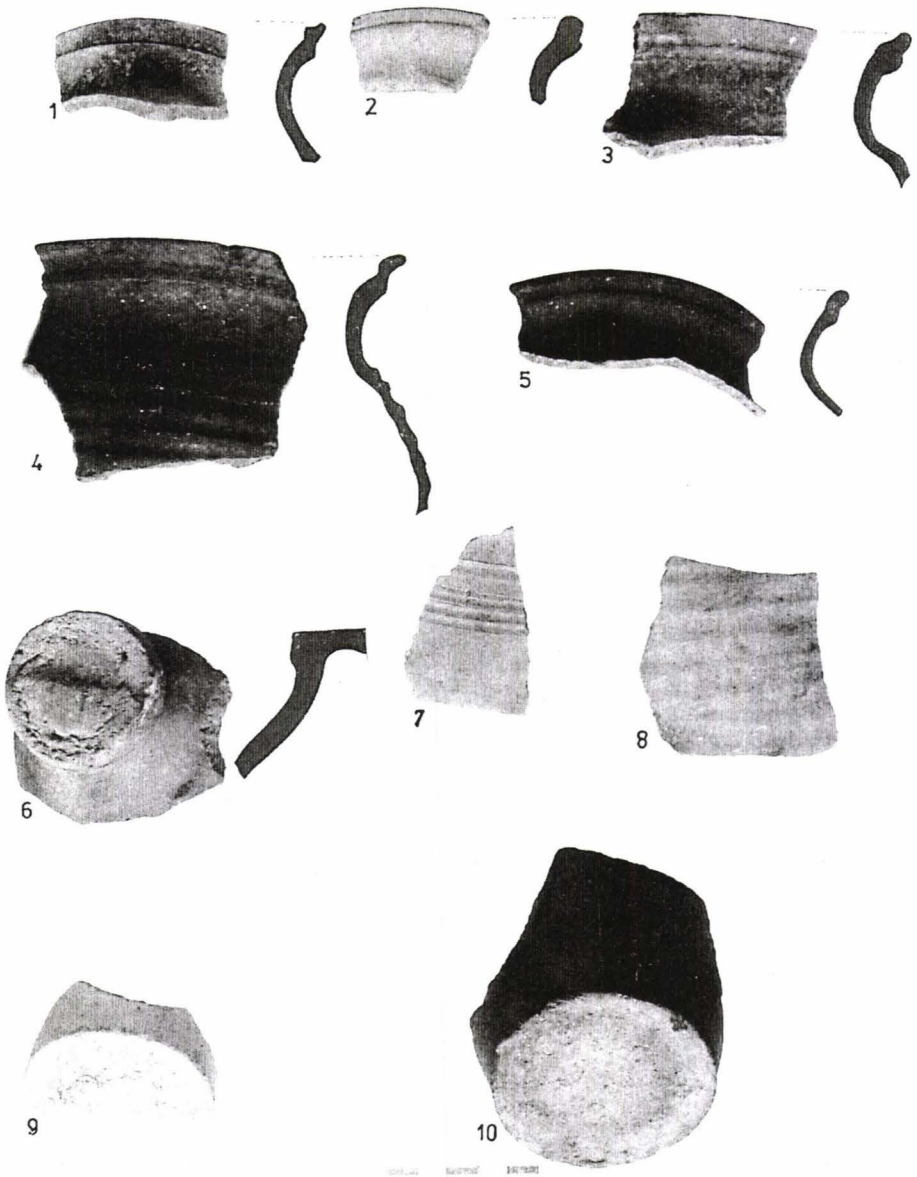
Pl. LXXIX. Ceramică descoperită în locus 1 - S III 3/B (Sec. XIV-XV).

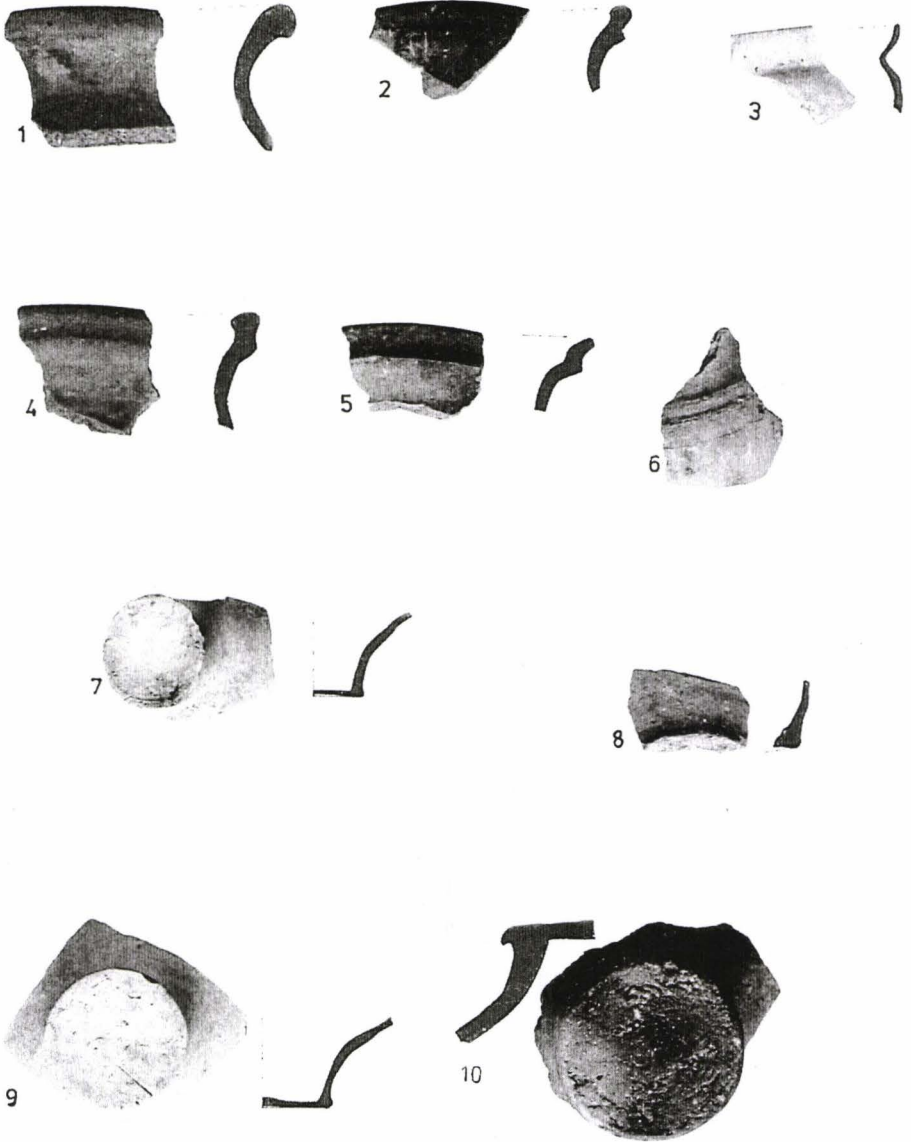
Pl. LXXX. Ceramică descoperită în locus 1 - S III 3/B (Sec. XIV-XV).

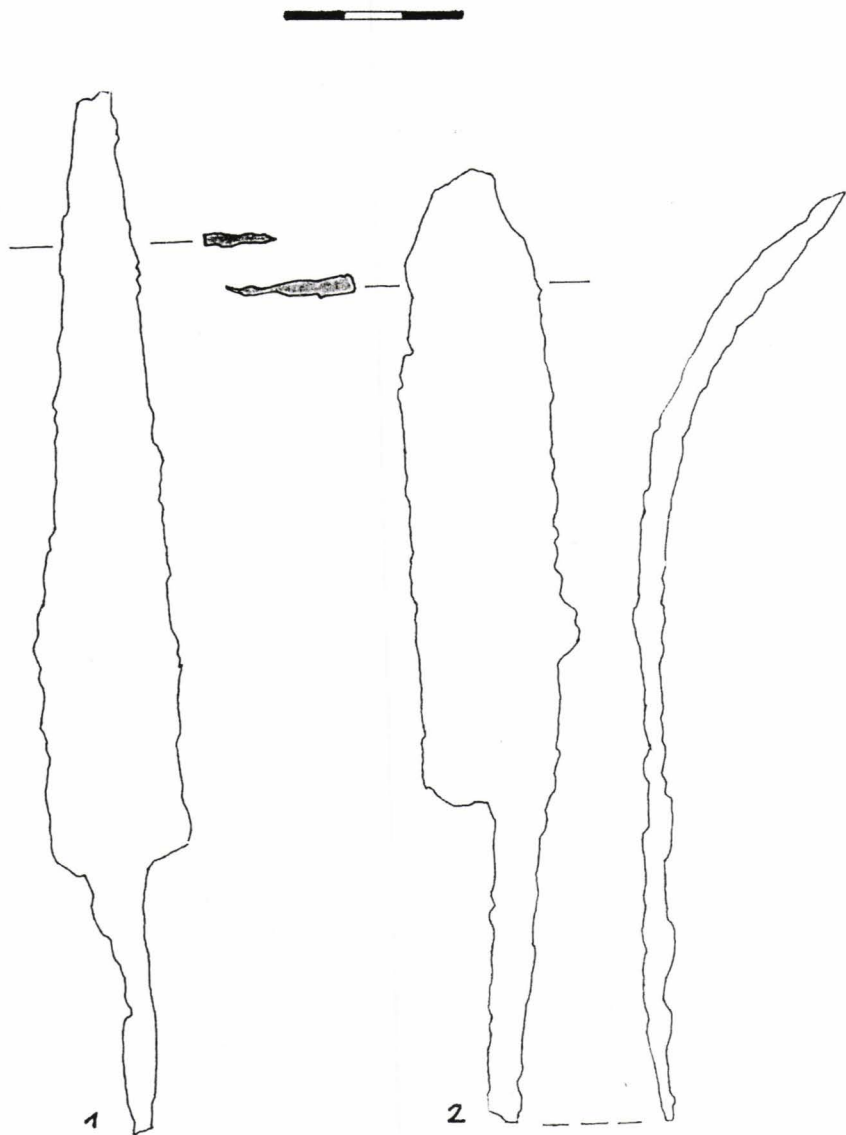
Pl. LXXXI. *Lame de cuțit din fier; 2. cheie din fier, descoperite în locus 1 - S III 3/B (Sec. XIV-XV).*

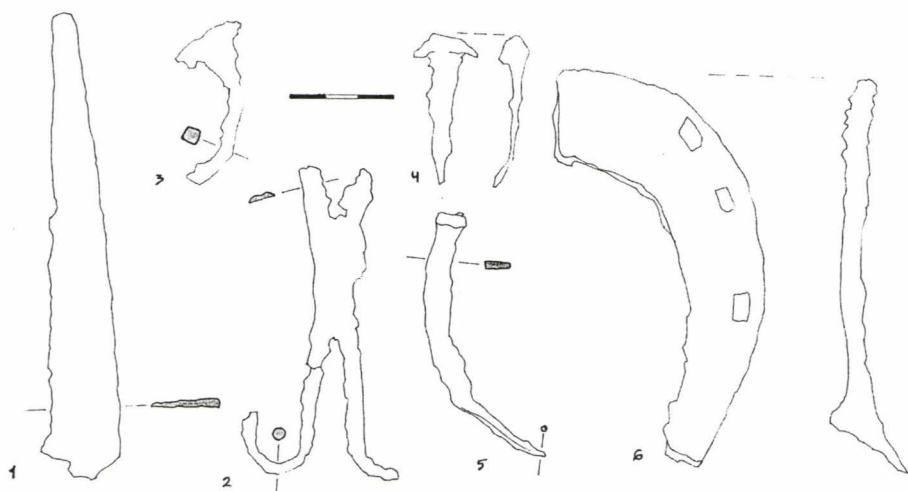
Pl. LXXXII. Ceramică descoperită în locus 4 - S III 3/B (Sec. XIV-XV).

Pl. LXXXIII. Ceramică descoperită în locus 4 - S III 3/B (Sec. XIV-XV).

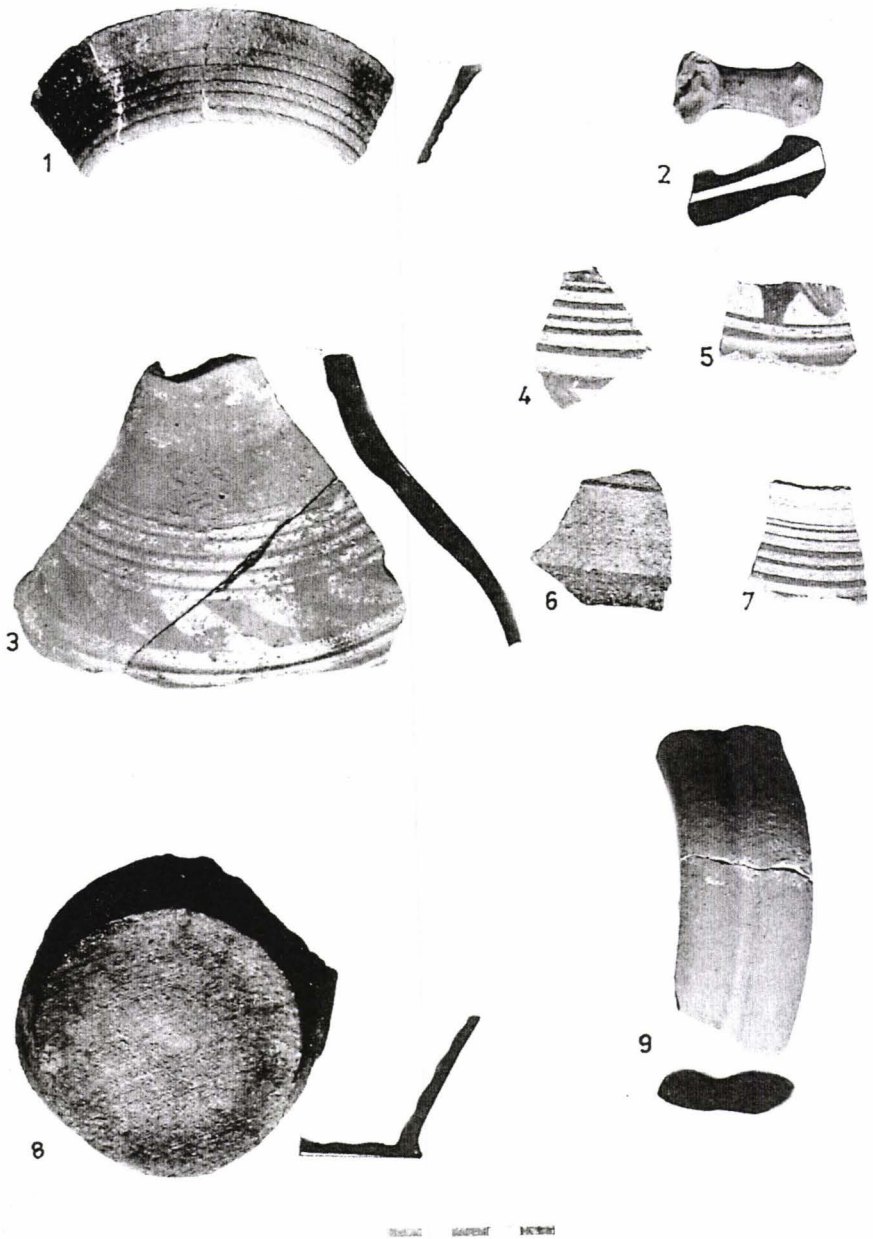

Pl. LXXXIV. 1-2. Cuțite descoperite în locus 4 - S III 3/B (Sec. XIV-XV).

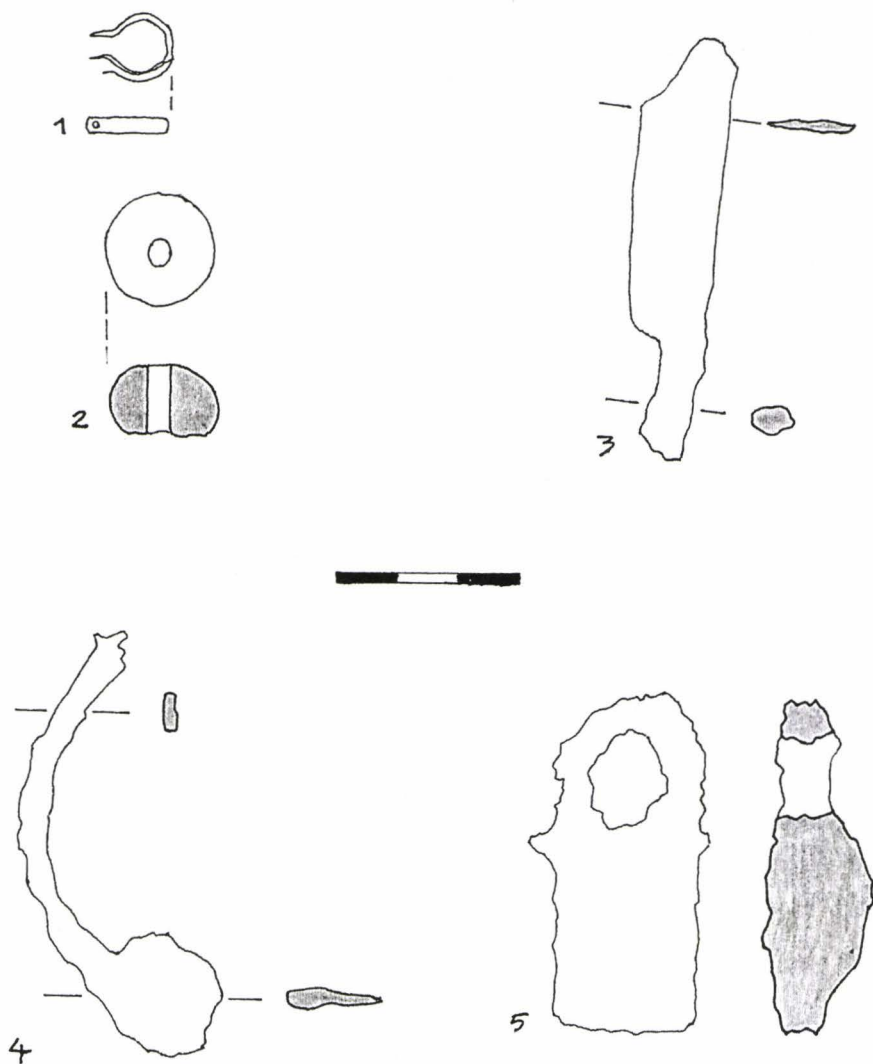

Pl. LXXXV. 1. Lamă de cuțit; 2. foarfecă; 3-5. cuie; 6. fragment de potcoavă, descoperite în locus 4 - S III 3/B (Sec. XIV-XV).

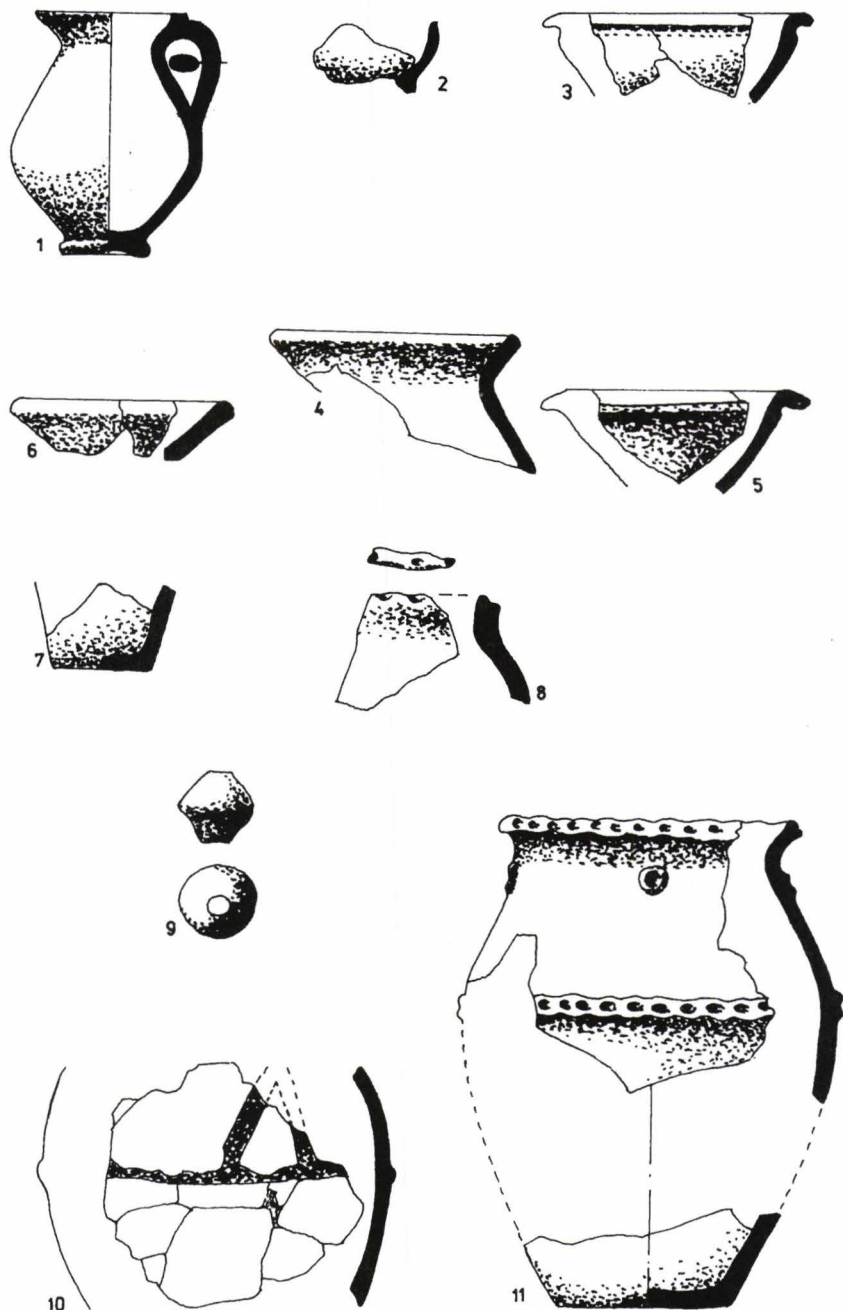

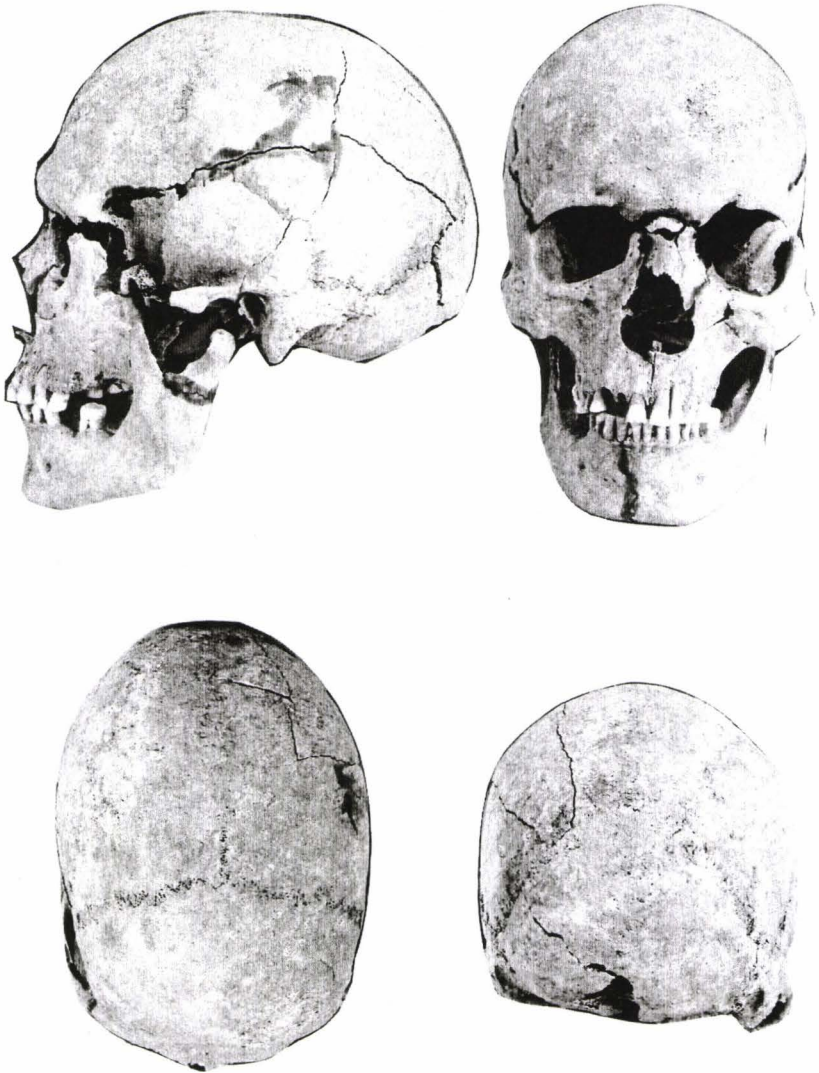
Pl. LXXXVI. Ceramică și fragment de pipă (2) descoperite în locus 1 - S III 2/B (sec. XVIII)

Pl. LXXXVII. 1. Copcă din bronz; 2. mărgea din pastă de sticlă; 3. fragment de cuțit; 4. fragment de potcoavă de încălțăminte; 5. lacăt, descoperite în locus 1 - S III 2/B (sec. XVIII).

Pl. LXXXVIII. Ceramică descoperită sub valul dintre șanțurile IV și V (după Dörner, Boroneanț, 1968).

Pl. LXXXIX. Craniul din locus 13a, obiectiv III, SHI.2/D

Pl. XC. Craniul din locus 14, obiectiv III, SIII.2/D

În seria **Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica** au apărut:

- I. Florin Drașovean, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*
- II. Florin Drașovean (Ed), *The Vinča culture: its role and cultural connections*
- III. Georgeta El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor 6 î. Ch - 1 d. Ch*
- IV. Vasile Rămneanțu, *Emanuil Ungureanu*
- V. Marian Gumă, *Epoca bronzului în Banat*
- VI. Rodica Vărtaciu, *Centre de pictură românească în Banat, sec. XIX*
- VII/1. Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică*
- VIII. Ioan Hațegan, *Filipo Scolari, un condotier italian pe meleaguri dunărene*
- IX. Lajos Kakucs, *Contribuții la istoria agriculturii în Banat (sec. XVIII XIX)*
- X. Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*
Vasile Dudaș, Aurel Cosma
- XIII. Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța*, vol. I.1.2.
- XIV. Florin Drașovean (Ed), *The Late Neolithic of the middle Danube Region*
- XV. Lidia Maria Gaga, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie din Banat*
- XXVI. Doina Florica Ignat, *Grupul cultural Neolitic Suplacu de Barcău*
- XXVII. Coriolan Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*
- XXVIII. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă în Munții Banatului*
- XIX. Dumitru Țeicu, *Banatul montan în Evul Mediu*
- XX. Ioan Munteanu, *Sever Bocu*
- XXI. Andrei Kiss, *Avifauna din zonele umede ale Banatului*
- XXII. Elena Borugă, *Traian Vuia*
- XXIII. Florin Gogăltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile din metal*
- XXIV. *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad*
- XXV. Andrei Kiss, *Dionisie Linția*
- XXVI. Horia Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: Cultura Coțofeni*
- XXVII. Sorin Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană*
- XXVIII. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului*, vol. II.
- XXIX. Iancso Arpad, *Istoricul podurilor din Timișoara*.
- XXX. Florin Drașovean (Ed), *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*
- XXXI. Ioan Hațegan, *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX)*
- XXXII. Petru Rogozea, Valentin Cedică (Ed), *Festschrift für Florin Medeleț*

În pregătire:

XXXIV. Vasile Rămneanțu, Lucian Ciucurel, *Istoricul gazetei "Cuvântul Satelor" (scris de Ion Ciucurel)*